

Humanitarni rad u kontekstu izbjeglištva i migracija u posttranzicijskoj Hrvatskoj

Pozniak, Romana

Doctoral thesis / Disertacija

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

<https://doi.org/10.17234/diss.2022.194285>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:977705>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-16**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Romana Pozniak

HUMANITARNI RAD U KONTEKSTU IZBJEGLIŠTVA I MIGRACIJA U POSTTRANZICIJSKOJ HRVATSKOJ

DOKTORSKI RAD

Mentor(i):
Reana Senjković-Svrčić

Zagreb, 2022.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Romana Pozniak

HUMANITARIAN WORK IN THE CONTEXT OF REFUGENESS AND MIGRATION IN POST-TRANSITIONAL CROATIA

DOCTORAL THESIS

Supervisor(s):
Reana Senjković-Svrčić

Zagreb, 2022.

Reana Senjković-Svrčić diplomirala je i magistrirala na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (*Razglednice od početaka do početka Drugog svjetskog rata*, 1987; *Ornamentalni motiv svastike na etnografskom materijalu Hrvatske [interpretacijske mogućnosti i dosezi spoznaja]*, 1992). Na Odsjeku za etnologiju FF-a doktorirala je 1997. godine (*Vizualni aspekti političke propagande i folklorni likovni izraz. Hrvatska nakon 1990*). U Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu zaposlena je od 1990. godine, od 2012. kao znanstvena savjetnica u trajnom zvanju.

Suradivala je na projektima MZO-a i DAAD-a. Bila je voditeljica projekata *Domovinski rat i ratne žrtve u 20. stoljeću: etnografski aspekti* (2002. – 2007.) i *Transformacija rada u posttranzicijskoj Hrvatskoj (TRANSWORK; HRZZ; 2017. – 2021.)* te voditeljica na projektu *Closing the Gap Between Formal and Informal Institutions In the Balkans (INFORM; Obzor 2020; 2016. – 2019.)*. Za knjigu *Izgubljeno u prijenosu: Pop iskustvo soc kulture* primila je Godišnju državnu nagradu za znanost (2009). Za knjigu *Svaki dan pobjeda: kultura omladinskih radnih akcija* primila je Godišnju nagradu “Milovan Gavazzi” Hrvatskog etnološkog društva (2016).

Sažetak

Disertacija se temelji na etnografskom istraživanju rada u humanitarnim organizacijama i udrugama civilnog društva u Hrvatskoj koje se bave pružanjem pomoći izbjeglicama i migrantima. Započinje teorijsko-povijesnim pregledom razvoja humanitarnoga sektora i međunarodne industrije humanitarne pomoći. Pri tome, oslanja se na proturječja koja su pratila rad humanitarnih organizacija od 19. stoljeća naovamo. Propitivanjem normi i trendova *liberalnog humanitarizma* i njegova odnosa s konceptima civilnoga društva i nevladinih organizacija, disertacija otvara prostor za analizu specifičnosti humanitarnoga sektora u suvremenom hrvatskom kontekstu. Na temelju polustrukturiranih intervjua s humanitarnim djelatnicima i sudioničkog promatranja u humanitarnim inicijativama/organizacijama pokrenutima tijekom masovnoga tranzita izbjeglica 2015. i 2016., disertacija proučava aspekte u kojima se ogledaju proturječja koja u sektoru humanitarnog rada proizlaze iz sraza predodžbe o humanitarizmu kao, s jedne strane, altruističnom djelovanju i, s druge strane, industriji humanitarne pomoći. Uz to, propituje različita tumačenja humanitarizma u „profesionalnim“ i „vernakularnim“ humanitarnim organizacijama.

Prateći birokratizaciju i institucionalizaciju neovisnih humanitarnih inicijativa, disertacija posvećuje značajnu pozornost transformacijama rada u uvjetima kasnoga kapitalizma, a posljedično i načinu na koji se te transformacije odražavaju u humanitarnom sektoru u Hrvatskoj. Naposljetku, adresira prekarizaciju i projektifikaciju humanitarnoga rada i fenomen profesionalnog sagorijevanja karakterističan za pomagачka zanimanja, a kojemu pristupa iz perspektive afektivnoga rada. Propituje procese psihologizacije i patologizacije humanitarnog i zagovaračkog angažmana, i praksi u kojima se očituje dinamika između repolitizacije i depolitizacije stradanja, a posljedično i humanitarnoga rada. Istraživanje pokazuje da se priroda humanitarnoga rada nalazi u ambivalentnom odnosu između emocionalnoga rada i nastojanja radnika da se u tom procesu zaštite od sagorijevanja, a da u tom procesu ne postanu indiferentni subjekti depolitizirajućega režima skrbi o izbjeglicama i ljudima u pokretu.

KLJUČNE RIJEČI: humanitarni rad, humanitarizam, industrija humanitarne pomoći, režim skrbi, izbjeglištvo, humanitarne organizacije, civilno društvo, afekti, afektivni rad, volonterizam

Summary

This dissertation focuses on the notion of humanitarian work in contemporary Croatia. Specifically, it explores refugee aid *workscape*, with an emphasis placed on work experiences and processes of aid workers. Bearing in mind the critique of humanitarianism that sees humanitarian work as a form of biopolitical governance and an ambivalent system of care and control, this thesis explores in what ways these antagonisms influence the work of humanitarians and employees of the nonprofit sector in Croatia. Emphasis is placed on the transformation of humanitarian work following the concept of affective labor, and a post-Foucauldian understanding of governance and self-care. Accordingly, the dissertation offers an anthropological analysis of work in humanitarian organizations that provide aid to refugees/migrants/asylum seekers in the contemporary Croatian context, taking into account their precarious and projectified working conditions.

It starts off by exploring humanitarianism through history, tracing the contradictions inherent to humanitarianism and its development from 19th-century philanthropy to international profession and industry. It analyzes different shapes of humanitarianism and traces how the dominant perception of liberal western humanitarianism has been created, and what are the norms, trends, and politics that define this perception. It shows the development and meaning of non-governmental organizations and civil society and their complex relationship to the concept of humanitarianism. For the international community, predominantly led by Western countries, the end of the Cold War signaled the long-awaited expansion of liberalism, which was no longer limited by Cold War relations. The last decade of the 20th century represents a turning point that is reflected in the nexus of humanitarianism, liberalism and interventionism in war and postwar environments as well as in the global transformations in the area of work. These two aspects represent the two axes on which this dissertation relies when questioning the contemporary forms, discourses and antagonisms of aid work. The relationship between the seemingly opposed notions such as “help” and “work”, “emotions” and “rationality” or “amateurism” and “professionalism” that frequently accompanied conversations and appeared during fieldwork has been taken as the starting point for examining the relationship between transformation of humanitarianism and transformation of work.

These relationships, contradictions and transformations of humanitarianism, NGO sector and aid work are explored in the Croatian post-transitional context taking into account that the

development of civil society in Croatia took place in post-war and transitional circumstances, which impacted the positioning of civil society and humanitarian organizations in the contemporary context. In addition, it explores the emergence of new humanitarian initiatives and the processes of bureaucratization and institutionalization of grassroots humanitarianism.

The mass transit of refugees in Croatia in 2015. and 2016. prompted the humanitarian and advocacy engagement of various actors – individuals, international agencies, and civil society organizations – and even the establishment of new initiatives and NGOs. It also increased the possibilities for funds and grants related to European Union and other international donors. A new humanitarian and advocacy niche has been established in the labor market, with a significant increase in the number of individuals, collectives, initiatives, and organizations involved in working with refugees and migrants.

The author conducted ethnographic research that consists of ethnography of work in the Winter Reception and Transit Center in Slavonski Brod during the mass refugee transit in 2015/2016, participant observation among employees and volunteers in civil society organizations and initiatives that provide aid to refugees, and semi-structured interviews with volunteers and aid workers. This applies in particular to (1) interlocutors who were engaged in the refugee camp in Slavonski Brod, some of whom have continued to work in similar jobs until today, and (2) interlocutors who joined one of the humanitarian and/or human rights organizations subsequently and who, during this research, actively work or volunteer on programs related to contemporary migration and refugee regimes. Interviews covered employment experiences, motivations, expectations, and possible deviations from expectations, as well as difficulties that aid workers deal with such as the growing phenomenon of burnout. Relying on interviews and participative ethnography the author captured tensions between different understandings of humanitarianism. Specific focus was placed on the relationship between humanitarianism perceived in relation to concepts such as solidarity and activism on one side, and humanitarianism perceived as a highly professionalized and bureaucratized aid industry on the other. The main focus of this research was to explore in which ways, practices, and discourses the tension between the two perspectives about humanitarianism reflects in the labor processes of aid workers and in what ways the Croatian regime of care that refugees/migrants/people on the move are subjected to encapsulates those tensions. The concept of affective labor enabled understanding of the taxing experience of aid work and highlighted the entanglement of ethics, politics, and affects in the humanitarian sector.

After the historical and theoretical insights into the development of the humanitarian industry, together with the antagonisms that followed its creation and transformation, and by using the narrative analysis based on interviews and ethnographic accounts, this dissertation explores (1) the ways the aid system has been commodified in the Winter Transit and Reception Camp in Slavonski Brod, (2) the ways grassroots/independent humanitarianisms have been developed during the mass refugee transit and (3) how these independent and/or volunteer initiatives risk being co-opted by the neoliberal/late capitalistic management techniques. Using the dialectical relationship between the processes of depoliticization and repoliticization of suffering, this dissertation explores the labor processes of aid and advocacy work having in mind the different positionalities of humanitarian organizations. The main focus is placed on the labor invested in overcoming the gap between taxing emotional, moral, and affective forms of labor and the processes of professionalization and bureaucratization that reproduce the uneven power relationship characteristic of a humanitarian regime.

The latter gap pointed out the importance of self-care not only as a desirable practice within the taxing refugee aid *workscape*, but as a tool for shifting the interpretation of the problem produced by policies of migration/refugee regimes from their external sources to the internal level of aid workers. This is normally done by encouraging workers to optimize their capacities and skills when it comes to processing unjust practices, political decisions, and policies. However, most interlocutors demonstrate how an overwhelming landscape of refugee aid and a lack of experience or a lack of institutional protection can easily compromise the mental health of humanitarian workers. This research shows that it is precisely in the process of finding the balance between “care for others” and “care for oneself” (the humanitarian impulse and imperative of self-care) that affective labor takes place.

After considering these processes through the notions of psychologization and pathologization of aid and advocacy work, the thesis interrogates the relationship between humanitarianism and feminism. Specifically, it explores volunteer work through the lens of the theory of social reproduction and the work practices that encapsulate the tensions between the subversive and exploitative capacity of emotional labor.

Finally, this dissertation explores intersections of different forms and understandings of humanitarianism in the contemporary aid *workscape* in Croatia. It showed that the focus of the notion of work in humanitarian studies helps to grasp the ambivalent nature of humanitarianism.

It points out that it consists of a dialectical relationship between emotional and rational capacities. These two parts of work consider emotional work that refers to interaction, communication, empathy, and care, and the efforts invested by workers not to burn out due to exhaustive and stressful work conditions. While the first level involves investing emotions and affects that cannot be quantified, the second level is determined by the attempts of humanitarians to establish control over the intensity and scope of care they invest in aid work. Next to rethinking different forms and shapes of the antagonisms of humanitarian work, the thesis explores the potential of emotional/affective labor suggesting that the process of repoliticization of labor in humanitarian and NGO sector can lead the process of overcoming these antagonisms.

KEYWORDS: humanitarian work, humanitarianism, aid industry, regime of care, refugeness, humanitarian organizations, civil society, affects, affective labor, volonterism

1. Uvod	1
1.1. Konceptualna i istraživačka polazišta	1
1.2. Kontekst istraživanja	7
1.3. Metodološki pristupi i dileme	10
2. Genealogija humanitarnosti: ishodišta i tumačenja humanitarnoga rada	13
2.1. Filantropija, dobročinstvo i razvoj humanitarnog senzibiliteta.....	13
2.2. Humanitarnost i kapitalizam	18
2.3. Ujedinjeni narodi i institucionalizacija humanitarizma	23
2.4. Antagonizam humanitarnog rada i novi humanitarizam	28
3. Nevladine organizacije i sektor humanitarnog rada	32
3.1. Industrija humanitarne pomoći i liberalni humanitarizam	32
3.2. Treći sektor i civilno društvo u neoliberalnom okruženju	43
3.3. Humanitarizam i nevladin sektor u tranzicijskoj Hrvatskoj	53
3.3. Transformacija (humanitarnoga) rada	59
4. Humanitarizam u posttranziciji: rad režima skrbi u suvremenom hrvatskom kontekstu	71
4.1. O (auto)etnografiji humanitarnoga rada	71
4.2. Izbjeglički kamp u Slavenskom Brodu: profesionalizacija, komodifikacija i adhokracija	74
4.3. Humanitarizam <i>odozdo</i> kao praksa otpora	85
4.3. Od samoorganiziranog volonterstva do <i>grassroots</i> humanitarne industrije: <i>Are You Serious</i>	92
4.3.1. Birokratizacija <i>odozdo</i> i odnos između <i>primatelja</i> i <i>pružatelja</i> pomoći	101
4.4. Humanitarni rad i civilno društvo: Centar za mirovne studije i <i>Inicijativa Dobrodošli!</i>	104
4.5. Između depolitizacije i repolitizacije	109
5. Afektivni rad u prekarnom civilnom i humanitarnom sektoru	114
5.1. Motivacije humanitaraca i iskustva projektnoga rada	114
5.2. „Sagorijevanje u trećem sektoru“: stres kao sastavni dio humanitarnog rada	120

5.3. Emocionalni rad, moralni rad i <i>burnout</i>	125
5.3.1. Andrea i Ahmad	129
5.3.2. <i>Comradeship</i> i upravljanje afektima u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru	132
5.3.3. Psihologizacija humanitarnoga rada kao mehanizam (samo)zaštite	137
5.3.4. Patologizacija humanitarnog impulsa	142
5.4. Donatorske politike i nevidljivi rad.....	148
5.5. Volonterizam, neplaćeni rad i samopoduzetništvo	158
5.6. Humanitarni rad i socijalna reprodukcija	164
5.6.1. Između feminizma i humanitarizma.....	165
6. Zaključak	173
7. Popis literature.....	181
Životopis.....	197

1. Uvod

1.1. Konceptualna i istraživačka polazišta

Ova disertacija usredotočuje se na temu humanitarnoga rada. Prati poimanje humanitarnoga rada kroz povijest, inherentne proturječnosti humanitarizma, prijelaz iz aktivnosti koja se nekoć razumijevala u terminima suosjećanja i pružanja pomoći u industriju humanitarizma te, kroz razgovore s humanitarcima i aktivistima, prakse kroz koje se ta industrija manifestira u hrvatskom sustavu pomoći ljudima u pokretu.

Interpretacija praksi i značenja koncepta humanitarnog rada ovdje slijedi dvije argumentacijske razine. Prva razina prati princip rada nevladinih organizacija i humanitarnih inicijativa, pri čemu u obzir uzima historijsku i simboličku perspektivu o humanitarnosti. Historijska perspektiva doprinijet će tumačenju značenja *humanitarizma* i stvoriti podlogu za interpretaciju njegove isprepletenosti s pojmom rada. Prikaz razvoja i uspona humanitarnoga sektora, pod čime se uglavnom misli na međunarodni, liberalni humanitarizam, otvorit će prostor propitivanju njegove profesionalizacije: načina na koji se trendovi neoliberalnog kapitalizma odražavaju u sektoru međunarodne pomoći i, također, u kojim se praksama trendovi toga sektora odražavaju u suvremenom hrvatskom kontekstu. Intenzifikacija humanitarnih praksi tijekom i nakon masovnoga tranzita izbjeglica 2015. i 2016. služi kao konceptualno polazište i fizički i simbolički prostor etnografskog istraživanja.

Druga razina rada propituje perspektive humanitarnoga rada među zaposlenicima i volonterima humanitarnih agencija te organizacija civilnog društva koje pružaju pomoć izbjeglicama/migrantima/tražiteljima međunarodne zaštite u Hrvatskoj. Istraživački fokus na individualne naracije, doživljaje i iskustva razotkrio je tenziju između plaćenih i neplaćenih te službenih i neslužbenih oblika humanitarnosti. Toj tenziji ova disertacija pristupa kroz perspektivu nematerijalnog, afektivnog i emocionalnog rada. Pitanja koja su pritom u fokusu su: što čini humanitarni rad, koji su njegovi glavni aspekti, na koje se načine on prakticira, koje su osobine potrebne za rad u humanitarnom sektoru, u kojem su odnosu sektori humanitarizma i civilnoga društva i kako se u hrvatskom kontekstu manifestiraju suvremene transformacije u polju rada? Obje argumentacijske razine prate dva osnovna teorijska pravca – antropologiju humanitarizma i studije rada – pri čemu literatura iz područja antropologije humanitarizma osigurava korpus znanja i etnografskih istraživanja sličnih fenomena u različitim geopolitičkim okruženjima, dok studije rada pomažu rastumačiti samu prirodu humanitarnoga rada.

Do sada je objavljen tek manji broj znanstvenih istraživanja o perspektivama, očekivanjima, imaginacijama i motivacijama humanitarnih radnica i radnika. Radovi Liise Malkki (2015), Anne Meike Fechter (Fechter i Hindman 2011, Fechter 2012 a, Fechter 2012 b, Fechter 2016), Petera Redfielda (2012) i Silke Roth (2015) problematiziraju iskustva rada u međunarodnoj pomagačkoj industriji, fokusirajući se uglavnom na zaposlenike s globalnoga sjevera angažirane u misijama na globalnome jugu. Istraživanja koja upućuju na specifičnosti lokalne radne snage još su rjeđa, a najčešće se odnose na zemlje i regije koje je neposredno pogodila neka vrsta „krize“ i/ili u kojima je uspostavljena međunarodna humanitarna infrastruktura (na primjer, studija o prekarnom radu u Jordanu i Libanonu uslijed sirijske izbjegličke krize; Pascucci 2019). Tom korpusu literature pripada i nekoliko radova koji su srodni temi i kontekstu istraživanja za ovaj doktorski rad, poput kritike paternalističke pozicije stranih organizacija u postkomunističkim zemljama na Balkanu (Pandolfi 2008), studije o prekarnim radnicama i radnicima zaposlenima u međunarodnim humanitarnim organizacijama na prostoru bivše Jugoslavije (Baker 2014) i teksta o politikama humanitarizma u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini (Gilbert 2016). Domaća istraživanja koja se tiču humanitarnoga rada primarno su se bavila razvojem i osobitostima udruga civilnog društva u poslijeratnoj i tranzicijskoj Hrvatskoj (vidi npr. Stubbs 1995, 2001, Bagić 2006). U suvremenom hrvatskom kontekstu fenomen rada u humanitarnim organizacijama tek rubno adresiraju radovi o izbjeglištvu i migracijskom režimu (Hameršak i Pleše 2017; Škokić i Jambrešić Kirin 2017), radovi koji promatraju humanitarizam uglavnom iz rakursa biopolitike (vidi npr. Petrović 2016, 2017), ili pak rad koji angažman većine humanitarnih organizacija u hrvatskom dijelu balkanskog koridora tumači kao „oportunistički humanitarizam“ (Župarić-Iljić i Valenta 2019).

Budući da je funkcioniranje *balkanskoga koridora*¹ 2015. i 2016. intenziviralo programe pomoći za ljude u pokretu, sektor humanitarnoga rada, a zajedno s njim i odnos humanitarnosti prema konceptima poput solidarnosti i aktivizma, dobivaju znatno više pozornosti u medijskom, znanstveno-istraživačkom i političkom prostoru i postaju jednim od središnjih komponenti režimâ migracija i izbjeglištva. Pojam *režima* koristi se u studijama migracija s

¹ Pojam *balkanskog koridora* nastaje 2015. godine, uslijed masovnijega dolaska migranata u Europu, a odnosi se na međudržavno koordiniran izbjeglički koridor koji je, unatoč pseudopravnim regulacijama i njihovim stalnim promjenama, funkcionirao kao organizirani tranzit izbjeglica od grčko-makedonske do slovensko-austrijske granice (Kasperek 2016, Hameršak i Pleše 2017: 19). Tranzit izbjeglica trajao je od sredine rujna 2015. do sredine ožujka 2016. nakon što su države koje su u njemu sudjelovale proglasile ponovno uvođenje dotad suspendiranoga Schengena, što je posljedično dovelo do zatvaranja samoga koridora (Santer i Wriedt 2017: 147).

ciljem naglašavanja mnogostrukosti i slojevitosti praksi, politika i aktera, kojima se nužno ne upravlja iz jedne točke, odnosno slijedeći jedinstvenu logiku. Radi se o transnacionalnoj mreži aktera i politika, što upućuje na globalnu narav upravljačkih trendova koji nagoviještaju dezintegraciju nacije-države. Naime, zbog usmjerenosti aktera i politika na supranacionalne oblike upravljanja, nacija-država ima sve manje utjecaja na politike mobilnosti i iregulariziranih migracija² (Tsianos i Karakayali 2010, usp. Hardt i Negri 2010).

S tim je u vezi i pojam *režimi skrbi* kojim Miriam Ticktin naziva ne samo službeni sektor humanitarizma i socijalne skrbi, nego i organizacije civilnoga društva, pokrete za zaštitu ljudskih prava i inicijative protiv nasilja nad ženama. Za tu autoricu režimi skrbi su regulirani, uglavnom heterogeni „setovi diskursa i praksi“ utemeljeni u moralnom imperativu za ublažavanje stradanja, koji svojim djelovanjem, paradoksalno, anuliraju izgled za postizanje većih, strukturnih društvenih promjena (2011: 3). Slično kao i kod migracijskih režima, pojam režim skrbi u ovoj disertaciji pomaže naglasiti višeslojnost pomagačkih i zagovaračkih programa, kompleksne odnose među različitim organizacijama i akterima, kao i prakse rada u kojima se odražavaju ti odnosi.

Podcrtavajući činjenicu da su nevladine organizacije u svojoj suštini produžetak državnoga i međudržavnoga upravljanja (usp. Gramsci 2006) i uvodeći pojam rada u studije humanitarizma u domaćem kontekstu, ova disertacija propituje položaj i radne procese neformalnih inicijativa i nevladinih organizacija te proučava odnos naizgled suprotstavljenih aspekata humanitarizma u mreži migracijskih i humanitarnih politika.

Namjera ove disertacije nije naglasiti problematičan pojam krize i njenog pretpostavljeno privremenog karaktera (što utječe na opetovanu provedbu neodrživih projekata humanitarne pomoći umjesto na kreiranje održivih i inkluzivnih humanitarnih i migracijskih politika), no fokus na događajima od 2015. naovamo važan je za tumačenje lokalnih i globalnih obrazaca,

² Pojam iregulariziranih migracija preuzela sam iz naziva projekta *Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika* (<https://erim.ief.hr/>). Odnosi se na sustavno onemogućavanje slobodnoga kretanja i prateću ilegalizaciju (usp. De Genova 2013) statusa osoba u pokretu u skladu s pravno-normativnim regulacijama europskoga i globalnoga režima migracija. Važno je nadodati da pojam *migracijskoga režima* upućuje na povijest propusta i diskrepancija u normama i mehanizmima većine migracijskih politika. Naime, kako je to formulirao Giuseppe Sciortino, „migracijski režim neke države obično nije rezultat dosljednoga planiranja. Radi se, zapravo, o mješavini implicitnih konceptualnih okvira, generacija nadmetanja među birokracijama i valovima 'brzih popravaka' kriznih situacija“, uvjetovanih promjenama političkih garnitura (2004: 32-33). Uz to, tim pojmom nastoji se osigurati bolje razumijevanje uzročno-posljedičnih veza „između regulacije i kretanja kroz inkluzivnu, a opet fragmentiranu perspektivu“ (Rass i Wolff 2018: 20-21). Rass i Wolff primjećuju proliferaciju tog koncepta i razvoj srodnih pojmova poput izbjegličkog i graničnog režima, te skreću pažnju na kritičke studije koji proučavaju interakciju graničnih režima s lokalnim društvima i migracijskim kretanjima (ibid. 23).

praksi i režimâ humanitarnoga rada. S obzirom da je u to vrijeme do izražaja došlo ispreplitanje međunarodnih oblika humanitarizma i domaćega sektora civilnoga društva, kao i formalnih i neformalnih praksi podrške, ova disertacija upućuje na intersekcionalnost humanitarnosti, kao i na njenu simboličnu i praktičnu ambivalentnost. Poseban fokus stavlja na prakse u kojima se ogledaju višeznačja humanitarnosti i antagonizmi rada u nevladinom sektoru. Polazeći od biopolitičke kritike humanitarizma koja upozorava na strukturno svođenje izbjeglica/migranata/tražitelja azila na formu *gologa života* (Agamben 1998) i reprodukciju asimetričnoga odnosa između pomagača i primatelja pomoći (Harrell-Bond 2002, Fassin 2012), ovo istraživanje propituje iskustva, stajališta i perspektive pomagačica i pomagača te aktivistkinja i aktivista u odnosu prema režimima skrbi i izbjeglištva (usp. Ticktin 2011, Cabot 2019) u Hrvatskoj.

Kritička znanstvena istraživanja već desetljećima upućuju na to da svođenjem izbjeglica na голу egzistenciju i fokusiranjem na njihovo preživljavanje humanitarizam ulazi u sferu antipolitike (Ferguson 1990). Slične spoznaje Didier Fassin (2007, 2012) zaokružuje pojmom „politika života“. Nadovezujući se na biopolitičnost humanitarnog rada – koja se ogleda u tehnikama upravljanja populacijama pri osnivanju i uređivanju izbjegličkih kampova, uspostavljanju humanitarnih koridora, klasificiranju stradanja te izradi epidemioloških studija o zaraznim bolestima, pothranjenosti, traumi, pa čak i studija o kršenju zakona ratovanja – glavnu karakteristiku suvremenog liberalnog humanitarizma Fassin vidi u „ontološkoj nejednakosti“ između raspoloživih i spašenih života, kao i između života onih koji su izloženi opasnostima i onih koji se dobrovoljno izlažu rizicima ne bi li ih spasili (2012: 226). Ta razlika između *davatelja* i *primatelja* pomoći, lokalne populacije koja je izložena nasilju i spasilaca koji dolaze iz druge sredine, pa čak i između lokalne i međunarodne radne snage, u suštini je politika života – politika koja utemeljuje prakse i pristup sektora humanitarnoga rada.

Antropološka istraživanja koja se bave humanitarizmom najčešće propituju kako humanitarni programi utječu na primatelje pomoći i kritički pristupaju politikama koje perpetuiraju binarnost tih programa, čak i kad se radi o progresivnim, liberalnim i ljudskopravaškim politikama koje su inicijalno nastale kao prakse otpora diskursu humanitarizma. U studijama izbjeglištva vrlo je česta kritika programa koji svojim pristupom depolitiziraju stradanje i pritom izbjeglice/tražitelje međunarodne zaštite/migrante tretiraju kao bespomoćne i pasivne žrtve koje se ne mogu samostalno brinuti o sebi, niti se mogu izboriti za vlastita prava. Bespomoćnost se tretira kao karakteristika „oglednoga primjera izbjeglice“ (Malkki 1996: 384), što znači da se moć migranata – poput sposobnosti da planiraju svoj migracijski put (nasuprot

perspektivi o izbjegličkom kretanju kao iznenadnom bijegu na neku sigurniju lokaciju) usprkos tome što im je mogućnost „regularnog“ kretanja uskraćena, i da govore u svoje ime te zastupaju svoja prava – percipira kao potencijalna prijetnja samoj naravi humanitarizma. Štoviše, perspektiva o izbjeglicama kao o bespomoćnim i pasivnim žrtvama isključuje karakteristike poput proaktivnosti i neovisnosti, kao i čitav niz aspekata vezanih uz brigu o sebi, a njihov izostanak smatra autentičnom osobinom izbjeglištva (Ticktin 2016: 259). Drugim riječima, da bi bio vrijedan pomoći i da bi ga se moglo zaštititi izbjeglica treba biti bespomoćan. U suprotnom, smatrat će ga se migrantom koji iskorištava sustav međunarodne zaštite.

Spomenuti antagonizam bio je aktualan tijekom masovnoga izbjegličkoga tranzita 2015. i 2016. godine. Rasprava o karakteristikama koje razlikuju „autentične izbjeglice“ od tzv. „ekonomskih migranata“ u to je vrijeme preplavila javni diskurs u Hrvatskoj, ali i u Europi općenito. Koncept nevinosti uvelike je pripomogao održavanju te pretpostavljene razlike. Kako smatra Miriam Ticktin, uz bespomoćnost i pasivnost, nevinost se smatra atributom „pravog“ izbjeglice i znakom autentičnosti nečijeg iskustva izbjeglištva. Nasuprot tome, tzv. „ekonomski migranti“ ne smatraju se nevinima. Na njih se gleda kao na subjekte koji iskorištavaju „blagonaklonost“ europskih zakona u području azila, zbog čega im nije potrebna zaštita (2017). Iskrivljena reprezentacija o autentičnosti izmještenosti i iregulariziranoga kretanja doprinosi kompleksnosti suvremenih migracijskih režima i „konceptualnoj zbruci“ oko samoga pojma *izbjeglica* (Haddad 2004: 3). Još važnije, ta politika zanemaruje strukturalne nejednakosti i otvara put upućivanju u zatvore i detencijske centre za one kojima nije dokazana vjerodostojnost izbjegličkog statusa, što doslovce hrani industriju zatvora (Ticktin 2017: 584).

Funkcioniranju europskog izbjegličkog režima, posebice u smislu širenja binarne reprezentacije ljudi u pokretu, viktimizacije izbjeglištva i spektakularizacije iregulariziranih kretanja, pridonio je, uz projekte nevladinih organizacija, nagli porast znanstveno-istraživačkih projekata koji se bave fenomenom izbjeglištva od 2015. godine naovamo (Cabot 2019). Pritom, humanitarni sektor u javnom diskursu reprezentira se kao sektor koji skrbi o siromašnim, prekarnim i ugroženim populacijama koje se ne mogu brinuti same za sebe. Tako površni prikaz pomagačkoga sektora doprinosi razdvajanju davatelja i primatelja pomoći u dvije suprotne kategorije. Spektakularizacija tuđe patnje, zajedno s pretpostavkom da rad u humanitarnom sektoru podrazumijeva požrtvovnost i „zapostavljanje sebe“, govori o tome da se radnicama i radnicima ovoga sektora pažnja pridavala samo kroz pojednostavljenu predodžbu o humanitarcima kao o nesebičnim pojedincima koji vode brigu o stradalim, siromašnim i ranjenim pojedincima i zajednicama (Fechter 2012 a: 1487). Osim toga, ustrajanje na

održavanju istraživačkoga fokusa na patećem strancu zatire konstruktivnu akademsku raspravu o predodžbama i iskustvima humanitarnih radnika, stvarajući plodno tlo za širenje stereotipa poput jednostranih binarnih reprezentacija o humanitarcima kao o herojima ili o zločincima (Fechter 2012 a: 1478, vidi i Pozniak 2021). Predodžba o humanitarcima kao herojima utemeljena je na pretpostavci da je pomaganje drugima u pravilu osobina nesebičnih i požrtvovnih pojedinaca, dok je negativna predodžba vezana uz kritiku o humanitarizmu kao o kratkotrajnoj i neodrživoj pomoći koji produbljuje problem asimetričnoga odnosa između pomagača i žrtve. Osim toga, institucionalizacija humanitarizma utjecala je na to da ga se povezuje s vanjskom politikom država koje doniraju izdašne svote za humanitarnu pomoć i tzv. pomoć u razvoju na globalnom jugu, što je dodatno potaknulo razvoj negativne percepcije prema kojoj humanitarci, osim što svojim radom perpetuiraju asimetričan odnos između sebe i primatelja pomoći, prakticiraju politike intervencionizma i neokolonijalizma.

Uzimajući u obzir te elemente, ova disertacija razmatra perspektive, predodžbe, očekivanja i svakodnevna promišljanja humanitarnih radnica i radnika, osvrćući se pritom na njihovu ulogu u funkcioniranju biopolitičkoga režima pomoći. Istraživanje propituje jesu li humanitarci svjesni navedenih problema i, ako jesu, na koji se način nose s moralno zahtjevnim situacijama, kako doživljavaju i pregovaraju svoju ulogu i u čemu se sastoji njihov svakodnevni rad. Istraživanje obraća pozornost i na odnos između različitih organizacija i pozicija u humanitarnom sektoru u hrvatskom posttranzicijskom kontekstu. Pritom, u obzir se uzimaju i neplaćeni oblici rada, koji su podzastupljeni u antropološkim i sociološkim studijama (usp. Roth 2015).

S obzirom da se istraživačka pitanja u ovoj disertaciji usredotočuju na značenja i prakse humanitarnoga rada, u analizi se osvrćem na način na koji se transformacija iz fordističke u postfordističku ekonomiju – koja podrazumijeva napuštanje strukturiranoga, pretežito materijalnoga, rada i prijelaz na fleksibilnije forme nematerijalnoga rada koje se ogledaju u nesigurnim, honorarnim poslovima te ugovorima na određeno vrijeme – odražava na sektor humanitarizma kako na globalnoj, tako i na lokalnim razinama. Oslanjajući se na popularan prikaz odnosa globalnog i lokalnog kao opozicijskoga para prema kojem potonje simbolizira kulturu otpora, August Carbonella i Sharryn Kasmir (2014) upozoravaju da ta perspektiva zapostavlja povezanost problema na lokalnoj razini s pokretima na široj, globalnoj razini. *Lokalno* nije neko „prirodno političko ili kulturno mjesto u kojem se odvija svakodnevni život. Umjesto toga, ono je proizvedeno, a najčešće ga karakteriziraju dugo građeni i burno raspušteni politički savezi i

mreže koji su radnicima osiguravali određenu razinu moći“ (2014: 21). Antropologija rada, stoga, ne smije tretirati lokalno kao zadanu kategoriju nego kao problem koji valja istraživati (ibid.).

Nadovezujući se na tu perspektivu, jedan je od ciljeva ove disertacije propitati značenja i dinamike odnosa lokalnih i globalnih humanitarizama te istražiti različite aspekte rada zaposlenika/zaposlenica i volontera/volonterki u kojima se ogleda ta dinamika. Osim toga, zbog usredotočenosti na upliv zapadnih država u poslijeratna i tranzicijska okruženja i ulogu koja se u tim pothvatima pripisivala humanitarnim organizacijama, humanitarizam se poistovjećivao sa sektorom međunarodne pomoći. Međutim, u posljednjih nekoliko godina došlo je do zaokreta te je značajan fokus stavljen na prakse humanitarnosti odozdo, na manje, lokalne inicijative, neformalna udruženja i organizacije civilnog društva koje nisu pod financijskim ni konceptualnim utjecajem međunarodnoga liberalnoga humanitarizma koji je dominirao ovim istraživačkim područjem od 1990-ih godina (vidi Brković 2017, 2020, Rozakou 2017, Richey 2018, Fechter i Schwittay 2019, Vandevordt i Verschraegen 2019, Vandevordt 2019, Brill 2020).

1.2. Kontekst istraživanja

Tijekom dugog ljeta migracija (Kasperek 2015) i, kako su to formulirale Hameršak i Pleše (2017 a: 101), „migracijske jeseni“ koja je uslijedila, „stotine tisuća izbjeglica uspjelo je savladati različite prepreke ljudskoj mobilnosti, utjelovljene u graničnoj infrastrukturi Europske unije koja se temelji na Schengenskom sporazumu i Dublinskim uredbama“ (Mitrović et al. 2020: 12). Svojevrsno „otvaranje“ granica kojemu smo tih dana svjedočili predstavljalo je presedan u migracijskim politikama, omogućivši funkcioniranje humanitarno-tranzitnoga koridora u sklopu kojega je suspendirano pravilo prema kojem je za rješavanje zahtjeva za međunarodnu zaštitu odgovorna država EU u koju je osoba prvo ušla. Taj koridor gotovo je u potpunosti bio poistovjećen s tzv. balkanskom migracijskom rutom kreirajući „dominantan imaginarij migracijskih kretanja“ kao nešto što se može svesti na jednoznačne geografske i identitetske termine (Mitrović et. al 2020: 13).

Duž čitavoga prostora kojim su migranti prolazili uspostavljeni su formalni i neformalni sustavi za distribuciju humanitarne pomoći kojima su dominirale međunarodne humanitarne organizacije, uglavnom u suradnji s državnim tijelima. Tim humanitarnim organizacijama pridružile su se lokalne nevladine organizacije, kao i spontano okupljeni građani, samoorganizirani volonteri i stanovnici mjesta pokraj kojih je koridor prolazio. Premda se dio

volontera priključio radu službenih programa pomoći, mnogi od njih djelovali su samostalno. Oni su nadopunjavali državnu i međudržavnu organizaciju neophodne skrbi i time skretali pozornost na njene manjkavosti. Izbjeglički koridor potaknuo je i zapošljavanja u postojećem nevladinom sektoru, proširio je djelokrug rada humanitarnih organizacija i osigurao im sadržaj za traženje novih projektnih sredstava.

Nakon prvog privremeno podignutog tranzitnog centra u Opatovcu, malenom mjestu u blizini granice sa Srbijom, u Hrvatskoj je početkom studenoga 2015. godine otvoren Zimski prihvatno-tranzitni centar u Slavskom Brodu. U tom se izbjegličkom kampu provodila registracija i opskrba humanitarnom pomoći osoba koje su se kretale koridorom. S obzirom da se radilo o kontroliranom kretanju izbjeglica, osim na samome početku dok je državna koordinacija tranzita bila slaba i tek u povojima, do izražaja je dolazio komplementaran, premda najčešće prikriven odnos između sigurnosnih i humanitarnih politika. Ta pomagačko-upravljačka infrastruktura Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavskom Brodu zahtijevala je radnu snagu koja će distribuirati donacije, osigurati prijevod kako bi se humanitarci i izbjeglice mogli međusobno razumjeti, koordinirati rasporede i timove, regrutirati nove zaposlenike i/ili volontere, voditi računa o ispravnom skladištenju robe. Uz to, bili su potrebni vozači, logističari, koordinatori specijalizirani za upravljanje kriznim situacijama, savjetnice za dojenje i prehranu djece u kriznim situacijama i brojni drugi pomagači i zaposlenici koji će sudjelovati u onome što Craig Calhoun naziva „imaginarijem krize“ (2008: 82).

Tom radnom okruženju pridružile su se aktivistkinje i aktivisti organizacija civilnoga društva, poput Centra za mirovne studije koji se dugi niz godina prije ove krize bavio zagovaranjem prava migranata, ali i nekolicina organizacija koje se ranije nisu bavile ovom problematikom. Uključili su se i Hrvatski Crveni križ (HCK), vjerske organizacije kao što su *Jesuit Refugee Service (JRS)*, *Adventist Development and Relief Agency (ADRA)* i Hrvatski Caritas, te brojne međunarodne nevladine i međuvladine organizacije među kojima su *United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)*, Međunarodna organizacija za migracije (IOM) i *Save the Children*. U to vrijeme osnovani su Inicijativa Dobrodošli!³ i *Are You Syrious (AYS)*, koji su zaposlili nekolicinu novih djelatnika te angažirali velik broj volontera.⁴

³ Ta je inicijativa nastala kao platforma više nevladinih organizacija, a koordinirao ju je Centar za mirovne studije.

⁴ Volonteri AYS-a aktivirali su se oko prikupljanja donacija i distribucije pomoći na punktovima prijelaza, odlazaka na druge lokacije na ruti, skupljanja informacija i zagovaračkih aktivnosti, no za razliku od Inicijative Dobrodošli!, nisu radili u slavskobrodskom kampu. Nakon zaustavljanja tranzita balkanskim koridorom u ožujku 2015., i posljedičnog zatvaranja kampa u Slavskom Brodu sredinom travnja iste godine, značajan dio humanitarnih

Radno okruženje humanitarizma u Hrvatskoj značajno se proširilo, što osim broja (privremeno) zaposlenih djelatnika i volontera u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu (između 200 i 300 ljudi)⁵ pokazuju i podaci o razvoju JRS-a koji je 2014. „u Hrvatskoj imao tek dvoje zaposlenih, jednu osobu na puno radno vrijeme i jednu na pola radnog vremena“, a 2020., u trenutku istraživanja za ovu disertaciju, „više od 80 volontera“ i „urede u BiH, Srbiji i Kosovu“ s ukupno 45 zaposlenika.⁶ Nadalje, broj tražitelja međunarodne zaštite postupno se povećavao od donošenja prvog Zakona o azilu 2006. godine, danas poznatoga kao Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti⁷. Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova do 30. rujna 2021. u Republici Hrvatskoj međunarodnu zaštitu, koja podrazumijeva azil i supsidijarnu zaštitu, dobile su 992 osobe. Premda ne možemo govoriti o velikom broju tražitelja međunarodne zaštite niti o nekom značajnom povećanju, važno je naglasiti da je u periodu nakon zatvaranja kampa u Slavonskom Brodu porastao broj osoba smještenih u Prihvatilište za tražitelje međunarodne zaštite,⁸ kao i to da je tema izbjeglištva i migracija zadobila znatno više pozornosti u medijima i u sektoru civilnoga društva, što je služilo kao poticaj organizacijama da se angažiraju. Još važnije, situacija 2015. i 2016. godine potaknula je financiranje u Hrvatskoj dotad podzastupljenoga područja. Međutim, upozorava Heath Cabot, *izbjeglička kriza* intenzivirala

organizacija vratio se svojim uobičajenim aktivnostima, no dio se nastavio baviti zaštitom prava i pružanjem pomoći izbjeglicama i migrantima. Tako su prvih mjeseci nakon zatvaranja kampa, uz standardne aktivnosti HCK-a, JRS-a i CMS-a te povremene posjete nekolicine drugih organizacija (npr. UNHCR, Hrvatski pravni centar i Rehabilitacijski centar za traumu i stres), programe humanitarne pomoći u Zagrebu u Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite krenuli provoditi i IOM, UNICEF, Savez Baptističkih crkava u RH (SBC) i AYS, dok je organizacija Liječnici svijeta (MDM) počela pružati zdravstvenu pomoć.

⁵ Prema bilješkama s dnevnih koordinacijskih sastanaka nevladinih organizacija u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru.

⁶ [Novi čelnik Isusovačke službe za izbjeglice bit će Stanko Perica - Index.hr](https://www.index.hr) (pregled 29.11.2021.)

⁷ NN 70/15, 127/17 koji je na snazi od 01.01.2018. Dostupno na <https://www.zakon.hr/z/798/Zakon-ome%C4%91unarodnoj-i-privremenoj-za%C5%A1titi> (pregled 29.11.2021).

⁸ To se odnosi na dvije smještajne jedinice, u Zagrebu i Kutini. Osim toga, iz statističkih podataka na stranicama MUP-a vidljivo je da je međunarodna zaštita odobrena većem broju osoba u periodu od 2017. do 2019. Ta činjenica ne treba čuditi budući da procesuiranje zahtjeva traje i do dvije godine, što znači da je dio ranijih zahtjeva tada potvrđen, kao i to da je u tom periodu iz drugih članica EU vraćen velik broj osoba. Njihovo vraćanje zakonski je određeno Dublinском uredbom, prema čijim je pravilima Hrvatska utvrđena kao zemlja ulaska vraćenih tražitelja međunarodne zaštite zbog čega se smatrala odgovornom za njihove zahtjeve. To je u praksi značilo da su izbjeglice, suprotno očekivanjima i zakonsko-graničnim određenjima iz 2015. i 2016. koja su im osigurala više-manje organiziran prijevoz do neke od država EU, iznenadno vraćeni u Hrvatsku, nerijetko nakon što su mjesecima živjeli u nekoj od država EU, gdje su počeli učiti jezik, sklapati prijateljstva i poznanstva, tražiti posao i sl. To predstavlja tek jednu u nizu problematičnih praksi europskoga režima azila i iregulariziranih migracija.

je projekte državnih institucija i civilnoga društva koji služe provođenju „militariziranog globalnog aparthejda: slabo integriranih napora zemalja globalnoga sjevera da se, uz pomoć vojnih sila, zaštite od mobilnosti osoba s globalnoga juga“ (Besteman 2019 prema Cabot 2019: 261). Štoviše, ta je kriza doprinijela ekspanziji „europskoga režima izbjeglištva“ u smislu političko-ekonomskih, vladinih i epistemoloških formacija koje kroz prakse sekuritizacije i humanitarizacije potpomažu održavanje okvira tog migracijskog aparthejda (ibid.: 262).

S obzirom da su događaji oko masovnoga tranzita ljudi u pokretu 2015. doveli do pokretanja brojnih *grassroots* humanitarnih inicijativa u Europi došlo je do preispitivanja značenja pojma humanitarizma. Do tada je u literaturi prevladavala perspektiva prema kojoj se čitava sfera humanitarizma poistovjećuje s međunarodnim sektorom humanitarne pomoći, a 2015. godine pozornost se počela preusmjeravati na prakse koje nisu bile dijelom službenih humanitarnih politika niti su bile vezane uz programe etabliranih humanitarnih organizacija. Te prakse kompromitirale su dualnost koja se tradicionalno pripisivala humanitarizmu, a odnosila se na problematičnu predodžbu o bijelim humanitarcima s globalnoga sjevera koji požrtvovno pružaju pomoć siromašnim zajednicama globalnoga juga (Fradejas-Garcia 2019). Osim toga, nove su prakse rasvijetlile činjenicu da postoje različiti trendovi, oblici i tradicije humanitarnoga djelovanja.

1.3. Metodološki pristupi i dileme

Motivacija za proučavanje značenja i praksi humanitarnoga rada temelji se na mom vlastitom radnom iskustvu, s obzirom na to da sam nekoliko godina radila u nevladinom sektoru na programima zaštite migranata. Zapravo, moje istraživanje ove teme i angažman u radu s ljudima u pokretu započeli su još 2013. godine, kad sam se prvi put priključila jednom od volonterskih programa. Iako sam uz volontiranje istraživala svakodnevicu života u Prihvatilištu za tražitelje azila u Zagrebu, problematizirajući strukturalnu svedenost tražitelja međunarodne zaštite na puko preživljavanje, upoznala sam se s fenomenom humanitarizacije izbjeglištva, kao i s biopolitičkim režimom skrbi o izbjeglicama/migrantima/tražiteljima međunarodne zaštite. Dvije godine kasnije, kad sam se zaposlila na programu pomoći u izbjegličkom kampu u Slavenskom Brodu, politike humanitarizma postale su esencijalnim dijelom mog rada, umalo kompromitiravši moju angažiranost koja se našla u zamršenom odnosu između apolitičnih praksi humanitarne pomoći i političkoga djelovanja kakvo podrazumijeva aktivizam. Antagonizam, ili barem niz praksi o kojima sam tada imala podvojeno mišljenje i koje sam

smatrala suštinski suprotstavljenima, iznjedrile su interes, a u konačnici i istraživačka pitanja, na kojima se temelji ova disertacija.

Budući da su mi humanitarnost i rad u nevladinim organizacijama vrlo bliska i poznata područja morala sam se „defamilijarizirati“ s temom, terenom i sugovornicima. Pojam defamilijarizacije koristim po uzoru na „autokulturnu defamilijarizaciju“ (Gulin Zrnić 2006), proces koji u etnologiji bliskoga podrazumijeva „otklon od ustaljenih i zdravorazumskih, interioriziranih mišljenja i praksi“ (ibid.: 83, vidi i Potkonjak 2014: 94). Spoznajni postupak izmicanja od autobiografskih elemenata rada, kao i od onoga što mi je poznato i blisko, pomogao mi je da preispitam istraženo, ne dopuštajući pritom impresijama iz mojih prethodnih radnih iskustava da kooptiraju dojmove i predodžbe istraživačkog iskustva. Kako upozorava Valentina Gulin Zrnić, „etnologija suvremenosti i etnologija bliskoga u stvari nameće istraživačku poziciju otklona“ (2006: 85).

Međutim, potrebu za analitičkom i emotivnom distancom nisam osvijestila na samome početku istraživačkog procesa nego kasnije, što me potaknulo da se priključim pojedinim volonterskim akcijama, zauzimajući ovoga puta drukčiju ulogu i promatrajući dinamiku u odnosu između „davatelja“ i „primatelja“ pomoći, kao i svojstva humanitarnog rada, prvenstveno iz istraživačkog rakursa. To ne znači da je moj humanitarni i aktivistički rad kroz volontiranje s ljudima u pokretu isključivo istraživačke prirode, ali je važno naglasiti da ovoga puta, za razliku od iskustava iz razdoblja između 2015. i 2018. godine, nisam egzistencijalno ovisila o tom radu. Očudivanje od plaćene humanitarnosti i egzistencijalne ovisnosti o radu u nevladinom sektoru pomoglo mi je da spoznam elemente režima skrbi koje sam ranije smatrala nepromjenjivim sastavnicama i normama humanitarnoga rada.

Valja naglasiti da tijekom rada u humanitarnom sektoru nisam nekritički usvajala diskurs apolitičnog profesionalnog pomaganja zbog čega me na svakodnevnoj razini pratila ambivalencija između impulsa da se angažiram oko potreba i prava ljudi u pokretu i režima „biopolitičkog humanitarizma“ (Petrović 2016) koji je izbjeglice/trazitelje azila/migrante tretirao kao pasivne primatelje humanitarne pomoći, a humanitarcima nalagao zadovoljenje njihovih osnovnih egzistencijalnih potreba poput hrane, vode, tople odjeće i prenoćišta. Taj princip rada izostavlja dimenziju pravne, političke i socijalne ravnopravnosti u sektoru pomoći, tretirajući humanitarizam gotovo isključivo kao sustav kojemu je prioritet skrbiti o golom životu, što posljedično depolitizira stradanje (Agamben 1995, Ticktin 2011, Fassin 2012). Prema tome, moje iskustvo humanitarnog rada oblikovao je, pored drugih faktora, proces

permanentnog preispitivanja odnosa između dimenzija depolitizirajuće pomoći s jedne strane i političkoga angažmana u smislu zagovaranja prava migranata s druge strane, koji odražava i širi društveni otpor neoliberalnim politikama i politikama migracijskih režima.

Ono što je specifično za ovo istraživanje je njegova dvostrukost koja se očituje u istovremenom istraživačkom *izmicanju* i *primicanju* poznatome budući da je bliskost s istraživanom temom omogućila uvid u niz konceptualnih problema. Upravo je proživljena ambivalencija humanitarnosti utemeljila istraživačka pitanja, što defamilijarizaciju, u ovom slučaju, čini privremenom i povremenom istraživačkom fazom koja pomaže kritičkom propitivanju teme i terena. S obzirom da moja osobna iskustva predstavljaju polazišnu točku u procesu istraživanja, što se potom nadopunjuje recentnijom etnografijom volonterskoga rada, ovaj rad kombinira autoetnografske i etnografske uvide na poznatome terenu. Etnografija volonterizma odnosi se na primjenu kulturnoantropološke metode promatranja sa sudjelovanjem kod proučavanja novijih humanitarnih inicijativa. Uz (auto)etnografiju humanitarizma, volonterizma i aktivizma, glavni dio istraživanja čine dubinski, polustrukturirani razgovori s humanitarcima i humanitarkama: plaćenim i neplaćenim radnicima i radnicama, kao i djelatnicama organizacija civilnoga društva koje svoj rad prepoznaju kao zagovarački i aktivistički, a ne (samo) humanitarni. Dio sugovornika i sugovornica bio je angažiran u izbjegličkom kampu u Slavenskom Brodu, dio se nekoj od pomagačkih inicijativa priključio kasnije, dok su neki sudionici istraživanja bili uključeni od samih početaka razvoja politika azila i izbjeglištva u Hrvatskoj. Zbog zaštite podataka većinu sugovornica i sugovornika navodim pod pseudonimima, osim slučajevima kad su zatražili da u radu koristim njihova prava imena.⁹

Iako je na terenu – pod čime mislim na rad organizacija civilnog društva i humanitarnih agencija u kampovima i izvan njih te u bilo kojem materijalnom i nematerijalnom prostoru koji se koristi za prakticiranje i komuniciranje zagovaračkog i pomagačkog djelovanja u kontekstu migracijskih režima – još uvijek aktualna podjela na one aktere koji pripadaju sferi humanitarnosti i one koji se bave solidarnošću i premda je važno naglasiti u čemu se ta dva koncepta razlikuju, pa i nalaze u antagonističkom odnosu, još mi se važnijim čini zapitati se kako je došlo do tog razlikovanja te ima li među njima sličnosti i praklapanja. Također, bitno je istražiti svakodnevne prakse i iskustva zaposlenika i volontera humanitarnog sektora u

⁹ Svi sugovornici dali su usmeni pristanak na snimanje intervjua. Intervjui su provedeni u sklopu istraživačkoga projekta Transformacija rada u posttranzicijskoj Hrvatskoj (TRANSWORK).

kojima se očituje taj antagonizam te što nam te prakse govore o ulozi, položaju i povijesti organizacija koje ga perpetuiraju.

Ova disertacija analizu započinje povijesno-teorijskim pregledom humanitarizma i njemu srodnih fenomena kako bi ključne pojmove poput humanitarnog i aktivističkog rada u specifičnom kontekstu radnoga okruženja režima skrbi o izbjeglicama u Hrvatskoj smjestila u odgovarajući vremenski, politički i društveni okvir. Zatim kritički propituje razvoj i norme pomagačke industrije, osvrćući se na način na koji se trendovi neoliberalnog kapitalizma ogledaju u sektoru humanitarizma i civilnoga društva. Naposljetku, predstavlja etnografiju humanitarizma i volonterizma te iskustva rada u humanitarnim organizacijama i organizacijama civilnoga društva u Hrvatskoj fokusirajući se pritom na prakse afektivnoga rada među humanitarcima i humanitarkama.

2. Genealogija humanitarnosti: ishodišta i tumačenja humanitarnoga rada

2.1. Filantropija, dobročinstvo i razvoj humanitarnog senzibiliteta

Izvori humanitarnosti, ukazivanje na njenu ulogu u društvenoj modernizaciji i isprepletenost s kapitalističkim režimima rada pomažu razumjeti njene oblike u suvremenom kontekstu i demistificirati neke pretpostavke o humanitarnom djelovanju. Neke od tih pretpostavki su da je humanitarni rad praksa koja je odvojena od sfere plaćenoga rada ili, pak, da se humanitarno djelovanje u potpunosti razlikuje od rada civilnoga društva. U svoje istraživanje sam krenula od pretpostavke da koncept humanitarnog rada sadrži kontradikciju između humanitarnosti (pomoći) i posla (rada), te sam nastojala detektirati osobitosti toga koncepta, uočiti vještine za koje se smatra da bi ih humanitarci morali savladati te istražiti uvjete njihova zapošljavanja, ali i prijepore s kojima se suočavaju na svojim radnim mjestima. U tom smislu, povijest razvoja humanitarnoga sektora i proučavanje njegovih vodećih trendova služi kao podloga za raspoznavanje različitih naličja i tradicija humanitarnosti s kojima sam se susretala tijekom svoga istraživanja i, još važnije, kao uvertira u proturječja samih principa humanitarizma, a koja se u različitim oblicima pojavljuju kroz naracije intervjuiranih humanitaraca.

Osvrt na povijesnu i društvenu podlogu humanitarizma i njemu srodnih pojmova ujedno otkriva njegove inačice u suvremenom kontekstu i rasvjetljava razloge zbog kojih se u pojedinim kontekstima ili disciplinama neke pojmove favoriziralo naspram drugih. Naime, istraživačice i

istraživači „desetljećima su pažljivo razlikovali humanitarne institucije koje pružaju kratkotrajnu pomoć, razvojne agencije koje njeguju ekonomsku i socijalnu modernizaciju te dobrotvorne i filantropske inicijative koje uključuju manje, individualne i često religijski inspirirane aktivnosti“ (Mostowlansky 2019)¹⁰. Jedan od razloga leži i u činjenici da je liberalizacija krajem 20. stoljeća otvorila put sve većim i češćim međunarodnim humanitarnim intervencijama koje su s vremenom prerasle u izrazito profesionalizirana radna okruženja i elitne, premda i dalje pretežito prekarne profesije, što je izazvalo pojačan interes medija i znanstvene zajednice i time zapostavilo druge oblike humanitarnoga djelovanja. U posljednje vrijeme sve su brojnija istraživanja različitih varijanti pomoći i skrbi u različitim dijelovima svijeta koja pokazuju da su granice takvih, unaprijed osmišljenih kategorija neprecizne te da su u praksi najčešće neupotrebljive i/ili opovrgnute (Mostowlansky 2019).

Porijeklo humanitarizma, a pod time mislim na niz organiziranih dobrotvornih, humanitarnih i razvojnih inicijativa, najčešće se smješta u 19. stoljeće u kontekstu uspona kapitalizma, a paralelno s njim i popularizacije filantropije koja se odnosila na dobročinstvo bogatih društvenih klasa i promociju čovjekoljublja (Kuljić 2016). Kako opisuje Todor Kuljić, tada se u SAD-u i Europi razvija „građanska kultura fondacija kao institucionalizirani sastavni dio građanskoga života. (...) Filantropija je bila prilika bogatima za javno dokazivanje vlastite koristi, zatim važan dio identiteta elite kao sposobnost za koju mnogi nisu kadri, ali i simbolički kapital za pravdanje bogatstva” (2016: 530). Prema Benthallu, u europskim jezicima najčešće se povlači razlika između dobročinstva (engl. *charity*) i filantropije (engl. *philantropy*), zbog pretpostavke da se filantropija odnosi na izdašna javna ulaganja u dobrotvorne svrhe i da, za razliku od dobročinstva, nema nikakvih religijskih konotacija. Međutim, u neeuropskim jezicima poput arapskoga ili hinduskoga takva distinkcija ne postoji (2015).

Naime, povijesni korijeni dobrotvornoga rada u gotovo svim civilizacijama nalaze se u religijskim praksama, što se danas najviše očituje u radu vjerski utemeljenih neprofitnih organizacija (Benthall 2015: 281). Svjetske religije kreirale su različite tradicije brige i karitativnoga rada, „od budističkih doktrina suosjećanja, židovskoga *tikkun olama*, kršćanskoga milosrđa, islamskoga *zakata* do hinduističkoga *dana*“ (Bornstein i Redfield 2011: 8, vidi Bornstein 2012). Religijsko *davanje* posebice razgraničuje sakralne od profanih praksi pod pretpostavkom da potonje riskira opasnost od neprepoznavanja pružanja pomoći kao moralne obaveze. Nužnost religijskoga davanja zapravo služi kao podsjetnik na nevolje koje se mogu dogoditi u ovom ili u sljedećem životu ukoliko vjernica/vjernik *ne daje*, što bi njoj/njemu

¹⁰ Tekst je dostupan na <https://allegralaboratory.net/muslim-humanitarianism-muhum/> (pregled 24.1.2022.).

uskratilo status virtuozone i plemenite osobe (Bornstein i Redfield 2011: 8-9). Općenito, studije o religijskim praksama humanitarnosti važne su jer doprinose decentralizaciji prevladavajućeg diskursa o humanitarizmu kao o zapadnom sustavu pomoći koji se bazira na naglašavanju individualnog izbora, svojstvenoga liberalizmu i „modernističkom fokusu na sadašnjost“ (ibid.: 9). „*Zakat* označava društvenu i religijsku dužnost, a ne individualni moralni izbor“, dok oni koji doniraju *dan* uglavnom anticipiraju zasluge u drugom životu (Bornstein i Redfield 2011: 9-10). Zapravo, klasični humanitarni koncepti poput neutralnosti i nepristranosti dolaze iz sekularne političke povijesti (ibid.).

Erica Bornstein i Peter Redfield izdvajaju četiri ključna elementa koji su obilježili početak suvremenog humanitarizma od čega se dva odnose na konkretne događaja – potres u Lisabonu 1755. i osnivanje Crvenoga križa 1863. – dok su druga dva društveno-politički procesi i odrazi širih povijesnih promjena, a radi se o pokretu ukidanja ropstva i tendencijama kolonijalnih administratora i misionara da pruže neku vrstu skrbi i podrške koloniziranim populacijama (2011: 13). Osim što su vezani uz posebne povijesne trenutke, svi ti elementi proizlaze iz šireg konteksta „prosvjetiteljske racionalnosti, sekularizma, kapitalizma i kolonijalizma“ (ibid.).

Premda su i mnogo prije 17. stoljeća postojali različiti oblici pomoći i dobrotvornog rada, svojevrsna „revolucija kulture suosjećanja“, koja postaje karakteristikom organiziranoga društva, odvila se paralelno s razvojem kapitalizma, transformacijom globalne ekonomije i razvojem sustava modernih država te državnoga upravljanja u 17. i 18. stoljeću (Barnett 2011: 49). Moguće je tvrditi da se u tom razdoblju formiraju temelji za razvoj „zapadnog liberalnog humanitarizma“ (Rozakou 2020).

Zanimljivo je da se u potrazi za porijeklom tzv. razvojnoga sektora (engl. *development sector*), koje se u literaturi najčešće tretira kao područje odvojeno od humanitarizma,¹¹ Arturo Escobar referira na pauperizam i ishodišta socijalne politike u kontekstu devetnaestostoljetne filantropije. Escobar (1995) smatra da se siromaštvo, bez zanemarivanja ili idealiziranja vernakularnih društava koja su kroz povijest na različite načine nastojala interpretirati i kontrolirati siromaštvo, u svom modernom i masovnijem obliku pojavilo paralelno sa širenjem tržišne ekonomije, koja je ugrozila postojeće „društvene veze i milijunima ljudi uskratila pristup

¹¹ U literaturi, ali i u javnom i političkom diskursu, područje razvoja najčešće se tumači odvojeno od područja humanitarizma zato što se humanitarna pomoć u pravilu vezuje uz djelovanje u kriznim situacijama, a pomoć u razvoju odnosi se na dugotrajnije strategije socioekonomskoga razvoja. Međutim, kao što ću objasniti i kasnije, od 1990-ih godina naovamo dolazi do preklapanja između ta dva područja.

zemlji, vodi i drugim resursima“ (1995: 22). S obzirom da se radilo o vremenu rapidnih društvenih transformacija, širenja tržišta, urbanizacije i modernizacije, došlo je i do ugrožavanja ruralnoga društva što je natjeralo mnoge populacije da se presele u tad već prilično napućene gradove, u kojima je došlo do porasta konzumacije alkohola, prostitucije i drugih aktivnosti koje su se smatrale problematičnima (Barnett 2011: 52). U tom kontekstu došlo je do razvoja sustava kojemu je cilj bilo upravljanje i kontrola siromaštva, što je podrazumijevalo niz intervencija u područjima obrazovanja, zdravlja, higijene, zapošljavanja, kao i primjenu strategija koje su siromašnom stanovništvu „usađivale“ navike štednje, pravilnoga odgoja djece i sl. (Escobar 1995: 23).

U ovom povijesno-teorijskom dijelu disertacije oslanjam se na radove Michaela Barnetta, pogotovo na njegovu studiju o porijeklu, razvoju i transformacijama humanitarizma (2011). Na samom početku te studije, Barnett skreće pozornost da je standardno viđenje ishodišta razvoja humanitarizma – svjedočenje švicarskoga biznismena Jean-Henry Dunanta o stradanjima u bitci kod Solferina koje je rezultiralo njegovom inicijativom za sustavnu organizaciju pomoći ranjenim vojnicima – uljepšana verzija nešto kompleksnije povijesti institucionalizacije dobrotvornoga rada i humanitarne pomoći. Kao što sam već spomenula, razvoj humanitarizma najčešće se poistovjećuje s poviješću nastanka Međunarodnoga Crvenoga križa koji svoju ideju o osnivanju veže upravo uz Dunantovo poslovno putovanje u Italiju, pri čemu je svjedočio bitci između francuskih i austro-ugarskih trupa, nakon čega je objavio knjigu „Sjećanje na Solferino“ koja je postala europski bestseler i potaknula osnivanje Međunarodnoga odbora Crvenoga križa i Ženevskih konvencija (Barnett 2011: 1). U nastojanju da dezavuiraju popularnu sliku rata kao herojskoga pothvata, Dunant prvo opisuje katastrofalne prizore stradanja poput amputacije udova ranjenim vojnicima bez anestezije u improviziranim bolničkim halama (Barnett 2011: 78). Nakon zabrinjavajućih opisa okrutnosti ratovanja, poziva europsku elitu da osnuje dobrotvorna društva koja će stradalim vojnicima pružiti adekvatnu pomoć te preporučuje osnivanje međunarodne konvencije koja bi osigurala zaštitu ranjenicima, kao i njihovim pomagačima i njegovateljima. Ta mreža dobrotvornih pomagačkih društava služila bi spašavanju života, promoviranju kršćanskih principa davanja te promicanju poštovanja prema ranjenima i poginulima u ratu bez obzira kojoj strani pripadaju (Barnett 2011: 78).

Dunantove poruke zadobile su pozornost javnosti, a uskoro i samih država koje, isprva skeptične prema ideji da gomila (neiskusnih) humanitaraca na mjestu bitke pruža podršku ranjenim vojnicima, u njegovim prijedlozima prepoznaju strategiju koja humanizira ratovanje te ga tako pravda i legitimira (ibid.: 79). Nedugo nakon toga, države su prihvatile prijedlog da

se osmisli međunarodna konvencija koja štiti ranjenike i njihove negovatelje, što je rezultiralo Ženevskim konvencijama, dok su druge prijedloge modificirale na način da su odobrile rad volontera izvan samoga bojišta i to uglavnom u formi nadopune rastućem polju vojne medicine. Zaštitu novonastalog međunarodnog humanitarnog prava trebao je osigurati Međunarodni Crveni križ dok su države bile dužne organizirati njegove podružnice, odnosno nacionalna društva Crvenoga križa (Barnett 2011: 80).

Razvoj nacionalnih podružnica Crvenoga križa, a nedugo nakon toga i Crvenoga polumjeseca, potaknuo je povijesne i religijske interpretacije volonterstva koje su prakse humanitarne pomoći nastojale smjestiti u okvire lokalnih tradicija dobrotvornog rada (Taithe 2015: 64). Za razliku od nacionalnih društava Crvenoga križa koja su u konačnici uglavnom potpadala pod utjecaj državnih institucija, Međunarodnom odboru Crvenoga križa (ICRC) pripisivala se visoka razina neovisnosti (Taithe 2015). Međutim, njegovo funkcioniranje i učinkovitost od samog početka ovisili su o državama, posebice uzmemo li u obzir da su one pokrenule njegovo osnivanje, zbog čega je ICRC uložio velike napore u kreiranje principa neovisnosti, kao i u održavanje vlastitog imidža objektivnog i samostalnog pomagača (Barnett 2011: 81). Kao što je opisala Julie Billaud, čitav pokret Crvenoga križa utemeljen je u Dunantovom prijedlogu o osnivanju neutralnoga tijela čija je svrha da, u skladu s međunarodnim pravom, zaraćene strane podsjeća na pravila ratovanja (Billaud 2020: 99). Billaud navodi da krajnji cilj Međunarodnog odbora Crvenoga križa „nije bio u adresiranju uzroka rata, nego u održavanju minimalne humanosti usred distopijske stvarnosti“ (ibid.: 97).

Usprkos tomu što se osnivanje Crvenoga križa izdvaja kao polazišna točka i događaj koji je označio početak modernog humanitarizma, točnije je, smatra Craig Calhoun, na taj događaj gledati kao na primjer šireg humanitarnog projekta, dok pokret ukidanja ropstva krajem 18. i početkom 19. stoljeća postaje okosnicom čitavoga pokreta (Haskell 1985 I, II u Calhoun 2008). Moderni humanitarizam, nastavlja Calhoun, nije nastao kao izravna reakcija na rat i krizne situacije nego kao dio širih tendencija da se svijet unaprijedi i humanizira „kako bi bolje služio interesima čovječanstva“ (2008: 76). Odražavao je, na primjer, postignuća u području znanosti i tehnologije, industrijski napredak i razvoj modernih država, što je pripomoglo sazrijevanju spoznaje da se „ljudska aktivnost može mobilizirati na način da transformira uvjete koji su se dotad smatrali neizbježnima“ (ibid.).

2.2. Humanitarnost i kapitalizam

Prema Thomasu Haskellu (1985) humanitarnu reformu karakterističnu za razdoblje 18. i 19. stoljeća, određuje ambivalencija. Radi se o tome da je humanitarno usmjerenje, osim što je uvelo neke ključne promjene, služilo interesima tadašnjih reformista i bilo sastavnim dijelom šireg buržuskog projekta racionalizacije (Haskell 1985: 340). Vrhunac te ambivalencije, smatra Haskell, demonstrirao je Foucault dok je u *Nadzoru i kazni* (1995) propitivao postoji li humanitarni senzibilitet. Premda je postojala novija osjetljivost prema tuđem stradanju, njena glavna uloga nije bila osobito humana. Njena uloga nije bila u tome da kažnjava manje, nego da kažnjava bolje i da program kažnjavanja bude učinkovitiji, što je ujedno označavalo tendenciju da se moć kažnjavanja usadi dublje u društveno tkivo, makar u blažem obliku (Foucault 1977 citirano u Haskell 1985: 340). Premda je kažnjavanje postalo sofisticirano, promišljeno i uljučeno i dalje je bilo okrutno (Haskell 1985, Foucault 1995, Calhoun 2008).

Humanitarna reforma unijela je promjene u zatvorski sustav, sustav pomoći siromašnima, u psihijatrijske ustanove i škole, kao i u odnos europskih zemalja prema kolonijalnim populacijama. Primjena ovih ideja i reformi većinom se temeljila na osjećaju dužnosti dobrostojećih članova društva da pomognu siromašnima (Calhoun 2008: 76). Međutim, poanta nije bila u neograničenom ili bezuvjetnom osiguravanju pomoći nego u razvoju pažljivo promišljene i organizirane pomoći koja se dodjeljuje sukladno zaslugama i procijenjenim potrebama stradalih i/ili siromašnih članova društva. Foucault (1995) je ukazao i na činjenicu da se kroz humanitarnu reformu razvijalo menadžersko usmjerenje u načinima uspostavljanja reda, organiziranja i vladanja (usp. Calhoun 2008). Reforma kažnjavanja u 18. stoljeću nije se sastojala u stvaranju novih praksi utemeljenih na nešto pravednijim principima, nego u uspostavi „nove ekonomije moći kažnjavanja“ (Foucault 1995: 80) koju su odredile nove tehnike osmišljavanja, administriranja i regulacije kažnjavanja, a koje „reduciraju njegovu ekonomsku i političku cijenu“ povećavajući pritom njegovu učinkovitost i moć djelovanja (ibid. 89).

Imajući na umu da se humanitarni senzibilitet razvio pod utjecajem diskursa i praksi moderne države, Reid-Henry izdvaja dvije važne komponente: prvo, da je interes za humanitarnost posljedica „brige moderne liberalne države za vlastitu sigurnost“ u okvirima rastuće biomoći i drugo, da je uspon moralnog rasuđivanja, karakterističan za to razdoblje, bio podvrgnut procesu racionalizacije (Reid-Henry 2016: 422). Promjene do kojih dolazi u 18. stoljeću

podrazumijevaju i drukčiji pristup u upravljanju i zaštiti od katastrofa. Za razliku od ranijih razdoblja kad je vladajućoj eliti cilj bio zaštititi sebe i stvoriti utočišta u kojima se tek manjina mogla zaštititi od vanjskih prijetnji, cilj političkih autoriteta početkom osamnaestoga stoljeća postaje učinkovitije upravljanje krizama, menadžeriranje socijalnim i fizičkim prostorom i kontrola raspodjele rizika i gubitaka (Ophir 2003 u Reid-Henry u 2014: 422). Iz toga proizlazi da se u središtu interesa ranije moderne države nalazio humanitarni oblik intervencije kojemu je primarni cilj bio održanje državne sigurnosti i učinkovitosti, a iz kojega su proizašle norme za uspostavu suvremenoga biopolitičkoga oblika vladanja. U tom smislu, zaključuje Reid-Henry, nije postojalo ništa kontradiktorno između „univerzalnog diskursa o ljudskom životu“ i „biopolitičkih tehnologija moderne države“ (2014: 422).

Kao što sam već napomenula, postoji niz događaja koji su postavili temelje za razvoj modernog humanitarizma, a jedan od onih koji se najčešće izdvajaju je pokret ukidanja ropstva (Haskell 1985, Barnett 2010, 2011). Mnogi autori smatraju da je ukidanjem ranijih oblika rada abolicionizam tek raščistio put „slobodno ugovorenog radu eksploatiranoga proletarijata“ (Pavlakis 2020: 6) i tako pripomogao širenju industrijskoga kapitalizma. To znači da je ukidanje robovlasničkoga odnosa – umjesto da iskorijeni strukturalno uvjetovanu neravnopravnost u sklopu ideologije rasizma i time potakne ukidanje drugih oblika sustavne podređenosti pojedinih društvenih skupina – doprinijelo reprodukciji istih oblika strukturalnoga nasilja, sada prikrivenih novijim poimanjem radništva i ideja okupljenih oko pojma (ekonomskog) liberalizma. Ukidanje plantažnoga ropstva događa se usred uspona industrijskog kapitalizma, novih oblika rada kao i postupnog uvođenja reformi koje mijenjaju prakse kažnjavanja (Redfield i Bornstein 2011: 16, usp. Foucault 1995). Iako se nisu svi istraživači složili s ovim argumentom, podrijetlo humanitarizma u modernim kapitalističkim društvima, kao i njegova prisutnost u globalističkom kapitalističkom poretku, daje naslutiti da abolicionizam, kao i humanitarizam, nije samo obilježje modernoga svijeta nego da se njegova funkcija, uz nastojanje da poboljša učinkovitost toga sustava, sastoji u odvrćanju pozornosti od sveprožimajuće eksploatacije, pa čak i pravdanju njenog djelovanja (Pavlakis 2020: 6).

Bonny Ibhawoh izdvaja tri ključna faktora koji su utjecali na ukidanje ropstva, od kojih se prvi tiče strukturalnih promjena u političkoj ekonomiji koje su se odrazile na mogućnosti i uvjete zatvaranja i zadržavanja robova, drugi se odnosi na abolicionističke politike kolonijalnih vlasti, a treći na promjene na međunarodnom tržištu i u lokalnim ekonomijama, čime su se otvorile nove mogućnosti za rad oslobođenih robova (Ibhawoh 2018: 65). Pored političkih i ekonomskih

razloga, na ukidanje ropstva utjecale su humanističke i egalitarne tendencije vezane uz kršćanstvo i moderni liberalizam. Vjerski humanitarizam i „protestantski socijalni aktivizam“ pomogli su u širenju i jačanju legitimiteta abolicionizma (Ibhawoh 2018: 65). Iako pravni diskurs ne predstavlja inicijalno uporište pokretu ukidanja ropstva, ciljevi ključnih organizacija toga pokreta odnosili su se na praćenje stanja prava robova, zbog čega se, smatra Ibhawoh, abolicioniste može smatrati „pionirima u razvoju modernoga koncepta ljudskih prava“ (ibid.: 59). Osim toga, devetnaestostoljetni sporazumi koji se protive ropstvu utjecali su na konvencije i preporuke najprije u okviru Lige nacija, a zatim i UN-a. Međutim, te dvije struje u razvoju ljudskih prava ne valja poistovjetiti budući da su devetnaestostoljetni abolicionisti bili pod snažnim utjecajem religijskih moralnih imperativa, te nisu nužno propitivali strukturalne hijerarhije i nejednakosti (ibid. 60).

Nakon što su ukinuli robovlasničke režime u svojim državama, abolicionisti su iskoristili univerzalnost svojih principa i preusmjerili se na borbu u drugim suverenim državama. Taj se obrazac posebno istaknuo nakon osamostaljenja brojnih kolonija, što je dovelo do optužbi za paternalizam i neokolonijalizam (Pavlakis 2020: 6-7). Činjenica da se humanitarizam u generalnoj upotrebi odnosio na unaprjeđenje životnoga standarda, adresirajući humanost u svim njenim oblicima, kao i to da je povezan s idejom civilizacije i modernizacije, utjecala je na percepciju o kolonijalizmu kao o nekoj vrsti humanitarizirajućeg projekta (Calhoun 2008: 77-78).

Devetnaestostoljetni kolonijalizam podrazumijevao je paternalističku politiku koju su zapadne države, kako bi opravdale svoje pozicije, artikulirale kao pozitivna nastojanja da civiliziraju „podrazvijeno“ kolonijalno stanovništvo. Takvu politiku pratile su rasističke teorije o bjelačkoj superiornosti koje su nastojale opravdati i racionalizirati sustavnu eksploataciju crnoga i smeđega stanovništva. Na primjer, John Stuart Mill, vjerojatno najpoznatiji teoretičar liberalizma toga vremena, tvrdio je da britanski imperijalizam doprinosi razvoju mentalnih kapaciteta kolonijalnog stanovništva te da im pomaže da steknu racionalniji način razmišljanja (Barnett 2011: 62). Primjer koji zorno ilustrira kako je tobožnja odgovornost Britanaca da potaknu razvoj racionalnih liberalnih subjekata imala tragične posljedice odgovor je britanske kolonijalne vlasti na glad u sjevernoj Indiji, prvo 1803., a zatim 1837. godine. Budući da je krajem 18. stoljeća Velika Britanija zavladao velikim dijelom Indije, snosila je dio odgovornosti za nestašice hrane. U skladu s ondašnjom liberalnom ideologijom prema kojoj kolonije nisu smjele postati financijski teret, nakon što je 1803. izbila glad, britanska kolonijalna administracija donijela je odluku da neće intervenirati u način na koji će tržište

distribuirati zalihe hrane, uključujući zaustavljanje ili redukciju izvoza, što je imalo fatalne posljedice za indijsko stanovništvo. Milijuni ljudi umrli su od gladi, što se moglo izbjeći primjenom drukčije politike britanskih administratora (Barnett 2011: 62-63).

Glad koja je pogodila Indiju tridesetak godina kasnije, 1837., odnijela je oko 15 do 20 posto populacije i uništila značajan dio društvenog, političkog i ekonomskog života (Barnett 2011: 63). Međutim, abolicionizam je do tada uspio potaknuti promjene britanskoga javnoga mnijenja, a već su bile pokrenute i mreže socijalne pomoći te dobrotvornih organizacija. Velika Britanija pokrenula je akciju javnih radova koji su ujedno omogućili siromašnom stanovništvu da na temelju vlastitoga rada priskrbi hranu. Sasvim je jasno da je i u ovom slučaju britanska administracija slijedila strategije liberalizma koji je još u prvoj polovici 19. stoljeća izgradio komplementaran odnos s infrastrukturom humanitarne i socijalne pomoći. Omogućivši siromašnima pomoć, golema kolonijalna sila izbjegla je gubitak neplaćene radne snage koji bi znatno oštetio tadašnju britansku imperijalnu ekonomiju. Premda su provodili površnu humanitarnu politiku koja nije nastojala adresirati uzroke gladi i siromaštva, imidž humanitaraca omogućio je britanskim vlastima veću razinu kontrole i povećao ovisnost lokalnog stanovništva o paternalističkoj, naizgled socijalnoj politici (Barnett 2011: 63-64).

Već je u više navrata napomenuto da su kršćanski misionari provodili vrlo slične programe kao i pobornici ukidanja ropstva, vjerujući da su svi ljudi moralna bića koji zaslužuju dostojanstven život. Istu humanitarnu logiku slijedile su inicijative za ublažavanje siromaštva, kao i reforme zatvora i škola, a to se odnosilo na domaće i međunarodne programe (Calhoun 2008: 78). Uz pretpostavku da kršćanstvo može pomoći oslobođenim robovima i drugim afričkim populacijama u ispravljanju „nazadnosti“, misionari su se, kao i abolicionisti, počeli udruživati i tražiti podršku od države, koristeći je za ostvarenje ciljeva širenja kršćanstva. Naime, misionari su promovirali važnost samodiscipline, čednosti i radoholičarstva, što je odgovaralo kolonijalnim administratorima uz pretpostavku da će poticanje zapadnih i kršćanskih vrijednosti i radne etike olakšati kontrolu nad lokalnom populacijom. Osim toga, ukidanjem ropstva i usvajanjem vrijednosti protestantske etike, kolonizirana, plaćena radna snaga formirala je i novi bazen potrošača (Barnett 2011: 67).

U kontekstu suvremene kritike globalnog civilnog društva i industrije humanitarnog rada, Vanessa Pupavac (2005) navodi da su se ideali humanitarizma počeli urušavati budući da odražavaju liberalne norme. Utjecaj liberalne sekularizacije preusmjerio je svrhu darivanja i

dobročinstva od pretpostavke da pomaganje spašava davatelja do one koja se bavi karakteristikama primatelja pomoći. Primanje humanitarne i socijalne pomoći povezivalo se s manjkavošću karaktera te izostankom moralno prihvatljivog ponašanja. Liberalizam, nastavlja Pupavac, socijalnu promjenu vidi najprije kao promjenu na individualnoj razini i ne obraća pozornost na razinu kolektiva. Humanitarne i socijalne kampanje iz 19. stoljeća upozoravale su tadašnje filantropne i dobročinitelje da se suzdrže od iracionalnog i suvišnog darivanja, jer ono potiče neodgovornost i ovisnost o socijalnim i karitativnim organizacijama. Uzimajući u obzir karakter potencijalnih primatelja dobrotvornih priloga, dobročinstvo je podrazumijevalo pažljiv odabir onih koji zaslužuju pomoć te usmjeravanje „moralne rehabilitacije“ kod onih koji, zbog nedostatka traženih kvaliteta, takvu pomoć ne zaslužuju. Suština dobrotvornoga rada sastojala se, dakle, u važnosti usađivanja radnih navika s ciljem razvoja moralnoga karaktera siromašnog stanovništva (Pupavac 2005: 50).

Pojam radne etike razmatrao je Bauman naglasivši da se radi o mehanizmu kontrole prerusenom u pokret koji promovira uzvišenost radničkoga života, prisiljavajući pritom radno stanovništvo da prihvati ispodprosječne uvjete života, u kojem nikad neće ostvariti status ravnopravan klasi koja promovira te principe (2005: 8). Takvo načelo imalo je izrazito jaku upravljačku moć budući da je među glavnim uvjetima za stjecanje poštovanja i boljeg položaja u društvu bila redovna nadnica, bez obzira što ona u brojnim slučajevima nije mogla osigurati kvalitetne i dostojanstvene uvjete života. Politika koja se temeljila na eksploataciji i kontroli radnika ujedno je dovodila u pitanje njihovu sposobnost moralnog rasuđivanja i odgovarajućeg ponašanja. U nemogućnosti da steknu bolji status na bilo koji drugi način, siromašnima je preostalo jedino da opetovano dokazuju svoju spremnost na rad i na neki način daju svoj pristanak na to da ih se iskorištava, čime su i sami sudjelovali u održavanju binarne predodžbe o etički superiornoj višoj klasi i siromašnoj masi koja, bez obzira na nastojanja da se dokaže radom i marljivošću, nikad neće ostvariti željeni status u društvu. „Opremljeni takvim etičkim kanonom“, nastavlja Bauman, „blagonakloni reformatori“ osmislili su načelo prihvatljivosti koje je funkcioniralo na način da se humanitarna i socijalna pomoć odobravala s obzirom na zasluge ostvarene radom i dokazanom moralnom vrijednošću. To je značilo i da uvjeti života onih koji zadovoljavaju kriterije za dobivanje olakšica moraju biti lošiji od uvjeta u kojima žive najsiromašniji najamni radnici. U pozadini stoji logika da će potpuna degradacija života na socijalnoj i humanitarnoj pomoći potaknuti nezaposlene siromašne stanovnike da odaberu život najamnih radnika jer su makar i minimalna primanja ipak primamljivija od bijede i poniženja života na dobrotvornoj pomoći. Ta se logika koristila za postizanje krajnjih ciljeva radne etike (Bauman 2005: 12).

Kuljić navodi primjer izravne povezanosti filantropskoga darivanja i kreiranja predodžbe o siromašnima kao populaciji čija je prekarnost biološki uvjetovana. Oslanja se na tvrdnje Susan Rosenthal koja je istraživanjem prošlosti krupnih filantropa našla da su 1910. fondacije Rockefellera, Carnegia i Harimana financirale Charlesa Davenporta da dokaže genetsku osnovu siromaštva i nejednakosti:

„Davenportova eugenetska služba je korišćena u formiranju tadašnje američke eugenetske politike, prinudne sterilizacije i rasističke kontrole imigranata. U SAD je do 1935. prinudno sterilizovano 20 000 ljudi, 'socijalno neodgovornih klasa', od alkoholičara, nezaposlenih do delikvenata i maloumnih, a fondacija Džona Rokfelera je finansirala i nacističke eugenetske projekte“ (Rosenthal 2015 u Kuljić 2016: 538).

Premise devetnaestostoljetne filantropije i neoliberalne pravde iz 21. stoljeća skoro su iste jer obje pretpostavljaju da “civilizacija počiva na konkurenciji i na akumulaciji bogatstva, ali i na načinu njegove raspodjele”. Kuljić dodaje da se i „danas ponavlja da zajedničkom dobru najbolje služe vrli preduzetnici koji akumuliraju veliko bogatstvo i onda ga mudro dele drugima tako što upošljavaju nesigurni prekarijat uz minimalne nadnice“ (2016: 537). Kako je zaključio Thomas Haskell, kapitalizam je utjecao na razvoj humanitarizma najviše djelovanjem tržišne logike na promjene u „kognitivnom stilu“, odnosno, u načinu razmišljanja i percipiranja moralne odgovornosti. Dakle, upravo je širenje tržišta, intenzifikacija tržišne discipline i njen ulazak u sfere života s kojima prethodno nije imala doticaja usmjerilo kognitivni stil prema humanitarnom djelovanju (1985: 342). Sljedeće poglavlje bavi se konstitucijom UN-a i događajima u kontekstu Prvog i Drugog svjetskog rata koji su doprinijeli razvoju humanitarnoga sektora.

2.3. Ujedinjeni narodi i institucionalizacija humanitarizma

Velika potreba za humanitarnom pomoći i djelovanje brojnih pomagačkih i razvojnih inicijativa tijekom i nakon Prvog svjetskog rata u prvi plan stavili su ograničenja improviziranog dobrotvornog rada i potrebu da se institucionaliziraju filantropske aktivnosti. Uz to, taj je rat nagovijestio redukciju rada privatnih filantropskih udruženja i ukazao na sve snažniju ulogu država u organizaciji, opskrbi i distribuciji humanitarne pomoći. Iako je u 19. stoljeću započela institucionalizacija dobročinstva, posebice kroz razvoj sustava socijalne skrbi, ali i kroz prve međunarodne humanitarne inicijative poput slanja medicinske pomoći i logističkih trupa za pomoć stradalima u francusko-pruskom ratu

od strane raznih europskih organizacija, tijekom Prvog svjetskog rata dolazi do umnožavanja dobrotvornih praksi i prvih pokušaja da se one zakonski reguliraju (Taithe 2015: 64-65).

Za razvoj temelja institucionalizacije humanitarizma još je važnije razdoblje neposredno nakon rata, najviše zbog velikog broja raseljenih osoba uslijed raspada multinacionalnih carstava i nastanka novih nacija-država, kao i iz zbog izražene potrebe za medicinskom pomoći i hranom u poslijeratnoj Europi (Barnett 2011). U tom kontekstu države su prihvatile nove odgovornosti prema ranjivim i u ratu stradalim populacijama i odlučile poduprijeti uspostavu međunarodnih organizacija koje bi se posvetile tim problemima. Iako je to označilo pozitivne tendencije u smislu prepoznavanja važnosti međunarodnih humanitarnih akcija te njihovo popratno financiranje, države su tim putem neizbježno provodile vlastite interese i neizravno podupirale politiku od koje su i same imale koristi. Prve takve organizacije bile su *High Commissioner for Refugees* (HCR) i *International Relief Union* (IRU). Zapravo, Liga nacija je osnovala HCR najviše zbog toga što se smatralo da masovno kretanje stanovništva može ozbiljno „destabilizirati Europu“ (Barnett 2011: 87-88).

Političko preslagivanje u Europi do kojega je došlo nakon Prvog svjetskog rata uzrokovalo je izmještenost velikoga broja ljudi koji su ostali bez matične političke zajednice i/ili koji su se našli unutar granica novih nacija-država. Procjenjuje se da je otprilike 20 milijuna ljudi u Europi tada postalo izbjeglicama i apatridima (Petrović 2016). Može se kazati da već tada nastaje „međunarodni izbjeglički poredak“ u sklopu Lige naroda i uspostave međunarodnih sporazuma kojima se nastojao riješiti „privremeni“ problem, a kojemu se tada prilazilo gotovo isključivo kroz prizmu nacionalnog političkog identiteta, gledajući na tu situaciju kao problem npr. ruskih izbjeglica ili izbjeglica koje dolaze iz Njemačke (Petrović 2016, vidi Arendt 2015).

Razdoblje između svjetskih ratova važno je i zbog uspostave pravnih temelja za razvoj međunarodne zajednice i shvaćanje uloge međudržavne, sekularne, humanitarne i razvojne međunarodne pomoći. Osnovale su se institucije koje su propisivale humanitarne standarde u izvanrednim i ratnim situacijama. Oslanjajući se na Maxa Webera, Calhoun navodi da ta „proliferacija sporazuma i zakonskih aranžmana“ nije samo odražavala „transformaciju starijih oblika dobrotvornog rada u modernu filantropiju, nego i proces racionalizacije“, što je uključivalo prelazak s „'etike ultimativnog kraja' na 'etiku odgovornosti'“ (Calhoun 2008: 82). Osnivanje Lige naroda, a kasnije i njeno preoblikovanje u Ujedinjene narode, Michael Hardt i Antonio Negri smatraju polazištem koje je pravno utemeljilo začetak supranacionalnog stanja u međunarodnim odnosima (2010: 17-19 prema Pozniak 2019: 53), odnosno, „vrhuncem cijeloga zakonodavnoga procesa, vrhuncem koji istovremeno otkriva ograničenja shvaćanja

međunarodnoga poretka i ukazuje dalje od njega na novo shvaćanje globalnoga poretka“ (2010: 18).

Nakon Drugog svjetskog rata i svjedočenja stravičnim događajima, međunarodna zajednica pokrenula je cijeli niz promjena i reformi koje su prozivale, kažnjavale i sprječavale nastanak i eskalaciju takve okrutnosti. Diplomati i aktivisti počeli su zagovarati zaštitu civila, svih obespravljenih i izbjeglih osoba i ljudskoga dostojanstva. Sama ideja dostojanstva pokrenula je osnivanje „normativnih humanitarnih temelja“ kao što su, uz Ujedinjene narode (1945), Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948), Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948) i Ženevske konvencije¹² (1949) te njihovi dopunski protokoli (1977) (Barnett i Weiss 2008: 23). Razvoj supranacionalnog humanitarno-pravnog okvira pratili su razvoj i osnivanje međunarodnih i međuvladinih organizacija kao što je UNHCR¹³, čiji je mandat, u skladu s Konvencijom o statusu izbjeglica, isprva bio usmjeren samo na europske izbjeglice, no Protokolom iz 1967. proširen je na globalnu razinu. Skupina Kvekera osnovala je 1942. godine *Oxford Committee for Famine Relief* (kasnije Oxfam) kako bi odgovorili na glad koja je pogodila Grčku, a nedugo nakon rata uz podršku luteranske crkve, Vatikana i SAD-a nastaje i *Caritas International* (Barnett i Weiss 2008: 23). UNICEF¹⁴ je osnovan 1946. godine s namjerom da bude privremena agencija s fokusom na zdravlje, no kasnije je dobio stalno mjesto u međunarodnom sektoru pomoći. Iste godine pokrenuta je i Svjetska zdravstvena organizacija (Barnett 2011: 111-112).

Prije Drugog svjetskog rata humanitarni radnici na terenu ostavljali su dojam kao da nemaju iskustvo u ovom tipu rada i kao da su prvi put angažirani u humanitarnoj misiji, a organizacije su najčešće nastajale u kriznim situacijama. Uglavnom su ih činili volonteri koji su entuzijastično i ne uvijek organizirano odlazili na teren, nastojeći pružiti bilo kakvu vrstu pomoći (Barnett 2011: 107). Zanimljiv je i podatak da su unatoč osnivanju međunarodnih agencija većinu posla odrađivale privatne volonterske organizacije. Uz organizacije koje su bile aktivne tijekom rata, od 1946. do 1949. humanitarnom radu i distribuciji pomoći u Europi priključilo se još dvjestotinjak takvih organizacija, uglavnom američkih (ibid.: 112). Podaci o volonterstvu i nedostatku koordinacije i organizacije nakon Drugog svjetskog rata služe kao

¹² Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. kolovoza 1949.; Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca pružanih snaga na moru od 12. kolovoza 1949.; Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. kolovoza 1949.; Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata od 12. kolovoza 1949.

¹³ *UN High Commissioner for Refugees* (Visoki povjerenik UN-a za izbjeglice).

¹⁴ *United Nations Children's Fund*.

argumentacijska podloga kasnijem prikazu i artikulaciji značenja koja se pripisuju suvremenom humanitarizmu, naizgled podijeljenom između vernakularnih (najčešće volonterskih) i međunarodnih (profesionaliziranih) varijanti.

Činjenica da je volonterski entuzijazam nerijetko rezultirao nedostatkom organizacije na terenu pojačala je potrebu za planiranjem humanitarnih i spasilačkih aktivnosti. Međutim, države su smatrale da je planiranje takvih akcija njihova odgovornost i da je strateško pristupanje humanitarnoj pomoći direktno povezano s njihovim političkim i ekonomskim interesima, osobito u ratnom kontekstu u kojeg su izravno ili neizravno uključene. Nasuprot principima koji zagovaraju neutralnost i uz pomoć kojih su humanitarne organizacije opisivale suštinu svog rada, već je tijekom Drugog svjetskog rata bilo jasno da je pomno isplanirani sustav pomoći, kojim u velikoj mjeri upravljaju države osnivačice i donatorice, dominantno naličje tog sektora. Takav sustav zadržat će se do danas (Barnett 2011).

Kao što sam opisala u drugom tekstu, mnoge organizacije koje su se prije osnivanja UN-a bavile nepristranim pružanjem pomoći u kriznim situacijama, nakon Drugog svjetskog rata usvajaju diskurs prava i polako počinju zagovarati strukturne društvene promjene. „Područje ljudskih prava slijedi načelo univerzalnosti i stavlja pojedinca u prvi plan, a na taj način pomaže obnoviti ustajale političke odnose i odnose moći. Osim što je usmjeren prema čovjeku, takav pristup nadilazi tradicionalnu [političku] podjelu na lijevo i desno, a fokus na objektivnim i univerzalnim vrijednostima potiče ulaganje napora u razvoj međunarodne zajednice“ (Barnett 2011: 167 citirano u Pozniak 2019: 53).

Literatura najčešće upućuje na povijesnu i simboličku dihotomiju između humanitarizma i ljudskih prava, posebice zbog poistovjećenosti humanitarizma s nepristranim i neutralnim pomaganjem kakvoga prakticira Crveni križ. Međutim, kako navodi Taithe, u okruženju koje je odredila atmosfera postupnoga razvoja i širenja diskursa ljudskih prava, došlo je do njihova povezivanja. Unatoč tome, odnos tih područja i dalje se smatra ambivalentnim, što dodatno komplicira tumačenje dvaju ideoloških struja koje, bez obzira što „potječu iz istog osamnaestostoljetnog kulta humanosti“, poprimaju različita značenja, a pritom se obje smatraju sastavnicama u procesu stvaranja civilnoga društva (Taithe 2015: 62).

Nakon cijelog desetljeća kriznog i volonterskog djelovanja istaknula se potreba za dugoročnim rješenjima, posebice na polju socioekonomskog razvoja te urbanističke i stambene rekonstrukcije. Paralelno s promjenom fokusa u poslijeratnoj Europi, humanitarno-razvojne inicijative i organizacije, kao i sad već oformljen normativni okvir međunarodnog

humanitarizma, proširuju svoje djelovanje na globalnu razinu, osobito na prostor koji prolazi kroz proces dekolonizacije i u kojem tek nastaju nove države i njima pripadajuće infrastrukture (Barnett 2011: 118). Do 1948. obnova poslijeratne Europe već je dobila konture *rekonstrukcije* i nešto drukčijega pristupa od *pružanja pomoći* koji je dominirao humanitarnim prostorom u kriznoj situaciji tek po završetku rata (ibid.).

Dio nevladinih i međunarodnih organizacija odlučio je nastaviti raditi u polju humanitarizma proširivši pritom svoj rad na države koje su u procesu dekolonizacije tek nastajale. Zaokret prema rekonstrukciji i razvoju u poslijeratnoj Europe i bivšim kolonijama označio je proširenje djelokruga humanitarizma koji je sad prešao s pomagačkoga rada u kriznim situacijama na rad na osmišljavanju i provedbi dugoročnih strategija u smislu socioekonomskog razvoja novih i poslijeratnih društava, pa i čitavih država. Pomagačke agencije počele su se sve više baviti pitanjima i projektima vezanima uz pojam razvoja, što je potaknulo mnoge članove humanitarne zajednice da preispitaju ciljeve i svrhu takvih organizacija i ukažu na potrebu promjene naziva koji bi na odgovarajući način odrazili proširenje njihovih mandata (Barnett 2011: 123). Promjene do kojih je tada došlo u sektoru humanitarne pomoći mogu se protumačiti kroz pojam neohumanitarizma, upućujući na njegovu povezanost s neokolonijalizmom, aktualnim zbog intervencijskih programa zapadnih država u poslijeratnim i postkolonijalnim okruženjima. U to vrijeme, humanitarne organizacije stavljale su naglasak na načela nepristranosti, objektivnosti, neutralnosti i humanosti, koja su se tada tek razvijala, nadajući se da će im to pomoći da se ograde od politike. Međutim, s obzirom da su države financirale nevladine i međuvladine organizacije zadužene za pružanje pomoći, težnju humanitaraca da se distanciraju od vanjske politike i interesa država donatorica nije bilo moguće ostvariti (Barnett 2011).

Uz rad u kriznim okruženjima najčešće uzrokovanih ratom, tijekom druge polovice 20. stoljeća pomagački sektor obilježili su i developmentalistički pristup pomoći i njegovo nastojanje da pripomogne razvoju postkriznih i novonastalih zemalja koristeći, uglavnom, strategije i prakse svojstvene zapadnim liberalnim državama. Tako u sustavu UN-a nekoliko desetljeća nakon osnivanja UNHCR-a i UNICEF-a – agencija primarno mandatiranih za pomoć u kriznim situacijama, čiji su se mandati s vremenom promijenili – nastaju UNDP i Svjetska banka, organizacije primarno zadužene za pružanje potpore i mjerenje ekonomskog rasta neindustrijaliziranih i/ili „podrazvijenih“ regija (Barnett 2011).

Paternalistička pozicija zapadnih donatora i međunarodne zajednice znatno više dolazi do izražaja u diskursu developmentalizma nego li u diskursu humanitarizma. Naime, pojam

spašavanja života karakterističan za humanitarni rad u neposrednim krizama na prvi pogled nadilazi problem subordiniranosti primatelja pomoći i tako zatopljuje asimetriju karakterističnu za pomagački posao. S obzirom da se pravo na život smatra apsolutnom vrijednošću, pravom koje ima prioritet nad nizom drugih prava, ovdje prevladava pretpostavka da pristanak na spasilačku intervenciju nije potreban. Jasno je, međutim, da ograničavanje na samo neophodnu, humanitarnu i medicinsku pomoć u krizama ne isključuje paternalizam u smislu pozicioniranja humanitaraca u aktere koji donose odluke o najpotrebnijoj vrsti pomoći i o načinu njene raspodjele te imaju moć intervenirati i educirati stradalo stanovništvo. Nasuprot tome, razvojne, postkolonijalne politike na prostoru poznatome kao *Treći svijet* – prostoru koji se opisuje pojmom koji je sporan zbog kreiranja i perpetuiranja predodžbe o socioekonomski inferiornim okruženjima – očiglednije zauzimaju dominantnu poziciju paternalizma.

Prema Arturu Escobaru, od osnivanja UN-a u San Franciscu 1945. te tijekom kasnih 1940-ih „sudbina *neindustrijaliziranoga* svijeta postaje subjektom intenzivnih pregovora“. Zapravo, pojmovi *nerazvijenosti* i *Trećeg svijeta* „pojavljuju se kao diskurzivni produkti atmosfere nakon Drugog svjetskog rata. Ti koncepti nisu postojali prije 1945. godine, a nastaju prvenstveno kao radni principi unutar procesa prema kojima su, Zapad na jedan način, i Istok na drugi način, redefinirali sebe i ostatak svijeta“ (Escobar 1995: 31). Tako se do 1950-ih uvriježila ideja o „tri svijeta – slobodnim industrijaliziranim nacijama, industrijaliziranim nacijama državnoga socijalizma i neindustrijaliziranim nacijama (koje formuliraju Prvi, Drugi i Treći svijet)“. I nakon što je tzv. Drugi svijet prestao postojati, koncepti Prvog i Trećeg svijeta (danas gotovo poistovječeni s pojmovima Sjevera i Juga) nastavljaju dominirati režimom globalne geopolitičke reprezentacije (Escobar 1995: 31 citirano u Pozniak 2019: 54).

2.4. Antagonizam humanitarnog rada i novi humanitarizam

S obzirom da nije rijetkost da države kooptiraju imperative poput neutralnosti i nepristranosti, pritom usklađujući sredstva pomoći s interesima vanjskih politika, te da je velik broj humanitarnih organizacija nakon Drugog svjetskog rata usvojio razvojnu agendu, skupina francuskih aktivista, novinara i liječnika, među kojima su mnogi sudjelovali u studentskim prosvjedima 1968., odlučila je osnovati humanitarnu agenciju koja neće ovisiti o državama, koja se neće ustručavati progovoriti o kršenjima prava i koja će se primarno baviti primarno pružanjem medicinske humanitarne pomoći, bez uplitanja u pitanja razvoja ili političkoga

upravljanja. Organizacija *Medicines Sans Frontieres* (MSF)¹⁵ osnovana je 1971. godine kao reakcija liječnika (posebice volontera koji su bili aktivni u Biafri tijekom Nigerijskoga građanskog rata) na usko shvaćanje neutralnosti kakvo je promovirao i prakticirao Međunarodni Crveni križ, a koje je uključivalo iznimno visoku razinu povjerljivosti. Ta se povjerljivost, naime, odnosila na održavanje diplomatskog odnosa s državama čije su odluke izravno utjecale na rad humanitarnih organizacija, odobravajući ili ograničavajući njihove aktivnosti.

Među osnivačima MSF-a najupečatljivija figura zasigurno je Bernard Kouchner, nekadašnji volonter Crvenoga križa koji je, nakon što je svjedočio situaciji u kojoj su nigerijske vlasti ukinule priljev humanitarne pomoći nadajući se da će tako oslabiti otpor u Biafri, odlučio javno podijeliti svoja iskustva i izraziti protivljenje državno orkestriranoj sabotaži humanitarne pomoći i posljedičnom pristajanju humanitaraca na položaj koji je ovisan o takvim potezima vlada. Uz ponašanje nigerijskih vlasti koje je dovelo do izbijanja gladi u Biafri, prešutno prihvaćanje njihova utjecaja kakvo je prakticirao Crveni križ za francuske aktiviste značilo je kompromitaciju smisla samoga humanitarizma, pri čemu se načelo neutralnosti počelo koristiti kao strategija u održavanju benevolentnog odnosa s državama, čak i onima koje svojim ponašanjem krše cijeli spektar ljudskih prava, izlažući svoje građane nasilju i uskraćujući im osnovne egzistencijalne resurse poput hrane i vode. Nedugo nakon povratka u Francusku Kouchner je, zajedno sa skupinom liječnika, novinara i aktivista koji su zastupali slična mišljenja, osnovao MSF (Ticktin 2011: 70).

Ta se organizacija pojavila kao predstavnica *novog humanitarizma* koji svjesno zauzima ulogu svjedoka i čiji je režim brige zasnovan na načelima medicinskog humanitarizma kojemu je cilj pružiti odgovarajuću skrb podjednako svim stradalim populacijama. Novi humanitarizam nije specifičan samo zbog suprotstavljanja 'tradicionalnim' načelima sektora humanitarne pomoći nego i zbog toga što nastaje kao opozicija pokretima otpora hegemoniji zapadnih država (što uključuje i humanitarni neokolonijalizam poput 'pomoći u razvoju'), koji se nisu ustručavali pozicionirati u političkom smislu, a koje su zastupali aktivisti, političari i predstavnici država nastalih dekolonizacijom, ideološki povezani i s Pokretom nesvrstanih (Ticktin 2011). Zanimljivo je da su osnivači MSF-a prvotno podržavali antikapitalističke i emancipacijske tendencije država tzv. Trećeg svijeta da bi nakon studentskih prosvjeda u svibnju 1968. promijenili zagovaračku retoriku i preusmjerili je s dominantno marksističke pozicije na onu

¹⁵ Hrvatski prijevod je *Liječnici bez granica*, ali se i u hrvatskom kontekstu ustalila kratica MSF.

koja perpetuira problematičnu sliku o nerazvijenom, postkolonijalnom prostoru, optužujući pritom pariške aktiviste da ignoriraju stradanje (Ticktin 2011). Iako je i sam podržavao borbu protiv neoimperijalizma u bivšim kolonijama, Bernard Kouchner je smatrao da je ukazivanje na kršenje ljudskih prava jedini oblik podrške kakvog humanitarci, uz medicinsku skrb i neophodnu pomoć, mogu pružiti stradalim populacijama. U pokretu novog (medicinskog) humanitarizma, političko djelovanje i kolektivnu borbu protiv imperijalne dominacije zamijenila je pojednostavljena reprezentacija odnosa između represivnih država i podređenoga stanovništva, a koja do danas dominira predodžbom o zemljama globalnoga juga (Ticktin 2011: 21).

Sve popularnijim sektorom humanitarne pomoći proširio se prizor nesebičnog liječnika, koji prkosi pristranim pomagačkim politikama, odvažno spašavajući stradale populacije u „najudaljenijim“ dijelovima svijeta, pri čemu ne ovisi o financiranju ni jedne države. Moralni pijetet altruističnoga liječnika koji, uz pružanje medicinske skrbi koja zahtijeva specifična znanja, javno progovara o nepravdi i kršenjima prava utjecao je na stvaranje neprikosnovenog autoriteta medicinskog humanitarizma. Taj val „ratničkog moralizma“ na čelu s Liječnicima bez granica, kojemu je jedan od ciljeva bio spriječiti politizaciju humanitarne pomoći i podjednako pomoći svim stradalim populacijama, maskulinizirao je pojam brige i kreirao humanitarni režim koji odbacuje sve oblike politike, čak i njene lokalne varijante otpora (Ticktin 2011: 22). Tenzija između političkoga zagovaranja – koje riskira favoriziranje pojedinih skupina ili povezivanje s vladinim i međuvladinim ustrojstvima – i nepristrane podrške – koja u nastojanju da beskompromisno zaštiti živote ugroženih zajednica reproducira predodžbu o globalnome jugu kao mjestu podložnom nesrećama i barbarizmu i njegovim stanovnicima kao o bespomoćnim žrtvama opresije i prirodnih katastrofa (ibid.: 21) – aktualna je u sektoru humanitarnoga rada sve do danas.

Ključan faktor koji osigurava pružanje skrbi mimo graničnih režima zagovornici novog humanitarizma vidjeli su u nastojanju da svoj odnos prema žrtvama odvoje od povijesnih i političkih konotacija krize u kojoj rade i da jasno razluče svoj rad na terenu od interpretacija o pristranom i interesnom, te zbog toga moralno kompromitiranom djelovanju. Međutim, u izostanku dugotrajnih rješenja utemeljenih i facilitiranih kroz političke i društvene pokrete, ili čak uz pomoć državnih institucija, humanitarne nevladine organizacije pojavljuju se kao jedini akteri u šire shvaćenom sustavu pomoći koji, slijedeći ideologiju novog humanitarizma, rješavaju samo neophodne probleme zatečenoga stanja, bez provođenja suštinskih promjena ili planova za budućnost (Ticktin 2011: 63). Takva situacija ograničava prostor razvoja

transformacijskih politika, a pojedince i zajednice izložene nasilju, progonima i stradanjima prikazuje jedino unutar okvira humanitarnih kriza, svodeći pritom humanitarizam, zajedno s cijelim nizom pomagačkih i aktivističkih projekata, na pomoć u ekstremnim uvjetima (ibid.: 63-64).

Unatoč tome što je poznat po vještom kombiniranju uloge „svjedoka“ i osiguranju hitne medicinske skrbi (usp. Redfield 2013) i što se temelji na visokom stupanju neovisnosti, novi humanitarizam prakticira politiku *gologa života* koja depolitizira stradanje i patnju te se fokusira na preživljavanje, umjesto na, prema kritici mnogih istraživača, život u punini svoga značenja (usp. Petrović 2016). Razlog zbog kojeg je MSF odlučio provoditi takvu politiku nalazi se u već opisanoj tenziji koncepta neutralnosti koja se dajući prednost imperativu spašavanja života nije htjela uplitati u političke okolnosti krize, što je u nekim slučajevima rezultiralo prešućivanjem problematičnoga ponašanja, što je značilo, makar neizravno i s ciljem osiguranja pristupa stradaloj populaciji, sudjelovanje u primjeni nasilja.

Practiciranje te strateške neutralnosti (usp. Redfield 2011) automatski je povezivalo humanitarizam s pristranošću i time ugrožavalo njegovu svrhu, koja se, za Liječnike bez granica, sastojala u beskompromisnom spašavanju, potpuno odvojenom od politike. Međutim, kao što su pokazali mnogi autori par desetljeća kasnije, apolitičnost njihove urgentne medicinske skrbi zapravo predstavlja tek jedan vid politike – biopolitiku – koja svojim pristupom žrtvama rata i prirodnih katastrofa te izbjeglicama i tražiteljima azila trajno uskraćuje mogućnost političkoga djelovanja i reprezentacije. Pri tome, stvara „hijerarhije ljudskosti“ koje se odražavaju u binarnome odnosu humanitaraca kao onih koji *daju* pomoć i izbjeglica kao onih koji je *primaju*, bez mogućnosti da, prema logici reciprociteta kakvu podrazumijeva darivanje (usp. Mauss 2002), uzvrate uslugu.¹⁶ Nadilazeći jednu vrstu tenzije sljedbenici novog

¹⁶ Koncept dara ključan je kao kritika utilitarističkom tumačenju ekonomije, „zasnovanom na potrazi za pojedinačnim interesom i na merkantilizmu“ (Deliege 2012: 78). Darivanje, za Marcela Maussa (2002), predstavlja temeljni društveni ugovor, a određuje ga načelo reciprociteta, što znači da svaki dar zahtijeva uzvraćanje istom mjerom. Međutim, Robert Deliege upozorava da tumačenje dara isključivo kao ekonomske razmjene nailazi na probleme uzimajući kao primjer činjenicu da američki kapitalisti spadaju u „najdarežljivije mecene, sponzore i darodavce na svijetu“, kao i to da dobrotvorne prakse „izmiču običnom računanju interesa“ jer ne podrazumijevaju obvezu vraćanja (2012: 81). U selima sjeverne Indije više kaste darivaju niže kaste i na taj se način oslobađaju nečistih stvari. Prihvatajući dar, niže kaste preuzimaju nečistoće na sebe, „ulazeći tako u odnos zavisnosti“ (Goodvin Raheja 1989 u Deliege 2012: 81). Deliege izdvaja i primjer Bramana, osobito svećenika velikoga hrama iz Madurajja, koji žive od poklona, zbog čega se smatraju inferiornijima u odnosu na druge Bramane te ulaze u odnos društvene zaduženosti (2012: 82). Prema tome, logiku reciprociteta valjalo bi razlikovati od dobročinstva zbog toga što potonji nužno ne podrazumijeva izgradnju kontinuiranog odnosa razmjene, karakterističnog za Maussovu ekonomiju darivanja. Međutim, kako upozorava Ivana Družetić,

“činjenica je da se u kapitalizmu uzvrat uvijek očekuje i da je popraćen strepnjom o vrijednosnim odnosima stvari o kojima je riječ, što navodi na potrebu za definiranjem dobročinstva kao njegove fantazije. Suprotno tome, u ekonomiju darivanja, uvijek popraćenu uzvratom te čija su temeljna vrijednost sami činovi davanja i uzvraćanja prije

humanitarizma proizveli su drugu, a za pretpostaviti je da isto vrijedi i za druge tradicije humanitarnosti i zagovaračkoga rada, odnosno da se ambivalencije koje proizvodi novi humanitarizam predvođen MSF-om preslikavaju i u drugim primjerima. Slična proturječja u samim značenjima, interpretacijama i imaginacijama humanitarnoga rada uočili su autori koji su proučavali religijske prakse dobročinstva i vernakularne humanitarizme (Bornstein 2012, Benthall 2015, Brković 2017, 2020). S obzirom da je jedan od ciljeva ove disertacije protumačiti narav humanitarnoga rada, primjer nastanka MSF-a i novog humanitarizma služi kao polazište za interpretaciju antagonizama koji su postali sastavnim dijelom čitavoga područja. Sljedeće poglavlje prikazuje razvoj i uspostavu humanitarnoga sektora koji se krajem 20. stoljeća oblikovao u visoko profesionaliziranu i kompetitivnu profesiju te zasebnu domenu na tržištu rada.

3. Nevladine organizacije i sektor humanitarnog rada

3.1. Industrija humanitarne pomoći i liberalni humanitarizam

Za razumijevanje domaćih varijanti humanitarizma i civilnog društva u kontekstu recentnih politika europskog izbjegličkog režima prvo je potrebno razmotriti razvoj i uspon nevladinoga sektora te podvojenu prirodu rada humanitarnih organizacija na razini globalnog humanitarizma, a nakon toga problematizirati njegov utjecaj u lokalnom kontekstu. Osim toga, izvori formalizacije dobročinstva i konceptualizacije neprofitnog sektora nalaze se u kontekstu puno širem od politike humanitarizma, azila i migracija u Hrvatskoj koji su predmet ovog istraživanja. Prema tome, kako bih izdvojila posebnosti naličja humanitarizma u sklopu režima azila i iregulariziranih migracija u domaćem kontekstu, prvo ću opisati trendove sustava pomoći na globalnoj razini i nakon toga razmotriti njegov utjecaj na sektor humanitarnog rada u Hrvatskoj.

negoli stvari koje tu sudjeluju, ideal dobročinstva je već uključen“ (2013, Zarez <http://www.zarez.hr/clanci/dar-solidarnosti-u-ekonomiji-profitu>).

Pri tome, nastavlja Družetić, tumačenje solidarnosti kao pukoga izbora pogrešno implicira da „postoji solidarnost koja nije izborna“. Ona je uvijek izborni čin, a njena „inkorporiranost u društvene institucije (...) čini društvo kao takvo solidarnim. Kada to nije slučaj, surova kapitalistička regulacija tržišta navodi na realnu potrebu za isticanjem dobročinstva kao njegovog jedinog regulativnog mehanizma“ (ibid.).

Humanitarna akcija uglavnom se tumači kao djelovanje koje je odvojeno od države i od tržišta, zbog čega se usko povezuje s konceptom civilnoga društva. Međutim, samo značenje civilnoga društva je neodređeno i ambivalentno; koristilo se u promoviranju demokracije i ljudskih prava u poslijeratnim i postsocijalističkim zemljama devedesetih, pojavljuje se u kontekstu globalnoga civilnoga društva, a kao što ću kasnije pokazati u kontekstu ovog istraživanja civilno društvo pojavljuje se kao varijanta otpora politikama europskog migracijskog i graničnog režima. Taj pojam najčešće se vezuje uz modernu europsku misao te se definira kao sektor koji je odvojen od države i tržišta, tzv. treći sektor. Međutim, nije novost da se granice između djelokruga, kao i samih značenja države i tržišta i obitelji, preklapaju, zbog čega je teško jasno odrediti karakteristike i odnose koji definiraju suštinu civilnog društva (De Lauri 2020: 29).

Također, dobro je poznato da je humanitarizam danas postao višemilijunska industrija za čije se potrebe organizira čak i humanitarni sajam u Dubaiju na kojem nevladine organizacije i međunarodne agencije mogu pronaći povoljne ponude, a koji je „kongenijalan s agencijama fokusiranim na efikasnost“ i zapošljavanjem poslovnih i logističkih konzultanata (Calhoun 2008: 89). Unatoč tomu što se predstavlja kao neovisan sustav organiziranoga altruizma, humanitarni sektor uglavnom financiraju države i supradržavni entiteti poput Europske unije, bilo da se radi o direktnoj alokaciji sredstava ili putem multilateralnih organizacija i agencija UN-a. Uz to, kad govorimo o većim krizama i zahtjevnim uvjetima na terenu, humanitarci nerijetko surađuju s državama i njihovim vojnim infrastrukturama, najčešće zato jer vojska raspolaže logističkim kapacitetima kakve nevladine organizacije nemaju, kao i zbog zaštite osoblja u visoko rizičnim situacijama. Na primjer, Liječnici bez granica¹⁷ u nekoliko situacija bili su žrtve oružanoga napada, što je pokrenulo žustru raspravu o izlaganju humanitaraca iznimno opasnim uvjetima, ali i suradnji s vojnim i državnim aparatima koja izravno utječe na kredibilitet organizacija i njihov status neovisnih aktera na terenu. Sve to upućuje da humanitarizam istovremeno utemeljuju etički imperativ „spašavanja“ kao i logistička pozadina koja omogućuje da se taj imperativ organizira i provede (Calhoun 2008: 90). Prepoznajući slične ambivalencije, Michael Barnett i Thomas Weiss (2008) definiraju dva trenda koji određuju prirodu suvremenog humanitarizma. Prvi se odnosi na razvoj koordinirane podrške međunarodne zajednice i sve veća nastojanja pojedinaca i humanitarnih organizacija da pomognu zajednicama pogođenima ratom, prirodnim katastrofama i sl. Snažnijim logističkim kapacitetima, bržoj mobilizaciji humanitarne pomoći i većem interesu javnosti pripomogao je tehnološki napredak ubrzavši prijenos i širenje informacija. Nasuprot tomu, drugi trend

¹⁷ Važno je nadodati da ta organizacija ne pristaje na financiranje putem država (Tjønneland 2020: 54).

odražava određene manjkavosti humanitarne zajednice i posljedičnu nemogućnost humanitaraca da pruže odgovarajuću skrb i da odgovore na sve potrebe stradalog stanovništva na terenu, osobito u uvjetima tzv. *kompleksnih kriza*¹⁸ (Carpi 2020, vidi i Duffield 1994).

Kako smatraju Weiss i Barnett, pitanja koja se su pojavljivala u Bosni i Hercegovini, Ruandi, Afganistanu i Iraku prisiljavala su humanitarce da preispitaju vlastite akcije i uvedu nove procedure koje bi im pomogle u ostvarenju ciljeva, no svaka nova situacija zahtijevala je određene promjene, otežavajući njihova nastojanja da standardiziraju humanitarni rad. U kojem je trenutku prihvatljivo zatražiti podršku država i, eventualno, vojnu zaštitu? Pomaže li takva zaštita u ostvarenju pristupa stradalom području ili pogoršava položaj organizacije, njenu reprezentaciju u javnosti i načelo nepristranosti kao jedno od osnovnih principa humanitarnoga rada? Trebaju li, temeljem načela univerzalnosti i humanosti, pružati jednaku pomoć svima, pa čak i ratnim zločincima? U kojem bi se trenutku humanitarci trebali povući s terena zbog opasnosti situacije? Kakvu poruku time šalju javnosti i stradalnoj populaciji? Sve su to pitanja koja posljednjih desetljeća zabrinjavaju kako privremene volontere tako i profesionalne dobročinitelje rastućeg sektora humanitarnog rada. Ta dva trenda, od kojih prvi ostavlja dojam da humanitarizam proživljava zlatno doba i drugi koji, sasvim suprotno, predstavlja njegovu mračnu stranu, prouzrokovali su atmosferu permanentnog preispitivanja značenja i svrhe cjelokupnoga humanitarnoga pokreta (Barnett i Weiss 2008: 2-3).

Kraj Hladnoga rata otvorio je vrata međunarodnom liberalizmu i oslobodio „simultani proces ekonomske globalizacije i ekonomske liberalizacije“ (Barnett 2011: 161-162). Nastankom novih i redefinicijom starih država u posthladnoratovskom razdoblju projekti demokratizacije i liberalizacije društva na globalnoj razini doživjeli su procvat 1990-ih godina, u čemu su vodeću ulogu imale zapadne države koje su „poput misionara devetnaestoga stoljeća“, marljivo radile na njihovom širenju (Barnett 2011: 162). U istom kontekstu dolazi do mnogih sukoba

¹⁸ Pojam kompleksnih humanitarnih kriza populariziran je krajem 1980-ih godina, a odnosi se na ideju da neke krize imaju vrlo slojevite uzroke, da uključuju više različitih aktera i da zahtijevaju organizirani odgovor na međunarodnoj razini. Povećanje broja kriza koje su uzrokovali ratovi potaknulo je Sveučilište Ujedinjenih naroda da krajem 1990-ih počne govoriti o „valu“ kriza. Ideja o valu implicirala je da globalna, humanitarna infrastruktura tih godina nije uspješno odgovorila na krizne situacije i stanje na terenu, što je dijelom točno uzme li se u obzir vrijeme koje je bilo potrebno za prilagodbu situaciji nakon Hladnoga rata (Calhoun 2008: 84). U tom kontekstu, pojam kompleksnosti odnosi se na činjenicu da u konfliktu postoji više strana, kao i na to da je sukob i dalje aktualan. Pojam krize – izvanrednog stanja – pojavljuje se kao suprotnost ideji „globalnoga poretka“, koja implicira uređenost međunarodnih odnosa i globalne politike. U tom smislu „kriza“ označuje neočekivan i uznemirujući događaj, koji uzurpira uređeno stanje, zahtijeva brzu i neposrednu reakciju te stvara pogrešan dojam da krize poput masovne raseljenosti ranije nisu postojale (Calhoun 2008: 85).

koji se nazivaju „novim ratovima“, a među najvažnijim obilježjima tih ratova je povećanje civilnih žrtava rata i pojava paramilitarnih skupina (ibid., Weiss 2013: 56-57).

Pojam kompleksnih kriza upotrebljava se s ciljem da donatore i voditelje humanitarnih intervencija uputi na slojevitost i nepredvidljivost tih novih katastrofa, u skladu s čim će osmisлити odgovarajuće programe i pripremiti svoje osoblje. Ti novi „uzorci nasilja“ promijenili su dotadašnje shvaćanje sigurnosti, koje je najprije bilo vezano uz državu, pod pretpostavkom da ona pruža sigurnost i štiti svoje građane, pa njihovu sigurnost mogu ugroziti samo međudržavni sukobi. Međutim, krajem 20. stoljeća, posebice nakon 11. rujna 2001, pojam sigurnosti proširio se na način da uključuje aspekte društvenog, ekonomskog i političkog života koji se dotad nisu smatrali rizičnima, te se sve više pozornosti počelo pridavati „ekonomskoj sigurnosti, okolišnoj sigurnosti, zdravstvenoj sigurnosti, prehrambenoj sigurnosti i terorizmu“ (Barnett 2011: 162).

Promijenilo se i razumijevanje kriznih stanja. Naime, još se sedamdesetih godina katastrofa tumačila kao nesretan splet okolnosti i stvar slučajnosti. S obzirom da se pretpostavljalo da će se društva nakon katastrofe vratiti u prvotno stanje, cilj humanitarnoga spašavanja sastojao se u privremenoj zaštiti ili uspostavi svojevrsne barijere između izvanrednog i normalnog stanja (Duffield 2015: 26). To je uključivalo „relokacije ranjivih populacija; konstrukciju zaštite od poplave ili lavine i slične inženjerske programe; osiguranje masovne civilne zaštite, kampanje cijepljenja za cijelo društvo; međunarodnu karantenu kao pristup kontroliranja bolesti; i [...] izbjeglički režim baziran na [izbjegličkom] kampu“ (Duffield 2015: 26). Nekoliko desetljeća kasnije, percepcija o rizičnim faktorima i uzrocima kriznih situacija koji se nalaze izvan društva uključila je uzroke koji se nalaze unutar samoga društva i koji su neophodni za njegovo funkcioniranje (Duffield 2012: 476).

Zapravo, modernistički pristup prema kojem se krizne situacije nalaze izvan samog društva našao se pred izazovima još 1970-ih godina, nakon osnivanja Liječnika bez granica kao reakcije na tradicionalno shvaćanje neutralnosti kakvo je zastupao Crveni križ tijekom rata u Biafri. Već tada se izvanredne situacije počelo tumačiti s obzirom na njihove posljedice u lokalnom okruženju (Duffield 2015: 27). Do kraja Hladnog rata, modernističko upravljanje krizama, utemeljeno u pretpostavci da su katastrofe, u pravilu, vanjski događaji koji se mogu spriječiti, zamijenila je perspektiva o „permanentnim internim krizama“ (Duffield 1993 u Duffield 2015: 29). Ta perspektiva pretpostavlja da ne postoje operativna rješenja koja bi izolirala specifičan događaj upotrebom jedne ili više poznatih strategija skrbi o stradaloj zajednici, sanaciji štete i sl. Umjesto dotad popularnih programa zaštite i spašavanja, posthladnoratovsko razdoblje

obilježio je razvoj „socijalnih i ekonomskih procesa s ciljem promoviranja adaptivnih strategija“ snalaženja u izvanrednim situacijama (ibid.).

Kompleksne krize zahtijevale su proliferaciju aktera uključenih u humanitarne odgovore i profesionalizaciju rada humanitaraca. Uzimajući u obzir značajno povećanje u broju i opsegu djelovanja nevladinih organizacija i srodnih neprofitnih inicijativa, na kraj 20. stoljeća moguće je gledati kao na svojevrsnu prekretnicu ili, barem, kao na poticaj za stvaranje sektora humanitarne pomoći. Prikupljanje i dostavljanje pomoći postaje jednom od ključnih karakteristika globalizacije te središnjom aktivnosti nevladinih organizacija. Dok su se neke organizacije specijalizirale za rad u kriznim situacijama, druge uz to podrazumijevaju angažman u programima razvoja i/ili zagovaranje ljudskih prava (Calhoun 2008: 86). Bez obzira na preklapanja između te dvije struje do kojih je dolazilo od samih početaka, važno je naglasiti da se ključna razlika između humanitarne i razvojne pomoći nalazi u ideji „neposrednog odgovora na izvanrednu situaciju“ s jedne i napora da se na generalnoj razini unaprijede uvjeti i kvaliteta života s druge strane.

Liberalni intervencionizam, koji se odnosi na atmosferu, infrastrukturu i samu mogućnost zapadnih država i međuvladinih organizacija da interveniraju u ratnim i poslijeratnim okruženjima, potaknula je širenje industrije pomoći u smislu „geografske raširenosti, mogućnosti financiranja, broja uključenih agencija te dometa i složenosti njihovih odgovornosti“ (Duffield 2012: 476). Devedesetih godina prošlog stoljeća došlo je do ekspanzije sektora humanitarnog rada koji je sada, formalnije i konkretnije nego ranije, povezivao rad na socioekonomskom razvoju, pružanje pomoći u kriznim situacijama, promociju ljudskih prava, pa i demokratizaciju te osnutak novih država (Barnett 2005, Barnett 2011).

Značajan porast ratova devedesetih godina potaknuo je Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda da donese *Agendu za mir*, plan za prevenciju sukoba te održanje i izgradnju mira. U skladu s novom prirodom sigurnosnih rizika, a nadilazeći pritom tradicionalno shvaćanje međunarodne sigurnosti i fokusirajući se na nasilje unutar samih država, UN je redefinirao svoju ulogu i usvojio koncept humanitarne intervencije (Barnett 2011: 163). Cjelokupni sustav UN-a zajedno sa svojim agencijama uključio se u sve aspekte humanitarizma. Na primjer, 1992. osnovan je Ured UN-a za koordinaciju humanitarnih poslova (UNOCHA), dok se postojećim humanitarnim organizacijama poput UNHCR-a povećala vidljivost, najviše zbog intenzivnog rada na distribuciji pomoći u konfliktom pogođenim područjima. Organizacije poput UNDP-a i Svjetske banke, koje su se prvenstveno bavile razvojem, proširile su svoje djelovanje na

humanitarne krize, a 1992. osnovana je i regionalna europska organizacija *Europska komisija za humanitarnu pomoć i civilnu zaštitu* (ECHO)¹⁹ (Barnett 2011: 169).

Dvije situacije koje se vjerojatno najčešće pojavljuju u studijama humanitarizma kao ogledni primjeri meandriranja u radu humanitarnih organizacija, pod čime se misli na različite pristupe pružanju pomoći i različita tumačenja vodećih principa poput neutralnosti i nepristranosti, su intervencije u Bosni i Hercegovini i Ruandi (ibid. 172, Weiss 2013: 70). Mnogi tekstovi koriste Ruandu i Bosnu i Hercegovinu kao primjere neadekvatne i/ili zakašnjele reakcije međunarodne zajednice zbog koje im se pripisuje dio odgovornosti za eskalaciju zločinâ koji su rezultirali genocidom, masovnim ubijanjima i mučenjima. Jedan od vodećih istraživača humanitarno-razvojnih intervencija, Mark Duffield, posjetio je Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku u siječnju 1994. godine u sklopu istraživanja „kompleksnih političkih kriza“ zbog čega je iste godine dao intervju za časopis *Middle East Report* naslovljen „Bosnia is the classic case of using humanitarian aid as a smokescreen to hide political failure“ (Bosna je klasični slučaj korištenja humanitarne pomoći kao dimne zavjese za prikrivanje političkog neuspjeha; Duffield and Stork 1994). Kako pojašnjava Barnett, iako je UN u svojoj ulozi na prostoru bivše Jugoslavije na raspolaganju imao niz rezolucija Vijeća sigurnosti, koje su mu omogućavale da zaštiti šest uspostavljenih sigurnih zona u Bosni i Hercegovini, zabrani uporabu teških oružja u Sarajevu i osigura funkcioniranje sarajevske zračne luke zbog dostave humanitarne pomoći, rijetko ih je koristio. Odbacivanjem primjene snažnijih intervencijskih mjera koje je na samom početku 1990-ih ozbiljno razmatrao – najvjerojatnije zbog lošeg iskustva u Somaliji gdje se našao usred oružanoga sukoba između SAD-a i somalijske vojske – UN se okrenuo poznatim starim principima neutralnosti i nepristranosti (Barnett 2011: 176). „Predvidljiv, nasilan i tužan ishod te kulture nepristranosti bila je pasivnost nizozemskih mirovnjaka u odgovoru na genocid (...) u srpnju 1995. u Srebrenici. Glavni tajnik UN-a Kofi Annan nekoliko godina kasnije hrabro je priznao da je UN patio od institucionalne ideologije nepristranosti“ čak i kad je bio svjedok hotimičnoga genocida (ibid. 177).

Glavni problem UN-ove politike intervencionizma Duffield vidi u tretiranju kriznih situacija isključivo kroz prizmu humanitarne pomoći koja fokusiranjem na distribuciju hrane i uspostavu privremenih skloništa zanemaruje infrastrukturne probleme. Tu opciju ujedno smatra i

¹⁹ Izvorno, naziv organizacije na engleskom jeziku je *European Community Humanitarian Aid Office*, a danas se zove *European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations*.

najjeftinijom, kojom UN ne čini mnogo, niti se dovoljno posvećuje problemu (Duffield i Stork 1994: 22). Nastavimo li slijediti paradigmu neutralne pomoći, upozorio je Duffield,

„ne samo da nećemo zaustaviti ratovanje, nego ćemo dopustiti ratnim ekonomijama da se nastave razvijati. Moramo pronaći novu etiku za rad u konfliktnim situacijama koja će identificirati i pronaći načine rada s popularnim ili demokratskim strukturama ili organizacijama koje postoje u ovim društvima. (...) Moramo pronaći načine nadilaženja neutralnosti kako bi identificirali i radili sa strukturama koje mogu ponuditi platformu za mir u ovim područjima“ (Duffield i Stork 1994: 23).

Genocid u Ruandi važan je trenutak u povijesti humanitarizma zbog toga što vrlo eksplicitno demonstrira odgovornost međunarodne zajednice i zapadnih država koje nisu spriječile brutalnosti, kao ni masovne egzekucije, premda su imale kapacitete da to urade. Vijeće sigurnosti UN-a imalo je informacije o eskalaciji nasilja, no unatoč tome je odlučilo reducirati broj svojih trupa čiji je zadatak bio da pregovorima pokušaju odvratiti ekstremističke skupine pripadnika Hutu zajednice od započetoga genocida. Intervencije su se organizirale tek nakon što je, prema procjenama, ubijeno više od 800 000 ljudi²⁰. Situacija je izazvala humanitarnu krizu, raselivši mnogobrojne Hutue i Tutsije u obližnje kampove. Razlog zbog kojeg mnogi autori Ruandu smatraju prekretnicom u radu humanitarnoga sektora leži u činjenici da su organizacije, nakon izostanka reakcije UN-a, pohrlile u kampove poput Zaira u Kongu ne bi li svojim angažmanom impresionirale potencijalne donatore, a zapravo su nehotičnom podrškom inicijatorima genocida i poticanjem njihovog ponovnog naoružavanja činile više štete no koristi (Barnett 2005: 725). Negativni ishodi intervencija humanitarnih organizacija, ali i samog njihovog položaja u Ruandi i Bosni i Hercegovini potaknuli su humanitarce da preispitaju principe, norme i prakse svoga rada.

Kako opisuje Vanessa Pupavac, humanitarci su nakon događaja u Ruandi počeli usvajati pristup koji je utemeljen u zaštiti ljudskih prava i usklađen s tendencijama globalnog civilnog društva. Na humanitarizam se počelo gledati kao na projekt s jasnijom pravnom i političkom agendom koji prepoznaje razliku između zaraćenih strana i prvenstveno štiti prava žrtava (vidi i Weiss 2013: 68). Međutim, u nastojanju da izbjegnu situacije poput Zaira, humanitarci su se našli pred

²⁰ <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506> (pregled 12.12.2021). Za više informacija o aktualnim raspravama o ulozi i odgovornosti međunarodne zajednice vidi <https://www.voanews.com/europe/new-allegations-frances-role-rwanda-genocide-put-pressure-fact-finding-commission>; <https://www.theafricareport.com/24534/genocide-in-rwanda-the-mechanisms-of-denial/> (pregled 12.12.2021.)

novim etičkim dilemama. Zbog kritike da podupiru počinitelje genocida, humanitarci su se povukli iz kampova u okolici Ruande, no time im se pripisala odgovornost za preko 200 000 umrlih, uključujući 75 000 djece koja nikako nisu bila odgovorna za genocid (Pupavac 2005: 52).

Također, donatori su dodatno pooštrili uvjete za korištenje sredstava naglasivši važnost dokazivanja učinkovitosti pružene pomoći: mjerljivih rezultata o utjecaju primljene donacije na poboljšanje uvjeta života i ublažavanje patnje stradalog stanovništva (Weiss 2013: 89). Zajedno s općim trendovima krajem 20. stoljeća te širenjem i usponom neoliberalizma, navedene dileme uzrokuju dijalektiku između (1) nastojanja organizacija da pomognu stradalim zajednicama i pruže im podršku u obliku hrane, vode, odjeće i zdravstvene skrbi, kao i to da promoviraju ljudska prava, osiguraju pomoć u razvoju i demokratizaciji novih zemalja i (2) tendencije sektora prema standardizaciji i specijalizaciji humanitarnoga rada, podvrgnutoga sve strožim donatorskim politikama.

Nadovezujući se na opisane dileme, temeljnu tenziju humanitarnoga rada Calhoun vidi u dvije suprotstavljene pozicije od kojih se jedna odnosi na primjenu liberalne etike u humanitarnim krizama, što podrazumijeva političko usmjerenje humanitarizma i druga, koja se zalaže za „predpolitičko dobročinstvo“ i neposredno pružanje pomoći, bez posebnih pretenzija prema društvenom i ekonomskom razvoju. Međutim, objema pozicijama suprotstavlja se ona koju zastupaju pragmatici oslanjajući se na „kalkulacije o tome kako najučinkovitije spasiti maksimalan broj života ili kako najbolje vratiti *red* izvanrednim scenama humanitarnih kriza“ (Calhoun 2008: 74). Taj menadžerski pristup u organizaciji i distribuciji pomoći vrlo brzo se proširio humanitarnim sektorom, poglavito među donatorima i financijskim koordinatorima. Zapravo, mnogi donatori, pa i neke agencije, u svom pristupu kombiniraju sve tri pozicije. Oni, sudeći po javnoj reprezentaciji, nastoje djelovati, ili donirati novac, zbog etičkoga imperativa i nužnosti da reagiraju i ublaže tuđu patnju. Uz to, traže da se sredstva troše na način koji se zalaže za društveni napredak i poštivanje ljudskih prava slijedeći, pritom, nove standarde ekonomične potrošnje, odgovornosti i transparentnoga izvještavanja. Unatoč potencijalnoj komplementarnosti opisanih pozicija na konceptualno-normativnoj razini, njihova nesuglasja i dalje su aktualna kako među praktičarima humanitarnoga rada tako i među istraživačima praksi i značenja humanitarizma (Calhoun 2008: 75).

Krajem prošlog stoljeća naglo raste broj organizacija, kao i zaposlenika i volontera u polju humanitarnog rada. Na primjer, u Sarajevu i u Kigaliju tijekom i nakon rata zabilježeno je preko 200 međunarodnih organizacija. Broj zaposlenih u nevladinim organizacijama humanitarnoga sektora povećao se za čak 90 % u razdoblju od 1997. do 2005. godine, dok je cjelokupni međunarodni sustav pomoći zabilježio ukupno porast osoblja za 77 % (Barnett i Weiss 2008: 31). Impresivne brojke rasta službene humanitarne pomoći zabilježene su 1990-ih: između 1990. i 2000. iznosi financiranja pomoći penju se s 2.1 do 5.9 milijardi američkih dolara, a prema procjeni 2005. i 2006. godine pomoć je iznosila preko 10 milijardi dolara (Barnett i Weiss 2008: 33). Thomas Weiss izdvaja procjene prema kojima su resursi međunarodnih i nevladinih organizacija 2010. godine dosegli 16.7 milijardi američkih dolara (2013: 72). Najistaknutiji donator zasigurno je SAD, a zajedno s Europskom unijom, Velikom Britanijom, Kanadom i Japanom ta država tvori humanitarni oligopol (Barnett i Weiss 2008: 33).

Rapidan rast čitavoga sektora vidljiv je i prema porastu broja međunarodnih nevladinih organizacija (MNVO) kojih je 1960. godine bilo oko 1000, a 1996. preko 5000. Ukupan iznos pomoći koji je kroz međunarodne nevladine organizacije dodijeljen zemljama globalnog juga 1992. iznosio je 8 milijuna američkih dolara. U tom razdoblju posebice je porasla pomoć ratom pogođenim područjima. Primjerice, Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID) potrošila je 1989. godine 297 milijuna dolara za humanitarnu pomoć, a četiri godine kasnije 1.2 milijarde dolara, od čega je najviše dodijeljeno za pomoć ratom pogođenoj Bosni i Hercegovini (Cooley i Ron 2002: 10).

James Fearon (2008) dolazi do vrlo zanimljivih podataka prema kojima je sredinom 1990-ih zapravo pao broj izbjeglica, kao i građanskih ratova i drugih okolnosti koje dovode do stradanja i raseljenosti, no sektor krizne pomoći baš je u tom razdoblju znatno porastao. Prema UNHCR-ovim procjenama svjetska populacija izbjeglica počinje značajnije rasti 1970-ih, povećavajući se s 3 milijuna 1975. godine do približno 18 milijuna 1992., nakon čega je uslijedio pad. Krizna pomoć o kojoj postoje izvješća tek se neznatno povećava paralelno s inicijalnim rastom broja izbjeglica, a značajno je porasla tek nakon 1990. Preispitujući mehanizme i uvjete koji su doveli do rasta humanitarno-kriznih akcija, broja organizacija i financiranja cjelokupne humanitarne infrastrukture, kao jedno od mogućih objašnjenja Fearon vidi značajno povećanje iznosa pomoći po jednoj izbjegloj osobi: 340 dolara 1991., a 950 dolara 2003. godine (2008: 60). Osim toga, u „postmodernom imperijalizmu“ 1990-ih, u vrijeme „intervencija koje podrazumijevaju veliki broj različitih aktera – država, međunarodnih agencija, nevladinih organizacija i privatnih pružatelja usluga“ – koji ponekad zauzimaju ulogu privremene vlasti, sredstva su se ulagala u

manji broj visoko prepoznatljivih slučajeva što barem jednim dijelom objašnjava „rast humanitarne pomoći unatoč silaznom broju izbjeglica (i građanskih ratova) diljem svijeta“ (Fearon 2008: 60).

Kako bilo, krajem 20. stoljeća humanitarizam se transformirao u zaseban sektor na tržištu rada i „prepoznatljivo područje koje zahtijeva specifično znanje profesionalaca, potiče interakciju i širenje informacija među svojim članovima i kolektivnu svijest o tome da se radi o zajedničkom poslu“ (Barnett 2005 u Pozniak 2019: 55). Među najznačajnije čimbenike koji su potaknuli rast neprofitnog sektora spada širenje neoliberalnih ekonomskih reformi u posthladnoratovskom okružju, što je reduciralo ulogu države u pružanju socijalnih usluga (vidi Rose 1996 a, Kamat 2004, Evans, Richmond i Shields 2005, Duffield 2012).

Za liberalne države kraj Hladnoga rata predstavljao je optimističnu priliku da preurede svijet u neko bolje i sigurnije mjesto u skladu s liberalnim slobodama i tržišnim vrijednostima (Duffield 2012: 476). U tom procesu važnu ulogu je odigrala industrija humanitarne i razvojne pomoći koja je djelovala u savezu s politikom liberalnog intervencionizma, zbog čega Michael Barnett zadnju fazu razvoja humanitarnosti prepoznaje kao *liberalni humanitarizam* (2011). Širenje ideje o napretku, demokraciji i ljudskim pravima i pridruživanje široj agendi izgradnje mira te stvaranja stabilnih, funkcionalnih i legitimnih država humanitarnom je sektoru pripisalo ulogu nositelja vrijednosti koje pomažu u održavanju „globalnog liberalnog poretka“ (vidi Barnett 2010: 192). Istodobno, države su počele u većoj mjeri financirati pomagačke misije, koristeći pritom svoju diplomatsku, političku i vojnu moć kako bi unaprijedile ciljeve liberalnog humanitarizma (Barnett 2005: 724). Vrlo brzo postalo je jasno da podupiranjem humanitarnih ciljeva države zapravo provode svoju vanjsku politiku i da se radi o fenomenu kojega možemo razumjeti kao politizaciju humanitarizma (ibid.: 725, Weiss 2013). Politizaciju humanitarizma Thomas Weiss opisuje kao preokret u svrsi humanitarnoga djelovanja i u njegovim temeljnim principima (2013: 66). Važnu ulogu u tom procesu odigrala je redukcija dodijeljene pomoći putem multilateralnih institucija kao što je UN i tzv. bilateralizacija pomoći koja je dodatno zakomplicirala odnos između humanitarizma i politike (Schuller 2008: 26).

Neki autori koriste pojam *kapitalizam katastrofe* kako bi skrenuli pozornost na problematičan proces instrumentalizacije krizne situacije (bilo da se radi o prirodnoj katastrofi, ili o ratu i drugim krizama koje je prouzrokovala ljudska aktivnost) u kojem dolazi do promicanja privatnih interesa i uspona transnacionalne kapitalističke klase. Mark Schuller navodi primjer Iraka u razdoblju između 2003. i 2006. godine, kada je od 4.16 milijardi američkih dolara koje

je USAID namijenio za rekonstrukciju više od 80 % dodijeljeno profitnim korporacijama sa sjedištem u SAD-u (Schuller 2008: 20-21).

Druga važna značajka transformacije humanitarizma je proces institucionalizacije. Budući da je došlo do naglog povećanja broja neprofitnih organizacija i širenja neoliberalnih politika, donatori su razvili nove mehanizme u postupcima dodjele sredstava, tražeći dokaze da je njihov novac potrošen u odgovarajuće svrhe i na prethodno dogovoren i transparentan način (Barnett 2005: 727, Barnett i Weiss 2008, Weiss 2013). Kako bi se prilagodile tim trendovima, organizacije su morale unaprijediti svoj pristup radu

„Osim što su oblikovale izvještajne mehanizme, metode za mjerljivost rezultata i pravilnike o postupanju, mnoge su organizacije redefinirale svoje mandate i područje djelovanja. Zauzevši određenu nišu na tržištu profesionalne pomoći u krizama, one su se mogle specijalizirati za posebno područje humanitarne pomoći (npr. zaštita djece, medicinska pomoć, distribucija hrane, zagovaranje ljudskih prava itd.) i tako provoditi program ili promovirati pristup po kojemu će se razlikovati od drugih humanitarnih aktera. Posljednjih nekoliko desetljeća humanitarni rad se birokratizirao, organizacije su se međusobno počele nadmetati, a humanitarizam je postao prepoznatljiva profesija i zaseban sektor na tržištu rada“ (Pozniak 2019: 56).²¹

Činjenica da su humanitarci postali zaokupljeni provođenjem projekata i ispunjavanjem zahtjeva donatora potaknula je širenje korporativne klime u sektoru koji se predstavljao, i još uvijek se predstavlja, kao nesebična i plemenita profesija. Natpisi poput „Oxfam svakodnevno radi na sprječavanju siromaštva. Ali to ne možemo ostvariti bez tebe“²² ili „uz tvoju pomoć, UNHCR izbjeglicama može dati ono što bismo mi htjeli za sebe i za svoje voljene. Sklonište. Hranu. Deke. Medicinsku pomoć. Zaštitu od zla. Priliku za odlazak u školu i nadu u budućnost“²³ imaju funkciju marketinga kojemu je cilj pobuditi suosjećanje i potaknuti javnost na doniranje ili na neki drugi tip angažmana (npr. volontiranje). Uz te poruke nalaze se i fotografije s dalekih mjesta stradanja (Boltanski 2004) koje najčešće prikazuju humanitarce u

²¹ Reprezentativan primjer koji govori u prilog formiranju zasebne humanitarne profesije je internetski portal reliefweb dostupan na stranici <https://reliefweb.int/>. Osim vijesti i korisnih informacija iz svijeta humanitarizma, ovaj portal ima zasebnu rubriku za pretraživanje poslova koja na svakodnevnoj bazi objavljuje natječaje za posao u brojnim humanitarnim organizacijama s misijama u gotovo svim dijelovima svijeta.

²² <https://www.oxfam.org/en/donate/general> (pregled 12.12.2021.)

²³ https://donate.unhcr.org/int/general-v1/~my-donation#_ga=2.78764052.1093508919.1618487144-560716578.1610011048 (pregled 12.12.2021.)

središtu kriznoga zbivanja kako s upečatljivim logom agencije marljivo i nesebično dijele humanitarnu pomoć.

Gotovo sve sfere društvenog života podvrgnute su trendovima poput trgovanja i brendiranja i vrlo je malo onih koje su imune na transformacije neoliberalnog kapitalizma. Da bi društvene prakse izbjegle utjecaj tih transformacija morale bi povući crtu koja bi jasno razgraničila njihovu suštinu, odnosno neoskvrnutu sferu „svetoga“ od sfere „profanoga“, novca i privatnoga interesa. Problem je, smatra Hopgood (2008), u ideji i praksama tržišta prema kojem sve ima cijenu, što automatski podrazumijeva kalkulacije troškova i razmjene. Mogu li se, i trebaju li se, humanitarci zaštititi od takvih praksi? Nije li pripisivanje uzvišenoga značenja humanitarnom zanimanju, zbog čega bi ono trebalo biti imuno na tržišnu logiku, pogrešna interpretacija uz čiju se pomoć racionaliziraju i pravdaju niske plaće te normalizira požrtvovnost zaposlenika i njihov emocionalni rad koji nije podložan kriterijima mjerljivosti (Hopgood 2008: 99)? Uspoređujući djelatnike humanitarnoga sektora s profesionalcima u komercijalnom sektoru i postavljajući provokativno pitanje o tome može li, s obzirom na komercijalizaciju humanitarnosti, Wall Mart pružati humanitarnu pomoć, Hopgood zaključuje da je moralni autoritet koji prati humanitarne nevladine organizacije postao unosnim izvorom prihoda u svijetu u kojem su se narušile granice koje su nekoć razgraničavale ekstremnu patnju od komercijalnih interesa. Strategije oglašavanja i komercijalne vještine postale su ključnim alatima za opstanak organizacija na tržištu (Hopgood 2008: 100).

3.2. Treći sektor i civilno društvo u neoliberalnom okruženju

Literatura u području humanitarizma ostavlja dojam da su sektor nevladinih organizacija i civilno društvo na neki način odvojeni od sektora humanitarnoga rada, najviše zbog toga što se humanitarizam neko vrijeme poistovjećivao sa svojim međunarodnim, intervencionističkim varijantama. Nasuprot tome, jedan od ključnih aspekata humanitarnog rada u kontekstu izbjeglištva i iregulariziranih migracija u Hrvatskoj je njegova isprepletenost s nevladinim sektorom i organizacijama civilnog društva. Premda je iznimno važno obratiti pozornost na razlike u ulogama i načinu funkcioniranja međunarodnih nevladinih organizacija, međuvladinih agencija poput organizacija u sustavu UN-a i lokalnih organizacija civilnoga društva, u ovom ću se dijelu rada fokusirati na međunarodni segment neprofitnog sektora, stvarajući podlogu za njegovo preispitivanje, naročito na preispitivanje njegova utjecaja na lokalne organizacije i na

preispitivanje partikularnih aspekata humanitarizma u domaćem kontekstu. Utjecaj međunarodnog humanitarizma i nevladinoga sektora na razvoj civilnog društva u poslijeratnoj i tranzicijskoj Hrvatskoj odrazit će se kasnije u jukstapozicijama između državnih i nedržavnih stranih i lokalnih aktera koji su nastojali pružiti pomoć tijekom i nakon masovnoga izbjegličkoga tranzita u hrvatskom posttranzicijskom kontekstu.

Nevladine i neprofitne organizacije u javnom se diskursu idealiziraju i prikazuju kao manje skupine izrazito odgovornih i nesebičnih dobročinitelja i mirotvoraca, koje na djelovanje potiče svijest o važnosti kolektivne dobrobiti, suprotstavljena profitu i pojedinačnim interesima koji, u toj reprezentaciji, privlače pohlepnu, lakovjernu i povodljivu većinu. Radi se o pojednostavljenom viđenju uloge i svrhe nevladinog, neprofitnog sektora, kao i o nekritičkom promišljanju rada nevladinih organizacija koje svojim djelovanjem, usprkos ključnoj ulozi pokretanja i facilitiranja društvenih promjena, neizravno podupiru privatizaciju javnih politika i liberalizaciju nacionalnih ekonomija (Silliman 1999, Kamat 2004). Broj NVO-a porastao je krajem 20. stoljeća do te mjere da se može usporediti s rastom nacije-države u kasnom 19. stoljeću (Silliman 1999: 28). Osim toga, mnogi među njima udružili su se i organizirali kao svojevrsna strateška uporišta političkih akcija zbog čega se s njima sve češće konzultiraju međunarodne i međuvladine institucije poput Svjetske banke (Silliman 1999). UN je službeno uveo pojam NVO kako bi opisao „specifičan odnos između civilnih organizacija i međuvladinih procesa“ (UNRISD 1999 u Kamat 2004: 162), ujedno podupirući njihov rad od 1980-ih i 1990-ih naovamo. Razlog tomu uglavnom se nalazi u nedostatku financijskih i administrativnih kapaciteta organizacija u sklopu UN-a da „zadovolje barem minimalne smjernice svojih službenih mandata“, zbog čega su NVO-i uključeni u različite programe UN-a, od izgradnje mira, pružanja humanitarne pomoći u kriznim situacijama, koordinacije izbjegličkih kampova, zaštite djece, pa i adresiranja epidemije AIDS-a (Kamat 2004: 163).

Nakon 1989. godine bilateralne i multilateralne donatorske agencije počele su promicati *Agendu nove politike*,²⁴ prema kojoj nevladine organizacije dobivaju puno veću ulogu i odgovornost u suzbijanju siromaštva, socijalnoj skrbi i razvoju civilnoga društva. Kako opisuju Michael Edwards i David Hilme (1996), tom agendom dominiraju dva cilja: prvi je ekonomske prirode, a potiče tržišnu ekonomiju i inicijative privatnoga sektora koje smatra najučinkovitijim mehanizmima za postizanje ekonomskog rasta i pružanje usluga, dok je drugi cilj političke prirode, budući da promovira „dobro“, odnosno demokratsko upravljanje. Kao što sam već

²⁴ Engl. *New Policy Agenda*, za detaljniju analizu vidi Michael Edwards (1994).

spomenula, financiranje dobrotvornih, humanitarnih i razvojnih programa snažno je poraslo 1990-ih. Udio ukupne pomoći koju su donirale zemlje članice Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) putem nevladinih organizacija porastao je s 0.7 na 3.6. u razdoblju od 1975. do 1985. Od 1993. do 1994. taj postotak se prema procjenama popeo na barem 5%, što je u njegovoj apsolutnoj vrijednosti iznosilo 2.3 milijarde američkih dolara (Edwards i Hulme 1996: 962). Za pojedine bilateralne donatore ta je brojka bila puno veća. Na primjer, Švedska je u tom razdoblju 30% ukupne pomoći dodijelila nevladinim organizacijama (ibid.).

Premda rast nevladinoga sektora nije nov fenomen, način na koji se financira, odnos nevladinih organizacija s državama i posljedično propitivanje njihove (ne)ovisnosti, uloga koje im se dodjeljuju u međunarodnoj politici, kao i u nacionalnim kontekstima u kojima gotovo potpuno zamjenjuju sustav državne skrbi, predstavljaju tek neke od trendova koje su kritički razmatrali Edwards i Hulme (1996). Oni smatraju da službeno financiranje nevladinih organizacija:

1. „potiče NVO-e da postanu pružatelji socijalnih i ekonomskih usluga u puno većim razmjerima, usprkos tomu što je upitno u kojoj mjeri mogu dugoročno pružati adekvatnu pomoć;
2. kompromitira izvedbu lokalnih i međunarodnih organizacija u području institucionalnoga razvoja i zagovaranja;
3. slabi njihov legitimitet kao neovisnih aktera u društvu;
4. iskrivljuje ulogu NVO-a kao mjerodavnih lokalnih aktera i konstitutivnih elemenata u društvu, skrećući pozornost na kvantitativne, kratkoročne ishode“ (Edwards i Hulme 1996: 962).

Zanimaju li nas odnos između međunarodnih agencija i domaćih organizacija i način na koji se taj odnos manifestira u domaćim praksama humanitarizma morat ćemo uzeti u obzir razlike u tipovima organizacija te uvjete u kojima one nastaju i rade. Michael Edwards i David Hulme razlikuju nevladine organizacije od tzv. *grassroots* organizacija, s time da potonji naziv koriste za organizacije iz lokalnog okruženja, dakle za sve organizacije koje ne pripadaju kategoriji međunarodnih nevladinih organizacija. Iako se za engleski izraz *non-governmental organization* u hrvatskom jeziku uvriježio naziv nevladina organizacija (NVO), pojam *grassroots organization* (GRO) još uvijek nema odgovarajući prijevod. Taj pojam najčešće se koristi za udruženja građana koji svojim djelovanjem i okupljanjem na lokalnoj razini nastoje pokrenuti društvene, ekonomske i političke promjene. GRO su osobite po svom pristupu „odozdo“, što nije nužno odlika svih organizacija koje se smatraju lokalnima. Zbog specifičnog

značenja tog pojma, koji dakle nije istovjetan pojmu lokalne ili domaće organizacije, u tekstu koristim englesku riječ *grassroots*, posebice u trenucima kad naglašavam specifičnost pojedinih aktera u smislu prakticiranja praksi uz pomoć kojih nastoje pružiti otpor međunarodnom sektoru humanitarne pomoći, pa i širim trendovima neoliberalnog kapitalizma. Uz to, *grassroots* organizacije nisu nužno usmjerene prema lokalnim problemima niti moraju nastati u nekom sociokulturnom ili nacionalnom mikrokruženju. Na primjer, UNHCR definira *grassroots* organizacije kao organizacije koje čine „građani koji zagovaraju promjene na lokalnim, nacionalnim ili međunarodnim razinama“²⁵. Prema Claire Mercer, pojam nevladine organizacije koristi se za međunarodne i/ili visoko profesionalizirane organizacije, dok se naziv *grassroots* organizacije uvrježio za manje organizacije koje funkcioniraju kao članska udruženja, djeluju uglavnom bez plaćenih radnih mjesta i ovise o podršci pojedinih donatora ili većih nevladinih organizacija. Razliku između *grassroots* i nevladinih organizacija Mercer pronalazi i u različitim načinima na koje se politike razvoja ogledaju u njihovome radu (2002: 6).

Edwards i Hulme u svom su se istraživanju prvenstveno fokusirali na organizacije koje sudjeluju u izgradnji civilnoga društva i u onome što se danas u projektnom diskursu naziva osnaživanjem kapaciteta civilnoga društva i/ili lokalnih zajednica. Uloga većine nevladinih organizacija 1980-ih i poglavito 1990-ih bila je pružanje pomoći postkolonijalnim i postsocijalističkim zemljama u njihovoj demokratizaciji, pri čemu se demokratičnost određene zemlje mjerila stupnjem razvijenosti civilnog društva, bez obzira na to što ga financiraju, podupiru i oblikuju zapadne države, i to upravo kroz rad međunarodnih organizacija. To stanje Mariella Pandolfi (2008) naziva „mobilnom suverenom“, pritom problematizirajući položaj osoblja, kao i čitavu infrastrukturu međunarodnih intervencija koje su 1990-ih postale standardnim metodama za nošenje s kriznim i postkriznim situacijama. Više od desetljeća nakon što je njihovo kritičko promišljanje uzroka i posljedica državnog financiranja sektora – koji je dotad uživao ugled moralnog aktera u međunarodnim odnosima – otvorilo put istraživačima humanitarne ekonomije i civilnog društva, Edwards i Hulme revidiraju situaciju na neprofitnoj sceni. Premda se proširio korpus istraživanja nevladinoga sektora, oni se u svom novijem tekstu oslanjaju na otprilike istu tezu: zbog unutarnjih i vanjskih pritisaka napori koje

²⁵ <https://www.unhcr.org/innovation/grassroots-organizations-are-just-as-important-as-seed-money-for-innovation/> (pristup 28.12.2021.)

NVO-i ulažu većinom imaju palijativnu, a ne transformirajuću ulogu (Edwards, Banks i Hulme 2015: 708).²⁶

Mnoge rasprave o nevladinom sektoru odnose se na djelotvornost i ulogu različitih tipova neprofitnih organizacija, čime zapostavljaju slojevitost pojma civilnog društva i stvaraju pogrešan dojam da su nevladine organizacije jedini, a ne tek najistaknutiji akteri civilnog društva. Pored njih civilnom sektoru pripadaju sindikati, društveni pokreti, kao i brojne građanske inicijative koje nisu registrirane ni oblikovane kao nevladine organizacije i koje ne podliježu pravilima i nadzoru donatora. Stoga, civilno društvo možemo razumjeti kao prostor koji omogućuje građanima da se mobiliziraju kako bi zagovarali, pregovarali, pa i prisiljavali druge aktere da unaprijede i promoviraju njihova prava i interese. Međutim, u atmosferi eksplozije broja nevladinih organizacija, rasta humanitarnog sektora i globalne liberalizacije krajem 20. stoljeća, poticanje razvoja civilnog društva smatralo se učinkovitim političkim rješenjem, bez temeljitoga razumijevanja konteksta u koji se intervenira, ali i bez temeljitoga razumijevanja društveno-političkih odnosa koji ga određuju (Edwards, Banks i Hulme 2015: 708). Pomagačka industrija koristi usku definiciju civilnog društva poistovjećujući ga sa sve profesionalnijim dobrotvornim organizacijama koje su savladale donatorska pravila i usavršile procedure izvještavanja, prikupljanja i prilaganja dokaza o potrošenim sredstvima. Usprkos tomu što se u javnoj percepciji nastoje pozicionirati kao predstavnici autentičnih i agilnih *grassroots* pokreta, većina NVO-a nailazi na prepreke u ostvarenju svojih zahtjeva, ali i na prepreke u poticanju razvoja i jačanja civilnog društva. Razlog je u njihovu laviranju između tendencija za političkim angažmanom i imperativa nepolitičnosti, za koji se pretpostavlja da osigurava više sredstava. Uz to, zbog strožih donatorskih politika koje nameću vrlo striktno modele korištenja dodijeljenih sredstava, te organizacije se počinju sve manje fokusirati na primjedbe i potrebe krajnjih „korisnika“, a sve više na razinu administrativno-menadžerskog upravljanja sredstvima, projektima i osobljem (Edwards, Banks i Hulme 2015).

Projektifikacija humanitarnog rada preusmjerila je fokus organizacija s dugoročnih strategija razvoja i društvenih transformacija na kratkoročna projektna rješenja, prilagođena trendovima popularnih natječaja zapadnih donatora i interesima međunarodnoga poretka (Edwards, Banks i Hulme 2015). Osim toga, paradoks strelovitog rasta ovog sektora leži u činjenici da su se NVO-i usavršili kao pružatelji usluga, iako su se u početku identificirali kao predstavnici

²⁶ Važno je napomenuti da se Edwards, Banks i Hulme (2015) bave razvojnim organizacijama, no problemi koje iznose odražavaju se u čitavom sektoru neprofitnog rada.

civilnog društva, u ulozi koja ujedno legitimira njihov rad (Edwards, Banks i Hulme 2015: 709). To, međutim, ne znači da su „autentične“ organizacije civilnoga društva ili *grassroots* pokreti iskorijenjeni. Naprotiv, radi se tek o manjku istraživanja organizacija koje se još uvijek mogu smatrati inicijativama civilnog društva i organizacija koje nastaju odozdo, koje se ne ustručavaju pozicionirati u političkom smislu i koje ne susprežu svoj zagovarački angažman uslijed intenzivnog financiranja neprofitnog sektora²⁷ (Edwards, Banks i Hulme 2015). Povrh toga, kao što će pokazati ova disertacija, radi se i o manjku istraživanja koja uzimaju u obzir transformativnost tih pokreta i organizacija te način na koji se odnose prema institucionalizaciji kojoj su gotovo neizbježno podvrgnute sve vrste neprofitnih organizacija.

Naime, ekonomske promjene i neoliberalne reforme koje su aktualne posljednjih nekoliko desetljeća utjecale su na promjene u kulturi nevladinoga sektora koji je poprimio karakteristike profitnih organizacija. Ta promjena je reducirala prostor rada tog sektora i pasivizirala njegov potencijal za provedbu radikalnijih društvenih promjena, dakle, negativno je utjecala upravo na ono što se ranije smatralo njegovom glavnom zadaćom. Uzmemo li u obzir da je sektor nevladinih organizacija instrumentalizirao pojmove poput pomoći, prava, razvoja, pa i solidarnosti, iskoristivši ih u programima čiji se primarni cilj sastojao u uspostavi liberalnih i demokratskih društava, nerijetko uz zapostavljanje lokalne povijesti i politike, postaje jasnije da su humanitarizam i ljudska prava, zajedno s promjenama usmjerenima prema ekonomskoj i političkoj liberalizaciji društava, upotrijebljeni kao mehanizmi šireg projekta neoliberalizacije i transformacije rada. Uz to, „neoliberalizacija je unutar sebe same izazvala rađanje ekstenzivne opozicijske kulture“ (Harvey 2005: 170). Tako, na primjer, prisvajanjem prava na zastupanje i obranu individualnih prava i sloboda, oporba koja se suprotstavlja neoliberalizmu zapravo preuzima njegovu „retoriku o poboljšanju blagostanja svih“ (Harvey 2005: 170). Harvey izdvaja primjer „suštinski neoliberalnog dokumenta – WTO ugovora. Cilj su:

podizanje životnog standarda, puna zaposlenost, vidljiv i stalan rast volumena realnog dohotka i efektivne potražnje, ekspanzija proizvodnje i trgovine dobara i usluga uz optimalno korištenje svjetskih resursa u skladu s ciljem održivog razvoja, zaštite i očuvanja okoliša te razvijanje sredstava koja su potrebna za njihovo postizanje na način prikladan potrebama i interesima različitih stupnjeva ekonomskog razvoja“ (ibid.).

²⁷ Kao što sam spomenula u uvodu, u posljednjih nekoliko godina porastao je interes za istraživanjem *grassroots* organizacija i humanitarnih inicijativa koje ne pripadaju službenom humanitarnom sektoru.

„Neoliberalno inzistiranje na pojedincu kao osnovnom elementu političko-ekonomskog života otvara vrata aktivizmu koji je“, kako tvrdi Harvey, „usmjeren na individualna prava. No fokusom na ta prava umjesto na stvaranje ili ponovno uspostavljanje supstancijalnih i otvorenih struktura demokratskog upravljanja, opozicija kultivira metode koje ne mogu probiti neoliberalni okvir“ (ibid.). Uz to, većini kojoj su ugrožena ljudska prava i kojoj je potrebna pomoć nedostaje financijskih sredstava za samostalno zastupanje svojih interesa na sudovima, koji su „pristrani u korist interesa vladajućih klasa, što proizlazi iz uobičajene klasne pripadnosti sudaca“ (ibid. 171). Ta je situacija otvorila put zagovaračkim i pomagačkim skupinama da se aktiviraju oko pružanja pravne i humanitarne podrške. Njihova ekspanzija pratila je neoliberalni zaokret, koji je poticao povlačenje državnih institucija iz sustava socijalne, katkad i medicinske skrbi, prepuštajući tu ulogu rastućem nevladinom sektoru. Tako su, na primjer, NVO-i sredinom 1990-ih u Keniji osiguravali oko 40% sveukupne zdravstvene skrbi te oko 45% sveukupne pomoći u planiranju obitelji (Silliman 1999: 33).

Budući da se fokus s države kao voditeljice ekonomskog razvoja preusmjerio na slobodno tržište, promijenila se i uloga civilnog društva. Tako je „ahistorijskom i zbnjujućem pojmu civilnog društva“ pripala uloga označitelja organizacija koje promoviraju i provode liberalni model razvoja (Wallace 2004: 202-203). Ipak, važno je upozoriti na to da se taj argument ne odnosi na sve inicijative civilnoga društva, niti osporava potencijal kojeg imaju *grassroots* organizacije u kontekstu lokalnih, regionalnih i globalnih pokreta otpora režimu neoliberalnih, neokolonijalnih i antimigrantskih politika. Tezom da nevladine organizacije podupiru zapadnu neoliberalizaciju Tina Wallace se referira na etablirane agencije globalnoga sjevera koje su 1999. godine zabilježile značajan promet (Oxfam oko 500 milijuna, World Vision 600 milijuna ili Save the Children 368 milijuna američkih dolara; 2004: 204). Ista autorica pokazuje kako je manjim organizacijama, poglavito onima koje rade u kontekstima gdje dolazi do zatiranja prava i gdje je ograničen pristup pravnoj zaštiti, teško dobiti sredstva koja dodjeljuje DFID²⁸, britanska agencija za međunarodni razvoj (koju je u rujnu 2020. zamijenio FCDO²⁹). U primjeru kojeg navodi, projektni prijedlozi su odbijeni s objašnjenjem da je riječ o nedovoljnoj zastupljenosti problema siromaštva i zagovaranja prava siromašnih, premda se istodobno nije

²⁸ Izvorni naziv na engleskom jeziku je Department for International Development (vidi <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-international-development>; pristup 13.12.2021.)

²⁹ Naziv novog tijela je Foreign, Commonwealth and Development Office (vidi također <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-international-development>; pristup 13.12.2021.)

ponudilo viđenje načina na koji bi ljudi koji žive u ratnoj zoni trebali zagovarati svoja prava (Wallace 2004: 206). Iz toga proizlazi da se nevladine organizacije koje se suprotstavljaju vladajućim strukturama i hijerarhijama koristeći pritom diskurs ljudskih prava smatraju kontroverznima i da ne odgovaraju zahtjevima većine donatora. Uz to, rad organizacija koje pokušavaju transformirati ustaljene norme društva i odnose moći ne podliježu kvantifikaciji kao što je to slučaj s organizacijama u čijem je radu moguće pratiti pružanje usluga ili mjeriti distribuciju humanitarne pomoći (Silliman 1999: 28-29).

Podvrgnutost imperativu mjerljivosti za mnoge organizacije predstavlja politički problem. Ako je njihov temeljni cilj „osnaživanje“, koje Edwards i Hulme ovdje definiraju kao šire shvaćen proces „opunomoćivanja“ nemoćnih i podređenih građana, zahtjev za transparentnošću može ih ugroziti, pa čak i dovesti do njihovog zatvaranja zbog pretjerane subverzivnosti (Edwards i Hulme 1998:16, usp. Vandevordt 2019). Iz ovoga proizlaze dva problema: pozicioniranje NVO-a kao pokretača emancipacije koji se vode plemenitom i pravičnom idejom, premda govorom u ime onih koji nemaju glasa zapravo perpetuiraju neravnomyjnu podjelu moći, te podlijevanje liberalno-intervencionističkoj agendi zapadnih država donatorica. Prema tome, ako se prvi problem tiče odnosa prema žrtvi/korisniku/migrantu drugi problem tiče se pozicioniranja organizacije u širem društveno-političkom kontekstu, o čemu će ovisiti i njeno financiranje.

Budući da je došlo i do značajne proliferacije humanitarnih organizacija i standardizacije njihovoga rada, one postaju profesionalni akteri u pružanju usluga vezanih uz humanitarne i razvojne poslove. Profesionalizacija nije nužno loša stvar, ali može prouzročiti napetosti između aktivnosti NVO-a i njihove sveobuhvatne težnje za društvenim promjenama (Edwards, Banks i Hulme 2015: 713). Osim toga, početkom 21. stoljeća nevladine organizacije kooptirao je međunarodni sektor humanitarne pomoći, smanjivši njihov manevarski prostor. U konačnici, nevladine organizacije više nisu ispunjale svoju izvorno zadanu ulogu, što je automatski dovelo do propitivanja njihove svrhe i kapaciteta da adresiraju ukorijenjene oblike siromaštva i obespravljenosti (Edwards, Banks i Hulme 2015: 713). Uloga međunarodnih nevladinih organizacija kao medijatora kompromitirana je zbog njihovog tehnomenadžerskog usmjerenja kojemu je cilj profesionalno odgovoriti na trendove donatorskih politika, no *grassroots* organizacije i civilno društvo ne mogu samostalno iskorijeniti siromaštvo i raditi na strukturnim društvenim promjenama. Nadalje, suprotno pretpostavci da humanitarno-liberalni okvir potiče kolektivnu odgovornost i skrb, pojam osnaživanja obespravljenih pojedinaca i zajednica u

neoliberalnom okruženju zapravo društvene identitete i odnose podvrgava pravilima tržišta. Pojam javnih dobara i usluga potpuno se izgubio iz vida, a u prvom planu nalazi se projekcija emancipiranog subjekta koji samostalno navigira domenom privatnoga interesa i slobodnoga tržišta. U tom kontekstu ideje o javnom interesu i zajedničkoj dobrobiti sastoje se u dionicama samostalnih interesa prividno emancipiranih pojedinaca (usp. Kamat 2004: 170).

Kamat smatra da ta „kontradiktorna fuzija diskursa privatnog i javnog u sklopu civilnog društva“ upućuje na stvaranje „nove jednadžbe između javnih i privatnih interesa“ (2004: 158). S tim u vezi, aktualno poistovjećivanje nevladinih organizacija s civilnim društvom stavlja u drugi plan karakteristike poput privatnih odnosa i kapitalističkoga tržišta, a koje bitno određuju prostor i pojam civilnog društva (ibid.). To znači da se nevladine organizacije i civilno društvo promatra u odnosu prema državi, što podrazumijeva kritiku države i, na primjer, preispitivanje financijske transparentnosti i demokratičnosti njenih službi, dok se pritom zapostavlja utjecaj kapitalističke ekonomije na sektor nevladinih organizacija. Taj se sektor u literaturi često naziva „trećim sektorom“, odvojenim od države i od tržišta, odnosno od javnog i privatnog sektora. Takvo shvaćanje sektora civilnog društva je problematično jer pretpostavlja njegovu neoskrnutost politikom kratkoročnog i pojedinačnog interesa kakvu propagira kapitalistička ekonomija (Kamat 2004: 158).

U literaturi nailazimo na nešto manje radova koji problematiziraju civilno društvo i preispituju njegovu idealiziranu ulogu područja uz čiju se pomoć ostvaruje ravnoteža između građana i vladajućih struktura, grade demokratska društva, promoviraju ljudska prava i sl. To ne znači da civilno društvo nema potencijal za održavanje takve ravnoteže, kao ni to da mu se ne bi trebale pripisivati zasluge za, primjerice, pokretanje revolucionarnih ideja i društvenih promjena. Međutim, kako smatra Claire Mercer, civilno društvo je i područje društveno-političkoga nadmetanja, nije nužno demokratski prostor odvojen od države, a njegova liberalna interpretacija proizvod je zapadne povijesti i iskustva. U tom smislu, uloga nevladinih organizacija uvelike ovisi o širim društvenim, ekonomskim i političkim okolnostima (2002: 11). U skladu s tim, međunarodne organizacije i razvojne agencije podupiru nevladine organizacije kako bi postigle ciljeve *Agende nove politike* spomenute na početku ovog poglavlja:

“NVO-i imaju kapacitete da učinkovito prenesu treninge i vještine koje pomažu pojedincima da se nadmeću na tržištu, da ponude usluge socijalne skrbi onima koje

tržište marginalizira i da doprinesu demokratizaciji i rastu snažnog civilnog društva, a sve navedeno smatra se nužnim za uspjeh neoliberalnih ekonomskih politika.“ (Fisher 1997: 444).

Važno je spomenuti da je jedan od načina na koji se iskorištavaju koncepti poput humanitarizma i ljudskih prava pravdanje vojnih intervencija (Weizman 2013). Prema Weizmanu, „humanitarizam, ljudska prava i međunarodno humanitarno pravo (MHP), kada ih zloupotrebi država, supradržava i vojna akcija, postaju ključnim sredstvima pomoću kojih se izračunava i upravlja ekonomijom nasilja” (2013: 12). Na primjer, ljudska prava i humanitarizam koristili su se kako bi SAD opravdao „imperijalističke intervencije na Kosovu, u Istočnom Timoru, na Haitiju, a naročito u Afganistanu i Iraku“ (Harvey 2005: 173). Weizman iznosi niz primjera politike humanitarnog minimuma koja se oslanja na načelo proporcionalnosti uz pomoć kojeg se određuje mogući broj civilnih žrtava u „odnosu na interakciju između tipova zgrada i različitih streljiva. Pravnici u Pentagonu smatrali su to 'tehnikom ublažavanja' – sredstvom smanjivanja štete i ratnog razaranja – pa su objasnili da je moguće pridržavati se međunarodnog prava kroz pravilnu upotrebu prikladnog algoritma i proporcionalnog broja poginulih civila“ (Weizman 2013: 145). U konačnici, teza da je baš „svako spominjanje prava (...) neodrživo nametanje apstraktne, tržišno utemeljene etike koja služi maskiranju restauracije klasne moći“ treba uzeti s rezervom. Pozivanje na diskurs o pravima i humanitarizmu ne može se promatrati isključivo kao jedan od simptoma neoliberalizacije (Harvey 2005: 173). Imajući na umu problem spone univerzalnih prava i političko-ekonomskih praksi neoliberalizma koje kooptiraju te vrijednosti, Harvey mogućnost za artikulaciju izazova neoliberalizmu pronalazi u nekim elementima samog okvira ljudskih prava:

„Čak i unutar liberalne koncepcije sadržane u UN-ovoj Deklaraciji o ljudskim pravima postoje izvedena prava poput prava na slobodu govora, prava na obrazovanje i ekonomsku sigurnost, prava na sindikalno organiziranje i slično. (...) Pretvaranje tih prava u primarna, a primarnih prava na privatno vlasništvo i profitnu stopu u izvedena, podrazumijevalo bi revoluciju koja bi imala presudnu važnost za političko-ekonomske prakse. A postoje i sasvim druge koncepcije prava na koje se možemo pozivati – pravo na pristup globalnim zajedničkim dobrima ili na osnovnu prehrambenu sigurnost“ (Harvey 2005: 176).

O problematici teze da je civilno društvo tek simptom (neo)liberalizacije društva u domaćem kontekstu pisao je Tomislav Medak (2014) istaknuvši da je liberalizam „više od tek opozicijskog projekta progresivaca 90-ih i profesionalnih elita 00-ih“. Prema Medaku, njegovi temelji postavljeni su ranije, u periodu jugoslavenskog raspada, a u „današnjem obliku realizirao se tek nakon 'normalizacije' kapitalizma za čije stabilno funkcioniranje je potrebna (povremena) uračunljivost pravnog sistema“.³⁰

Naposljetku, iz svega što sam navela moguće je zaključiti da civilni sektor, kao i šire shvaćeno polje humanitarnoga rada, određuje kontradikcija. Ta kontradikcija je rezultat utjecaja neoliberalnih politika i trendova kapitalističke ekonomije na područje humanitarizma, razvoja i ljudskih prava. Kao što sam pokazala u ovom poglavlju, nevladine organizacije podvrgnute su normama tih politika i trendova. Štoviše, može ih se smatrati simptomima neoliberalizacije jer nastaju kao reakcija na društvene transformacije krajem 20. stoljeća i kao neki oblik nadopune ruiniranim javnim uslugama. Kontradikcija nastaje zbog činjenice da su organizacije koje nastoje zaštititi prava podređenih ili obespravljenih građana i javno progovarati o društvenim nepravdama sastavni dio istoga režima koji je i prouzrokovao tu nepravdu. To ne znači da treba odbaciti rad nevladinih organizacija. Upravo suprotno, treba ga poticati, ali sa sviješću o toj kontradikciji (usp. Krce-Ivančić 2021), njenom nastanku i značajkama, te o ulozi pomagača i aktivista čiji rad ona karakterizira. U konačnici, ova disertacija bavi se radom humanitaraca i djelatnika nevladinih organizacija uzimajući u obzir načine na koje se te i slične kontradikcije i proturječja odražavaju u njihovim svakodnevnim praksama i radnim procesima. Osim toga, istraživanja i rasprave o humanitarnim praksama i radu nevladinih organizacija najčešće se odnose na međunarodni sektor humanitarne pomoći, dok su istraživanja lokalnih i nacionalnih varijanti zapostavljena ili prikazana tek kao posljedice međunarodne intervencije. Sljedeće poglavlje nudi prikaz i analizu trećeg sektora 1990-ih u Hrvatskoj, a na kojem se temelje norme i prakse humanitarnoga rada s izbjeglicama/tražiteljima međunarodne zaštite/migrantima u suvremenom hrvatskom kontekstu.

3.3. Humanitarizam i nevladin sektor u tranzicijskoj Hrvatskoj

Zbog rata 1990-ih događala se humanitarna intervencija u Republici Hrvatskoj te je stoga naročito zanimljivo i važno obratiti pozornost na tadašnji razvoj civilnog društva, ali i

³⁰ <http://tom.medak.click/hr/ljevica/#fn1> (pregled 18.9.2021.).

humanitarizam općenito. Međunarodne organizacije i donatori podupirali su socijalnu i ekonomsku liberalizaciju, razvoj civilnoga društva i nevladinih organizacija, tretirajući ih kao ključne aktere u oporavku i demokratizaciji postsocijalističkog i poslijeratnog okruženja. Povećanje u broju nevladinih organizacija i njihovu financiranju upućuje na urušavanje uloge i infrastrukture države u pružanju socijalne, zdravstvene i drugih tipova skrbi, što je otvorilo prostor djelovanju nevladinih organizacija. Međutim, slično kao što Mikuš (2018) prepoznaje problem u srpskom kontekstu, organizacije civilnoga društva u Hrvatskoj uglavnom se povezuju sa specifičnom vrstom lokalnih organizacija, *udruga*, nastalih u postsocijalističkom okruženju. „Takve organizacije kanaliziraju liberalne ciljeve svojih pretežito zapadnih financijera: zagovaranje ljudskih prava, izgradnja civilnoga društva, monitoring nad državnim institucijama, EU integracije i decentralizacija“ (Mikuš 2018: 42).

Premda su razdoblje 1990-ih i ranih 2000-ih u hrvatskom kontekstu obilježili društvenopolitički procesi kao što su pretvorba i privatizacija te liberalizacija tržišta, uz razvoj civilnoga društva kao svojevrsne reakcije na jačanje narativa i praksi na desnom političkom spektru, neki društveni pokreti i organizacije civilnoga društva nastali su još 1980-ih godina prošloga stoljeća. Kako opisuje Paul Stubbs, tu spadaju medijske inicijative kao što su tjednik *Start*, studentski časopis *Studentski list*, mjesečnik *Polet* i Radio 101. U to vrijeme nastaju i Zelena akcija te prve feminističke organizacije poput sekcije Hrvatskog sociološkog društva „Žene i društvo“ i malo kasnije uspostavljenog SOS telefona za žene žrtve nasilja (2001: 92). Te inicijative i organizacije bile su vezane uz Zagreb kao urbano središte, a mahom su okupljali intelektualce i obrazovanu urbanu elitu koja nije bila fokusirana na nacionalna pitanja. Nakon društvenih i političkih promjena 1990-ih dolazi do povećanja međunarodnog financiranja i razvoja mnogih novih pokreta i organizacija, što doprinosi depolitizaciji civilnoga društva i njegovom podvrgavanju kompetitivno-projektnom svijetu neprofitnog financiranja (ibid.).

U hrvatskom ratnom i poslijeratnom kontekstu pojam civilnoga društva počeo se sve više povezivati s humanitarnom pomoći. Naime, humanitarna pomoć stupala je na mjesto političkoga djelovanja te aktivnosti i procesa koji su poticali širenje civilnoga društva. Tako je, prema Paul Stubbsu, politikom civilnog društva i nevladinoga sektora, čiji su zadaci bili naizgled ljudskopravaške i aktivističke prirode, zavladao agenda apolitičnih tendencija međunarodnih humanitarnih agencija, koje je na nacionalnoj razini uglavnom provodila „kozmpolitska, urbana, profesionalna elita“ (2001: 96). To zapažanje je u skladu s tvrdnjom

Claire Mercer o tome da je jedna od ključnih komponenti financiranja nevladinoga sektora upravo to što su sredstva dostupnija obrazovanim elitama, profesionalcima i javnim dužnosnicima koji žive i rade u urbanim središtima gdje su smješteni uredi i sjedišta vodećih humanitarnih organizacija, ambasada, donatora i dr. (2002: 15). Taj globalni diskurs pomoći, ljudskih prava i razvoja često nije imao dovoljno razumijevanja za specifična iskustva na lokalnim razinama, što je ugrozilo potencijal udruživanja i političkoga djelovanja u sklopu civilnog društva, dok su se različite skupine i organizacije počele u sve većoj mjeri nadmetati za sredstva i položaj moći u rastućem sektoru neprofitnog rada (Stubbs 2001: 96).

Ono po čemu je prostor bivše Jugoslavije specifičan i što je važno uzeti u obzir u promišljanju nevladinoga udruživanja i inicijativa civilnoga društva je, kao prvo, iskustvo partizanskog aktivizma tijekom i nakon Drugog svjetskog rata; zatim povijest ženskog udruživanja poput Antifašističkog fronta žena (AFŽ) koji, bez obzira na povezanost s partijskim strukturama, predstavlja važan doprinos ženskom organiziranju u Jugoslaviji; također i razvoj profesionalnih zdravstvenih i društvenih udruženja 1970-ih među kojima su neka izravno kritizirala državni sustav pružanja skrbi adresirajući i one aspekte koji će se 1990-ih pokazati ključnima u širenju nevladinog sektora (profesionalnost i „tehnokratski kapital“); i, naposljetku, organizacije mladih i studentske inicijative koje su stvorile podlogu za studentske akcije tijekom i nakon rata (Stubbs 2001: 93-94).

Nevladine organizacije u Hrvatskoj, osobito u razdoblju tijekom rata i netom nakon njega, intenzivno su se bavile psihoterapijskim i psihosocijalnim programima pomoći za izbjeglice i prognanike, čime su riskirale perpetuiranje problematične slike međunarodnog liberalnog humanitarizma o tome da stradale populacije valja vidjeti kao populacije kod kojih se zbog iskustva izmještenosti i rata pojavljuju razne patologije poput PTSP-a, trauma i sl. To dakako ne znači da takve programe valja odbaciti ili ih promatrati isključivo kao simptome globalnih intervencionističkih trendova. Međutim, oni su odgovarali režimima stranih donatora koji su spremno financirali pružanje pomoći stradalim izbjegličkim populacijama, potičući kompetitivne odnose između organizacija koje su provodile slične programe i prijavljivale se na iste fondove (usp. Bagić 2006). Fokusiranje na specijalizirane programe kao što je psihosocijalna podrška vodilo je depolitizaciji civilnoga društva i uspostavi sektora nevladinih organizacija kojeg, suprotno inicijalnom prosvjednom karakteru inicijativa civilnog društva, karakteriziraju projektno okruženje profesionalne socijalne i zdravstvene podrške (Stubbs 2001, 1997). Kao primjer organizacije koja pod utjecajem donatorskih politika proživljava

takvu transformaciju Paul Stubbs izdvaja Suncokret, udrugu koju je 1992. pokrenula skupina hrvatskih studenata, ujedno i članova Antiratne kampanje (ARK), zajedno s jednom danskom aktivistkinjom. Pored političkoga djelovanja protiv rata, osnivači te udruge prepoznali su potrebu za praktičnom pomoći u izbjegličkim kampovima po cijeloj Hrvatskoj. Njen posljedični razvoj postao je poznat kao „prva *grassroots* birokracija“, zbog čega ona predstavlja „klasičan primjer problema NVO-a u odgovoru na potrebe izbjeglica u globaliziranom kontekstu“ (Stubbs 1997: 55).

Na tada aktualnu kritiku humanitarizma valjalo bi se osvrnuti u kontekstu relativno recentnih humanitarnih intervencija u sklopu kojih se značajan dio aktivnosti usmjerio, pored „osnaživanja“ lokalnog civilnog društva u Hrvatskoj, na humanitarnu pomoć i skrb o izbjeglicama. Barbara Harrell-Bond, osnivačica izbjegličkih studija pri Sveučilištu u Oxfordu među prvima je problematizirala neravnomjieran odnos moći između primatelja i pružatelja pomoći u kontekstu nevladinog i međuvladinog režima humanitarne skrbi (1986, 2002), a o svojim je uvidima o situaciji u Hrvatskoj pisala za zbornik *War, exile, everyday life* (1996). Razlog zbog kojeg taj prilog smatram važnim je kritika međunarodnih humanitarnih programa koji su krize tretirali kao privremena, kratkotrajna i neočekivana stanja. Izvanrednim situacijama uglavnom se pristupalo kroz već zadani sustav humanitarne pomoći, pri čemu donatori i organizacije često nisu uspijevali zadovoljiti potrebe lokalne populacije, a njihovi programi pojačavali su društvene tenzije, tratili resurse i povećavali troškove. Štoviše, u toj situaciji međunarodne humanitarne agencije postavile su se kao da posjeduju neki tip ekskluzivnog znanja o upravljanju kriznim situacijama, zbog čega su ignorirale resurse domaće zajednice i dodatno ih ugrožavale (Harrell-Bond 1996: 25). Primjer kojega izdvaja Harrell-Bond odnosi se na klasifikaciju ranjivosti koja je rezultirala drugačijim modelima skrbi za različite etničke skupine. Naime, primjenu drukčijeg tretmana za „izbjeglice“ i „interno raseljene osobe“ Harrell-Bond smatra štetnim za stvaranje kvalitetnog odnosa između domaće i izbjegličke populacije, a takvu stratifikacijsku politiku pomoći zastupao je niz međunarodnih agencija. Također, tvrdi ta autorica, izbjeglice nisu imali uvjete sami kuhati hranu, a kuhanje vlastitoga obroka i okupljanje oko zajedničkoga stola imaju vrlo visoku simboličku vrijednost, pa doprinosi obnovi socijalne kohezije i normalizaciji života u uvjetima prisilne izmještenosti (1996).

Logika kojom humanitarizam distribuirao gotovu hranu – u obliku paketa konzervirane hrane kao što je bio slučaj u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu ili u obliku kuhanih dnevnih

obroka kao što je slučaj u Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite – potpomaže funkcioniranje industrije humanitarizma, ali i kapitalističke ekonomije općenito. U slavonskobrodskom kampu priprema i distribucija kuhane hrane nisu bile dopuštene zbog toga što su se izbjeglice tijekom tranzita balkanskim koridorom u kampu zadržavale svega nekoliko sati, ali i zato što, prema argumentima vodećih aktera u kampu, nisu postojale mogućnosti da se zadovolje svi higijenski i sanitarni uvjeti za pripremu obroka velikoj količini ljudi. Svaki nedostatak u kampu, bilo da se radilo o manjku hrane, odjeće, higijenskih potrepština, deka ili, pak, o nedostacima u smislu infrastrukture kampa (poput šatora i kontejnera) za humanitarne organizacije značio je potrebu za dodatnim financiranjem, ali i osobljem koje bi obavljalo zadatke kao što su pribavljanje i distribucija odgovarajuće (konzervirane) hrane za malu djecu ili za odrasle. Kamp u Slavskom Brodu je specifičan i zbog toga što se smjestio u gradu koji se suočavao s deindustrijalizacijom i visokom stopom nezaposlenosti, kao i s izbjeglištvom tijekom rata 1990-ih. Zapošljavanja, čak i na minimalne plaće (koje su u kampu bile osigurane putem mjere javnih radova), iznajmljivanje apartmana i soba, transport, korištenje ugostiteljskih objekata i sl. znatno je utjecalo na rast lokalne ekonomije u tih nekoliko mjeseci, o čemu će više riječi biti kasnije u tekstu.

Barbara Harrell-Bond je u spomenutom tekstu upozorila i na korištenje sredstava za izgradnju manje klinike s dva liječnika i četiri medicinske sestre u izbjegličkom kampu uspostavljenom u napuštenim vojnim barakama, umjesto investiranja u glavnu gradsku bolnicu od koje bi profitirala i lokalna zajednica. Predložila je održivije razvojne strategije umjesto stihijske pomoći karakteristične za krizne situacije (1996: 27) no, kao što sam opisala u prethodnom poglavlju, razvojne strategije pomoći u mnogim su se situacijama pokazale jednako problematičnima, najviše zbog paternalizma stranih donatora koji svojim strategijama sukreiraju političko uređenje novih država. S druge strane, financiranje brojnih programa ponekad najprije prolazi kroz mehanizme nacionalnih institucija, pa se natječaji za njih raspisuju sukladno zakonskim okvirima Republike Hrvatske (to je, primjerice, slučaj s fondovima Europske unije). Ta se praksa temelji na pretpostavci da je država članica upoznata s normama takvog tipa financiranja, što u Hrvatskoj nije nužno slučaj.³¹ Aida Bagić je

³¹ Vidi npr. <https://www.eu-projekti.info/analiza-iskoristenosti-fondova-eu-2/> (pregled 14.12.2021.).

“U početku ove financijske perspektive, 2014. godine, u Republici Hrvatskoj bilo je izuzetno malo prijavitelja zbog nedostatka kvalificiranih stručnjaka u području projekata EU, ali i generalnog nedostatka povjerenja u sustav. Danas je situacija drugačija, prijavitelja je mnogo, ali jedan od ključnih problema je nepravovremeno otvaranje poziva.”

<https://arhivanalitika.hr/blog/povlacenje-eu-fondova-sporo-zabrinjavajuce-ali-nista-nije-izgubljeno/> (pregled 14.12.2021.).

istraživala odnos između stranih donatora i domaćih neofeminističkih organizacija u poslijeratnoj Hrvatskoj, a njena zapažanja o međunarodnom financiranju nisu bila sasvim negativna: strani akteri ublažili su stradanje i potaknuli lokalne feminističke inicijative na djelovanje (Bagić 2006). Naime, radi se o tome da su razvojne agencije i međunarodni NVO-i podržavali lokalne organizacije u usklađivanju s trendovima neoliberalne ekonomije i liberalne demokracije. To se konkretno odnosilo na izgradnju kapaciteta tih organizacija da građanima mogu prenijeti znanja i vještine tržišnog nadmetanja, osigurati podršku ugroženim skupinama i poticati razvoj civilnog društva. Svi ti faktori smatrali su se ključnima za uspjeh neoliberalnih ekonomskih politika (Fisher 1997: 444). Međutim, kao što sam ranije opisala, lokalni, *grassroots* i volonterski NVO-i važni su zbog mogućnosti da politiziraju teme koje su dotad bile zapostavljene ili depolitizirane strategijama razvoja (Fisher 1997: 445).

Trendove civilne scene i aktivizma u Hrvatskoj Paul Stubbs je podijelio u tri faze. Prva faza započinje 1991. osnivanjem Antiratne kampanje (ARK-H), „neformalnog udruženja organizacija i pojedinaca iz cijele Jugoslavije koji žele doprinijeti završetku oružanog sukoba“ (Janković i Mokrović 2011 u Stubbs 2012: 14). U široj mreži skupina okupljenih oko Antiratne kampanje nalaze i one koje su se nekoliko godina kasnije registrirale kao nevladine organizacije, premda su se članovi i aktivisti te kampanje prvenstveno identificirali s nekom vrstom avangardnog pokreta na civilnoj sceni u Zagrebu (Stubbs 2012: 16). Druga faza odnosi se na snažniji val tzv. NGO-izacije civilnog društva krajem 1990-ih i početkom 2000-ih, kada se potiče donošenje pragmatičnih strategija u radu organizacija i preusmjerava fokus s neplaćenog aktivističkog rada na zapošljavanje, čime se zapostavlja uspostava demokratske kontrakture. U tom procesu nevladine organizacije postaju ekvivalent za aktivizam i pokrete civilnog društva (Bagić 2006: 221-222). Ured za udruge osnovao se 1998. godine, a kasnije i Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva, doprinoseći formalizaciji tzv. „trećeg sektora“ u vidu njegove uloge i financiranja. Novonastali prostor „tehnopolitike“ sastojao se od različitih organizacija koje su zauzimale drukčije pozicije, a njihova struktura, plaće i uvjeti rada ovisili su o unutarnjim i vanjskim izvorima financiranja (2012: 21). Jedna je od najvažnijih karakteristika ove faze sve izdašnije financiranje NVO-a koji se bave pružanjem psihosocijalne i psihoterapeutske podrške u liječenju ratne traume, što je prouzrokovalo suvišnu profesionalizaciju i medikalizaciju posljedica rata. Najzanimljivije je, ističe Stubbs, što su takvo usmjerenje potaknule upravo progresivne struje priklonjene ljudskim pravima, izgradnji mira i feminizmu (2013: 19). Treću fazu Stubbs okvirno definira kao razdoblje od 2008. naovamo, a karakteriziraju ga manje strukturirani pokreti i prosvjedi koji se odmiču od dotad dominantne

liberalne koncepcije o ljudskim pravima i fokusiraju se na dublje strukturalne nedostatke tzv. ortačkoga kapitalizma u Hrvatskoj (ibid. 22).

Okruženje režima skrbi koji se fokusira na migrante i tražitelje međunarodne zaštite posljednjih nekoliko godina, pogotovo od 2015. naovamo, osobito je po kombinaciji rada različitih aktera, što uključuje međunarodne agencije poput UNHCR-a, UNICEF-a i IOM-a, zatim Hrvatski Crveni križ, organizacije civilnoga društva, ali i volonterske inicijative koje nisu okupljene oko postojećih organizacija. Prostor tehnopolitike nevladinoga sektora aktivirao se paralelno s aktivističkim praksama i standardiziranim pristupom međunarodnih agencija. Drugim riječima, došlo je do razvoja novih pomagačkih inicijativa, a posljedično i do njihove profesionalizacije te do preklapanja njihova rada s radom etabliranih aktera. Prije nego što se pozabavim fenomenima poput komercijalizacije humanitarne pomoći u izbjegličkom kampu u Slavenskom Brodu, birokratizacije alternativnih humanitarnih inicijativa i intersekcionalnosti pomagačkih praksi u domaćem kontekstu, osvrnut ću se na glavne trendove transformacije rada. Budući da pored antropologije humanitarizma ova disertacija humanitarizmu pristupa kroz perspektivu antropologije rada, prikaz postfordističkih transformacija rada doprinosi razumijevanju i analizi karakteristika i normi humanitarnog i nevladinog sektora. Također, pomaže razmotriti humanitarnost kao profesiju i uvjete rada u ovom sektora.

3.3. Transformacija (humanitarnoga) rada

U raspravama o transformacijama rada u uvjetima tzv. novog, tekućeg ili kasnog kapitalizma krajem 20. stoljeća, važno je uzeti u obzir nekoliko faktora. Prvo, došlo je do slabljenja uloge države u osiguranju javne skrbi, što je za posljedicu imalo prebacivanje usluga poput obrazovanja, zdravstva i socijalne skrbi na rastući sektor neprofitnih i nevladinih organizacija (Rose 1996 b: 56). Rose (1996 a) je tu pojavu nazvao *smrt socijalnog*, misleći prvenstveno na urušavanje niza aspekata u javnoj infrastrukturi i na slabljenje kolektivne, socijalne i javne podrške građanima te na njeno prebacivanje u domenu privatnog, profitnog ili neprofitnog sektora. Drugo, došlo je do rastakanja klasne strukture „uslijed sve izraženije individualizacije društva i bogatstva novih identitetskih ponuda“ (Biti i Žitko 2017: 150). Kako opisuju Biti i Žitko, „u pozadini odumiruće socijalne države i sve slabije izražene klasne podjele, svijet rada iz temelja [se] promijenio te u njemu dominiraju nesigurnost zaposlenja i prekarni status fleksibilne radne snage“ (ibid.: 150). Promijenivši svoj karakter i središnju ulogu koja mu je

bila namijenjena u razdoblju “čvrste modernosti i teškoga kapitalizma, (...) rad više ne može pružiti sigurnu os oko koje ćemo omotati i fiksirati definicije samih sebe, identitete i životne projekte” (Bauman 2011: 137). Fleksibilnost, prilagodljivost i kratkoročnost postaju glavne karakteristike novog oblika rada, najčešće sklopljenog putem ugovora na određeno ili kliznih ugovora, na radna mjesta koja, čak i kad podrazumijevaju ugovor na neodređeno, ne mogu garantirati stalno i sigurno zaposlenje. Već nekoliko desetljeća trendovi pokazuju da, na primjer, “mladi Amerikanac srednje razine obrazovanja očekuje kako će za svog radnog vijeka posao promijeniti bar jedanaest puta — a ritam i učestalost promjene zacijelo će i dalje rasti prije no što završi radni vijek sadašnje generacije” (Bauman 2011: 144).

Atmosfera nesigurnoga tržišta rada koje potiče fleksibilnost i stalnu izmjenu kratkoročnih poslova rezultira neizvjesnim životnim uvjetima i novom klasom, prekarijatom, čije iskustvo prema Guy Standingu određuju četiri ključne emocije: ljutnja, pokolebanost, anksioznost i otuđenje (2011: 19-20). Kao što ću pokazati na primjerima iz sektora humanitarnoga rada u hrvatskom kontekstu, neke od tih (ili njima srodnih) emocija vide se kao posljedice same prirode pomagačke profesije, a ne prekarnosti i kršenja radničkih prava humanitaraca i aktivista.

Djelatnici nevladinoga sektora najčešće se suočavaju s neizvjesnim radnim mjestima i velikom količinom posla, koji zahtijeva maksimalnu posvećenost budući da se radi o neprofitnim zanimanjima koja su stoga automatski percipirana kao izrazito plemenite profesije. U takvim radnim okruženjima vrlo brzo može doći do iscrpljenosti, zasićenja i profesionalnoga sagorijevanja. Sektor neprofitnoga rada karakteriziraju niske plaće, teži napredak u karijeri i niska stopa sindikalnoga udruživanja. Iako neke organizacije nude dobro plaćene pozicije, ovim sektorom dominiraju kratkotrajna radna mjesta i konzultantski ugovori, što prati visoka stopa promjene osoblja (Roth 2015: 47). Uzimajući u obzir nepredvidljivost i nesigurnost ove profesije, mogućnost angažmana u međunarodnom okruženju pretpostavlja da radnik/radnica ima vrlo niske financijske odgovornosti te podršku od obitelji ili partnera/partnerice (Roth 2015: 49). Uz to, radnu snagu neprofitnoga sektora uglavnom čine bijele, visokoobrazovane žene srednje klase, a žene se općenito češće nalaze na vodećim pozicijama neprofitnog nego privatnog i javnog sektora (ibid. 47).

Jedan od mojih sugovornika³², kojega ću ovdje zvati Mislav, a koji je u izbjegličkom kampu u Slavenskom Brodu radio za međunarodnu humanitarnu agenciju, karijerizam vidi kao glavni

³² Premda većinu etnografske građe iznosim u drugom dijelu disertacije, zbog boljeg razumijevanja fenomena o kojima je riječ odlučila sam već u ovom poglavlju uključiti primjere iz moga istraživanja.

problem humanitarnoga sektora: „Mislim da je kod njih svih problem taj što su njihove glavešine karijeristi. (...) To je samo karijera, jer oni strašno dobre novce zarađuju, (...) to ti je polupolitika, kužiš. Doslovno polupolitičke pozicije su to. Cijeli taj UN-ov sustav je po meni takav.“

Kao primjer karijerizma prikrivenoga diskursom humanitarnosti i ljudskih prava izdvojio je konzultanticu s iskustvom rada u raznim misijama po svijetu, koju je njegova agencija angažirala kao stručnjakinju za krizne situacije i pitanja poput zaštite žena te seksualnog i rodno uvjetovanog nasilja, a koja je porijeklom s Filipina gdje je započela svoju karijeru. Rekao mi je da ona dolazi iz „dobre obitelji koja je u jednom trenutku izgubila poziciju tamo“. Budući da je bila visokoobrazovana i da se od nje očekivalo da ostvari respektabilnu karijeru, ona se

„bacila u NGO i tamo se ostvaruje, i onda iz toga polako postala stručnjak, 'ajmo reć' za pitanja nekakva. Ali ona, doslovno, je vrlo vokalna, što se tiče prava itd. (...) Ali to je sve njezin poziv, razumiješ, tu se ona ostvaruje. Ona mene nakon mjesec dana pita koji se jezici govore u kampu. Toliko je nju suštinska briga o stvarnom problemu maloga čovjeka. Ali predstavlja to, ona sama sebe laže, to je njoj profesija, ta humanitarna spika. A ljudi je percipiraju kao ne znam šta, dobročiniteljicu.“

Kao što je više puta spomenuto, politička ekonomija financiranja neprofitnog sektora promijenila je prakse rada organizacija koje sada podliježu strožim pravilima i uvjetima financiranja, što potiče kompeticiju među različitim akterima, kao i usvajanje znanja i vještina koji nisu nužno u vezi s humanitarnošću. Jedna od mojih sugovornica, Melita, o čijim će iskustvima kasnije biti više riječi, osvrnula se na kompetitivne odnose među organizacijama u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini gdje radi posljednje dvije godine:

„Bilo je i situacija 'vi radite s našim korisnicima, zašto vi radite s našim korisnicima' i u Hrvatskoj i Bosni, neki moment nadmetanja, što svakako sigurno ima veze sa fondovima i s nekom idejom da je izrazito važno za organizaciju da se negdje profilira kao organizacija koja je u određenom kontekstu određena baš za taj tip servisa i negdje se očekuje da će tako privući više donora i da onda druge organizacije koje se bave sličnom aktivnosti predstavljaju konkurenciju, što je iznimno štetno jer kad pričamo o ljudima koji bi trebali imati benefit od usluga, gdje dosta njih ostane u svojoj zoni, nisu pokrivena te neke usluge ili postoji nadmetanje organizacija kome ta osoba treba ići po servis, a u suštini bi stvarno trebalo biti stavljeno na izbor korisniku.“

Nadalje, kvalitete koje se traže od kandidata za posao u humanitarnom sektoru nerijetko upućuju da bi oni trebali imati iskustvo rada u privatnom sektoru, gdje su usvojili obrasce ponašanja tzv. korporativne kulture i principa menadžerizma, važnih karakteristika postfordističkoga rada. Profesionalizacija humanitarnoga sektora potaknula je organizacije da zapošljavaju profesionalce koji mogu osigurati učinkovito funkcioniranje organizacija, što u prvom redu podrazumijeva da imaju iskustva u upravljanju projektima, prikupljanju sredstava i marketingu. Osim toga, profesionalizacija humanitarizma potiče prelazak s volonterstva na plaćene pozicije i nastoji osigurati iznos plaća kao u privatnom sektoru (Roth 2015: 52). Mislav se u razgovoru osvrnuo na važnost profesionalizacije humanitarnoga rada, ali i na odnos između profesionalnog humanitarizma i aktivizma, smatrajući da se radi o sasvim različitim načinima djelovanja:

„Male stvari se mogu na ho-ruk napraviti, ali ako ćeš ti ozbiljno nešto napraviti, trebaju ti profesionalci, ne netko tko će znati samo o pravima žena, nego netko 'ko će znat' uz to i o menadžmentu, financijama, o široj slici. Ti ljudi donose promjenu, a to su profesionalci. Samo je meni problem kad taj profesionalac sebe predstavlja kao aktivista. Kužiš, to je meni licemjerno. Apsolutno nemam ništa protiv, čak mislim da je prednost da je čovjek hladne glave, profesionalac.“

Osim što mnogi zaposlenici međunarodnih nevladinih organizacija dolaze iz privatnoga sektora, o općenitoj povezanosti politike, poslovnoga sektora i nevladinih organizacija najbolje govori činjenica da mnogi djelatnici nakon karijere u NVO sektoru odlaze u politiku. Tako su tri člana osnivačke skupštine MSF-a postali ministri u Francuskoj: jedan se priključio lijevoj vladi, drugi desnoj, dok je treći bio i u lijevoj i u desnoj postavi. U mnogim državama koje je pogodila neka vrsta krize ministri i drugi visoki dužnosnici prošli su edukacije u humanitarnim agencijama prije nego što su zauzeli političke pozicije, što ujedno znači da su humanitarni akteri izrazito utjecajni u procesima donošenja odluka na političkoj razini (Donini 2008: 37-38). Doista, humanitarni sektor doprinosi cirkulaciji i reprodukciji elite. Naime, procjenjuje se da zapošljava barem 250 000 ljudi diljem svijeta, od čega je većina zaposlena u državama globalnoga juga, dok manjina zaposlena na prostoru globalnog sjevera upravlja čitavom industrijom (Donini 2008: 40).

Međunarodna humanitarna profesija sjajan je primjer projektno orijentiranoga posla visoke razine mobilnosti i fleksibilnosti, posla koji podrazumijeva stalnu potragu za smislom, ispunjenjem i osjećajem korisnosti, bilo u svojim plaćenim ili neplaćenim varijantama. To ujedno znači da se subjektivnosti humanitarnih radnica i radnika najčešće oblikuju u skladu sa

stalnim prilagodbama novim i izazovnim uvjetima, što rezultira razvojem otpornosti i fleksibilnosti, karakteristika koje su tipične za međunarodnu pomagačku profesiju (Roth 2015: 54). Tehnike suvremenog menadžerizma koje su se proširile u svim sektorima zahtijevaju od radnikâ da se poistovjete s organizacijom ili poduzećem za kojega rade, pa da svojim pristupom radu i ponašanjem predstavljaju vrijednosti poslodavca, što podrazumijeva ulaganje subjektivnosti, posebice na rukovodećim pozicijama (Lazzarato 1996: 133). Dokidanje razlike “između subjekta i poduzeća, između radne snage i kapitala” jedno je od važnijih čimbenika transformacije rada (Gorz 2015: 16). Kako je opisao Andre Gorz,

“sama osoba mora postati poduzećem, ona, kao radna snaga sama mora postati postojanim kapitalom koji zahtijeva da ga se stalno reproducira, širi, oploduje. Nikakva joj se prisila ne smije nametati izvana, ona mora biti svoj vlastiti prodavatelj, obvezujući se da sebi nameće neophodne prisile kako bi osigurala održivost i konkurentnost sebe kao poduzeća. Ukratko, najamništvo mora biti ukinuto” (2015: 16).

U kasnom kapitalizmu rad i slobodno vrijeme više nisu suprotstavljeni, nego se nadopunjuju, a rad je postao „suštinski element na putu do samoispunjenja. Samoodređenje“, tvrdi dalje Lemke, „postaje ključnim ekonomskim resursom i sastavnicom proizvodnoga procesa“ (Lemke 2001: 202-203). Fleksibilno radno vrijeme, mogućnost da se djelatnici samostalno podijele u radne timove i razni načini stimuliranja učinkovitije izvedbe na radnom mjestu nemaju za cilj transformirati organizaciju proizvodnje nego odnos između pojedinaca i njihova rada: „transformacija proizvodnih struktura moguća je samo ukoliko pojedinci ‘optimiziraju’ odnos prema sebi i prema poslu“ (ibid.).

„Pružanje usluga, nematerijalni rad, postaje hegemonijskim oblikom rada, materijalni je rad potisnut na periferiju procesa proizvodnje ili naprosto izvanjšten. On postaje „podređenim momentom“ tog procesa, iako u kvantitativnom pogledu ostaje prijeko potrebnim pa čak i dominantnim. Žarište stvaranja vrijednosti jest nematerijalni rad“ (Gorz 2015: 11).

Zadatak “menadžerskog diskursa” (Boltanski i Chiapello 2018) prema kojem radnici trebaju postati “subjektima komunikacije” (Lazzarato 1996) zahtjevniji je od zadataka koji su ishodili iz ranije podjele na mentalni i manualni rad, s obzirom da u procesu proizvodnje kapitalizam nastoji uključiti radnikovu osobnost, njegov karakter i njegovu subjektivnost. Kapital, smatra Lazzarato, želi „situaciju u kojoj se zapovijed nalazi unutar samoga subjekta i u sklopu

komunikacijskoga procesa“. Radnik je u potpunosti odgovoran za vlastite postupke i njima upravlja, a osoba koja mu je nadređena i koja se nalazi na rukovodećoj poziciji zauzima ulogu facilitatora, a ne „nadzornika“ (1996: 135). Taj facilitator, odnosno koordinator, upravlja atmosferom koja potiče samopoduzetništvo te usmjerava procese vezane uz samomenadžeriranje, samoevaluiranje i sl.

“Svatko se mora osjećati odgovornim za vlastito zdravlje, vlastitu pokretljivost, vlastitu sklonost za promjenjivu satnicu, za iskazivanje vlastitih spoznaja. Tijekom cijelog života mora upravljati vlastitim ljudskim kapitalom, neprestano postupno ulagati u svoju izobrazbu i shvatiti da mogućnost prodaje vlastite radne snage ovisi o besplatnom, dobrovoljnom, nevidljivom radu kojim će se stalno moći samoproizvoditi” (Gorz 2015: 17).

Dok je u fordizmu postojao savez kapitala i rada utvrđen “uzajamnošću njihove ovisnosti”, pa su “radnici ovisili o tome da budu zaposleni kako bi mogli živjeti“, a „kapital je ovisio o tome da ih zaposli radi svoje reprodukcije i rasta” (Bauman 2011: 142), u postfordizmu taj je savez olabavljen te se kapital, pomoću nove slobode kretanja, oslobodio ovisnosti o radu (ibid. 146). U uvjetima rastezljivog i „tekućeg moderniteta“ kapital ovisi jedino o potrošaču s čijom se prisutnošću i potražnjom za proizvodima mjeri i usklađuje. Potrošač je po definiciji zamišljen kao “suprotnost građaninu, kao svojevrsna protuteža kolektivnom izrazu kolektivnih potreba, želji za društvenom promjenom, brizi za opće dobro” (Gorz 2015: 48). U tom smislu, jedna od težnji humanitarizma u uvjetima neoliberalnog kapitalizma je da kroz programe pomoći potakne izgradnju kvalitetnog potrošačkog karaktera kod primatelja pomoći, u ovom slučaju izbjeglica i tražitelja međunarodne zaštite, i pripremi ih na individualizam i poduzetnički stil života. Premda se humanitarizam u prvom redu odnosi na spasilačke intervencije u neposrednim krizama, aktualni su i dugotrajniji programi pomoći koji u kontekstu izbjeglištva i migracija, uz distribuciju higijenskih paketa, hrane i pružanja smještaja, provode aktivnosti vezane uz integraciju u društvo, učenje jezika te poticanje ekonomske emancipacije, dakle aktivnosti koje bismo na normativnoj razini mogli okarakterizirati kao neksus socijalnih, razvojnih i humanitarnih programa. Moguće je zaključiti da opisani imperativi kasnoga moderniteta nude alate pomoću kojih se na patništvo može gledati kao na stvar osobne odgovornosti, a osobu koju je pogodila katastrofa ili koja je strukturalno osiromašena i obespravljena kao na nekoga tko aktivno sudjeluje u upravljanju vlastitim stradanjem, odnosno, tko treba usvojiti tehnike samopoduzetništva i optimalno iskoristiti svoju hiperprekarnu

poziciju (Rose 1996 b: 59, Lemke 2001, Duffield 2019). Governmentalitet naprednog liberalizma specifičan je po tome što, za razliku od strategija države blagostanja koje nastoje upravljati kroz društvo, njegove strategije nastoje upravljati kroz odgovorne i autonomne izbore pojedinaca – građana, potrošača, roditelja, zaposlenika, menadžera, investitora itd. (Rose 1996 b: 61).

Taj princip autonomnosti i poduzetničkoga duha u humanitarnom sektoru nije usmjeren samo na primatelje, nego i na pružatelje pomoći. Za zapošljavanje na brojnim radnim mjestima danas, pa tako i u sektoru humanitarnoga rada, traži se radnikova posvećenost zadacima i ciljevima tvrtke ili organizacije u kojoj je zaposlen, kao i sposobnosti koje su vezane uz njegov karakter, poput snalaženja u stresnim situacijama, predanost temi u sklopu koje će se prodavati spoznaje i ideje na tom radnom mjestu, ili pak stil komunikacije i pristup rješavanja problema (Gorz 2015: 10). S obzirom da u takvim uvjetima umjesto organizacijskih normi osobne karakteristike postaju strategijama nošenja sa stresom, česte su promjena i cirkulacija radne snage, a koje istovremeno postaju uzrokom i posljedicom stresnoga radnoga okruženja (Roth 2015: 54). U sklopu mojeg etnografskog istraživanja naišla sam na niz primjera gdje su zaposlenici ili čak volonteri smatrali humanitarni rad svojim pozivom, prilagođavajući svoja uvjerenja i ponašanje principima poslodavca. Jedan od sugovornika kojega ću ovdje zvati Petar i koji je dugi niz godina volontirao u Crvenom križu³³, svoj angažman gotovo je u potpunosti poistovjetio s načelima te organizacije. To opisuje na sljedeći način:

„Crveni križ, zapravo, nije posao. Ja sam rekao da je to poziv. To ili jesi ili nisi. Ja živim po načelima Crvenog križa. Ako nisi spreman prihvatiti načela Crvenog križa, to ona apsolutna neovisnost, neutralnost, dobrovoljnost, jedinstvenost, onda zapravo nemaš što raditi u toj organizaciji. Ja osobno smatram da takva osoba nema što doprinijeti.“

Među konceptima koji su važni za kasniju analizu rada u sektoru civilnoga društva i humanitarizma u Hrvatskoj nalazi se afektivni rad. Mnogi autori skreću pozornost na promjenu u karakteru rada u uvjetima postfordizma kojim dominiraju informacijske tehnologije. Glavna paradigma uz čiju se pomoć definira ta promjena je ona o nematerijalnom radu – “to jest rad[u] koji proizvodi neko nematerijalno dobro, kao što je usluga, kulturni proizvod, znanje ili

³³ Iako su moji sugovornici predstavljeni pod pseudonimima, važno je istaknuti da njihova stajališta ne predstavljaju službene stavove njihovih poslodavaca (osim u nekoliko slučajeva gdje se radilo o intervjuima koji su se fokusirali na rad tih organizacija, a što ću posebno naglasiti kroz tekst), pa tako mišljenje ovog sugovornika nije službeni stav Hrvatskoga Crvenoga križa.

komunikacija” (Hardt i Negri 2010: 245). U procesu nematerijalne proizvodnje „informacije, komunikacije, znanje i afekti počinju igrati fundamentalnu ulogu“ (Hardt 1999: 93). Antonio Negri i Michael Hardt definiraju tri glavna modela nematerijalnoga rada koji pogone postmodernizaciju globalne ekonomije: informatizaciju industrijske proizvodnje koja postaje uslugom (pri čemu se „materijalni rad proizvodnje trajnih dobara miješa s nematerijalnim radom i teži prema njemu“), rad simboličkih i analitičkih zadaća (to mogu biti stvaralačko-intelektualne ili rutinske zadaće) te afektivni rad (koji se odnosi na prakse vezane uz ljudski dodir i stvarnu ili virtualnu interakciju, a „uključuje proizvodnju afekata i rukovanje njima“) (2010: 247). Pri tom, afektivni rad proizlazi iz međuljudske interakcije, a nematerijalan je jer su njegovi proizvodi neopipljivi, poput osjećaja lakoće, zadovoljstva, uzbuđenja, strasti ili čak povezanosti i zajedništva (Hardt 1999: 96). Hardtovo tumačenje afektivnoga rada proizlazi iz dviju teorijskih struja: iz feminističkih studija o naravi i vrijednosti orodnjenih formi rada u kojima vodeću ulogu imaju afekti poput emocionalnog rada, rada u kućanstvu, skrbničkoga rada i sl.³⁴ te iz francuskih i talijanskih socioloških tumačenja transformacije u praksama proizvodnje koje poprimaju sve snažnija intelektualna i kognitivna obilježja. Pojmom afektivnoga rada Hardt nastoji spojiti elemente ovih dvaju smjerova, adresirajući pritom ispreplitanje korporalnih i intelektualnih oblika proizvodnje i činjenicu da taj rad istovremeno angažira naše racionalne i emocionalne kapacitete (2007:xi, također vidi Mankekar i Gupta 2016: 24, vidi Pozniak 2021). Kao što ću pokazati kasnije, dinamika između emocionalnih i racionalnih radnji pokazala se ključnim faktorom u tumačenju procesa, praksi i same naravi humanitarnoga rada u organizacijama koje se bave pružanjem pomoći i zaštitom prava izbjeglica i migranata.

U konačnici, osnovna razlika između fordističkih i postfordističkih radnika je u tome što je nematerijalni rad utemeljen prvenstveno u „izražajnim i suradničkim sposobnostima koje se ne mogu poučavati“. Nasuprot tome, fordistički radnici postajali su „djelatnima samo nakon što su lišeni znanja, vještina i navika razvijenih kulturom svakodnevlja i podređeni parceliziranoj podjeli rada“. Postfordizam zapravo koristi „domicilno znanje“ radnica i radnika, njihove osobne karakteristike, spoznaje i kapacitete. Taj tip „eksploatacije drugog stupnja“ (Cimbes i Aspe 1998 citirano u Gorz 2015: 12) računa na kontinuirano ulaganje napora u vlastito usavršavanje i poboljšanje, kao i na utrživanje osobnih karakteristika i spoznaja iz svakodnevnog života, što zamagljuje razliku između osobnog i poslovnog, privatnog i javnog,

³⁴ Za detaljniju teoretizaciju afektivnog rada iz feminističkog rakursa vidi Weeks 2007. Također, posljednje poglavlje ove disertacije bavi se načinom na koji feministička perspektiva afektivnoga i nematerijalnoga rada doprinosi tumačenju humanitarizma i volonterizma.

a višak vrijednosti tretira kao osobni izbor u procesu napretka i samoproizvodnje usprkos tomu što je to nužan element proizvodnje u postfordističkoj ekonomiji. U sektoru humanitarizma i aktivizma – eklatantnih primjera plemenitoga i požrtvovnoga zanimanja, koji istovremeno predstavljaju i atraktivnu karijeru – taj višak najčešće se prikazuje kao urođeno čovjekoljublje i nesebičnost u kombinaciji s radoholičarstvom, izraženom radnom etikom i samodisciplinom. Osim toga, pojašnjava Gorz, tijekom druge polovice 20. stoljeća došlo je preobrazbe vernakularnih znanja u „homologizirane i profesionalizirane spoznaje da bi postala cjenovno određenim uslugama“ (2015: 27). U tom smislu profesionalizacija je obezvrijedila prakse i odnose koji su zasnovani na zajedničkom znanju i zamijenila ih je komercijalnim odnosima. Međutim, sva znanja i prakse nije moguće formalizirati ni prevesti u odgovarajuće procedure, zbog čega ona katkad izmiču profesionalizaciji, a rad ovisi o karakteristikama osobe koja ga obavlja. To znači da proizvodnja nematerijalnih usluga uključuje dio samoproizvodnje i samodavanja, što je posebice očito u relacijskim uslugama poput obrazovanja, njege, pripomoći i sl.

„Vrijednost određene usluge utoliko je, dakle, mjerljiva, ukoliko sadrži veći dio samodavanja i samoproizvodnje, to jest, ukoliko joj njezin osobni karakter podaruje unutarnju vrijednost koja premašuje njezinu normalnu razmjensku vrijednost. Naposljetku, osobna umješnost nadilazi normu profesionalnih kompetencija i očituje se kao umijeće u kojemu je davatelj virtuoz“ (Gorz 2015: 28).

Pod utjecajem spomenutih promjena humanitarizam je svakako prošao kroz određenu transformaciju koja se, osim u organizacijskoj strukturi i formalizaciji rada nevladinoga sektora, očituje i u kreiranju idealtipskog zaposlenika. Taj zaposlenik je istovremeno brižan i discipliniran, ima odlične komunikacijske vještine, maksimalno je posvećen svome poslu i uz to izrazito snalažljiv i fleksibilan. Te karakteristike omogućuju mu da uspješno navigira zamršenim sustavom skrbi i humanitarne pomoći. Nekoliko zaposlenika s kojima sam razgovarala, posebice dvoje djelatnika Crvenoga križa, opisali su kako su isključivo svojom osobnošću i uz pomoć svog karaktera rješavali probleme ne samo u odnosu s drugim organizacijama nego i s državnim socijalnim, zdravstvenim i sigurnosnim institucijama. To se u prvom redu odnosi na njihova nastojanja da tražiteljima međunarodne zaštite i osobama koje su dobile zaštitu osiguraju usluge koje su propisane zakonima, ali se ne provode ili se provode djelomično. Primjerice, u sustavu zdravstvene skrbi u Slavonskom Brodu, gdje su bile smještene obitelji koje su u Hrvatsku došle u sklopu programa preseljenja iz Turske, moj ranije spomenuti sugovornik, Petar, naišao je na nerazumijevanje i nepoznavanje prava koja pripadaju

osobama u sustavu azila, usprkos tome što su sve zdravstvene ustanove dobile obavijest o postupanju u slučajevima kada se radi o osobama pod međunarodnom zaštitom. S obzirom da je bio zadužen za program integracije, pod čime najprije mislim na administrativni dio integracije u smislu socijalnih, zdravstvenih, mirovinskih i drugih birokratskih poslova, on je redovito odlazio s osobama u bolnicu, kod obiteljskoga liječnika, u ljekarnu i dr. Ovako opisuje svoja iskustva i poteškoće, kao i svoj pristup tom problemu, čime je izbjeglicama osiguravao zdravstvenu uslugu:

„Zato što sam ja njima morao nametnuti stav da sam ja ondje došao da pomognem njima, a ne oni meni. Tu je bilo poteškoća. Najprije, dok bi se oni naučili funkcioniranju sustava. Drugo, dok bi oni shvatili da ja nisam ničiji osobni asistent nego voditelj jedne integracije i da mene moraju poštivati ako žele odraditi svoj posao, jer ja sam svakom mogao ostaviti njegovu stranku i njegovog pacijenta i reći: 'Snađi se, družo.' Svaka osoba, koja dođe u prostor Republike Hrvatske i po Ustavu i po međunarodnim konvencijama, ima pravo sporazumijevanja na materinjem jeziku. [...] Prema tome, ja sam mogao reći jednoj referentici u Zavodu za mirovinsko osiguranje: 'Izvolite, ishodite si prevoditelja.' Odakle? Svi znamo da resursi ne postoje, ali sam time suzbio njezin veto da ona mene odbije.“

Svojom osobnošću i upornošću nastojao je uspostaviti odnos s liječnicima i drugim javnim službenicima i educirati ih o procedurama i zakonskim okvirima u sustavu azila kako bi izbjeglicama osigurao pristup propisanim pravima. Drugi sugovornik, kojeg ću zvati Luka, također zaposlenik Crvenoga križa, referirao se na slične situacije u kojima je njegovao suradnju s drugim organizacijama, državnim institucijama i neovisnim volonterima. Rekao mi je da je uvijek imao dobro razvijenu socijalnu mrežu u sklopu koje se mogao nekome obratiti za pomoć i ubrzati neki proces ili ostvarenje pristupa određenoj usluzi:

„Trebalo bi biti da svaki profesionalac i pomagač, kad dođe raditi sa korisnikom i on je, recimo, nije odgovoran za tog korisnika, ali mu želi ishoditi neko pravo koje ima propisano hrvatskim Zakonom, kao što mi imamo prava koja nam pripadaju kao hrvatski građani, da on to može ishoditi. To je vrlo često, vrlo izazovno i nailazi na hrpu prepreka. Sjajno je ako si stvoriš neku socijalnu mrežu s kojom to možeš riješiti. To ne bi trebalo biti tako. Trebalo bi biti to da kad ti dođeš s nekim korisnikom i hoćeš nešto riješiti, na što on ima pravo, da se to riješi, a ne da ti imaš poznanstva ili da ti imaš dobre odnose s ljudima.“

U sustavu koji marginalizira osobe u sustavu azila dolazi do individualizacije humanitarnoga rada, a samim time i do vrlo parcijalnog i nepouzdanog pristupa u ostvarenju prava izbjeglica. Stvara se dojam da pomagači moraju posjedovati osobine poput komunikacijskih i socijalnih vještina, ali uz to savladati i administrativne i projektne zadatke. S obzirom da je uglavom arbitraran i neučinkovit, čak i u onim dijelovima koji su zakonski dobro uređeni, režim skrbi i humanitarne pomoći za tražitelje međunarodne zaštite i osobe pod međunarodnom zaštitom oslanja se na volju i karakter pomagača. Na taj način dodatno prekarizira položaj izbjeglica, a pomagače dovodi u neugodnu i frustrirajuću situaciju jer ne mogu izbjeglicama, kao ni drugim migrantima i primateljima pomoći, osigurati usluge i prava koja im pripadaju. U tom kontekstu snalaženje u stresnim situacijama, poznavanje sustava azila i migracijskih politika te osobine poput otpornosti i fleksibilnosti smatraju se neophodnima za rad u ovom sektoru. Osim tih specifičnih vještina, priliku za zapošljavanje u humanitarnom sektoru osiguravaju iskustvo pomagačkoga rada i volontiranja te požrtvovnost i predanost načelima humanitarizma.

Istraživanje Walkera i suradnika (2010) o potrebama i mogućnostima profesionalizacije pružanja humanitarne pomoći, pod čim se misli na osnivanje certificiranih edukacija i sveučilišnih programa te priznavanje humanitarizma kao zanimanja poput medicine ili socijalnog rada identificiralo je temeljne vrijednosti i vještine potrebne za rad u ovom sektoru. Autori navode da su temeljne kompetencije koje bi humanitarni radnici trebali imati: integritet, a to se donosi na motivaciju koja proizlazi iz etičkih usmjerenja usklađenih s principima humanitarizma poput nepristranosti i neovisnosti; odgovornost za vlastite postupke te poštivanje korisnika i njihovih zajednica; empatija koja se očituje u brizi za kolege, korisnike pomoći i države u kojima se izvodi program; otpornost, odnosno sposobnost prilagodbe; timski rad; svijest o kulturnim razlikama; komunikacija usklađena s principima humanitarizma i tehnološke vještine koje mogu doprinijeti distribuciji pomoći. U tom istraživanju se detektiraju i ključna područja znanja potrebnog za rad u humanitarnom sektoru, poput razumijevanja strukture humanitarnog sektora i temeljnih sigurnosnih problema na terenu, solidnog poznavanja međunarodnog humanitarnog i izbjegličkog prava i svijesti o mandatima vodećih humanitarnih organizacija (Walker i dr. 2010: 2228). Uz to, pokazalo se da su tri najvažnije vještine među humanitarcima sposobnost tzv. multitaskinga, dobre pregovaračke osobine, medijacija i jačanje timskih kapaciteta (ibid. 2227).

Tehnikama koje su usmjerene na standardizaciju rada i transparentnije procedure zapošljavanja profesionalna humanitarna industrija potaknula je transformaciju habitusa humanitarca kao avanturista, misionara i entuzijasta u snalažljivog, prilagodljivog i discipliniranog profesionalca

i menadžera koji učinkovito upravlja stresnim i kriznim situacijama te se odlikuje karakteristikama poput dobrih komunikacijskih vještina, sposobnosti rada pod visokim pritiskom, fleksibilnosti, snalažljivosti u multikulturalnim radnim okruženjima, posvećenosti principima humanitarizma itd. (Donini 2008:40). Kao što sam opisala u ranije objavljenom tekstu³⁵, ideja o menadžerizmu kao alatu za poboljšanje funkcioniranja sustava međunarodne humanitarne pomoći imala je snažan utjecaj na razvoj humanitarnog sektora od 1990-ih naovamo (Gulrajani 2011: 3). Pored toga, sve snažnija komodifikacija humanitarne pomoći uzrokuje širenje odjela zaduženih za prikupljanje sredstava i odnose s donatorima koji zapošljavaju kandidate s iskustvom rada u marketinškim kampanjama i fondacijskim strukturama, a ne kandidate s iskustvom rada i/ili volontiranja u izbjegličkim kampovima (Barnett 2005: 730). Retorika o dobrotvornom radu i požrtvovnosti može biti privlačna donatorima, ali agencije u procesima pregovaranja i ugovaranja sporazuma za nove projekte traže ljude čiji životopisi svjedoče o odgovarajućim uspjesima (Hindman i Fechter 2014: 7). Međutim, pretpostavljeni ideal požrtvovnosti koji se povezuje s pomagačkim radom u suprotnosti je s tržišnim zahtjevima poput samopromocije i sa sve dominantnijom paradigmom o „poduzetničkom sebstvu“ (Rose 1990, Bröckling 2015), što u konačnici uzrokuje situaciju u kojoj su kandidati za posao, ne žele li biti izloženi obezvrjeđivanju, prisiljeni birati između toga da istaknu svoja postignuća i promoviraju svoje kvalitete i toga da naglase svoje iskustvo rada u području skrbi za druge (Hindman i Fechter 2014: 7). Paradoksalno, menadžerska nastojanja sektora da ublaži rizike pomagačke profesije postala su izvorom novih poteškoća. Osim izloženosti tuđem stradanju i većem radnom opterećenju uslijed kriznih okolnosti, razlozi stresa leže i u birokratizaciji pomoći te u neskladu između osobnih vrijednosti i težnji i stvarnosti radne svakodnevnice u kojoj se pozitivni ishodi često doimaju nedostižnima (Fechter 2012: 1401). Sljedeća poglavlja pokazuju različite perspektive i prakse u kojima se u kontekstu pružanja pomoći izbjeglicama i migrantima u Hrvatskoj očituju proturječnost i transformativnost humanitarnoga rada. Osim navedenih problema i ambivalencija u radu humanitaraca, sljedeća poglavlja prikazuju rad izbjegličkoga kampa u Slavonskom Brodu koji je tijekom tranzita izbjeglica 2015. i 2016. godine postao mjestom jukstapozicije različitih pozicija, aktera i praksi humanitarnoga rada. Nakon toga, disertacija propituje razvoj i profesionalizaciju alternativnih inicijativa pomoći, odnosno humanitarnih građanskih inicijativa koje su nastale neovisno o službenom humanitarnom sektoru, zatim poziciju već postojećih

³⁵ Podaci na ovoj stranici preuzeti su iz teksta „Briga o sebi u (post)humanitarnom sektoru: prijepori i prakse rada u izbjegličkom režimu u Hrvatskoj“ koji sam objavila u zborniku Transformacije rada: narativi, prakse, režimi (2021).

organizacija civilnoga društva koje se bave zaštitom prava migranata, a u posljednjem dijelu prelazi na sama iskustva humanitaraca i prakse afektivnoga rada.

4. Humanitarizam u posttranziciji: rad režima skrbi u suvremenom hrvatskom kontekstu

4.1. O (auto)etnografiji humanitarnoga rada

Na samom početku rada istaknula sam da je moje istraživanje ove teme započelo prije nekoliko godina, ali da sam u rad nevladinoga sektora i programe pružanja pomoći izbjeglicama i migrantima uglavnom bila uključena kao volonterka i zaposlenica, a tek naspolijetku kao istraživačica. To je i glavni razlog zbog kojeg sam, kako sam kasnije shvatila pregledavajući transkripcije intervjua, bila snažno involvirana u emocionalnom, mentalnom i socijalnom smislu, a ono što je isprva djelovalo kao istraživačka prednost u pojedinim trenucima imalo je suprotan učinak. Poznavanje sugovornica i sugovornika istovremeno je bila i prednost i mana. Ta mi je situacija omogućila razumijeti sustav skrbi o izbjeglicama i sektor humanitarnog rada, što me i motiviralo da započnem ovo istraživanje. Međutim, bliskost s kazivačima i kontekstom katkad je opterećivala razgovor tijekom intervjua, najčešće zbog pretpostavke da se mnoge informacije podrazumijevaju. U nastojanju da „iskoristim“ familijarnost s temom, kontekstom i sa sugovornicima, često bih tokom razgovora podijelila svoja iskustva s terena, nadajući se sličnim povratnim informacijama, što se kasnije pokazalo kao ambivalentno rješenje: unatoč tome što su poticali na opušteniji i iskreniji razgovor, moji su komentari i pitanja kod nekolicine kazivača izazivali, barem se meni tako činilo, rezerviranost u razgovoru o nekim temama ili pak diplomatsku interpretaciju poteškoća kojima smo svjedočili na terenu³⁶. Nasuprot tome, neki sugovornici su bili iznimno otvoreni u svojim iskazima o radu u ovome sektoru ili u kritici svojih poslodavaca, pa su dijelovi intervjua zahtijevali visoku razinu cenzure. Također, kao što sam već spomenula, vrlo često sam bila u situaciji koja je otežavala istraživačku defamilijarizaciju i prijetila kompromitiranjem etičkih standarda (auto)etnografije rada.

³⁶ Teren ovdje nema isto značenje kao kulturnoantropološki, istraživački, teren, već se odnosi na terenski posao, u ovom slučaju rad u izbjegličkom kampu ili u sličnim humanitarno-tranzitnim punktovima poput onih koji su bili aktualni 2015. i 2016., a u pojedinim razgovorima odnosi se na odlaske u BiH gdje posljednjih nekoliko godina borave tisuće migranata koji su protjerani s hrvatskih granica.

S nekim sugovornicima sam prethodno surađivala više mjeseci, pa i godina, dok su me neki od njih poznavali gotovo isključivo u profesionalnom kontekstu. Stoga su naši razgovori bili različitog karaktera, sve od izrazito otvorenih do diskretnih i profesionalno suzdržanih. Neobično je bilo i što su razgovori s osobama koje bolje poznajem u nekim situacijama bili formalniji od razgovora s bivšim kolegama koje površno poznajem. Na primjer, kazivač s kojim imam relativno blizak i prijateljski odnos tijekom razgovora me oslovljavao s „vi“, dok sam s nekolicinom drugih kazivača koje ne poznajem privatno i koje nisam vidjela mjesecima, pa i godinama, vodila vrlo otvorene razgovore o raznim temama, uključujući i teme iz privatnoga života.

Među osobama s kojima sam razgovarala bilo je onih koji su radili samo u kampu tijekom masovnoga tranzita izbjeglica, kao i onih koji su bili angažirani u nekoj od humanitarnih organizacija prije i poslije funkcioniranja toga tranzita, dok je dio sugovornika počeo raditi ili volontirati nakon izbjegličkoga tranzita. Osim u slavonskobrodskom kampu, organizacije za koje su radili moji sugovornici bile su aktivne u Prihvatilištu za tražitelje azila u Zagrebu, kao i u kampovima u Bosni i Hercegovini. Dio sugovornika radi za organizacije civilnoga društva koje se primarno bave zaštitom prava migranata i zagovaračkim aktivnostima, dok se aktivnostima vezanima uz humanitarnu pomoć bave sporadično i po potrebi. Također, moji sugovornici radili su na različitim pozicijama, od prevoditelja i radnika na terenu koji su u direktnom kontaktu s izbjeglicama do rukovodećih funkcija u koordinacijskom, projektnom i administrativnom smislu. Bez obzira na trajanje i mjesto angažmana ovo istraživanje obuhvatilo je plaćene i neplaćene oblike rada.

S obzirom da su neki sugovornici željeli ostati anonimni i da neki od njih nisu mogli/htjeli obznaniti ime organizacije za koju su radili, odlučila sam većini sugovornika zaštititi identitet. U tekstu uglavnom koristim pseudonime, osim u slučajevima kad su sugovornici zatražili da zadržim njihova izvorna imena. Pojedini sudionici istraživanja smatrali su da im zaštita identiteta nije osobito potrebna, no događalo se da kasnije, tijekom razgovora, zatraže da ne spominjem ime organizacije ili da zaštitim neke informacije koje su sa mnom podijelili. Katkad se događalo da razgovor prvo krene formalno, najčešće s fokusom na rad, razvoj i poziciju organizacije poput Are You Syriousa i Inicijative Dobrodošli!, no da se kasnije usmjeri na osobna promišljanja i iskustva. Zbog toga sam sugovornicima i sugovornicama koji su govorili i kao predstavnici organizacija i u svoje osobno ime zaštitila imena. Također, u slučajevima kad su se humanitarci referirali na izbjeglice i ljude u pokretu odlučila sam i njima dati pseudonime.

Pored dubinskih polustrukturiranih razgovora i autoetnografije rada u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru u Slavonskom Brodu moje se istraživanje sastojalo i od nekoliko dionica sudioničkoga promatranja rada novonastalih inicijativa i organizacija koje su se u razdoblju nakon zatvaranja slavonskobrodske kampa počele aktivnije baviti humanitarnim aktivnostima i pružanjem podrške izbjeglicama i migrantima. Zbog gotovo uvijek prisutnih etičkih nedoumica kada se radi o etnografskim impresijama, bez obzira na to što sam svoje sugovornike i druge aktere na terenu obavijestila da provodim istraživanje, odlučila sam koristiti etnografske uvide tek kao nadopunu kazivanjima i primjerima na koje se referiraju moji sugovornici i sugovornice. Etnografske vinjete i događaji koje ovdje iznosim, a pripadaju razdoblju od 2019. naovamo (dakle razdoblju nakon zatvaranja balkanskoga koridora), rezultat su promatranja sa sudjelovanjem u izbjegličkom shopu organizacije Are You Syrious i na radionicama u sklopu transmigrantskoga kolektiva Žene Ženama u razdoblju od 2019. naovamo.

Uzimajući u obzir da sam u humanitarnom sektoru bila zaposlena tri godine, a volontirala sam još godinu ili dvije prije toga, na početku istraživanja činilo mi se kao da imam dovoljno podataka ili, barem, da ću do njih jednostavno doći. No, moja povezanost s terenom još jednom se pokazala kao dvosjekli mač. Premda sam se trudila da ne ističem svoje iskustvo rada i da u razgovorima aktivno slušam svoje sugovornike, postojali su trenuci u kojima mi je bilo teško odrediti u kojoj bih mjeri trebala suspregnuti svoju potrebu da podijelim neka saznanja. Kasnije, dok sam preslušavala intervjue i prolazila kroz transkripte, bilo je očigledno da sam u nekim situacijama dominirala razgovorom, barem na par minuta, odgovarajući sama sebi na postavljeno pitanje. Skriveni egoizam mog osobnog radnog iskustva ispreplitao se s radom na terenu, iznova me podsjećajući na osnovne lekcije iz antropologije bliskoga. Ponekad mi se činilo da se taj tip istraživanja može protumačiti u okvirima etnografije otklona, dakle etnografskog rada koji podrazumijeva svakodnevno propitivanje o tomu mogu li neke spoznaje vidjeti kao etnografski materijal (autoetnografija) ili su one rezultat mog osobnog života (autobiografija) i, ako je riječ o potonjem, trebam li ih i na koji način uključiti u ovaj tekst. Ovdje se ne radi samo o dobro poznatoj „rastezljivosti terena“ i njegovom uplivu u privatni život istraživača/ice, dakle o onome što čini suštinski dio gotovo svakog etnografskog istraživanja, nego o odnosu prema mojim poslodavcima, čiji je rad postao predmetom istraživanja, kao i o egzistencijalnoj dinamici koja je proizlazila iz toga odnosa. Još važnije, radilo se o tome kako su te autobiografske dionice utjecale na samu provedbu istraživanja.

Intervjue sam uglavnom provodila s osobama s kojima sam u prošlosti surađivala i koje sam poznavala iz slavonskobrodskog kampa. U nastojanju da upotpunim autobiografske elemente i preoblikujem ih u autoetnografski materijal, oslanjala sam se na njihova iskustva. Drugim riječima, autoetnografija humanitarnog rada nastajala je upravo u susretima na kojima smo se moji sugovornici i ja prisjećali dinamike, praksi i normi rada, a koji su u mnogim slučajevima utjecali na budućnost i interese u našim karijerama. Na tim susretima i razgovorima došlo je do neke vrste retroaktivne etnografije kroz koju sam se prisjećala situacija otprije nekoliko godina, analizirajući pritom prakse humanitarnoga režima u slavonskobrodskom kampu i u mjesecima nakon njegova zatvaranja. Većina primjera i opisa koji slijede referiraju se na razdoblje kad sam bila zaposlena u izbjegličkom kampu, te iz etičkih razloga neću otkrivati imena organizacija s kojima sam radila.

4.2. Izbjeglički kamp u Slavonskom Brodu: profesionalizacija, komodifikacija i adhokracija

Na primjeru Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavonskom Brodu, otvorenog tijekom tranzita izbjeglica balkanskim koridorom 2015. i 2016. godine, prikazat ću profesionalizaciju humanitarizma i njene učinke, te preispitati na koje su se načine imperativi industrije humanitarne pomoći odražavali, prilagođavali i transformirali u suvremenom hrvatskom kontekstu. U to vrijeme zaposlila sam se u nevladinoj organizaciji koja je bila angažirana na pružanju humanitarne pomoći u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu. Moje radno mjesto podrazumijevalo je (1) koordinaciju rada djelatnica u prostoru za mame i djecu koji je nudio podršku u njezi male djece i dojenčadi i (2) koordinaciju distribucije odjeće za djecu stariju od tri godine u distribucijskom šatoru slavonskobrodskoga kampa. Sve radnice morale su završiti edukacije organizirane u sklopu posla, poput edukacije koja im je trebala pomoći u prepoznavanju potencijalnih žrtava nasilja i/ili trgovanja ljudima ili pak edukacije o prehrani male djece u kriznim situacijama. Mnoge od tih radnica po struci su medicinske sestre koje se nisu mogle zaposliti u Slavonskom Brodu i okolici, ili su mjesecima čekale odrađivanje stručne prakse u lokalnim bolnicama. Jedan dio radne snage angažiran je preko tada aktualne mjere zapošljavanja *javni radovi*³⁷ na minimalnim plaćama, što je ponekad bio jedini izvor financiranja čitavih obitelji. Iako je taj tip zapošljavanja osigurao barem nekakav izvor prihoda,

³⁷ Prema podacima Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje javni rad je društveno koristan rad u sklopu kojeg se omogućuje zapošljavanje nezaposlenih osoba. Za više informacija o ovoj mjeri zapošljavanja vidi službene stranice Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje <https://mjere.hr/katalog-mjera/javni-rad/> (pregled 15.12.2021).

radilo se o iznimno niskoj plaći koja nije mogla pokriti ni polovicu životnih troškova jedne osobe, a kamoli cijeloga kućanstva. O tome sam razgovarala s Matejom, bivšom kolegicom iz Slavanskoga Broda koja je u kampu bila zaposlena preko te mjere. Iako je u to vrijeme tražila pripravnički staž, njena motivacija za rad u kampu proizašla je prvenstveno iz znatiželje:

„Znači, ja sam bila prijavljena na Zavod i zapravo sam ja tražila pripravnički staž. Kažem ti, mene je toliko zanimalo kako taj kamp izgleda. Imala sam prijatelja koji je volontirao u Caritasu i ja sam isto htjela volontirati. Onda, kako sam svaki dan pregledavala te oglase za posao, slučajno sam to vidjela i prijavila se čisto iz znatiželje.“

Razlike u visini prihoda bile su razlogom nesuglasica, pa i netrpeljivosti među djelatnicama. Mateja je istaknula da su se putem mjere javnih radova češće zapošljavale žene starije od 30 godina, dok su desetak godina mlađe žene na honorarnim ugovorima u kampu zarađivale mnogo više: “Bilo je žena koje su radile u javnim radovima, starije, sa 30 i nešto godina, s obitelji i sve, i onda su cure koje imaju 18 godina zarađivale puno više. To se znalo uvijek nekako spominjat' ili nabijat' jedni drugima na nos i tako.“

Grad Slavonski Brod već godinama bilježi veliku stopu nezaposlenosti³⁸ i radne emigracije, a u izbjegličkom kampu tijekom tih pet do šest mjeseci dnevno je radilo oko stotinu ljudi iz lokalnoga područja. Humanitarci koji nisu bili iz Slavanskoga Broda (a bilo je dosta i stranih i domaćih djelatnika i volontera) iznajmljivali su sobe, kuće i stanove po cijelome gradu, generirajući, barem privremeno i u manjoj mjeri, ekonomski rast i podižući atmosferu u gradu. Tina, sugovornica koju također poznajem iz kampa i porijeklom je iz Slavanskoga Broda, to je prokomentirala:

„Ali stvarno, ono, kafići su produžavali radno vrijeme, i srijedom se radilo do 4 u Kući piva, ugostitelji su profitirali. Nekako, od tog kampa grad je stvarno živnuo i meni je tad bilo u redu zamisliti sebe da živim u jednom takvom gradu. Međutim, čim se kamp zatvorio grad se ekspresno vratio na staro.“

Kad sam Mateju upitala što misli o tome kako je kamp utjecao na Slavonski Brod, odgovorila je da je bilo „dosta podijeljenih mišljenja“ ističući negativne stavove potpirivane medijskim natpisima i informacijama koje su kružile među stanovništvom, poput one da izbjeglice

³⁸ Prema podacima Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje (2017) stopa nezaposlenosti 2015. godine za Slavonski Brod iznosila je 25.5 %, a 2016. 22 %, dok je na razini cijele Hrvatske ta stopa iznosila 16.9 % i 14.2 %.

„bacaju hranu po pruzi kroz vlakove i sve, ali, opet, ljudi ne razumiju. Njih natrpaju i na prijašnjim mjestima s hranom i normalno da... Nisu je bacali već su je jednostavno ostavljali, jer svaka organizacija se trudila da baš njihov paket uzmu, ponesu, i oni su vjerojatno to iz pristojnosti uzimali i onda samo ostavili negdje na putu.“

Osim što upozorava na nepromišljene poruke koje su se širile medijskim prostorom i među populacijom, ovaj komentar podcrtava ključne aspekte funkcioniranja slavonskobrodskog izbjegličkog kampa: komercijalizaciju humanitarne pomoći i tržišno orijentiran sustav distribucije odjeće, obuće, hrane i higijenskih paketa.

Zimskim prihvatno-tranzitnim centrom u Slavanskom Brodu upravljalo je Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (MUP), a Hrvatski Crveni križ imao je ulogu koordinatora sustava humanitarne pomoći. S manjim ili većim transformacijama, kamp je bio podijeljen u pet sektora s velikim šatorima namijenjenima kraćem boravku većeg broja ljudi i manjim kontejnerima koji su se koristili za smještaj, ali i za pružanje specifičnih usluga poput zdravstvene skrbi, brige o malenoj djeci i sl. U središnjem dijelu kampa nalazili su se šatori u kojima se obavljala registracija izbjeglica. Ti šatori su se nalazili tik pored pruge ranžirnoga kolodvora, kroz njih su izbjeglice morali proći odmah po dolasku u kamp. Nakon registracije izbjeglice su ulazile u distribucijski šator, gdje su se mogli opskrbiti hranom, odjećom, obućom i drugim stvarima koje bi im mogle zatrebati na putu. Taj šator s vremenom je prerastao u neku vrstu donacijskoga *shopping* centra (usp. Škokić i Jambrešić Kirin 2017) u kojem su organizacije promovirale svoje usluge, a izbjeglice birali robu koja im je najpotrebnija. Pored distribucijskoga šatora nalazio se šator za mame i bebe u kojem su žene mogle podojiti i presvući djecu, a u blizini se nalazio i šator Crvenoga križa predviđen za njihove pomagačke aktivnosti, ali i za sastanke, edukacije volontera i sl. Uz skladište Crvenoga križa, šatore policije i glavnu upravnu zgradu namijenjenu državnim službenicima, u kampu se nalazio i prostor za kontejnere nevladinih organizacija³⁹, poznat i kao *NGO village* ili uredski prostor humanitaraca (Pozniak 2020), a jedno vrijeme u funkciji je bila i kantina za djelatnike kampa.

³⁹ Uz Hrvatski Crveni križ i agencije u sklopu UN-a (UNHCR, UNICEF i IOM), organizacije koje su radile u kampu su: CARITAS, *Samaritan's Purse*, JRS, Savez baptističkih crkava u RH, *Save the Children* te organizacije MAGNA, ADRA (*Adventist Development and Relief Agency*), IHA (*Intereuropean Human Aid Association*), REMAR (Humanitarna udruga Remar Croatia) i Centar za mirovne studije i Inicijativa Dobrodošli!

1. Fotografija (2020) područja u posjedu INA-e, na području Bjeliša, industrijske zone u Slavonskom Brodu, na kojem se nalazio Zimski prihvatno-tranzitni centar.

Distribucijski prostor bio je organiziran prema sadržaju humanitarne pomoći, a svaki „štanđ“ nudio je nešto specifično, poput odjeće za odrasle i djecu, higijenskih paketa, hrane za odrasle i za malu djecu, cipela, šalova, kapa i rukavica, deka, putnih torbi itd. S vremenom, svaka organizacija preuzela je pružanje specifične usluge ili podjelu paketa prilagođenih mandatu organizacije (Pozniak 2019). U uvjetima brzoga tranzita taj parcelizirani sustav pomoći olakšavao je opskrbu humanitarnom pomoći, kao i odnose među organizacijama. Naime, funkcioniranje humanitarno-tranzitnoga koridora u tih je nekoliko mjeseci izazvalo snažnu medijsku i političku pozornost, što je osiguralo više mogućnosti financiranja, ali i potaknulo kompeticiju među organizacijama, posebice onima čiji su se programi i/ili mandati preklapali: svaka od njih nastojala je podijeliti što više prikupljenih donacija i izvijestiti o tome svoje donatore, što im je osiguravalo daljnje financiranje.

S obzirom da su izbjeglice imali ograničeno vrijeme za odabir odgovarajuće odjeće, obuće i dr., humanitarci su svoj pristup morali prilagoditi uvjetima brzoga tranzita i vrlo dovtljivo ponuditi svoj paket ili uslugu dok su ljudi žurno prolazili distribucijskim šatorom bojeći se da ne propuste vlak. Na primjer, sjećam se da su radnike organizacije koja je distribuirala dječju hranu mučila pitanja poput „što učiniti kad se ne mogu sporazumjeti s izbjeglicama i nemaju dostupnoga prevoditelja“ ili „što ako roditelji ne žele prihvatiti paket, ako ga nemaju gdje spremići, ako smatraju da je za njihovu djecu dobro da umjesto kašića jedu paštetu i slatkiše“.

Ta i slična pitanja predstavljala su svakodnevne izazove za radnike, o čemu se ekstenzivno raspravljalo na sastancima i brifinzima humanitarnih organizacija. U praksi, humanitarci su morali „uloviti“ roditelje i ponuditi hranu ili neki drugi paket pomoći, a one koji su te pakete nevoljko preuzimali (zbog nedostatka vremena i mjesta za pohranu stvari, jezične barijere, odbijanja hrane od strane djeteta, općeg stanja stresa itd.) „uvjeriti“ u kvalitetu tih namirnica ili „educirati“ o pravilnoj prehrani i brizi o djeci. S obzirom da se vlak obično zadržavao samo nekoliko sati u kampu, radnici su na raspolaganju imali svega desetak minuta da jednoj obitelji pruže skrb, ponude odgovarajući paket i provedu „edukativan“ razgovor uz pomoć prevoditelja, čija je dostupnost, dakako, bila vrlo ograničena. Uz distribuciju higijenskih, odjevnih i prehrambenih artikala humanitarci pojedinih organizacija su u svojoj izvještajnoj statistici bilježili i „savjetovanja“ (npr. o higijeni i prehrani male djece), koja su se smatrala oblikom neophodne nematerijalne podrške.

Iako se činilo da takav pristup osigurava učinkovito pružanje humanitarne pomoći, pogotovo uzmemo li u obzir specifične okolnosti rada koje su zahtijevale prilagodbu brzom tranzitu, situacija u slavonskobrodskom kampu više je nalikovala na ono što je Elizabeth Dunn (2012) nazvala „adhokracijom pomoći“. Ona smatra da se humanitarizam, unatoč naporima da standardizira i birokratizira pomoć, najčešće svodi na nagađanje i improvizaciju, pretvarajući tako imperativ birokratizacije u kaos i adhokraciju (Dunn 2012: 2 prema Pozniak 2020). Mislav, ranije spomenuti djelatnik međunarodne humanitarne organizacije, u razgovoru se osvrnuo na kompetitivne odnose među organizacijama smatrajući da su posebno izraženi u situacijama u kojima „tražiš lov od istoga izvora“ pa je izdvojio situaciju u kojoj se jedna od agencija žalila da je na prezentaciji koja se trebala prikazivati na monitorima pri ulasku u kamp njihov logo premalen i da se ne nalazi na prvoj stranici. No još apsurdnijim smatrao je problem nedostatka organizacije u prebrojavanju i sortiranju donacija. Naime, na jutarnjim koordinacijskim sastancima nevladinih organizacija u kampu stalno se izvještavalo o vrsti i broju donacija kojih je bilo viška ili manjka. Na primjer, netko od aktera imao je „viška cipela 46“, a netko drugi nije imao cipela, ali je imao višak drugih stvari. Zbog toga je Mislav na jednom od sastanaka predložio da se napravi zajednička baza donacija kako bi se vidjelo kojom količinom i vrstom robe se raspolaže na razini cijeloga kampa:

„Jer smo onda mi planirali nešto nabavljati, na kraju nismo, nego smo lupili lov u šator, ne znam, nešto. Ja sam to gledao kao čisto iz operativne... Ne znaš tko šta ima, pa rekoh 'ajmo mi složiti' da vidimo tko šta ima i da vidimo, tipa za dva tjedna, što će nam trebati. Nikad se to nije dogodilo. Navodno je to zakočio Crveni križ i onda sam ja čuo, kao

prvo, da oni ne znaju što imaju, a kao drugo, moguće da ne žele znat' što imaju, jer ako ne znaš što imaš, može nešto i nestati, pa nećeš znati da je nestalo. Možda i to.“

Glasine o nestajanju donacija iz skladišta Crvenoga križa nisu rijetkost u situacijama kad se masovno donira, pa su se pojavljivale i nakon potresa na Baniji 29.12.2020. Kao i mnogi drugi zabrinuti građani, situaciju nakon razornoga potresa na Baniji i u većem dijelu Sisačko-moslavačke županije prvih dana pratila sam u medijima, premda se istraživački time nisam bavila. Primijetila sam da je tada, kao i u vrijeme izbjegličkoga tranzita 2015. i 2016., dolazilo do kritike i nepovjerenja prema Crvenom križu i netrpeljivosti između građana koji su samoorganizirano odlazili pružiti pomoć stradalom stanovništvu na Baniji i humanitaraca koji su pripadali jednoj od vodećih organizacija (uglavnom se radilo o HCK) ili državnih institucija. U svojim bilješkama zapisala sam kako se „s jedne strane vodeće humanitarne aktere optužuje da krađu i ograničavaju distribuciju pomoći i da su politizirani, dok oni optužuju druge volontere da svojim neorganiziranim djelovanjem ometaju rad stručnih službi“. U izostanku ili manjkavostima organiziranoga državnoga sustava skrbi i zaštite humanitarne organizacije preuzimaju glavnu ulogu u koordinaciji pomoći, a pritom čitavo vrijeme ovise o politici i vladajućim akterima. Oni nemaju moć odlučivanja, već je njihov zadatak organizirati pomoć u uvjetima koje diktiraju vlasti i vrsta krize.

Taj antagonizam i problem odnosa s političkim strukturama podsjeća na raskol između MSF-a i Međunarodnog Crvenoga križa 1960-ih godina o kojem sam pisala ranije, ali i na onaj kojemu sam svjedočila u slavonskobrodskom kampu. Razlika se najviše nalazi u činjenici da su predstavnici novog humanitarizma, bez obzira na zagovarački angažman, podržavali apolitičan pristup pomoći, dakle onaj koji se posvećuje spašavanju života i pružanju medicinske skrbi u krizama, ne ulazeći u politička pitanja, dok su se samoorganizirani volonteri i volonterke tijekom funkcioniranja balkanskoga koridora najčešće prikazivali kao opozicija vodećoj humanitarnoj i političkoj infrastrukturi. Neke organizacije, poput Centra za mirovne studije i tek osnovane Inicijative Dobrodošli!, identificirale su se s civilnim društvom, kao i sa širim pokretima kritike neoliberalnih, postkolonijalnih i kapitalističkih struktura (Fleischmann i Steinhilper 2017: 19). Međutim, važnost razlikovanja civilnoga društva, aktivističkih i volonterskih organizacija od profesionalnih nacionalnih i međunarodnih humanitarnih agencija ne znači da takvi akteri nisu bili podvrgnuti onome što Paul Stubbs prepoznaje kao „borbu za stjecanje različitih kapitala“ (Stubbs 2001 citirano u Pozniak 2020: 61). Kao što pokazujem u sljedećim poglavljima, radilo se o heterogenoj skupini osoba i inicijativa, koji nisu nužno bili

usuglašeni oko političkoga pozicioniranja i koji su, slično kao u slučaju MSF-a, u nekim situacijama perpetuirali obrasce biopolitičkog humanitarizma i industrije pomoći.

Velika pozornost pridavala se reputaciji organizacija i hijerarhiji unutar samih timova, kao i onoj između organizacija i upravljačkih institucija u kampu. S obzirom da su se državne službe, koje su upravljale kampom i kretanjem migranata hrvatskim dijelom koridora „prema zagovaranju prava u području azila i kritici migracijskih politika [odnosile] kao prema prijetnji uspostavljenom poretku kampa“, nevladine organizacije nastojale su se što pažljivije pozicionirati kako bi zadržale pristup kampu i izbjeglicama (Pozniak 2019: 59). Zaposlenici su imali pristup informacijama koje nerijetko nisu smjeli dijeliti s članovima drugih organizacija, a za sve postupke morali su se pridržavati strogo propisanih koraka. Tina, sugovornica koja je tad radila u organizaciji za zaštitu djece istaknula je da su je iznenadile podjele i odvajanja „po skupinama, po grupama, po agencijama“. Osvrnula se i na važnost postupanja prema točno zadanim koracima koje su uglavnom diktirale osobe iz uredskoga dijela, što je izazivalo frustracije i nezadovoljstvo:

„Takav način rada je u meni izazivao frustraciju, jer netko tko je stalno u uredu ne može procijeniti jesu li neki koraci... Mislim da smo svi mi bili dovoljno stručni da u tom trenutku, kad je osobi trenutno ta potreba, da možda preskočimo dva ili tri koraka, a da se toj osobi što prije pomogne. Ja shvaćam da bi bilo rasulo i kaos kad bismo svi tako stalno funkcionirali i bitno je imati protokole kojim redom ide komunikacija i slično, ali mislim da je to samo dodatno otežavalo i usporavalo sve procese u kampu, od pomoći djetetu koje plače do pomoći majci koja je u postporođajnoj depresiji i ne želi vidjet', a kamo li dojit', svoje dijete. Do svega toga čekati dva – tri dana je meni bilo užasno frustrirajuće. Tako da sam par puta dobila jezikovu juhu [...] jer sam na svoju ruku, priznajem, pozvala, na primjer, liječnicu⁴⁰ kad bih vidjela da je netko u potrebi.“

Žena koju moja sugovornica spominje rodila je dijete negdje na putu, prije nego što je stigla u Hrvatsku, gdje su je zajedno sa suprugom i bebom smjestili u treći sektor slavonskobrodskega kampa. Radilo se o situaciji netom nakon zaustavljanja tranzita balkanskim koridorom, kad se ljude koji su i dalje prolazili rutom zatvaralo u neke od sektora kojima su isprva pristup imali

⁴⁰ Upućivanje osoba liječniku ili drugim službama trebalo je prvo provjeriti s jednom od koordinatorica programa, što je znatno usporavalo čitav proces, pogotovo ako se radilo o hitnom slučaju. Mnogi djelatnici smatrali su da ih inzistiranje na sistematizaciji i birokratskom pristupu pomoći sputava u svakodnevnom radu i onemogućava pružanje podrške, što su smatrali svojom glavnom zadaćom.

samo MUP i Crveni križ. Budući da se šator za mame i bebe nalazio izvan tog sektora, suprug žene o kojoj se radi u pratnji policije došao je u šator tražeći pomoć. Govorio je samo kurdski jezik, a kako među humanitarcima nije bilo prevoditelja za taj jezik, nekako su, kako mi je prepričala Tina, „rukama, nogama, uz pomoć, ne znam, možda Google prevoditelja koji govori riječi, uspjeli otkriti u čemu je stvar. Ona prvo nije htjela napustit' svoj kontejner jer osobe koje su u depresiji ne žele napustit' svoju kuću, a ovo je nažalost bila njezina kuća u tom trenutku“. Djelatnice prostora za mame i bebe uspjele su nakon nekoliko dana dogovoriti njen izlazak iz sektora i dolazak u šator gdje su joj nastojale pružiti potporu puštajući glazbu na kurdskom, masirajući joj leđa i sl.

„Bebica je bila u rukama jedne od naših asistentica. Onda se ona baš jako isplakala i bilo je užasno teško. Općenito, baš taj trenutak pamtim, jer je to mama koja nije htjela držat' svoje dijete, samo je tata to radio. To je isto mama koja spava u kontejneru, jede konzerviranu ribu i to svaki dan, ako jede. Tako da mislim da su svi imali iste uvjete, a nisu svi bili jednako jaki. To su isto pravila jer su to (...) formalnosti, a mislim da, kad se radi o takvim teškim sudbinama, životima i iskustvima, da je nekad u redu zaobići formalnosti.“

Kasnije, kad su sve organizacije dobile pristup zatvorenim dijelovima kampa, moja sugovornica i njene kolege u treći sektor su „prošvercali“ pečeno pile i krumpir iz jednog trgovačkog lanca kako bi ovu ženu razveselili hranom koja nije iz konzerve: „To su te neke male pobjede zaobilaženja pravila, ali to je meni bilo nužno u tom trenutku.“

Sličan princip otpora i nezadovoljstva bio je prisutan među brojnim djelatnicima koji su direktno pružali pomoć izbjeglicama, zatim među radnicima koji prethodno nisu imali ovakvo radno iskustvo, kao i volonterima koji bi se angažirali u nekom kraćem periodu. Manje iskustva i dobrovoljni angažman najčešće su bili povezani s visokim stupnjem entuzijazma i željom volontera/zaposlenika da nekome pomognu i da budu uključeni u rad inicijativa i organizacija koje su pružale pomoć ljudima koji su se kretali tadašnjim koridorom. Međutim, taj entuzijazam najčešće je opadao s vremenom, katkad uz osjećaj razočaranosti u šire područje pomagačke industrije i smisao takvoga rada, osobito nakon svjedočenja nadmetanju među organizacijama te komodifikaciji i politizaciji pomoći. Ovako je to komentirala Karolina, sugovornica koja je tad radila za međunarodnu humanitarnu organizaciju:

„Bilo je bitno da nitko ne radi... da se mi ne bavimo, ne znam, djecom ako se UNICEF bavi djecom. Dakle, da svatko ima svoj posao. [...] Čini mi se da većina, pogotovo

najveće organizacije, posluju samo zbog sebe. Velika birokratska mašina. Mislim, jasno mi je kad imaju tolike velike projekte mora postojati birokracija iza toga, ali čini mi se kao da najveći dio sredstava odlazi upravo na to.“

Među mojim sugovornicima bilo je i nekoliko prevoditelja arapskog i perzijskog jezika. Jedan od njih je Amir koji je princip rada slavonskobrodske kampa opisao kao utakmicu u kojoj je čak dolazilo do otimanja⁴¹ osoblja, osobito prevoditelja, koji su značajno olakšavali rad organizacijama u kampu:

„Znači to je bilo nevjerovatno. Kao da smo išli na neku utakmicu i tko će sad biti bolji, a to nije utakmica nego kriza i svi trebamo biti jedna ruka i to spasiti koliko možemo, a nije bilo tako. Tu su bili i tko može dobiti više novca, tko ima više volontera, tko ima više radnika, tko ima više koordinatora, tko ima više plaće i tako dalje. Čak su se pot... Jedan je drugom počeo krasti. Ljudi, prevoditelji, ne znam...“

Tijekom neformalnih druženja, stanki za kavu i neobaveznih razgovora u iščekivanju vlaka koji je u kamp pristizao nekoliko puta dnevno, među različitim skupinama humanitaraca dolazilo je do diskusija, pa i ogovaranja. Volonteri novoosnovanih inicijativa žalili su se na nedostatak suosjećanja i angažmana kod iskusnijih humanitaraca, dok su se ovi žalili na manjak profesionalizma i iskustva kod volontera. Dugotrajniji rad u kampu ili u nekoj od organizacija najčešće je podrazumijevao i naglasak na logističkom pogledu na organizaciju i distribuciju donacija, njihovo pohranjivanje, sortiranje, probiranje i u konačnici vođenje računa o tome da na raspolaganju uvijek bude dostupna dovoljna količina sortiranih donacija. Ta tenzija najbolje se, ali ne jedino, zrcalila u odnosu između zagovaračkih i građanskih inicijativa i etabliranih humanitarnih organizacija ili, pak, „amaterskih“ i „profesionalnih“ pomagača. Ostavlja se dojam da tu dijalektiku humanitarnog režima s jedne strane predvode emocije i izražena želja za angažmanom i pružanjem pomoći i, s druge strane, imperativ racionalnosti u smislu organiziranoga, promišljenoga i birokratiziranoga sustava pomoći. Kao što je Craig Calhoun ustvrdio, suvremeni humanitarizam utemeljen je u proturječnom odnosu između „etike svjedočenja i direktnog političkog djelovanja, kao i onome između težnje za moralnom

⁴¹ Amir se referirao na nekoliko slučajeva u kojima su organizacije prevoditeljima druge organizacije nudile veće plaće ako prijeđu kod njih.

neoskrvntošću koja motivira mnoge da se priključe humanitarnim akcijama, i kompleksnih kriterija za mjerenje njihove efikasnosti“ (2008: 89).

Netrpeljivost između tih dviju pozicija koje su se kroz intervju u ovom istraživanju najčešće manifestirale kao neka vrsta diskrepancije u praksama radnika humanitarnih agencija i aktivista te djelatnika s manje iskustva nije se odnosila samo na angažman u ovom izbjegličkom kampu, nego i na rad u Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite u Zagrebu, kao i na angažman u različitim programima podrške, i prije i poslije funkcioniranja balkanskoga koridora. Luka, već spomenuti djelatnik Hrvatskog Crvenoga križa, smatra da svaki zaposlenik ili volonter „mora proći edukacije, mora imati nekog svog mentora i mora proći jedan period da on uopće može raditi s korisnicima. Ja, pošto imam dovoljno iskustva i moram priznati dosta strpljenja, prepoznajem u svakome da želi nekome pomoći.“ Govorio je i o svojim sukobima s volonterima nevladinih organizacija poput Centra za mirovne studije (CMS) i Are You Syrious-a (AYS):

„Meni se događalo da mi netko doslovno kaže: 'Ja hoću tom čovjeku pomoći.' Onda ja kažem: 'Da, ja mu ne želim pomoć'. Ja sam ovdje fikus. Ti mu sad želiš pomoći, došao si kao heroj, a ja sam tu već pet godina, idiot.' Razumiješ. Ja sam doslovno imao takvih priča s ljudima. A što je? Kao prvo i osnovno, sam ulaz u volonterstvo je najznačajnija stvar. Znači, za bit' profesionalac je nešto, a bit' volonter je iskonsko dobro. Znači, cijeli, tipa, naš pokret Hrvatskog Crvenog križa počiva na volonterstvu. Ti volonteru moraš dati puno stvari. Moraš mu prije svega dati edukaciju. Druga stvar, moraš mu dati točne informacije. Treća stvar, moraš mu dati poštovanje. Četvrta stvar, moraš ga pratiti i osnaživati što ni mi, pomagači, nekad ne dobivamo, da se razumijemo.“

Naglasio je i da to nije problem koji se pojavljivao samo kod volontera drugih, poglavito *grassroots* organizacija, nego da su se slične stvari događale i unutar njihove organizacije kad bi im, na primjer, u Prihvatilište došle osobe koje rade na drugim projektima, neupućene u sustav kojega je HCK tamo uspostavio, pa tražiteljima međunarodne zaštite „ispod pulta daju još higijene“. „Pazi“, nastavio je, „izdaješ tim. Što si ti, sad kupuješ njegovu ljubav? Ti si bolji od mene koji dajem srce, vrijeme i ekspertizu koju imam, za koju sam plaćen da tamo radim s korisnikom?“ Premda smatra da u pomagačkom poslu ne treba zanemariti nečiju osobnost i karakterne crte, ključnim vidi zaštitu koju bi organizacije trebale pružati svojim volonterima i zaposlenicima. Međutim, nije rijetkost da takva zaštita izostane, pogotovo kad se radi o manjim organizacijama, koje nemaju dovoljno kapaciteta, iskustva ni financijskih sredstava.

Saša, volonter jedne nevladine organizacije osvrnuo se na sličan problem, odnosno na neku vrstu nedostatka institucionalne/organizacijske zaštite volontera ili, pak, na nedostatak kapaciteta kod nevladinih organizacija i njihovo očekivanje da volonteri pokažu visoku razinu samostalnosti u svom radu. Ispričao mi je kako mu je dolazak u Prihvatište ispočetka djelovao sasvim kaotično, zbog čega je velik dio volontera odustao nakon prvog posjeta, no „onda skužiš da, budući da je to nemoguće opisati, nije to kaotično, nego je jednostavno posljedica pomanjkanja iskustva našeg“. U tom pogledu, njemu i drugim volonterima i volonterkama ispočetka se činilo da ih organizacija preko koje su se angažirali ne podržava, odnosno „ne prati dovoljno“. „S druge strane“, nastavio je, „kako bi nas se i pratilo kad smo mi u Prihvatištu, a ljudi iz NGO-a su u uredima?“ Nakon nekoliko godina „tog gore-dolje raspoloženja u odnosu na NGO“ zaključio je da organizacija od volontera „želi određenu dozu samostalnosti“ i da je „idealni volonter onaj koji je samostalan, koji može sve sam“ i, dodao je uz smijeh, „kojem, zapravo, NGO ne treba“. Kazivanje tog mog sugovornika u prilog je tvrdnji da se habitus neovisnog i proaktivnog volontera uklapa u predodžbu o postfordističkom radniku koji je ovladao vještinama samomenadžeriranja i samodiscipline, a koji se, za razliku od radnika u privatnom, korporativnom sektoru, odlikuje nesebičnošću i visokom moralnom osviještenošću. O tom fenomenu bit će nešto više riječi kasnije u tekstu.

Ovo poglavlje nastojalo je prikazati i problematizirati prakse rada koje su karakteristične za pomagačku industriju, a koje su odredile način funkcioniranja slavonskobrodske kampa. Uz komodifikaciju pomoći i nadmetanje među organizacijama, rad slavonskobrodske kampa odredila su čvorišta praksi humanitarizma „odozgo“ i „odozdo“, kao i odnos između međunarodnih i lokalnih te profesionalnih i amaterskih skupina/pojedinaca. Još važnije, najčešće se događalo da pokušaji standardizacije i birokratizacije pomoći rezultiraju neučinkovitim sustavom skrbi o izbjeglicama, što je dovelo do gomilanja nezadovoljstva među djelatnicima. Također, analiza je istaknula da iskustvo pomagačkoga rada i trajanje angažmana uvelike određuju pristup radu.

U sljedećim poglavljima prikazat će nekoliko primjera praksi i iskustava samoorganiziranoga volonterstva tijekom izbjegličkog tranzita 2015. godine (pri čemu se neki primjeri odnose na razdoblja prije otvaranja slavonskobrodske kampa), kao i njihov razvoj, transformaciju, a posljedično i birokratizaciju. Propitat će ambivalentan odnos i ispreplitanje različitih pristupa humanitarnom radu, osvrćući se pritom na procese koji su zajednički „profesionalnoj“ i

„amaterskoj“ perspektivi humanitarizma. Posebnu pozornost pridat ću načinu na koji se prethodno opisani antagonizmi ogledaju u okruženju domaćeg humanitarizma te tehnikama kroz koje organizacije i pojedinci artikuliraju te tenzije i pregovaraju svoje pozicije.

4.3. Humanitarizam *odozdo* kao praksa otpora

Nakon što je Mađarska zatvorila granicu sa Srbijom 15. rujna 2015., iregularizirano, dijelom samoorganizirano, ali nadzirano i kontrolirano kretanje migranata na „balkanskoj ruti“ preusmjereno je u Hrvatsku, otkud se grana prema hrvatsko-mađarskoj i hrvatskoj-slovenskoj granici (Hameršak i Pleše 2017: 10). Mjesta poput Bapske, Strošinaca i Tovarnika na granici sa Srbijom i Bregane, Harmice i Ključa Brdovečkog na granici sa Slovenijom, postala su mjestima spontanog, najčešće samoorganiziranog humanitarnog izuzeća (Petrović 2017). Osobe u pokretu pristizale su na ta pogranična mjesta u nastojanju da prijeđu granicu i nastave svoj put prema središnjim i zapadnim zemljama Europske unije i Schengenskoga područja. Iako je Crveni križ vrlo brzo angažirao veliki broj volontera, u tim prvim satima/danima distribuciju humanitarne pomoći uglavnom nisu organizirale ni financijski podržale etablirane humanitarne agencije.

Umjesto toga, oko distribucije hrane, vode, deka, zimske odjeće i obuće i sl. organizirali su se volonteri nevladinih organizacija i stanovnici obližnjih naselja i tzv. samoorganizirani volonteri, pod čime se misli na neovisne skupine građana koji su se više-manje spontano okupili oko pružanja humanitarne pomoći. U nastojanju da prijeđu šengensku granicu izbjeglice, kao i volonteri koji su ih podržavali, pružali su neku vrstu otpora politikama migracijskih režima, a koje su nedugo nakon toga uspostavile organizirano i kontrolirano kretanje balkanskim koridorom (vidi Hameršak i Pleše 2017 a). Pod pojmom politike migracijskih režima podrazumijevam pravne norme i odluke, migracijske trendove i zakone u području azila i izbjeglištva, ali i komplementaran odnos između humanitarnih i sigurnosnih politika koji je dominirao funkcioniranjem čitavoga balkanskoga koridora, pa tako i dijela koji je prolazio Hrvatskom. Tadašnja politika fokusirala se na organizaciju tranzita, što je uključivalo prijevoz izbjeglica (prvo autobusima, a kasnije se ustalilo prevoženje vlakom) i njihovu opskrbu neophodnom humanitarnom pomoći u prihvatno-tranzitnim kampovima uz kratkotrajno zadržavanje. Boravak izbjeglica u centrima poput Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavanskom Brodu, njihov prolaz od registracije do prostora za distribuciju hrane i odjeće i

eventualno „noćenje“, koje je podrazumijevalo višesatno čekanje nastavka tranzita u zajedničkim šatorima, bilo je pod strogim nadzorom policijskih službenika, te je osobama u tranzitu osiguravalo „propisanu“ količinu hrane, vode i drugih potrepština. U tom smislu, državne vlasti izbjeglicama su osiguravale osnovne egzistencijalne potrebe, pod uvjetom da se užurbano i pod njihovim nadzorom kreću prema Sloveniji. Pri tome, humanitarizam, posebice u svojim službenijim varijantama (u pristupu Hrvatskoga Crvenoga križa, UNHCR-a i sl.), djelovao je u sinergiji sa sigurnosnom državnom politikom, omogućujući izbjeglicama tek da prežive uvjete brzoga i kontroliranoga tranzita.

Jasenska, volonterka koju sam upoznala nekoliko godina kasnije na radionicama ženskoga transmigrantskoga kolektiva, u to vrijeme priključila se skupini lokalno organiziranih građana koji su dijelili humanitarnu pomoć na granici sa Slovenijom. Vidjevši da su se izbjeglice počeli skupljati kod graničnoga prijelaza Harmica, u blizini Zaprešića, ujedno i njenog mjesta stanovanja, odlučila je prikupiti hranu i namirnice koje bi im mogle zatrebati. Uostalom, kako naglašava, tad je radila na pola radnog vremena, zbog čega je često bila kod kuće te je na raspolaganju imala dovoljno vremena da se aktivira. Isprva je u dućanu kupila hranu u malenim pakovanjima i odnijela ih u Crveni križ Zaprešić, prijavivši se pritom i za volontiranje.

„Otišla sam u trgovinu, kupila sam sve u malim paketićima da se može što više ljudima raspodijeliti, dakle mala mlijeka, male sokiće, male slatkiše, male keksiće, paštetice, konzerve i tako. Sve sam, poučena iskustvom iz Gunje, jer sam sudjelovala i u otpremi pomoći za Gunju, preko Volonterskog centra Zagreb. Bila sam na razvrstavanju robe pa sam tamo naučila da markerom treba napisati 'donacija' da se ne bi to zloupotrijebilo.“

Međutim, iz HCK joj se nisu javili istog dana te se, u nedostatku strpljenja, odlučila sama zaputiti na granicu. Razmišljajući što bi joj bilo najpraktičnije i čime može nahraniti najveći broj ljudi, odlučila je napraviti štrudle od sira:

„Ja sam taj dan, to je negdje od jutra krenulo, pekla te štrudle i čekala prijateljicu da dođe s posla, onda sam čekala još nju da ona svoje ispeče, u auto i na granicu. Tako smo mi jedno tri, četiri ili pet dana, ne znam sad više koliko dana, uglavnom, dok je granica bila zatvorena, dok su se oni skupljali oko granice, svakodnevno doma pripremale hranu i nosile tamo. S obzirom da sam prije nekog vremena zatvorila svoju privatnu trgovinu, još sam imala nešto robe kod sebe, dakle čarapa, rublja i sve što se moglo upotrijebiti, sve sam odnijela tamo. U međuvremenu se narod skupio. Znači, stanovnici iz okolice te granice, samoinicijativno su se sakupili i počeli donositi pomoć isto kao što smo i mi.

Tamo sam vidjela jako puno svojih sugrađana i to me nekako ohrabrilu, razveselilo, ali tih prvih dana nijedna organizacija nije sudjelovala u tome, ne. To je sve što se narod dogovorio. Onda nakon par dana, s obzirom da je tamo blizu kuća od Remara⁴², oni su počeli kuhati čaj i hranu.“

Ključ Brdovečki u blizini graničnog prijelaza Harmica/Rigonca bio je jedno ključnih mjesta u Hrvatskoj gdje su u prvim mjesecima tranzita izbjeglice prelazile u Sloveniju, a građani su se samoorganizirali u dežurstvima te donošenju i podjeli hrane i odjeće (usp. Hameršak i Pleše 2017: 18). Nedugo nakon prvih dolazaka i okupljanja migranata u Harmici, državna tijela počela su ih organizirati, vlakom iz Tovarnika, dovoziti u Ključ Brdovečki, nakon čega bi u pratnji specijalne policije u koloni „prolazili dvadesetak minuta dugu trasu koja je vodila kroz središte mjesta do mosta na Sutli nakon kojeg su dalje sami hodali do slovenske granice“ (Hameršak i Pleše 2017: 18). Budući da su uspostava i funkcioniranje koridora podrazumijevali neku vrstu privremene regularizacije prelaska zelene granice, Jasenka je navela da se radilo o granici „za ljude koji tamo stanuju da mogu ići preko Sutle, preko mosta, na svoja polja. Dakle, ta granica je bila prešutno dogovorena da izbjeglice mogu pješice tamo prolaziti“. Naglasila je i da se već tad bila oformila grupa Are You Syrious koja je zajedno s mještanima dežurala kod mosta na Sutli, pokraj same granice. Ljudi su se vrlo brzo povezali preko društvenih mreža i objavljivali korisne informacije poput vremena dolaska vlaka kako bi pripremili sendviče i prikupili druge korisne stvari. S obzirom da se izbjeglice nisu smjeli zaustaviti, Jasenka i drugi okupljeni humanitarci morali su vrlo brzo pristupiti ljudima u koloni i podijeliti humanitarnu pomoć:

„Tamo smo ih smjeli sačekati, ali oni se nisu smjeli zaustavljati. To je zapravo bio moj prvi susret s nekakvom blokadom. Stalno smo nailazili na nekakve barijere prilikom pružanja naše pomoći. Recimo, oni su smjeli proći, ali ne zaustavljati se. To znači da smo mi, nas možda tridesetak, ušli u kolonu od 1000 ljudi i koliko smo stigli podijeliti toliko smo podijelili. To mi je bilo nešto jako obeshrabrujuće.“

Budući da im policija nije dozvolila da dijele odjeću, volonteri su osmislili taktiku odvratanja pozornosti policajcima. Policajci su se ponekad zadržavali u svojim kontejnerima, na toplome, te je dogovor bio da jedna volonterka pričom zadrži policajce u kontejneru dok ostali

⁴² Remar je humanitarna organizacija koja se prvenstveno bavi „prihvatom, rehabilitacijom i resocijalizacijom ovisnika“, ali nije ograničena samo na tu skupinu nego se angažira i oko drugih skupina te je bila aktivna tijekom tranzita izbjeglica 2015. i 2016. O njihovom radu vidi više na https://remarcroatia.hr/o_nama/ (pregled 19.1.2022.)

distribuiraju toplu odjeću. Međutim, policija je uskoro otkrila što se događa i volonteri su morali osmisliti nove tehnike *incognito* distribucije. Donaciju nekoliko desetaka novih kapa dali su migrantima tako što su ih najprije stavili sebi na glavu, a potom ih skinuli. „Dakle, opet smo našli načina da prevarimo“, rekla je Jasenka. Jedne noći, nakon što je policija još jednom strogo zabranila distribuciju odjeće i drugih potencijalno korisnih stvari, nekolicina volontera uzela je kutije s toplom odjećom i obućom i krenula za kolonom prema mjestu Rigonce u Sloveniji:

„Bio je mrak. Tamo nema javne rasvjete. [...] Ljudi su bili prepušteni sami sebi pod golim nebom, pod nebeskom kapom na travi, na blatu. Mi smo onda krenuli za njima sa dekama i s tom toplom odjećom. Najednom su se pred nama pojavili reflektori sa, nisu bili tenkovi, nego oklopna kola. Na slovenskom jeziku su nam slovenska policija ili vojska, ne znam, netko, na onaj zvučnik, govorili da se ne smijemo približavati i da se vratimo. To nas je obeshrabrilo i onda smo shvatili koliko je situacija ozbiljna jer smo mi ilegalno prešli granicu i mogli su nas sve tamo pohapsiti.“

Vrlo brzo, na mjesto *spektakla granice* (De Genova 2013) stigle su strane organizacije i volonteri iz drugih država Europske unije kako bi ponudili pomoć u vidu donacija, radne snage, šatora, logistike i sl. Kao što sam već navela, osim lokalnih stanovnika, tih su se dana angažirali volonteri i volonterke domaćih nevladinih organizacija, među kojima je bilo onih koji su imali iskustvo rada s migrantima i tražiteljima međunarodne zaštite u Zagrebu (npr. Centar za mirovne studije [CMS], Isusovačka služba za izbjeglice [JRS] i Hrvatski Crveni Križ [HCK]). Jedna od mojih sugovornica, koju ću ovdje zvati Mirna, priključila se volonterskoj skupini tek osnovane Inicijative Dobrodošli!. Na teren se zaputila sredinom rujna 2015, nedugo nakon dolaska prvih skupina migranata na granicu između Hrvatske i Srbije. Privremeni tranzitni centar za izbjeglice u Opatovcu tek se bio otvorio, a kako njegova infrastruktura još nije bila dovršena, kao ni sustav brzoga tranzita kroz Hrvatsku, još uvijek je postojala izražena potreba za angažmanom na graničnim prijelazima poput Bapske. Sa skupinom volontera moja sugovornica bila je smještena u kući u Tovarniku, te je od nekoliko volonterskih tura ovu provela radeći na relaciji između Opatovca i Bapske. Otprilike u isto vrijeme kad je došla sa svojom skupinom, u Bapsku su stigli i „neki ljudi koje su drugi ljudi zvali Švedani, švedski kuhari, i oni su tamo krenuli *nakuhavat'* obroke. Kako nije bilo nikakve strukture, nitko nije pazio na protokole, higijenske standarde i ostalo, Crveni križ se tu nije još stigao, ono *raspizdit'* i nije uveo još to, ono, suha grickalica i ostalo“.

Slično kao i Jasenka, Mirna mi je skrenula je pozornost da se i na tom mjestu već bio okupio dio ljudi koji kasnije postaju inicijativom Are You Syrious. Prisjećajući se svojih prvih dojmova, prepričala mi je i neke relativno nezgodne situacije s kojima se susrela, a koje su vjerojatno bile posljedicom umora i zbunjenosti u kombinaciji s visokom posvećenošću i željom volontera da u što većoj mjeri pomognu izbjeglicama. Na primjer, nakon što je doputovala u Tovarnik, usred noćne smjene, nakon cjelodnevnog putovanja, umorna i gladna, moja sugovornica je upitala bi li bilo u redu da zamole za malo hrane koju su za izbjeglice kuhali volonteri iz Švedske. U tom trenutku, rekla mi je, na terenu je bilo „više volontera nego ljudi koji dolaze i koji bi mogli pojesti tu hranu, znaš, kao, jebiga, gladna sam!“ Jedna od kolegica na to joj je rekla: „Ne možemo mi to jesti, to je za izbjeglice“. Ovako Mirna opisuje svoju reakciju:

„I meni je tu pao mrak na oči [...] ja nisam to pojela tad tamo nego sam gladovala do osam ujutro. Kad smo se vratili sam nekakvu juhu iz vrećice jela prije spavanja. Znaš, ja sam tamo otišla k'o potpuna neznalica, ono, mislim, nisam imala pojma ni o čemu, nisam nikad imala iskustvo takve neke, ono, mašinerije, što aktivističke, što humanitarne, niti takvog kaosa.“

Dok režim humanitarnoga rada humanitarcima nalaže da, odmorni, pribrano pristupaju radu u krizama, što uz promociju samobriga⁴³ podrazumijeva i neku vrstu institucionalne zaštite svih volontera i zaposlenika i, pretpostavljivo, uključuje dostupnost hrane, iskustvo ove sugovornice upućuje na problematično očekivanje da volonterstvo „odozdo“, u svom nastojanju da se maksimalno posveti stradalome drugome, prakticira moralno najispravniji vid suosjećanja tako

⁴³ Na ovaj fenomen ću se detaljnije osvrnuti u posljednjem dijelu teksta, međutim, ovdje je važno naglasiti da je sektor humanitarnoga rada u postupku standardizacije koju sam opisala u prethodnim poglavljima počeo uvoditi i mjere zaštite humanitarnoga osoblja, na koje je posebno upozorio više puta spomenuti djelatnik HCK, Luka:

„Meni je žao što nema više tih nekih supervizija ili nekih drugih podrški pomagačima. Sami pomagači su ljudi i njima isto treba podrška. Često odu doma sa vrećom užasnih priča, emocija i svega pa se onda možda neki ljudi, nakon nekog vremena, filtriraju na to da užasno počnu pomagati, a neki se... Svatko ima neki svoj obrambeni mehanizam.“

Primarni cilj mjera vezanih uz standardizaciju humanitarizma je, uz zaštitu korisnika pomoći, očuvanje reputacije organizacija i transparentan odnos prema donatorima. Međutim, u posljednje vrijeme naglasak se sve više stavlja na sigurnosne aspekte međunarodnog humanitarizma. Pri tome, kako smatra Mark Duffield (2012, 2015) počinje se promovirati važnost samozaštite, brige o sebi i otpornosti humanitarnih radnika. Oslanjajući se na postfukoovsku kritiku, Mark Duffield upozorava da takav pristup riskira stvaranje prototipa radnika/menadžera koji je nezainteresiran za probleme lokalne ili stradale populacije i kojemu nedostaje empatije. Podvojenost između apsolutne predanosti neovisnih humanitaraca i distanciranog pristupa profesionalaca još jednom ilustrira suštinsku tenziju humanitarnoga rada.

što trpi glad i umor. Ono time stvara hijerarhije u načinu pokazivanja sućuti i prakticiranju humanitarnosti i aktivizma:

„Nisam se znala snaći u tome da volonteri ne smiju bit' gladni. A upala sam i ja u taj žrvanj, jer kad sam dobila 'pa to je za izbjeglice', nisam rekla 'dobro, ali ja sam gladna', kužiš, nego nisam uzela to tad. Jer se to valjda nije smjelo, kužiš. I onda je meni, užasno mi je to bila neka čudna pozicija i situacija u kojoj ja nisam znala 'ko je tu lud, 'ko je u pravu, 'ko je više čovjek, 'ko je manje čovjek, 'ko više zna, koga tu treba slušati?‘“

Humanitarizam „odozdo“ podrazumijeva lokalne prakse pomoći ili, pak, *grassroots* pokrete koji djeluju izvan i/ili na marginama službenog pomagačkog sektora (Brković 2017, Rozakou 2017, Sandri 2018, Vandevoordt 2019, Fechter i Schwittay 2019, Sinatti 2019, Brill 2020). U literaturi je moguće naići na pretpostavku da je izbjeglički koridor 2015. i 2016. mnogim građanima Europske unije približio stanje izuzeća i krize, na koje se dotad gotovo isključivo gledalo kao na karakteristiku zemalja globalnoga juga (Fradejas Garcia 2019), i time ih potaknuo da se angažiraju oko pružanja pomoći ljudima u pokretu. Međutim, pojam *vernakularni humanitarizam* (Brković 2017, 2020) nema za cilj samo skrenuti pažnju na pojavu „lokalnih“, „građanskih“ ili „neovisnih“ praksi pomoći, poput onih koje su bile aktualne tijekom masovnoga izbjegličkoga tranzita, nego apostrofirati činjenicu da postoje različite tradicije i tumačenja humanitarnosti i da je shvaćanje humanitarizma kao međunarodnoga, profesionaliziranoga sektora pomoći tek jedna od njegovih varijanti.

Masovnija pojava inicijativa 'odozdo' i samoorganiziranih volontera tijekom 2015. i 2016. godine zasjenila je, a na neki način i stavila pod upitnik, industriju pomoći koja kroz međunarodni NVO sektor mobilizira radnice i radnike s globalnoga sjevera kako bi pružili podršku stradalim zajednicama na globalnom jugu. Međutim, ta specifična pojava, kao i interes znanstveno-istraživačke zajednice koji je uslijedio, stvorili su dojam da se radi o sasvim novim i izdvojenim fenomenima koji ne podliježu procesima karakterističnima za tzv. industriju pomoći. Nasuprot tome, moje istraživanje govori u prilog tome da alternativne forme pomoći nisu u potpunosti lišene procesa poput profesionalizacije humanitarnoga rada ili depolitizacije stradanja.

Ranije spomenuti pojam humanitarnog izuzeća Duško Petrović (2017) koristi kako bi opisao režim sigurnosnoga humanitarizma koji je u kombinaciji s *ad hoc* administrativnim normama upravljao izbjegličkim koridorom i kampom u Slavonskom Brodu. No, tu se radilo o više-manje organiziranom izuzeću dok primjeri iz kazivanja mojih sugovornica i sugovornika pokazuju da

prakse pomoći „odozdo“ također mogu proizvesti biopolitičko stanje isključenosti. Razlika u načinu na koji se stanje izuzeća manifestira u okruženjima profesionalnog i vernakularnog humanitarizma ovisi o iskustvu volontera/zaposlenika, stupnju organiziranosti, dostupnim sredstvima i njihovoj političkoj angažiranosti. Dok se u profesionalnijim organizacijama i službenim izbjegličkim kampovima – strukturama koje djeluju „odozgo“ – izbjeglice sustavno svodi na razinu zadovoljenja osnovnih tjelesnih potreba, u kontekstu samoorganiziranog volonterstva i pomoći „odozdo“ svođenje na *goli život*⁴⁴ odvija se nestrukturirano i u nekoj vrsti otpora prema komodifikaciji pomoći te državnim i međudržavnim sustavima skrbi i kontrole (usp. Malkki 1992). Sličan fenomen na primjeru *humanitarnih akcija* u postsocijalističkoj BiH Čarna Brković nazvala je „depolitizacijom odozdo“ (2016). Uzimajući u obzir te i slične fenomene, u sljedećem poglavlju ilustrirat ću način i prakse rada istaknutijih aktera *grassroots* humanitarizma. Posebno ću se osvrnuti na njihovo razumijevanje odnosa između humanitarnosti, solidarnosti i aktivizma te smjestiti njihovu poziciju unutar širih društvenopolitičkih procesa.

⁴⁴ U kulturnoantropološkoj literaturi se ustalila interpretacija prema kojoj diskurs humanitarizma depolitizira i dehumanizira izbjeglištvo, posebice od Drugog svjetskog rata naovamo. Svođenje izbjeglica na *goli život* i puko preživljavanje, naročito kroz prakse službene socijalne i humanitarne pomoći, lišava ih političkih, a u konačnici i ljudskih karakteristika (Petrović 2016), što stvara pasivne primatelje pomoći (Ticktin 2016). Pasivizacija i viktimizacija izbjeglištva služe i ublažavanju tobožnje prijetnje koju, u javnom diskursu, *osobe izvan mjesta* (Malkki 1992) i osobe u pokretu predstavljaju za postojeće nacionalne poretke. Mnogi neovisni, *grassroots* pokreti i organizacije od 2015. naovamo svojim radom nastoje se suprotstaviti takvom pristupu. Na primjer, Robert Vandevoordt (2021) pokazuje kako *grassroots* pokreti u Belgiji podupiru iregularizirane migrante u pružanju otpora Dublinskoj uredbi prema kojoj oni moraju predati zahtjev za azil u državi Europske unije u kojoj su prvo registrirani. Ukoliko to ne urade prijeti im deportacija u zemlju porijekla ili u tzv. treću sigurnu zemlju. Migranti koji se okupljaju u jednom od javnih parkova u Bruxellesu ne žele zatražiti azil u Belgiji i izbjegavaju podvrgavanje europskom sustavu azila u čemu im pomažu aktivisti i humanitarci građanskih inicijativa osnovanih 2015. Rad tih inicijativa Vandevoordt smatra političnima, čak i kad se radi o naizgled apolitičnim praksama – pod čime se misli na pomoć u vidu zadovoljenja osnovnih fizičkih potreba poput hrane, vode i prenočišta – zato što podržavaju migrantske taktike otpora i pružaju pomoć osobama koje izmiču klasifikaciji europskog izbjegličkog režima. Kasnije će biti više riječi upravo o tom odnosu između političnih i apolitičnih praksi i pristupa, koje ću nastojati kritički razmotriti bez da simplificiram ili dezavuiram ulogu *grassroots* organizacija.

4.3. Od samoorganiziranog volonterstva do *grassroots* humanitarne industrije: *Are You Syrious*

Kao što sam već spomenula, tih su se dana na terenu moje sugovornice susrele sa skupinom koja će nedugo nakon toga osnovati inicijativu, a kasnije i registrirati udrugu *Are You Syrious*. Spominjanje te inicijative najčešće je impliciralo neki vid poštovanja prema praksama, imaginacijama, idejama i upornosti tog samoorganiziranog, nezavisnog i isprva isključivo volonterskog kolektiva koji se bavi pomagačkim i zagovaračkim radom ne samo u hrvatskom, nego i širem europskom, pa i globalnom kontekstu. Od 2015. pa sve do danas organizacija AYS angažirana je na pružanju pomoći i zagovaranju prava izbjeglica i drugih migranata, a pokrenuli su je Lejla i Luka Juranić, par koji je već otprije sakupljao donacije u svojoj garaži i djelovao u skupini samoorganiziranih pomagača i aktivista. Među njima bila je i moja sugovornica koju ću zvati Monika⁴⁵, kasnije zaposlenica AYS-a. Monika mi je opisala kako je osnovan AYS prisjetivši se da je na samome početku njihova angažmana na društvenim mrežama pokrenuta akcija prikupljanja donacija:

„[...] Taj legendarni *event* na Face-u koji se, nisu znali kako da ga nazovu kako bi privukli što više ljudi i onda je jedan njihov prijatelj rekao: 'Pa nazovite ga *Are You Syrious*, ali sa Y, da bude kao Sirija [Syria], kako bi bilo ljudima zvučno, kako bi došli i donirali', i tako je to ime ostalo. [...] Znači, taj *event*. Na tom *eventu* su se ljudi krenuli dogovarati zapravo oko prenošenja, dovoženja donacija, recimo u Vintage Industrial Baru su se skupile te donacije.“

Društvene mreže, poglavito Facebook, služile su kao sredstvo povezivanja, traženja prijatelja i članova obitelji izgubljenih duž balkanskoga koridora, informiranja javnosti i potencijalnih volontera, spajanja zainteresiranih aktera, pa i prikupljanja podataka o stanju na drugim mjestima na ruti. Monika mi je rekla da su upravo putem informacija koje su volonteri Facebook-om prenosili jedni drugima saznali da postoje velike potrebe u raznim kampovima, na primjer u Preševu i Dimitrovgradu,

„gdje je isto bilo, ono, poluformala, neformalan prijelaz gdje se ljudima čak i naplaćivala registracija i trebao je tu netko tko bi kao bio svojom prisutnošću korektiv tog ponašanja, ali su nam jako brzo, za par dana već, naložili da se maknemo, da se izgubimo otamo. Tamo je naravno bilo puno krijumčara koji su rekli kao: 'Ukoliko ne sklonite svoj šator,

⁴⁵ Prikaz rada AYS-a i podaci o razvoju te organizacije temelje se na razgovoru s Monikom koja je u vrijeme razgovora obnašala funkciju programske koordinatorice, a citati u ovom poglavlju uglavnom su njeni.

mi ćemo vas skloniti'. Nije bilo nimalo ugodno. [...] Znači, većinom su te 'Are You Syrious' aktivnosti bile terenski rad. Znači, bili smo po tim kampovima dolje, ali i na našim graničnim prijelazima, u Bapskoj, pa prema Sloveniji. Znam da smo par noći isto bili na Ključu.“

Uzimajući u obzir da je rastao broj volontera koji su putovali u različite kampove, države i na granične prijelaze, prenoseći informacije i nastojeći dosljedno opisati stanje na terenu, osnivači AYS-a platforme prepoznali su poteškoće u protoku informacija i njihovoj preciznosti. Na primjer, na samome početku, kad je u Ključ Brdovečki više puta dnevno dolazio vlak iz Tovarnika, nije se znalo što je potrebno osobama koje će tim putem prijeći u Sloveniju. Ubrzo su počeli s objavama informativnih tekstova na društvenim mrežama u kojima su građanima i volonterima bile dostupne informacije o potrebama ljudi u tranzitu i o stanju na ruti i u kampovima. Ti tekstovi su uskoro prerasli u danas poznati *Daily Digest*⁴⁶, servis koji redovito prikuplja i dijeli provjerene informacije, kritički pristupajući politikama europskih i globalnih režima iregulariziranih migracija.

„Izrazito puno pažnje se obraćalo na kalibriranje tih informacija, na *vetting* tih informacija. Svaki put kad je išao netko na teren je identificirao kontakte kojima se može vjerovati, koji znaju što rade, koji u krajnjoj liniji neće ispaničariti. Neće neku situaciju prikazati strašnom, jer, naravno, bilo je situacija gdje bi netko rekao: 'Da, ovdje prolazi 150 maloljetnika dnevno', a zapravo je njih pet. Ok, ne kažem da njih pet treba manje zaštite, ali je velika razlika u tome. I eto, to je sad preraslo u skoro pa nekakav građanski medijski servis, ja bih rekla, potpuno volonterski, u kojem ljudi i dalje zapravo... [...] I dalje izlazi svakodnevno, od kraja 2015. I posvećenost tih ljudi je nešto nevjerojatno za sve nas.“

Velik broj onih koji su se 2015. počeli javljati AYS-u za volontiranje, pojasnila je Monika, prethodno su sudjelovali u humanitarnim akcijama nakon poplava i bili su nezadovoljni reakcijama velikih organizacija povezanih s vladom: „Nekako su tražili jedno drugo mjesto gdje zaista mogu biti sigurni da će njihova pomoć otići tamo gdje treba i gdje će se osjećati bolje oko tih stvari“. Radilo se o vrlo heterogenoj skupini ljudi koji se vrijednosno razlikuju, no koji su složni kad se radi o zaštiti ljudi u pokretu. Takav pristup reflektira fenomen *volonterskog humanitarizma* kojega Elisa Sandri definira kao „reakciju na birokratske i nerijetko spore procedure pomagačkih agencija u kriznim situacijama“ (2018: 74). Kao i kod

⁴⁶ <https://medium.com/are-you-syrious/digest/home> (pregled 16.12.2021).

koncepta vernakularnog humanitarizma, radi se o neformalnom obliku pomoći koji se ne financira putem konvencionalnih fondova te se bazira gotovo isključivo na neplaćenom radu, zbog čega se na njega može gledati kao na neku vrstu otpora mašineriji humanitarizma (2018).

Kao što su pokazale Andrea Muehlebach (2012) i Elisa Sandri (2018) volonterstvo je tek jedan od simptoma neoliberalnog načina upravljanja koji funkcionira tako što odgovornost pružanja skrbi prebacuje s državne na privatnu domenu i na sektor neprofitnih organizacija. Na neki način, impuls volonterskog humanitarizma reflektira naglašeni individualizam u neoliberalizmu, koji se u ovom slučaju odražava kao samoodgovornost lokalnih humanitaraca ili tzv. samoorganizirano volonterstvo. To znači da volonterske inicijative, posebice, ali ne isključivo, one čije djelovanje potiču državni akteri (usp. Fleischmann 2020), pogoduju funkcioniranju neoliberalnog kapitalizma. To se odnosi na razne oblike volonterskoga rada, budući da za njega nije predviđena novčana naknada i da ga se poima kao plemenit i nesebičan čin umjesto da se u njemu prepozna ekstenzija eksploatacije na kojoj se temelji dinamika postfordističkoga nematerijalnoga rada. Međutim, bilo bi suviše jednostavno, pa i nepravedno, volonterske inicijative gledati isključivo kao organizacije i akcije u kojima se ogledaju trendovi kasnokapitalističkoga upravljanja. Osim toga, način na koji funkcioniraju i na koji se politički pozicioniraju može se umnogome razlikovati, a upravo u tom prostoru razlike možemo tražiti i promišljati transformativni potencijal volonterskoga rada.

Monika se prisjetila da je Lejla Juranić imala tzv. *TED-talk* u kojem je rekla da „Are You Syrious znači pomagati s voljom i bez straha“, naglasivši da se nastoje držati upravo takvoga pristupa: „To [je] nekako ta stvar koje se nastojimo držati. Bez nekakvih religijskih i političkih opredjeljenja, što nam je bilo jako bitno.“ AYS se kao udruga registrirao još krajem 2015. godine, a Juranići su se povukli 2017. Prema riječima moje sugovornice procijenili su, Lejla pogotovo, da je vrijeme „da se odmakne, da odstupi“, da to što su „izgradili [ide] dalje u ruke drugog vodstva“. Uostalom, došlo je do potrebe da se radi na projektima, što je podrazumijevalo snažnije administrativne kapacitete i „uredski“ tip posla „koji se ne može očekivati od volontera, koji nije fer da se očekuje od volontera i treba ga, sukladno tome, nagraditi, to jest platiti zaposlenike“.

Volonterski rad u AYS-u od ubrzo je raspoređen na sekcije poput pisanja *Daily Digesta*, odlaska na teren, pomoći djeci smještenoj u Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite u pripremanju za školu ili rada na skupljanju i sortiranju donacija. Do potrebe za registracijom došlo je u prosincu 2015. godine zato što se vrlo brzo nakon pokretanja inicijative povećao

opseg donacija, pa „jednostavno nije bilo održivo niti legalno da netko to prima na svoje privatne račune. Tu smo rekli: 'OK, moramo se registrirati. Ne želimo nikoga tko je htio pomoći uvaliti u probleme i slično.' Tako da smo se zbog toga registrirali.“

Velik broj ljudi javljao se AYS-u iz drugih država u želji da im se organizira volontiranje u trajanju od par tjedana, no udruga je kratkoročno turističko volontiranje smatrala neodrživim, pa se u tim slučajevima radije savjetovalo doniranje novca koji bi se ionako potrošio na avionsku kartu. Nedugo nakon što se registrirao AYS je prepoznao potrebu da zaposli jednu osobu koja bi se brinula o „birokratskim stvarima“, a plaća je bila „više simbolična“, s obzirom na to da još nije bilo projektnih sredstava. Više od godinu dana potom, uz pomoć sredstava britanske organizacije Help Refugees, otvorili su dva plaćena radna mjesta, smatrajući da jedna osoba ne može administrirati i facilitirati rastuću udrugu. U tom periodu moja kazivačica se zaposlila u AYS-u, a kasnije je dobila ulogu koordinatorice programa, koja, kako kaže, podrazumijeva razne vrste zadataka i znači da se radi gotovo sve. Međutim, dodala je, „to je takav posao, to je OK“, formulirajući tu izjavu kao da se radi o uobičajenoj praksi, posebice za sektor NVO-a. Kao što ću pokazati kasnije u tekstu, usprkos početničkom entuzijazmu oko altruističnoga posla, ta praksa dugoročno opterećuje radnicu ili radnika i često dovodi do profesionalnog sagorijavanja.

Na početku rada AYS-a svi su bili fokusirani na svoj volonterski rad i, kako mi je ispričala moja sugovornica, nisu se opterećivali administrativnim stvarima niti su propitivali „tko ima koliku plaću i slično“. Prvih godina tu je bilo angažirano još nekoliko osoba, od kojih su neke radile stručnu praksu u sklopu koje su koordinirale rad tzv. AYS *Free shopa*, donacijskoga dućana u kojem izbjeglice mogu nabaviti odjeću, obuću i druge potrepštine. Uz poziciju koordinatorice *shopa*, otvoreno je i radno mjesto koordinatorice volontera koji rade s djecom u Prihvatalištu za tražitelje međunarodne zaštite, a na obje pozicije zaposlene su višegodišnje volonterke AYS-a.

U trenutku razgovora, u jesen 2019., osim Fonda za otvoreno društvo organizacije Help refugees, donator AYS-a bila je američka organizacija Unitarian Universalist Service Committee⁴⁷, vjerska, ali vrlo fleksibilna organizacija, koja AYS-u nije nametala nikakve norme vezane uz vjerska stajališta. Na fondove poput AMIF-a (Fond za azil, migracije i integraciju) nisu se ni prijavljivali budući da je postojao konsenzus među članovima prema kojem bi to podrazumijevalo prilagodbu državnim institucijama, što im nije odgovaralo:

⁴⁷ <https://www.uusc.org/> (pregled 13.10.2021.)

„Neke stvari bi automatski privlačile formalizirano partnerstvo s MUP-om, na što mi nismo bili spremni i nekako smo strateški procijenili da ne možemo si dozvoliti da nam naše, da nam sredstva ovise o političkoj klimi i da se koriste zapravo protiv nas, vezano uz naš *advocacy* rad. Tako da smo to procijenili da nećemo.“

Uz to, imali su dosta Erasmus projekata, a tu je i jedan projekt iz ESF-a u partnerstvu s Pučkim otvorenim učilištem, Gradom Zagrebom, Zagrebačkim holdingom i Novim sindikatom kojemu je cilj osposobljavanje za deficitarna zanimanja. Ono što je možda ključno u radu AYS-a kao organizacije civilnog društva koja funkcionira u projektnom okruženju je zadržavanje fleksibilnosti i pronalazak donatora koji neće nametati norme koje ograničavaju njene principe:

„Većina organizacija koje su povukle iz AMIF-a i sličnih fondova su prilično okoštale. Organizacije u kojima je taj birokratski *flow* koji moraš... Otkad trebaš nešto nabavit do... Znaš, razumijemo se. Kod nas je to – tko ima, tko može, da, u dva dana možemo riješiti. I to je ono što nam je bitno, da se mi razvijamo u skladu s potrebama na terenu. Ne postojimo zbog nekog projekta i nije da: 'Aha, kad nam istekne projekt ćemo izaći iz Porina.⁴⁸ Nećemo. Nije. Naše aktivnosti ne prestaju sa završetkom projektnog ciklusa, nego jednostavno uvijek smišljamo dalje, što i kako.“

Iz ovoga proizlazi da je AYS, unatoč zapošljavanju i postepenoj profesionalizaciji nastojao zadržati izvorni format neovisnog humanitarizma kojeg određuju spontanost, brza reakcija i neovisnost o državnim institucijama. Monika je dodala da su im donatori izrazito fleksibilni i da u svim projektnim prijedlozima prvo nastoje izložiti svoju ideju razrađenu prema stanju i potrebama na terenu. Premda se nisu htjeli prijavljivati na AMIF, odlučili su pokušati s natječajem Europskog socijalnog fonda (ESF) i to u suradnji s Filozofskim fakultetom, Liječnicima svijeta i Sindikatom metalaca. Kad sam je pitala kako su se povezali sa Sindikatom metalaca Hrvatske objasnila mi je da jedna od volonterki radi u Hrvatskoj udruzi poslodavaca i ima kontakte u poslovnom svijetu i korporacijama, za razliku od većine volontera koji primarno dolaze iz nekog humanističkog područja. Upravo tu heterogenost organizacije ona prepoznaje kao vrijednost, kao socijalni kapital koji doprinosi kvaliteti i načinu rada, a zbog kojeg se i razlikuju od mnogih drugih inicijativa: „Znaš, imaš tu osobu koja radi u Udruzi poslodavaca, ovdje imaš nekog nezaposlenog, imaš medicinsku sestru, pa ovdje... Stvarno smo

⁴⁸ U prostorijama Prihvatilišta za tražitelje međunarodne zaštite nekada je bio hotel Porin, zbog čega se neslužbeno koristi i taj naziv.

vrlo raznoliki. To nam je puno tog socijalnog kapitala koji svatko donosi sa svoje strane i to je beskrajno korisno.“

Što se tiče principa rada i odnosa ove organizacije s državnim institucijama, Monika se osvrnula na dilemu oko toga trebaju li u AYS-u ograničiti svoj zagovarački angažman kako bi dobili pristup Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite. Naime, Ministarstvo unutarnjih poslova najprije je AYS-u uskratilo pristup Prihvatilištu zbog zagovaračkoga angažmana protiv nasilnih protjerivanja migranata⁴⁹, no zatim im ga je vratilo s objašnjenjem da se AYS-ov program učenja jezika i priprema djece za školu pokazao neophodnim. Ta dilema reflektira problem o kojem je bilo riječi u prvom dijelu disertacije, a tiče se depolitizacije humanitarnih organizacija i njihova preuzimanja uloge pružatelja usluga. Centru za mirovne studije pristup Prihvatilištu također je uskraćen, ali im za razliku od AYS-a nikad nije vraćen pod izlikom da ne pružaju specifičnu i neophodnu uslugu.⁵⁰

Stavimo li po strani inerciju i nedostatak kritičkoga mišljenja kakvo je moguće prepoznati kod većine javnih službi, AYS sa sektorom MUP-a zaduženoga za rad Prihvatilišta nije imao prevelikih problema, poput onih kakve je imao s odjelima kao što je Uprava za granicu:

„Oni su vidjeli koliko mi radimo i što mi radimo, tako da tu nismo imali problema, za razliku od tog drugog krila MUP-a koje je vezano uz situaciju na granici i slično. Ali ono zašto je nama jako bitno imati pristup Porinu je to što smo mi zapravo zadnji ulaz za civile, zadnji ulaz za obične ljude. Oni više ne mogu. Nemaju preko koga ući unutra i volontirati.“ (Monika)

Moja sugovornica je istaknula da im je bilo važno otvoriti ured u dijelu Zagreba koji nije daleko od naselja Dugave, gdje je smješteno Prihvatilište za tražitelje međunarodne zaštite, ali je

⁴⁹ Premda će kasnije biti malo više riječi ne samo o zaoštavanju migracijskih politika nakon zatvaranja izbjegličkoga koridora nego i o praksama nasilnoga protjerivanja migranata (tzv. *pushback*) s hrvatskoga teritorija, ovdje se nalazi nekoliko linkova koji čitatelja mogu uputiti u ovaj problem i u recentne dokaze o protjerivanjima, a na koje mediji i nevladine organizacije upozoravaju već nekoliko godina: <https://www.portalnovosti.com/palice-s-granice>, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/hrvatska-na-udaru-stranah-medija-zagreb-i-eu-poricu-nasilno-protjerivanje-migranata-financirano-novcem-eu-15108294> (pregled 19.10.2021).

⁵⁰ Nije teško zaključiti da se radi o političkoj odluci i o marginaliziranju rada CMS-a, posebice zbog njihova zalaganja da se procesuiraju odgovorni u slučaju Madine Hussiny, djevojčice koja je smrtno stradala uslijed naleta vlaka nakon što je nju i njenu obitelj protjerala hrvatska policija. MUP je to demantirao navodeći da CMS ne provodi specifičnu uslugu i da zbog tadašnje renovacije u Prihvatilištu nema slobodnih prostorija za njihov rad. Za više informacija vidi <https://www.portalnovosti.com/mup-izbacio-aktiviste-cms-a-iz-prihvatilista-za-trazitelje-azila> (pregled 8.1.2022.).

dovoljno udaljeno da se izbjegne dodatna getoizacija izbjeglica: „Dovoljno je blizu da dođu ovdje. Da ih izvučemo iz kvarta. Da ljudi vide, da se naviknu, da postoje neki drugačiji ljudi osim tu... Onda je to postalo isto mjesto susreta. Znaš, ti možeš sjesti, popiti kavu uvijek. Svi su pozvani.“

Ispričala mi je i da od otvaranja ureda u Novom Zagrebu,⁵¹ udruga redovito sudjeluje na Danima Središća koje organizira mjesna zajednica, potičući svoje „korisnike“ da naprave „neki *finger-food*, nekakve slastice kojima bi se predstavili“. Već je dobro poznato da je promocija kulinarskih vještina i okusa „drugih“ i „stranih“ kultura jedna od učinkovitijih praksi senzibilizacije lokalne javnosti i integracije izbjeglica (usp. Grubiša 2019). Hrana⁵² se koristi kao medij „kulturne razmjene“ ili onoga što možemo definirati kao započinjanje interkulturnoga dijaloga koji bi u nekoj idealiziranoj perspektivi rezultirao pluralnim, inkluzivnim i politički osviještenim zajednicama. Premda bi analiza te integracijske prakse premašila ciljeve ovoga rada, skrenula bih pozornost samo na to da je integracija sama po sebi problematičan pojam budući da svojim ciljevima i samom logikom perpetuira sliku o migracijama kao anomaliji, odnosno nameće ili, barem, ne propituje ideju prema kojoj je pripadnost nacionalnoj državi normalno stanje, a izmještenost iz nacionalne zajednice i/ili države aberacija od toga stanja. U nedostatku boljih rješenja, i u okruženjima u kojima se koncepti poput državljanstva i nacionalnosti uzimaju kao nepromjenjive kategorije, nevladine organizacije postupaju vrlo pragmatično, kako bi radile na „podizanju svijesti“ lokalne

⁵¹ Udruga je u međuvremenu, sredinom 2021. godine, promijenila lokaciju, no i dalje je ostala u Novom Zagrebu, dovoljno blizu Dugavama, a opet dovoljno daleko kako bi stanare Porina izvukla malo dalje iz Dugava i kako ne bi sve njihove aktivnosti bile vezane uz to naselje.

⁵² Hrana je u spomenutom slučaju korištena kao medij predstavljanja izbjeglica lokalnom stanovništvu, ali je tijekom tranzita balkanskim koridorom „egzotična“ hrana korištena i kao znak dobrodošlice, pažnje i gostoprimstva, kojemu je cilj manje bio utažiti glad, a više ponuditi poznati okus, nešto što podsjeća i miriše na dom. Jasenka mi je prepričala kako je preko Facebooka saznala za volonterku iz Zaprešića koja je pripremila mnoštvo malenih doza humusa, spakirala ih u manje čašice i dijelila kod graničnoga prijelaza Harmica. Upravo je ta kreativna praksa koja je kombinirala kulinarstvo, gostoprimstvo i humanitarnost oduševila moju sugovornicu koja se po objavi na Facebooku odlučila javiti kreatorici mini humusa, nakon čega su počele zajedno volontirati sve do zatvaranja tranzita balkanskim koridorom u proljeće 2016.

„Ona je to nosila na granicu da podijeli ljudima da se oni osjećaju kao doma, da im malo olakša taj njihov tegobni put. Ja njih nisam nikad tamo srela, nismo nikad dolazili u isto vrijeme, a nismo se dogovorile da bi išli zajedno. Onda sam ja Zrinki odgovorila na SMS, na mobitel: Zrinka, kako ste me ti i Lea oduševile. Ma super. Ja već tri dana pečem štrukle. Danas ću im štrudlu od jabuke nositi tamo. Ma baš ste mi cure super, za 5.' Tako smo se mi povezali. Onda smo zajedno išli tamo na Sutlu. Onda smo Zrinka i ja kliknule. Zajedno smo svaku noć išle na Sutlu i zajedno smo počele ići volontirati za Slovensku filantropiju.“

zajednice, „razbijanju mitova“, „uključivanju migranata u društvo“ i mnogim drugim strategijama projektno-humanitarne mašinerije.

Tipičan simptom birokratizacije ove *grassroots* inicijative ili onoga što možemo nazvati birokratizacijom odozdo (usp. Stubbs 1997, Brković 2016) njegova je podložnost projektnom jeziku humanitarizma. Zaposlenice i volonterke AYS-a moraju voditi evidenciju o broju ljudi koji je posjetio *Free shop* i primio humanitarnu pomoć, što je osim za projektne izvještaje važno i zbog nastojanja da udruga dobije status humanitarne organizacije. Sve osobe koje dolaze u *shop* dužne su pokazati neku osobnu ispravu poput iskaznice tražitelja međunarodne zaštite, dozvole boravka ili osobne iskaznice. Volonterke potom upisuju podatke *korisnika shopa* u odgovarajuću tablicu (ime i prezime, zemlja porijekla, adresa stanovanja ili broj sobe u Prihvatilištu za tražitelje azila), a po odabiru odjeće, obuće, higijenskih ili kućanskih potrepština i sl. u tablicu se upisuje broj preuzetih komada zasebno za svaku kategoriju donirane robe. Spomenuvši engleski izraz *beneficiary* (hrv. korisnik) koji se udomaćio u njenom govoru s obzirom da se znatan dio njenog posla sastoji u radu na projektnoj i organizacijskoj administraciji, moja sugovornica naglasila je da se radi o izrazu kojega mora koristiti u projektnim izvještajima:

„jer ja moram nekako kvantificirati, znaš, koliko ljudi. Pogotovo u izvještajima prema radu gdje imamo humanitarne akcije. Ti moraš pobrojati ljude. Moraš ih zamoliti da ti potpišu GDPR, da uzimaš njihovo ime, njihove kartice i slično. Tako da, to su ti neki momenti koji ne odgovaraju meni vrijednosno: 'Aha, sad ja njega moram tražiti karticu', ili moram mu reći: 'A oprost, ako nemaš OIB, ne možeš u projekt'. Mislim, mi nastojimo ne ulaziti u takve stvari, ali, znaš, nikad ne znaš što će s vremenom se dogoditi.“

Te tablice i popisivanje donirane i podijeljene robe te podataka o korisnicima *shopa* zapravo su određeni Zakonom o humanitarnoj pomoći. Kako bi formalno dobile status humanitarne organizacije, odnosno rješenje „kojim se odobrava stalno prikupljanje i pružanje humanitarne pomoći“ neprofitne organizacije moraju u „razdoblju od dvije godine prije podnošenja zahtjeva za izdavanje rješenja“ provesti „najmanje pet humanitarnih akcija“. ⁵³ Istim zakonom propisano je i da humanitarna akcija traje tri mjeseca. Kad to razdoblje od tri mjeseca (tzv. „humanitarka“) završi, zadatak voditeljice *shopa* je:

⁵³ Zakon o humanitarnoj pomoći, NN 102/15, 98/19 <https://www.zakon.hr/z/418/Zakon-o-humanitarnoj-pomo%C4%87i>

„popisati ljude koji su došli; adresa, broj sobe, što god, država, nacionalnost. Onda posebno još popis ljudi, koliko... Ovdje se broje dolasci. Mi smo sad recimo kroz ova tri mjeseca imali 507 dolazaka. E sad, od tih 507 dolazaka, vadiš ljude van, koliko je ljudi došlo, jer neki dolaze više puta, pa se to sve računa u dolazak.“ (Andrea, voditeljica *Free shopa*)

U sljedeću tablicu upisuje se koliko je odjeće i predmeta donirano po komadima i mjesecima, nakon čega se sve zbraja u ukupan broj robe za ta tri mjeseca. Posljednji korak je određivanje novčane vrijednosti za svaki donirani odjevni ili higijenski predmet i određivanje ukupne novčane vrijednosti za tu „humanitarku“: „Moraš za sve te staviti neku određenu novčanu vrijednost, tipa sve je više-manje dvije kune, osim higijene, to je kao pet kuna. Neka fiktivna cijena i onda zbrajaš da se vidi koliko su te donacije u novčanom smislu, koliko je u novčanom smislu skupljeno.“ (Andrea)

Primjer rada AYS-a pokazuje proces formalizacije *grassroots* inicijative koja u svom radu nastoji zauzeti položaj po kojem će se razlikovati od etabliranih humanitarnih agencija i „okoštalog“ pristupa humanitarnom radu. Monika je u više navrata naglasila da u prijavama na fondove za bespovratna sredstva, komunikaciji s vlastima i u svakodnevnim poslovima ta organizacija nastoji zadovoljiti nužne administrativne korake i pritom zadržati svoj autentični pristup „alternativnog humanitarizma“ (Ishkanian i Shutes 2021). Drugim riječima, AYS ilustrira tenziju između nastojanja humanitarnih organizacija da dosljedno opravdaju sredstva i/ili formaliziraju svoj status (što im olakšava bavljenje humanitarnim radom) s jedne strane i rizika od „depolitizacije solidarnosti“ te nastojanja da se distanciraju od „konzervativne ideološke prtljage povezane s humanitarizmom“ (Theodossopoulos 2016: 170) s druge strane. Većina organizacija i humanitaraca zahvaćenih ovim istraživanjem u svom svakodnevnom radu nastoji pronaći ravnotežu između te dvije pozicije. U konačnici, na nevladine i humanitarne organizacije valja gledati kao na jedne od aktera šire shvaćenih migracijskih režima, čak i kad se radi o organizacijama ili neslužbenim inicijativama „odozdo“, no njihovu participaciju u tim konstelacijama ne treba poistovjetiti s izostankom potencijala za pokretanje društvenih promjena.

4.3.1. Birokratizacija *odozdo* i odnos između *primatelja* i *pružatelja* pomoći

Osim intervjua s djelatnicama AYS-a, analiza se temelji i na mom iskustvu volonterskoga rada u AYS *Free shopu*. No, kao što sam istaknula ranije, zbog etičkih nedoumica odlučila sam se u manjoj mjeri osloniti na etnografiju volonterskoga rada, a u većoj mjeri na intervjue. Drugim riječima, etnografske impresije u pravilu iznosim u kombinaciji s intervjuima i tretiram ih kao neku vrstu popratnoga sadržaja. Radi se o tome da je mojom izvedbom sudioničkoga promatranja, koja je isprva nastojala kombinirati volonterstvo i istraživanje, s vremenom sve više dominirao volonterski dio angažmana, što nije neobično za ovu vrstu istraživanja. Opis *shopa* koji slijedi jedan je od svega dvije ili tri etnografske bilješke koje sam odlučila uključiti u disertaciju.

Kad sam prvi put stigla u *shop*, Monika me upoznala s ostatkom radne ekipe i uputila na volonterke koje su već bile na svojim pozicijama. Budući da sam najčešće volontirala ponedjeljkom, kao i taj put, u smjeni je sa mnom bila dugogodišnja volonterka koju ću zvati Sonja, umirovljenica koja živi u Novom Zagrebu, relativno blizu tadašnjoj lokaciji *shopa*. Ona mi je vrlo brzo krenula objašnjavati kako funkcionira ovaj donacijski dućan izvlačeći, paralelno s našim razgovorom, gomilu donirane odjeće koju je trebalo razvrstati, popisati i složiti na odgovarajuće mjesto. Odjeću smo razvrstavali po spolu, dobi i vrsti (hlače, majice, šalovi, donje rublje i sl.). Svaka kategorija imala je svoju košaru ili kutiju koju je valjalo popuniti. Prije samog razvrstavanja i slaganja bilo je potrebno prebrojati svu doniranu odjeću i označiti je kao „ulaz“, a kasnije, tokom distribucije, svaki preuzeti komad robe zabilježiti kao „izlaz“.

Ispočetka, police s majicama, hlačama, čarapama i dječjom odjećom te nekoliko redova stalaka s vješalicama na kojima su se nalazili kaputi, jakne, košulje, sakoi, haljine i sl. bili su otvoreni korisnicima *shopa*. Volonterke su stajale za pultom, zapisujući broj preuzetih komada odjeće, obučte higijenskih i kućanskih potrepština za svakog korisnika. Ranije, kako su mi prenijele, police su se nalazile iza pulta, a volonterke bi izvlačile košarice i pomagale u pronalasku traženih artikala. U varijanti samostalnog odabira odjeće, koja je bila aktualna kad sam se priključila volonterskom timu AYS *shopa*, puno je lakše dolazilo do nereda, miješanja različitih kategorija odjeće i razbacivanja, što je volonterima otežavalo posao. Zbog toga smo na jednom od sastanaka dogovorile da ćemo preurediti raspored i vratiti *shop* na varijantu u kojoj volonteri pokazuju migrantima što sve imaju na raspolaganju, a zatim odjeću koju nitko nije odabrao slažu i vraćaju na svoje mjesto. S obzirom da je za distribuciju humanitarne pomoći *shop* dostupan tri puta tjedno u trajanju od tri do četiri sata, ne treba čuditi da u tom kratkom periodu

nastaju gužve. Ujutro bi stizale donacije, a volonterke bi ponekad došle ranije kako bi imale dovoljno vremena razvrstati i zapisati novu odjeću.

Došavši u smjenu prvi put vidjela sam da se u čekaonici okupilo mnoštvo ljudi. Toga dana nas tri volonterke u smjeni podijelile smo tridesetak brojeva, pretežito obiteljima, makar je bilo i samaca. Jedna od nas u čekaonici je vodila računa o dodijeljenim brojevima i redosljedu ulaska u *shop*, dok su druge dvije radile na distribuciji. Budući da sam imala iskustvo iz izbjegličkih kampova u Opatovcu i Slavonskom Brodu, atmosferu u ovom dućanu zamišljala sam drukčije, pretpostavljajući da će se stvari odvijati sporije i ležernije nego li je to bio slučaj 2015. i 2016. usred masovnoga tranzita ljudi u pokretu. Uz to, AYS dućan imao je već uhodanu praksu i znatno manji broj posjetitelja. Međutim, moje pretpostavke pokazale su se tek djelomično točnima. Svoje dojmove nakon prvoga dana opisala sam u terenskim bilješkama:

„Velike obitelji neumorno su dolazile jedna za drugom u naš podrumski shop, djeca su razbacivala izložene cipele i igračke dok su majke pokušavale pronaći odgovarajući broj, boju i vrstu odjevnih predmeta za sebe i za djecu i pokušavale nam, verbalnim i neverbalnim mehanizmima, objasniti što traže. Pritom, Sonja ih je glasno upozoravala da moraju požuriti jer svaka osoba (ili obitelj) koja dođe u shop ima petnaestak minuta na raspolaganju, osobito kad veliki broj ljudi čeka svoj red. Istovremeno je sortirala pristižuće donacije, pomagala ljudima u potrazi i odabiru odgovarajućih odjevnih predmeta, slagala nepravilno složenu ili razbacanu odjeću i kontrolirala upisujem li ispravno distribuciju donacija u Excel tablicu.“⁵⁴

U jednoj od bilješki s terena zapisala sam i da me isprva uznemirio način na koji je Sonja požurivala posjetitelje *shopa* koji bi se malo dulje zadržali neodlučno birajući rabljenu odjeću koju će ponijeti sa sobom u Porin. Međutim, razloge za način na koji je ona postupala shvatila sam nekoliko tjedana kasnije, kada nje nije bilo u *shopu*, čekaonica je bila puna, stigle su vreće novih donacija, a ja sam radila s novim volonterom. Iscrpljena nakon slaganja odjeće, komuniciranja s ljudima i ispunjavanja tablice, bila sam joj beskrajno zahvalna jer mi je pokazala princip rada koji je uistinu funkcionirao. Radi se o tome da vođenje brige o učinkovitoj i pravednoj distribuciji humanitarnih usluga podrazumijeva preuzimanje odgovornosti za stvaranje nelagode kojoj se na početku protivi većina volontera i humanitaraca, bilo da se radi o zaposlenicima Crvenoga križa koji nemaju iskustvo rada u prihvatilištima (poput Lukinoga primjera) ili o volonterima nezavisnih inicijativa. Ovaj primjer još jednom ilustrira tenziju koja

⁵⁴ Terenska bilješka, 16/9/2019.

se stalno pojavljivala na terenu, a to je tenzija između potrebe da izbjegnemo prakse poput dehumanizacije i viktimizacije primatelja pomoći i nošenja sa situacijama na terenu u kojima ih sami prakticiramo. U tom smislu skretanje pozornosti na iskustva humanitarnih radnica i radnika, a to se pogotovo odnosi na transformacije njihovih očekivanja, trajektorije njihovih karijera i svakodnevna iskustva i dileme poput opisane proturječnosti, doprinosi demistifikaciji humanitarnoga rada. Time se skreće pozornost na različita naličja humanitarizma, kao i na važnost procesualnosti i temporalnosti o kojima ovise pristup i intenzitet humanitarnoga angažmana.

Jedan od primjera u kojima se očituje spomenuta nelagoda u različitim prostorima humanitarnog izuzeća, bilo da se radi o distribucijskom šatoru slavonskobrodske kampa, *AYS shopu* ili Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite, proizlazi iz pretpostavke humanitarnog režima da će se ljudi u uvjetima prisilne izmještenosti zadovoljiti bilo kojim komadom odjeće ili obuće, osim ako nisu vidno preveliki ili premaleni. Među volonterima/aktivistima, kao i antropolozima koji su se tijekom 2015. i 2016. godine, uz istraživačke, okušali u volonterskim ulogama, dolazilo je do frustracija kako zbog poderane ili pak ljetne odjeće među donacijama Hrvatskog Crvenog križa, tako i zbog „nerazumljivog imperativa [među izbjeglicama] da odjevni predmetu budu *small* i *tight*, po mogućnosti *jeans* i *pidama*“ (Škokić i Jambrešić Kirin 2017: 90). Sonja je izdvojila sličnu, dijelom frustrirajuću situaciju u kojoj je korisnica tražila odjevni predmet ružičaste boje:

„To je jedino kad su mi izbjeglice znale dići živac u shopu, kad te ovako gleda: 'A nemate to u, recimo, u rozoj boji?' Mislim ona vidi di je, i ja se stvarno rasturam da nađem, mene veseli da netko nađe, i ja znam šta imam, pa ponudim, jer mislim da bi to bilo dobro i 'je je', to joj se jako sviđa, samo kad bi bilo u rozoj boji. Ali nema veze, većina ljudi je zadovoljna, što je meni bitno.“

S tim je u vezi i pitanje kako reagirati u slučaju kad nas primatelj pomoći provocira/iritira odnosno, kad ne ispuni naša očekivanja, a koja su najčešće, ali ne nužno, utemeljena u idealiziranoj predodžbi o izbjeglicama kao poniznim i zahvalnim subjektima kojima se zbog iskustva izmještenosti i stradanja pripisuju osobine poput prilagodljivosti, nevinosti i dr. O sličnim primjerima i iz njih proizašlim frustracijama razgovarala sam s Melitom, djelatnicom humanitarne organizacije koja trenutno radi u BiH. Ona rješenje vidi u tretiranju humanitarnoga rada isključivo kao posla jer to podrazumijeva da izbjeglice ne moraju pokazivati zahvalnost za pruženu uslugu. Smatra da profesionalnost u radu, koja se odnosi na održavanje socijalne i

emotivne distance, pomaže da se radnici uspješno nose s rizicima humanitarnoga zanimanja, čak i ako se radi o volonterskom angažmanu:

„Ono što mi je negdje ključno je razumjeti da ljudi s kojima radim meni ne duguju zahvalnost za to što radim jer sam ja plaćena za to što radim i da negdje cijeli taj dio za koji znam da neki kolege imaju i koji sam možda i ja imala u nekom času je, ono, taj neki osjećaj nezahvalnosti, odnosno razočarenja u ljude koji su korisnici usluge. Što je poprilično, zapravo, bez veze. Tako da, negdje, ono, razumjeti da ja imam vrlo sebične motive i mimo ovoga što sam plaćena da se bavim ovim poslom je meni negdje bilo važno.“

Saman, jedan od sudionika istraživanja koji je godinama radio u poslijeratnoj Bosni, a u trenutku intervjua bio je zaposlen u humanitarnoj organizaciji u Hrvatskoj, ispričao mi je da mu je trebalo dosta vremena i iskustva dok nije pronašao „formulu“ koja mu pomaže da se nosi s izazovima humanitarnoga rada:

„Takvih situacija je prije bilo mnogo više, kad sam bio mlađi. Sad sam našao formulu. Formula je jednostavna: Nemoj očekivat', sve je dobro. Prije neki dan smo dijelili... Mislim dijelili su nešto, a ja sam bio dio toga. Jedna od kutija od nečega je bila prazna, došao je čovjek i žalio se što je kutija prazna. Tvornički, kutija nije bila niti otvorena. Ljudi su se uzbunili, ovako, onako. Ja mislim: 'Bože dragi, toliko je podijeljeno.' Nijedan od njih nije došao da kaže: 'Ovo je dobro. Ovaj miris mi se sviđa. Ovo je dobra boja. Ovo mi je po mjeri'. Jedan je falio i to je nešto što tom čovjeku uopće neće koristiti. Nekada bi to bilo veliko razočarenje. Sada sam se smijao. Eto ti, nek' drugu uzme. Shvatiti njih, shvatiti sistem i shvatiti situaciju pomaže.“

Osim što AYS *shop* ilustrira više puta opisanu dilemu karakterističnu za humanitarizam, spomenuto dvoje sugovornika s višegodišnjim iskustvom rada rješenje toj dilemi pronalaze u tumačenju humanitarizma kao posla. U sljedećem poglavlju ukratko ću predstaviti više puta spomenuti Centar za mirovne studije, organizaciju koja nastaje u kontekstu mirovnjačkoga aktivizma 1990-ih u Hrvatskoj i koja se već dugi niz godina bavi zaštitom prava izbjeglica i migranata.

4.4. Humanitarni rad i civilno društvo: Centar za mirovne studije i *Inicijativa Dobrodošli!*

Centar za mirovne studije je primjer organizacije koja od 1990-ih djeluje u okruženju pomagaštva i civilnoga društva, koncepta koji su od devedesetih podvrgnuti procesima

institucionalizacije i birokratizacije. Ta organizacija je započela s radom kroz programe *grassroots* mirovnjačkog aktivizma u ratnoj i poslijeratnoj Hrvatskoj.

„Umjesto nekakvog malodušnog i pretjerano profesionaliziranog humanitarstva koje bi zamjenjivalo suvislu diplomaciju i odlučnu međunarodnu akciju da zaustave genocid, mirovni pokreti su ponudili značajniju alternativu. Naime, vezali su antiratni stav uz iskrenu solidarnost društvene akcije koju su provodili sa lokalnim i stranim aktivistima i volonterima u obliku praktične izgradnje mira – kao što je bio pionirski Projekt obnove Pakrac“ (Stubbs 2010: 16).

Volonterski projekt obnove u Pakracu (1993. – 1997.) bio je međunarodni volonterski program koji je uz podršku UN-a vodila Antiratna kampanja Hrvatske u partnerstvu s grupom MOST beogradskog Centra za antiratnu akciju (CAA) s ciljem izgradnje mira u gradu koji je tad bio podijeljen na hrvatsku i srpsku stranu (Božičević 2010: 50). U projektu je sudjelovalo više od 400 volontera koji su radili na obnovi razrušenih građevina i na programima „socijalne obnove“ (dječje igraonice, kompjutorski tečajevi, ženska grupa, rad s mladima, učenje engleskoga jezika itd.) (ibid.: 50). Nakon dovršetka programa u Pakracu, gotovo izravno iz Volonterskoga projekta nastao je Centar za mirovne studije, a iz iskustva tih mirovnjaka i volontera, navodi Božičević, nastali su i Volonterski centar Zagreb, Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (CESI), pakrački Klub Žena i Centar za podršku i razvoj civilnog društva Delfin (Božičević 2019, Portal Novosti⁵⁵). Prema Stubbsu, CMS je s vremenom zadobivao različite uloge i postao organizacijom s nekoliko mandata, što uz program mirovnih studija uključuje programe vezane uz antidiskriminaciju te fokus na mladima, tražiteljima međunarodne zaštite i sigurnosnim politikama. Na strukturu i oblik organizacije neizbježno su utjecali donatorski trendovi i potreba za sredstvima, poput sredstava iz fondova Europske unije (Stubbs 2013: 20). Bez obzira na snažnu zagovaračku i aktivističku poziciju, CMS zajedno s drugim nevladinim organizacijama sudjeluje u stvaranju onoga što Stubbs naziva tehnopolitkom civilnog društva i njegovom posljedičnom transformacijom u profesionalizirani treći sektor (ibid.: 21). Osnivanje Kuće ljudskih prava 2008., kojoj zajedno s CMS-om pripada šest organizacija, može se smatrati nekom vrstom vrhunca institucionalizacije nevladinih organizacija u Hrvatskoj (ibid.: 20).

Centar za mirovne studije 2015. godine pokrenuo je *Inicijativu Dobrodošli!* nastojeći putem već postojećih organizacija civilnog društva mobilizirati što veći broj volontera. Djelatnica CMS-a, koju ću zvati Nela, njihovu je ulogu opisala na sljedeći način:

⁵⁵ <https://www.portalnovosti.com/heroji-mira-u-pakracu-sam-ucio-od-najboljih> (pregled 16.12.2021).

„Dakle, pošto je organizacija Centar za mirovne studije jedna od organizacija koja je nakon rata proizašla iz te Antiratne kampanje i ima, zapravo, doticaja s drugim organizacijama na civilnoj sceni, tako da uvijek kad se radilo o nekakvom području koje je u domeni neke organizacije, onda se očekivalo od te organizacije da će ona nešto pokrenuti radi izgradnje solidarnosti u društvu. Tako da se u tom momentu to očekivalo od CMS-a, kad je krenulo s izbjeglicama. Postojala je svijest u organizaciji o tome da će se to trebati napraviti da se otvori prostor drugima da se uključe i da zajedno onda radimo na promjeni. Onda smo mi unutar organizacije predlagali kako ćemo se raspodijeliti, ovisno o područjima i smjerovima u kojima želimo djelovati. I tu su zapravo osmišljene neke grupe, radne grupe oko kojih su se onda ljudi okupljali.“

Isprva je osmišljeno nekoliko radnih skupina, ali u praksi je postojala „grupa koja je radila direktno na terenu, grupa koja se bavila zagovaranjem i grupa koja se bavila medijskim radom“ [Nela]. Ta sugovornica Inicijativu Dobrodošli! smatra vrlo važnom jer je mnogima omogućila odlaske na teren, uključivanje u pružanje podrške izbjeglicama, a zatim i eventualnu mogućnost utjecaja na politike i donošenje odluka.

Druga zaposlenica CMS-a, koju ću zvati Dora, pojasnila mi je da je Inicijativa Dobrodošli! nastala kao odgovor na migracijsku krizu, za koju, kako su smatrali, nije postojao adekvatan državni odgovor. „Inicijativa broji otprilike sedamdesetak organizacija i jedan nogometni klub, 'Zagreb 041'. U periodu dok je balkanski koridor bio otvoren, brojali smo četrinstotinjak volontera koji su bili aktivno uključeni u podršku koju smo pružali na terenu.“ 2015. godine otvoreno je radno mjesto koordinatorice Inicijative čiji je zadatak bio koordinirati rad volontera te provoditi dio vremena na terenu, te uz to sudjelovati u CMS-ovom programu borbe protiv rasizma, ksenofobije i diskriminacije⁵⁶.

Kao što sam opisala u prethodnim poglavljima, paralelno uz razvoj Inicijative Dobrodošli! nastale su i druge platforme samoorganiziranih građana koji su nedugo nakon toga osnovali Are You Syrious. Uzmemo li u obzir da usprkos snažnim zagovaračkim i aktivističkim uporištima CMS pripada sad već prilično formaliziranom trećem sektoru, ne treba čuditi da njegova

⁵⁶ Sugovornica mi je objasnila da se radi o širem programu pod kojim je funkcionirao i program vezan uz azil i migracije, a koji danas djeluje odvojeno: „Sad smo nekako ipak razdvojili te teme, odnosno fokusirali program na azil i migracije, integraciju općenito, a samo diskriminaciju smo ipak odvojili u... mislim, i dalje ti programi surađuju, rade povezano, ali više nisu jedan program jer smo shvatili da je onda taj program bio dosta velik pa je teže i koordinirati sve osobe u njemu“.

postojeća struktura nije odgovarala volonterima koji su imali potrebu za neovisnošću i spontanošću kakvu su imale inicijative samoorganiziranih građana:

„Ljudi su htjeli biti bez struktura, slobodni da rade što hoće, što ima, mislim ja, svoje prednosti i nedostatke. Mislim da smo mi bili, upravo iz tog iskustva iz kojeg smo proizašli, uhodani i postavili smo neke stvari. Nekom se to sviđjelo, nekom ne, i mislim da je bilo super da ljudi mogu birati gdje žele ići i što žele raditi.“ (Nela)

Nakon što je u ožujku 2016. službeno zaustavljen tranzit balkanskim koridorom Inicijativa je nastavila raditi sporijim tempom. Premda su se tada mnogi vratili svojim ranijim temama i poslovima, CMS je nastavio voditi tu platformu te skupinu osoba i organizacija koja se okupila uz nju pokazavši interes za aktivno bavljenje tim područjem. Osim volonterskoga angažmana koji je u sklopu Inicijative uglavnom podrazumijevao rad u kampovima, CMS već godinama ima uhodani volonterski program i pripadajući klub volontera „KVOC“. Nedugo nakon zatvaranja Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavanskom Brodu neki volonteri Inicijative, željni dugoročnijeg angažmana i rada na integraciji, pridružili su se KVOC-u. Rad u KVOC-u, kako mi je pojasnila Dora, razlikuje se od rada na terenu u sklopu Inicijative po tome što podrazumijeva volontiranje od barem šest mjeseci, a volonteri prolaze temeljitu edukaciju.

Pozicioniranost CMS-a u kontekstu funkcioniranja izbjegličkoga koridora i rada u kampovima koji su bili otvoreni u hrvatskom dijelu koridora ovisila je o direktnom radu na pružanju humanitarne pomoći. Radilo se o tome da je Inicijativa, koju je predvodio CMS, u kampovima djelovala kao volonterska ispomoć u distribuciji humanitarne pomoći, najviše odjeće, na programima koje je vodio Hrvatski Crveni križ. Naime, Hrvatski Crveni križ bio je odgovoran za organizaciju humanitarne pomoći u kampovima u Opatovcu i u Slavanskom Brodu, te su volonteri organizacija civilnoga društva pomagali tamo gdje je bilo najpotrebnije. Potonje se osobito odnosilo na kamp u Opatovcu, prvi izbjeglički kamp u hrvatskom dijelu koridora koji je funkcionirao do kraja listopada 2015., gdje su volonteri Inicijative sudjelovali u distribuciji hrane, odjeće i deka, usmjeravanju obitelji s malom djecom u UNICEF-ov „prostor za mame i bebe“ i sl. Jedna od volonterki prisjetila se svojih iskustava iz Opatovca i osvrnula se na problem oko nepromišljene i nesustavne distribucije u kojoj se ljudima, osim što im se pristupalo kao životinjama,

„gura[la] u ruke hrana i to bez pitanja da li im to treba, a znamo u tom trenutku da, znači ako smo mi u Bapskoj [a s druge strane je Šid], [...] istu stvar radimo. Znamo da je dio ljudi već nešto dobio u ruke i ako im mi guramo hrpetinu jabuka i ne znam, još jakni,

još ovoga još. Naprosto ih ne pitamo da li im to treba, a istovremeno, ti isti volonteri, ono, se bune kako su ljudi nezahvalni i ne znam kakvi jer pale jakne.“

Kako bilo, volonteri okupljeni oko CMS-a i Inicijative Dobrodošli! nalazili su se u situaciji u kojoj su se bavili distribucijom humanitarne pomoći premda to nisu smatrali svojom primarnom aktivnošću. Kako je naglasila djelatnica CMS-a, nisu željeli „izbjeglice stavljati u poziciju žrtve, nego im pružati podršku da postanu samostalni pojedinci u društvu“ (Nela). Narativ o produbljanju viktimizacije dominantan je kao kritika humanitarizma kojom organizacije civilnog društva nastoje odvojiti svoj rad od rada organizacija koje prvenstveno imaju ulogu pružateljica usluga, kao što je Crveni križ, smatrajući se pritom zagovaračkim, a ne humanitarnim udrugama. Međutim, kao što sam već objasnila, 2015. godine došlo je do potrebe za mobilizacijom većeg broja ljudi koji bi radili na distribuciji i sličnim poslovima, a CMS je kroz taj oblik pomagačkoga rada na terenu stvarao bazu za djelovanje na drugim razinama, poput zagovaranja, bavljenja medijima i sl. Rad Inicijative Dobrodošli! bio je organiziran na način da su grupe ljudi na teren odlazile na otprilike tjedan dana, „gdje su ljudi onda pružali direktnu podršku na terenu u vidu dijeljenja svih humanitarnih potrepština, ali i u vidu pružanja informacija o sustavu azila u Hrvatskoj“ (Dora). U razgovoru o dinamici između humanitarnog i zagovaračkoga rada u slavonskobrodskom kampu čula sam mišljenje da su te dvije pozicije nužno isprepletene i da ovisе o vrijednosnoj poziciji pomagača, odnosno organizacije:

„Tako da ja mislim da je to sve međusobno isprepletено, povezano jedno s drugim. Sad je samo pitanje iz koje vrijednosne pozicije ti ideš. Da li ti radiš samo humanitarno pa nemaš vrijednosne aspekte koje gledaš, nego samo daješ vodu, vodu, vodu i ideš. Ili dok daješ vodu gledaš što se događa, pa pitaš osobu: Jel' ti treba pravna pomoć? Jel' ti treba pravni savjet? Ja znam osobu koja ti može pomoći.' Pa onda kombiniraš i zapravo radiš nekakav holistički pristup toj temi. Mislim da je to razlika u organizacijama koje rade.“
(Nela)

CMS i Inicijativa Dobrodošli! kombinirali su pružanje humanitarne pomoći na terenu sa zagovaračkim radom i svojim aktivističkim uporištima. Ispreplitanje političkoga aktivizma i humanitarizma jedna je od ključnih sastavnica alternativnih kompozicija pomoći koje su se u kontekstu izbjeglištva značajno proširile u Europi od 2015. naovamo. Vrlo sličnu pojavu u Grčkoj Katerina Rozakou nazvala je *solidarnim humanitarizmom* (2017, 2020), a Robert Vandevordt *subverzivnim humanitarizmom* (2019). Premda većina volonterskih i neovisnih humanitarnih inicijativa nastaje kao reakcija na suviše birokratizirani humanitarni sektor i na manjkavosti ili izostanak državnoga odgovora, solidarni humanitarizam karakterističan je po

tome što redefinira odnos između pomagača i izbjeglica tako što usvaja horizontalan pristup i stavlja koegzistenciju u prvi plan (Rozakou 2020: 199). Na to ispreplitanje je osobito važno skrenuti pozornost budući da je dominantan narativ na postojećoj 'civilnoj sceni' u Hrvatskoj humanitarno djelovanje poistovjećivao s nedostatkom solidarnosti i političkoga angažmana. To je ujedno značilo da humanitarizam u pravilu izbjeglice stavlja u submisivan položaj, arbitrarno ovisan o djelima i volji pomagača. Ta perspektiva je proizašla i iz iskustva vezanog uz imperijalističku poziciju stranih organizacija i njihov utjecaj na razvoj civilnoga društva 1990-ih, kao i uz njihovo favoriziranje psihosocijalnih i terapijskih projekata, odnosno, onoga što je Vanesa Pupavac nazvala psihosocijalnim upravljanjem (vidi npr. Pupavac 2004). Međutim, nezavisni volonteri, novonastale humanitarne organizacije i zagovaračke udruge čije se djelovanje intenziviralo od 2015. naovamo u svom radu kombiniraju oba pristupa, dakle prakse koje se smatra solidarnima i one koje se povezuje s humanitarizmom. Osim toga, osnivanjem udruga, odnosno organizacija civilnoga društva, volonterske inicijative prolaze kroz institucionalizaciju i ulaze u područje projektnoga rada, donatorskih politika i tehničko-nadzorskoga pristupa radu. To je važno jer se profesionalizacija rada povezuje s asimetričnim pristupom između izbjeglica i pomagača i depolitizacijom stradanja. Također, *grassroots* organizacije se međusobno razlikuju. Kao i etablirane humanitarne organizacije u kampu u Slavonskom Brodu *grassroots* organizacije traže svoju nišu na tržištu, specifičan pristup, uslugu i način rada koji će ih razlikovati od drugih pružatelja pomoći i tako im pomoći u pronalasku donatora. Princip i prakse rada koji odražavaju intersekcionalnost humanitarizma, pod čime mislim na odnos i dinamiku među različitim pozicijama i pristupima humanitarnom radu detaljnije analiziram u sljedećem poglavlju.

4.5. Između depolitizacije i repolitizacije

Ranije spomenuta volonterka Sonja počela je volontirati, kako kaže, prvenstveno iz „humanitarnih razloga“. Njena motivacija proizašla je iz društvenosti i osobne potrebe za angažmanom, kao i iz želje za novim iskustvima, posebice otkad je u mirovini i na raspolaganju ima dovoljno vremena za volontiranje. Na njenu odluku utjecali su i vrlo praktični razlozi poput toga da je Prihvatilište za tražitelje azila vrlo blizu njenom mjestu stanovanja: “Blizu mi je pa ću učiti s dječicom malo, pomoći djeci učiti ili ću se igrati s njima, znači isto humanitarna gesta.“. Nakon što je počela volontirati i vidjela kako izgleda Prihvatilište, kakvi su uvjeti toga smještaja, nakon što je upoznala ljude koji su tamo smješteni i uvidjela probleme s kojima se

susreću, promijenilo joj se mišljenje o vlastitoj perspektivi i ulozi kao volonterke. Postala je angažiranija te svoje djelovanje sad smatra i humanitarnim i aktivističkim:

Međutim kad ti tamo jedanput vidiš to, šaka jada, 2017., kad sam ja počela dolaziti, nije bilo na stubištu jednom svjetla, kad si išao s jednog kata na drugi, jel'. Mislim, šaka jada, e i onda nekak' upoznaš i te druge ljude u Porinu, ne samo roditelje te djece, pa onda upoznaš, pa te pozovu na čaj i donesu čaj, tak' sam se sa svima njima... I onda nekako počneš drukčije gledati, primjećuješ te izbjeglice.“

Njena ideja je bila, a zbog toga je pisala i ministru unutarnjih poslova, da se tražitelje međunarodne zaštite smjesti kod obitelji ili samaca koji žive u velikim stanovima. Umjesto da se financiraju smještaj u prihvatilištima, hrana, posteljina, higijenski proizvodi, pomoć brojnih organizacija i sl., sredstva bi se mogla preusmjeriti, smatrala je, na domaćine. Postojao bi neki tip reciprociteta i uzajamne brige na način da bi tražiteljima/cama međunarodne zaštite život s lokalnim stanovnikom/com olakšao učenje jezika i život u novoj zajednici, dok bi starijim osobama dobro došlo društvo i pripomoć u kući.

Bez da ulazim u meritum ovog zanimljivog prijedloga integracijskog procesa, Sonjina inicijativa i pokušaj kontaktiranja ministra su primjeri angažirane prakse kakvu nije prakticirala ranije. Zapravo, nije znala kako funkcioniraju sustavi azila i skrbi o izbjeglicama u Hrvatskoj dok nije počela volontirati u Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite u Zagrebu, stoga je aktivizam povezala s bliskošću i vlastitim osvještavanjem činjenice da su izbjeglice, kako kaže, „sasvim normalni ljudi“. Njenom aktivističkom angažmanu prethodio je onaj humanitarne prirode, kojega vidi kao pružanje pomoći bez detaljnijega uvida u okolnosti života i smještaja, pravne norme međunarodne zaštite, manjkavosti migracijske politike, eskalaciju nasilja nad ljudima u pokretu na hrvatskim granicama i sl. Angažman u društvenom, pa i političkom smislu poput Sonjinog pisma ministru nastaje na humanitarnim premisama, koje su podrazumijevale pomoć nepoznatim osobama, ali kroz upoznavanje sa situacijom i stvaranje prijateljstava Sonja postaje aktivisticom. Kao primjer svakodnevnog aktivizma izdvojila je svoje reakcije na komentare poznanika o osobama u statusu tražiteljica međunarodne zaštite i izbjeglica koje nose hidžab:

„Postala sam ujedno i aktivista; kad meni vele moji poznati: 'Pa kaj Amina ne skinе maramu?' A ja pogledam: 'A zakaj ti ne staviš maramu?' Pa mislim svatko ima svoj izbor, ja ni ne primjećujem da Amina ima maramu. Shvaćaš kaj ti hoću reći? To je

poanta prihvaćanja, jel'? Tako da, velim ti, dok god ima tog aktivističkog u meni...
Vidiš da sam pisala ministru!“

Prema istraživanju odnosa između filantropije i solidarnosti u kontekstu grčke financijske krize Dimitrios Theodossopoulos (2016) dolazi do zaključka da je participacija u inicijativama solidarnog humanitarizma više doprinijela volonterima u smislu podizanja političke svijesti, nego li je pomogla samim *korisnicima* pomoći tj. osobama s kojima su se ti pokreti primarno solidarizirali. Unatoč tomu što je humanitarna pomoć sama po sebi vrlo privremeno i nedostatno rješenje, budući da se fokusira na neophodne fizičke potrebe najčešće u kriznim okolnostima, sam čin pružanja pomoći, smatra Theodossopoulos, potiče stvaranje aktivne mreže građana u potrazi za promjenom (Theodossopoulos 2016: 180). Međutim, to ne isključuje procese depolitizacije i individualizacije stradanja (Ticktin 2014 citirano u *ibid.*).

Za razliku od Theodossopoulosa, kroz etnografsko istraživanje izbjegličkoga huba u Milanu Sinatti dolazi do zaključka da solidarno-pomagački rad na podjeli humanitarne pomoći i, makar suptilno i indirektno, na zagovaranju prava, organizaciji prosvjeda i sl. *repolitizira* izbjeglištvo (2019). Naime, Sinatti nadopunjuje kritiku biopolitičkog humanitarizma skrećući pozornost na različite aktere na terenu koji prakticiraju dvije vrste humanitarizma, ovisno o odnosu prema migrantima. Tako razlikuje *minimalistički humanitarizam*, koji svojim pristupom humanitarni rad svodi na zadovoljenje osnovnih potreba primatelja/korisnika pomoći pri čemu depolitizira izbjeglištvo i *osnažujući humanitarizam* koji „rehumanizacijom načina na koji se pomoć dijeli na terenu, davanjem glasa globalnim nejednakostima i nepravdama, zauzimanjem uloge stražara i propitivanjem institucija, repolitizira polje migracija“ (2019: 146). U konačnici, suprotstavljajući te dvije perspektive – institucionalnu i građansku – Sinatti ukazuje na pluralnost humanitarnih tradicija koje zauzimaju različite političke pozicije (*ibid.*). Primjetivši slične trendove na terenu, Katerina Rozakou pokazuje kako su volonterske inicijative u Grčkoj poticale socijalnost, nasuprot filantropskom darivanju kojega, zbog asimetričnoga položaja između primatelja i darivatelja, prati *tabu dara*. S obzirom da se baziraju na perspektivi egalitarizma i emancipacije Rozakou navodi da takve inicijative nastoje *rehumanizirati* predodžbe i politike o *strancima* (2016: 195).

Primjer repolitizacije izbjeglištva i rehumanizacije odnosa između pomagača i izbjeglica može se iščitati iz stava koordinatorice AYS *Free shopa* o uvođenju pravila i standardizaciji rada u *shopu*. Ona je smatrala da bi uvođenje pretjeranih pravila narušilo našu ljudskost, glavnu ideju

i princip humanitarnoga rada. Na intervjuu sam joj spomenula kako sam se jednom prilikom dogovorila s redovitim posjetiteljem *shopa* da ću mu donijeti hlače i nešto sportske odjeće. Primijetila sam da je više puta tražio takvu odjeću i da je nije mogao pronaći, a to je svakako bilo nešto što sam namjeravala donirati. Međutim, u službenom okruženju distribucije humanitarne pomoći taj bi se postupak protumačio neprofesionalnim jer sam „mimo pravila“ donirala odjeću, izdvojila jednu osobu i tretirala je drukčije od ostalih. Međutim, moja sugovornica u tome nije prepoznala problem, posebice ne ako time nisam ugrozila druge posjetitelje. Ona to tumači na sljedeći način:

„Meni je to isto drago da i vi razvijate odnose s ljudima i u tom smislu, dogovoriš se: 'Donijet ću ti.' Zašto ne? Ja nemam ništa protiv toga. Može mi netko [reći]: 'Nemoj to raditi jer onda nije fer.' Što je to fer? Što je to fer, a što nije fer? Ne bi bilo fer da ne daš nekome kad ti dođe. Normalno da se ti s nekim malo više povežeš nego s nekim drugim. To je isto sasvim ok. Ja nemam ništa protiv toga. Nemam ništa protiv toga da ljudi razmjenjuju brojeve, osim u ekstremnim situacijama gdje lik uzme trudnici broj, to mene jebe. Ali ovo tu, znaš, nije da ću ja sad doći gore njima reći: 'Ne možete vi to tako ili ne možete vas dvije skupa.' Mislim, kakva bi ja to osoba bila? Kakvi bi mi ljudi bili kad bi još u cijeloj toj situaciji utjerivala nekakva pravila koja su suluda i nemaju veze s vezom?“

Nasuprot primjeru iz *shopa*, Sonjina priča je važna jer se u procesu transformacije pomagačice u aktivistkinju na neki način ogleda odnos između dvije perspektive i dva pristupa radu, a koji Sinatti prepoznaje kao „tenziju između depolitizacije i repolitizacije“ (2019: 145). Na terenu sam često nailazila na takvu tenziju, na ambivalentno shvaćanje humanitarnoga rada, najčešće kad se radi o odnosu između organizacija, no ponekad se ta tenzija nalazila i unutar istih organizacija, pa i na individualnoj razini zaposlenika/volontera. Na nju utječe niz faktora, kao što su specifičnost neke situacije, iskustvo volontera i zaposlenika, uvjeti rada itd. Tenzija između tih dviju razina najčešće se poistovjećuje s odnosom između djelovanja „odozdo“ i „odozgo“, zatim između etabliranih organizacija i novosnovanih udruga ili se povezuje s pozicioniranjem organizacija u političkom smislu. Na to se osvrnula Nela:

“Mislim, nekad smo mi u CMS-u razočarani zato što neki drugi ne djeluju više, ali opet ti drugi ne djeluju više zato što ne mogu. Ali opet, zato smo mi tu. Svi djelujemo s istim ciljem, ali imamo različite metode rada. Netko će ići u medije pa će govoriti, a netko

neće. Netko će ići direktno na sastanak s ministrom. Tako da mislim da se svim tim pristupima generalno doprinosi nečemu. Naravno da bi bilo bolje kad bismo bili povezaniji, komplementarniji, ali da, nekad nismo. Ne znam zašto, zbog određenih pozicija moći u svakoj organizaciji, a onda i na političkoj sceni.”

Etablirane humanitarne organizacije često se povezuje s apolitičnim pristupom pomoći koji je utemeljen u asimetričnom odnosu između pomagača i žrtve i koji uz to standardizira humanitarni rad te komercijalizira humanitarnu pomoć. Kad sam upitala Moniku u kakvom je odnosu AYS s drugim organizacijama, rekla je da joj se čini da ih „UNHCR i ovi slični nikad nisu shvatili ozbiljno“. Smatra da je to dijelom i zbog njihovog „inicijalnog djelovanja, koje je bilo dosta gerilsko“. Čini joj se da je na početku njihova djelovanja dolazilo do manjih sukoba, odnosno, do načina komuniciranja koji bi nastao kao opravdana reakcija na nepravdu, ali zbog kojega ih u tim diplomatskim humanitarnim krugovima nisu shvaćali ozbiljno:

„Bili smo karakterizirani kao neki... Neki blesavi aktivisti koji će se, znaš... Nije uvijek loša stvar biti aktivist, ali nisu nas shvaćali ozbiljno. Oko svega se mi sad tu javljamo, deremo, radimo probleme i slično. I zapravo, mislim... Ono što mi se čini je da ti ljudi [pokretači inicijative i prvi volonteri] uopće nisu imali ideju koliko mehanizama je iza svega toga. Koliko kojih ljudi, stručnjaka, sposobnih, kompetentnih, inteligentnih ljudi radi u tome. I jednostavno, nekako zato... A mislim, s druge strane, mislim da su oni veoma ograničeni svojim hijerarhijama i takvim stvarima, tako da... To je ta jedna, nažalost, okoštalost koju mi za sebe ne želimo.“

Primjer koji moja sugovornica opisuje i proces koji naziva okoštavanjem, misleći ne toliko na samu profesionalizaciju rada koliko na neki vrstu otuđenoga formalizma koji sabotira politički potencijal solidarnosti na kojoj inzistiraju aktivisti AYS-a, također ilustrira tenziju između ta dva pristupa. Unatoč neizbježnoj institucionalizaciji i prilagodbi normama nevladinog sektora AYS u svom radu nastoji zadržati svoj izvorni karakter i pristup: „Stvarno, velim ti, nastojimo se oduprijeti tom okoštavanju. Znam da ljudima i volonterima nekad tako ne izgleda kad ja kažem: 'Trebam papir, trebam...' Ali čuj...“ Dakle, u svom pristupu AYS pokušava repolitizirati izbjeglištvo, pa i sami humanitarizam, i pritom zadovoljiti osnovne elemente institucionalizacije kako bi uopće mogli provoditi svoje aktivnosti.

Skrećući pažnju na tenzije slične onoj između depolitizacije i repolitizacije, Didier Fassin upozorava da „binarna redukcija života na opoziciju između prirode i povijesti, golog i kvalificiranog života“, uvezena iz filozofskih spoznaja u polje sociologije i antropologije, anulira zatečeno stanje kompleksnosti i punine života na istraživačkom terenu (2010: 93). Fassin smatra da se svi mogu složiti oko toga da sile poput tržišta i države ljudska bića sustavno svode na puko preživljavanje, ali da čak i unutar samih struktura moći demokratska načela mogu proizvesti alternativne strategije koje nadilaze potonju redukciju, dok sami subjekti stradanja koriste različite taktike pružanja otpora (usp. Stierl 2019) transformirajući svoju golu egzistenciju u politički instrument i resurs afektivnog izričaja (Fassin 2010: 93-94). Razotkrivanju tih kompleksnosti, tenzija i partikularnosti doprinose upravo etnografska istraživanja.

Sljedeća poglavlja pobliže opisuju iskustva rada u sektoru humanitarizma i civilnog društva. S obzirom da su primarni fokus istraživanja bile perspektive djelatnika humanitarnih organizacija, načini na koji oni vide antagonizme humanitarnog rada, poteškoće u funkcioniranju sektora, svakodnevne radne prakse i sl., značajan dio sugovornika osvrnuo se na problem profesionalnog sagorijevanja i emotivne iscrpljenosti uslijed rada u specifičnim okolnostima izbjeglištva i migracija te prekarnoga trećega sektora. Ti razgovori iznjedrili su tzv. *burnout* kao jedan od vodećih problema rada u humanitarnom i civilnom sektoru. Uz problem prekarizacije i projektifikacije humanitarnog rada, sljedeća poglavlja bave se iskustvima sagorijevanja, zamora i iscrpljenosti u kontekstu humanitarizma, a pristupa im se iz perspektive afektivnoga rada.

5. Afektivni rad u prekarnom civilnom i humanitarnom sektoru

5.1. Motivacije humanitaraca i iskustva projektinoga rada

Zbog toga što često djeluju u privremenim, kriznim okolnostima, ali i zbog projektifikacije rada u širem smislu, pomagačke organizacije dobivaju sredstva koja su kratkotrajnoga karaktera. Kao što je opisano u prvom dijelu disertacije, donatori (zaklade, međunarodne agencije, države i sl.) od organizacija očekuju da racionalno koriste resurse i temeljito izvještavaju o tome gdje su, kada i kako ta sredstva potrošile. Te donatorske politike rezultirale su prekarizacijom nevladinoga sektora, što sigurna i dugotrajna zaposlenja čini teško ostvarivima, a radnice i radnike stavlja u stanje neizvjesnosti.

Većina djelatnica i djelatnika koje sam intervjuirala radi na kratkotrajnim ugovorima. Čak i kad se radi o ugovorima na neodređeno vrijeme, njihove pozicije vezane su uz projektno financiranje, što stvara tek privid sigurnosti kakvu podrazumijevaju stalni poslovi. Stoga je vrlo važno poticati stvaranje stalnih radnih mjesta unatoč nesigurnom financiranju, čime se radnicima ipak na neki način daje garancija da će zadržati to radno mjesto dokle god mogućnosti financiranja to dozvoljavaju. Ovako je to komentirala Dora, „Konkretno je da nisam ovisna o nekom programu, odnosno završetku projekta, ali nama u *NGO-ima* uvijek sve ovisi o financijskoj situaciji, prioritetima i mogućnostima u odnosu na određenu godinu. Tako da bih ja rekla da je to uvijek neka doza nesigurnosti.“

Prije nego što se zaposlila, Dora je volontirala u CMS-u, a tamo je pohađala i program Mirovnih studija. Kad joj je ponuđena plaćena pozicija u jesen 2015. nije ni razmišljala o vrsti ugovora, već je bila uzbuđena i iznenađena jer je vrlo brzo nakon što je stekla diplomu dobila priliku raditi u nevladinom sektoru, gdje su mogućnosti financiranja i rasta organizacija ograničene, i to na temi kojom se htjela baviti odmalena. NVO sektor u Hrvatskoj ostavlja dojam ne samo angažirane i vrijedne profesije, nego i sektora u kojem je teško ponaći posao jer se pozicije za nova radna mjesta rijetko raspisuju. Zbog svega toga na početku joj nije bilo toliko „bitno radi li o honorarnom ugovoru ili konkretno ugovoru o radu“. Međutim, nakon nekoliko godina dobila je sigurnije radno mjesto i uvidjela sve prednosti takvoga ugovora. Ipak, skrenula mi je pažnju i na to da su se uvjeti rada i života danas znatno promijenili, zbog čega ne vjeruje da će imati starosnu mirovinu:

„Sad vidim neke razlike i vidim na koji način je to drugačije. [...] Mislim, idu sva davanja za mirovinsko i ostalo, a nije baš da se u današnje vrijeme nadam da ću imat' mirovinu kad ostarim. Dapače, dosta sam skeptična oko toga, ali ipak je na neki način sigurnija pozicija i nekako ti je jasniji tvoj put i koje su mogućnosti za dalje.“

Rekla mi je da je još kao djevojčica, pred kraj osnovne škole, počela pratiti „temu“ izbjeglištva i migracija. Njeni roditelji su se bojali da će „jednog dana odselit' negdje u neku crnu rupu u svijetu“ i da oni neće znati gdje je ona, ali da će znati da radi „tako neki čudan posao“. Izbjeglice je vidjela kao skupinu „koja uključuje sve druge ranjive skupine s kojima se može raditi, ali koji imaju još tu posebnost zbog razloga iz kojeg jesu dio ranjive skupine, odnosno samog izbjeglištva“.

Sličnu priču o želji i motivaciji za radom s izbjeglicama sa mnom je podijelila i Anita, sugovornica koju sam upoznala početkom 2016. u kampu u Slavonskom Brodu. Tad je bila pri

kraju sa studijem psihologije i u to vrijeme tražila je studentski posao. Kad ju je na intervjuu za rad na recepciji jednog hostela njegov vlasnik upitao gdje se vidi za pet ili deset godina i koji bi bio njen idealan posao, odgovorila mu je da se vidi kako radi s izbjeglicama, „možda yoga-izbjeglice“, odnosno da bi voljela povezati stvari oko kojih osjeća „profesionalnu i osobnu strast“. Dva tjedna nakon što je počela raditi u tom hostelu, prijateljica joj je poslala link za posao asistentice u kampu u Slavonskom Brodu:

„Ja sam osjetila nekako da se sve slaže s mojim željama i prijavila sam se na taj posao. I to mi je bilo nekako neobično, što sam to napravila, s obzirom da sam iz Slavonskog Broda bježala, ono, čim prije, o tome sam maštala u srednjoj školi; maknut' se iz te sredine što prije. I, kao, nikad ne bih došla u Slavonski Brod. Dok sam ispunjavala tu prijavu i dok sam se nadala da ću stvarno dobiti taj posao, to me pitanje uopće nije ni mučilo, nego mi je bilo nekako razumljivo, osjećala sam se da je taj natječaj za posao za mene.“

Druga sugovornica, Vinka s kojom sam također imala priliku surađivati u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru, angažman tijekom izbjegličkoga koridora vidi kao izrazito važan trenutak u svom profesionalnom životu. Radi se, kao i u prethodnom slučaju, o psihologinji koja je nakon dvanaest godina odlučila dati otkaz u školi: „Dala sam otkaz i taman se u to vrijeme, ja bih rekla i ne slučajno, jednostavno kao da se trebalo dogoditi, da se dogodila i ta, nažalost, izbjeglička kriza gdje sam se prijavila i odmah bila primljena. Tu je zapravo počela jedna avantura.“ To je za nju bio prijeloman period jer je odlučila otići sa stalnog radnog mjesta bez jasnoga plana za budućnost. Htjela je isprobati nešto novo i osjetiti se korisnom:

„Znači, 12 godina sam radila u školi gdje sam davala 110% sebe, al' kako je i taj sustav prepun problema i ja sam radila u školi od 1200 učenika, jako puno ulažeš, ali dobiješ jako malo nekakvog *feedbacka*, u smislu i emocionalne ili bilo kakve nekakve podrške. Opet, ni materijalno tu isto nije tako da ako više ulažeš da ćeš više dobiti. [...] Uglavnom, kad sam se prijavila za taj za rad s izbjeglicama, većina se tih mojih potreba, vizija čime bih se ja bavila kad odem iz škole, zapravo, ispunilo. Znači, radila sam sa strancima, s tim da nisam išla u stranu zemlju već su stranci došli kod mene. Učila sam jezik. Učila sam arapski i učila sam malo farsi, ono najosnovnije što nam je trebalo za sporazumijevanje s njima, jer smo imali svega par prevoditelja i morali smo se sami snaći. Totalno sam uživala u tom učenju jezika. Bavila sam se humanitarnim radom.“

Suprotno mojim očekivanjima nekim djelatnicima nesigurno radno okruženje nije predstavljalo problem. Primjerice, Ana, sugovornica koju sam također upoznala u kampu u Slavonskom Brodu, nakon višegodišnjega stalnoga posla u marketingu, prelazak u nesigurno polje humanitarnoga rada (gdje posljednjih šest godina radi na ugovorima od maksimalno pet ili šest mjeseci) nije smatrala osobito stresnim. Nakon završenoga Ekonomskoga fakulteta, Ana je počela raditi u marketinškoj korporaciji ne razmišljajući o karijeri u nekom drugom, posebice ne u humanitarnom području. Rekla mi je da je uvijek bila „orijentirana prema profitnim organizacijama“, jer nije imala dovoljno informacija o mogućnostima rada u humanitarnom sektoru. Vrlo brzo nakon što je počela volontirati s tražiteljima međunarodne zaštite, angažirala se kao volonterka na pružanju pomoći u istočnim dijelovima Hrvatske pogođenima poplavama, a 2015. uslijed masovnoga tranzita migranata dobila je plaćeni posao u humanitarnom sektoru:

„Uglavnom, kad sam se počela baviti humanitarnim radom, još kao volonter, onda sam shvatila da je to posao koji mi jako odgovara i gdje sam ja sretna. Nisu mi bili bitni ugovori. To je bio super osjećaj jer sam ja bila sigurna da se ja time želim baviti. Ja se u nijednom trenutku nisam brinula da ja to neću raditi. Znači, ja sam bila 100% sigurna. Nisam uopće niti razmišljala: 'Aha, sad mi ističe ugovor, sad se moram brinuti.' Ja sam bila sigurna da će to ići.“

Kao većina sugovornica i sugovornika, Ana je u humanitarnom radu pronašla smisao, posao kojem se uistinu želi posvetiti, zbog čega se nije opterećivala trajanjem ugovora ni mogućnostima za dobivanje stalnoga radnoga mjesta. Kroz moje istraživačke razgovore često se pojavljivala perspektiva o humanitarnom radu, radu s izbjeglicama, pomagaštvu ili radu na društvenim promjenama kao o radu iz kojega profitiraju i radnici i subjekti pomoći. Veliki dio sugovornica i sugovornika poistovjećivao se s angažmanom u nevladinom sektoru ili u humanitarnim organizacijama, pa su usprkos poteškoćama nastavljali raditi i graditi karijeru u tom području, gledajući na to kao na svoj poziv. Ta perspektiva reflektira suvremenu sliku o individualcu koji je u potrazi za ispunjenjem, dok se pod pojmom rada podrazumijeva prostor u kojem pojedinci predstavljaju i pregovaraju svoje identitete (Rose 1990: 14). Petar, sugovornik koji je tada bio zaposlen u Crvenom križu, smatra da volontiranje u Crvenom križu nosi sa sobom i društvenu odgovornost, posebice uzmemo li u obzir da postoje i Zakon o Crvenom križu te zakonska određenja korištenja „znaka [Crvenoga križa] i načela koja se provode i obveze djelatnika i volontera“. Dodao je i da to „nije samo posao od sedam do tri nego je on stvarno poziv, zato što ga mi, osim radimo, i živimo i imamo neku građansku dužnost, pogotovo ako smo u području prve pomoći ili nekih humanitarnih zadaća“.

Kao prednost rada u neprofitnim organizacijama sudionici istraživanja istaknuli su učenje vještine rada na projektima. Budući da je projekt postao „postbirokratskim simbolom prilagodljivosti“ (Heckscher & Donollon 1994 u Sjöblom, Löfgren i Goden-hjelm 2013: 3) i da je gotovo cijeli neprofitni sektor projektificiran, rad na prijavi i provedbi projekata postao je jednom od glavnih karakteristika humanitarnih i zagovaračkih poslova. Projektna logika, shvati li se kao usmjerenost prema optimalnom odnosu između učinkovitosti i elastičnosti, kao način razmišljanja i rada kojim se omogućuje ostvarivanje maksimalnih rezultata u zadanim vremenskim rokovima, odgovarajućim intervalima i predviđenoj temi, diskurzivna je praksa kasnoga kapitalizma. Kako smatra Ulrich Bröckling:

„Nazvati nešto projektom postao je način organiziranja stvarnosti, racionalna shema, tehnologija, oblik odnosa prema sebi. Ništa nije projekt samo po sebi, ali većina se stvari može podvesti pod tu kategoriju. Činjenica da je razgovor o obavljanju nekog posla postao razgovor o projektu govori mnogo o načinu na koji ljudi razumiju i organiziraju sebe, svoje akcije i svoj odnos prema drugima. Projekt postaje temeljnim elementom suvremenog governmentaliteta. Upravljanje postaje projektom menadžmentom na dva načina: upravljanjem projektima i upravljanjem uz pomoć projekata“ (2015: 172).

Nela je u civilnom sektoru naučila kojom se logikom postavljaju projekti i „kako kreativnim pisanjem možeš doći do toga da zaista radiš to što hoćeš“, što smatra jednim od pozitivnijih aspekata rada u sektoru civilnoga društva. Pojasnila je da u CMS-u najčešće rade na način da prvo postave svoje strateške ciljeve i prioritete na temelju kojih pišu projekte. Rekla je: „Meni je super da sam ja imala priliku to naučiti uz ljude koji su to ranije znali, tako da ima neki transfer znanja. Nisam se za to školovala, nisam to mogla sama po sebi znati, nego ono, kroz praksu sam naučila.“

Međutim, kad se radilo o tek osnovanim organizacijama koje nisu imale uspostavljenu shemu podjele rada, sugovornice poput Monike iz AYS-a suočavale su se s nesigurnostima. Ona je imala osjećaj da mora raditi po deset sati dnevno, jer nema dovoljno znanja ni iskustva, posebice ne u dijelu koji se tiče rada na projektima. S obzirom da u AYS-u nisu imali osobu na poziciji voditelja/ice razvoja projekata, smatrala je važnim da njene projektne prijedloge, prije finalne aplikacije na natječaj, još netko pročita. Zbog toga se postigao dogovor s članicama predsjedništva udruge da sudjeluju u osmišljavanju projekata: „Ukoliko ja ostajem, ukoliko ne zapošljavamo nikoga na mjesto voditelja razvoja, da njih dvije opet pomalo, kao, žrtvuju svoje vrijeme kako bismo to radili zajedno. Nisam htjela. Mora biti više pari očiju“.

Za razliku od Nele i Monike, Ana je skrenula pozornost na prednosti prijašnjega posla koje je osvijestila tek u odmakloj fazi humanitarne karijere, osobito nakon što je nestao njen početnički entuzijazam izazvan predodžbom o plemenitosti novog zanimanja i profesionalizacije kroz koju je postupno prolazila. Na prošlom poslu naučila je „dobro prepoznavati ljudske karaktere, raditi s različitim ljudima, raditi na projektima“, što se odnosilo na čitavu proceduru od „samoga pisanja projekata do vođenja financijskog dijela, organizacije i sl.“. Budući da humanitarnu profesiju određuju obilježja poput požrtvornosti i nesebičnosti, a privatni financijski sektor definiraju mahom suprotne karakteristike, usmjerene prema privatnom interesu i povećanju profita, Ani je bilo potrebno dugo vremena da prihvati dobrobiti svog ekonomskog obrazovanja i korporativnoga radnoga iskustva:

„Iako sam ga dosta dugo sakrivala. Ne sakrivala, nego sam se htjela odvojiti od tog dijela jer sam ja smatrala da sam ja humanitarni radnik i što sad tu s ekonomijom? Ekonomija nema veze s tim, a zapravo ima ogromne veze, zato što se u humanitarnom radu na kraju krajeva sve vrti oko novaca. [...] Vrti se oko pristupa, vrti se oko partnerstva, oko pregovaranja, oko dogovaranja, oko odnosa s ljudima i s organizacijama. To je sve strašno potrebno; da ti moraš znati osmisliti projekt, al' moraš znati i predložiti taj projekt. Moraš znati pregovarati o tom projektu. Moraš se znati izraziti. Moraš znati komunicirati s različitim karakterima, s različitim kulturama, s različitim stavovima.“

Spomenuvši vještine i znanja koja je stekla u svijetu marketinga i koje je na početku zatamnjivala, kao primjer situacije u kojoj joj je to znanje koristilo izdvojila je posao koji trenutno radi u Bosni i Hercegovini, najviše u Unsko-sanskom kantonu gdje sa svojom neprofitnom organizacijom razvija projekte i uspostavlja suradnju s gradskim uredima i predstavnicima kantonskih i državnih tijela s ciljem izrade konstruktivnijih rješenja za smještaj, sanitarne uvjete i zaštitu ljudi u pokretu. Njena iskustva utjelovljuju ono što Antonio De Lauri naziva „humanitarnom diplomacijom“ – setom aktivnosti i vještina u „kompleksnoj arhitekturi humanitarne pomoći“ koju određuje tenzija između dviju naizgled suprotstavljenih domena. Dok diplomaciju karakteriziraju kompromis i pragmatičnost, humanitarna akcija u javnosti se veže uz univerzalne principe i ideale, bez obzira na interese pojedinih političkih skupina (De Lauri 2018). Naizgled suprotstavljene sfere tvore jedinstveno područje rada nužno kako bi „krajnji korisnik na kraju dobio ono što mu je potrebno“. „To je sve zapravo isto jedna velika igra“, dodala je moja sugovornica, „tako da sam naučila da je i to velik dio posla. Dakle, da nije samo doći i nešto pomoći. Humanitarni posao je puno više od podjele higijenskih paketa. Ide

puno dublje.“ Oslanjajući se na te spoznaje, samo u drugim kontekstima, De Lauri (2018) apostrofira važnost provedbe istraživanja koja bi proučila kako humanitarci funkcioniraju u okruženjima u kojima je teško postići konsenzus među političkim strankama i u koje je uključen niz različitih aktera, a pristup žrtvama je izrazito politiziran.

U konačnici, iz primjera intervjua može se zaključiti da su moji sugovornici i sugovornice na rad u humanitarnom i nevladinom sektoru gledali kao na neku vrstu samoostvarenja. Upravo zbog toga, ali i zbog radnoga okruženja u kojem radnici i radnice svakodnevno svjedoče „prizorima tuđega stradanja“ (Sontag 2005), raznim oblicima nepravde i strukturalnoga i direktnoga nasilja nad ljudima u pokretu, njihov je rad karakterizirala visoka razina stresa i emocionalnoga opterećenja. Mnogi su sa mnom podijelili svoja iskustva tzv. *burnouta*, kojemu u sljedećem dijelu doktorata pristupam kroz perspektivu emocionalnoga i afektivnoga rada.

5.2. „Sagorijevanje u trećem sektoru“: stres kao sastavni dio humanitarnog rada

Tribina pod nazivom „Sagorijevanje u trećem sektoru – koliko gorjeti za ideju?“ u organizaciji kluba Močvara i Centra za mirovne studije održala se 24. svibnja 2021. Na njoj su se adresirala pitanja tzv. *burnouta* i posljedica stresa na poslu, pojačanih nesigurnošću radnih uvjeta i prekarizacijom rada. Iako su se u izlaganjima predavači osvrnuli na ishodišta neizvjesnih radnih uvjeta poput transformacije rada u postfordizmu i neoliberalnih politika koje urušavaju djelovanje državnih (poglavito socijalnih) politika, jedan od važnijih zaključaka⁵⁷ tribine sugerirao je psihoterapijski pristup u nošenju s ovom situacijom, poput redovitih grupnih i individualnih supervizija⁵⁸. Premda se radi o vrlo pragmatičnom rješenju koje poput drugih terapijskih pristupa ima brojne dobrobiti ukoliko je odrađeno na kvalitetan način, ono ujedno

⁵⁷ Osim psihoterapijskoga pristupa, pogotovo kod udruga koje rade s marginaliziranim društvenim skupinama, među prijedlozima nalazili su se adekvatnija zaštita prava radnika trećeg sektora i nastojanje da se u projektnim prijedlozima smanji broj aktivnosti. Također, spomenuta je važnost sindikalnoga udruživanja. U međuvremenu je pokrenut Sindikalni kolektiv udruženih prekarnih radnica i aktivista (SKUPA), koji je javnosti predstavljen početkom 2022. Osnivanje ovoga sindikata veliki je korak u zaštiti prava radnica i radnika trećeg sektora. Za više informacija vidi <https://radnickaprava.org/tekstovi/novosti/jedino-skupa-mozemo-ostvariti-bolje-uvjete-rada-u-civilnom-sektoru> (pregled 14.1.2022.).

⁵⁸ Danas je rašireno mišljenje da je supervizija nužna u pomagačkim profesijama i socijalnom radu. Kako objašnjava Marina Ajduković, „kroz superviziju se razvija tzv. reflektirajući praktičar s produbljenim razumijevanjem odnosa među ljudima, uzroka nastanka određenih poteškoća i problema i činitelja koji potiču ili otežavaju daljnji razvoj, kako njegov tako i korisnika usluga“ (2007: 340). Takav pristup pomaže razvoju pomagača pri čemu se „integrišu osobni i profesionalni razvoj kao dvije nužne međusobno povezane pretpostavke zrelog i kompetentnog profesionalnog djelovanja (Van Kessel 2001 citirano u ibid.).

iziskuje da preispitamo njegovu ulogu na strukturalnoj razini. Naime, bez obzira na brojne prednosti i dobrobiti supervizije, kojima sam i sama imala priliku svjedočiti tijekom rada u slavonskobrodskom kampu, okretanje prema psihoterapijskim rješenjima sugerira da problem funkcioniranja trećeg sektora, politike dobrotvornog financiranja ili režima azila valja rješavati na individualnoj i psihičkoj, umjesto na kolektivnoj, društvenopolitičkoj razini (usp. Lemke 2001, Rose 1990, 1996).

Osim toga, do profesionalnog sagorijevanja ne dolazi samo zbog rada u emotivno zahtjevnim situacijama karakterističnima za pomagačka zanimanja, nego i zbog neadekvatnih radnih uvjeta. To je pokazala i nedavno provedena studija o sindromu sagorijevanja u nevladinim organizacijama u Poljskoj, Hrvatskoj i Sloveniji:

“Ono što doprinosi sagorijevanju su specifičnosti rada u trećem sektoru, a one su slične u sve tri zemlje. Riječ je o sljedećim dimenzijama: previše posla, premalo zaposlenika, osjećaj da su rezultati nezadovoljavajući u usporedbi s uloženim trudom, te kompleksna birokracija (najčešće povezana s potrebom da se zadovolje zahtjevi donatora). Sve navedeno dovodi do preopterećenosti, stresa i umora kod voditeljica, zaposlenica i volonterki, što u kombinaciji s nedostatnom prevencijom i intervencijom stvara visoki rizik od sagorijevanja” (Stec 2020: 17-18).

Budući da se radi o humanitarnim i altruističnim poslovima neke moje sugovornike pratio je osjećaj nelagode zbog plaćene humanitarnosti, pogotovo na početku njihova angažmana. Smatrali su da moraju raditi više te biti dostupni i izvan radnog vremena. Sama priroda rada u nevladinom sektoru humanitarcima i aktivistima koje sam intervjuirala nametnula je nerealna očekivanja poput neplaćenoga prekovremenoga rada na kojega gledaju kao na sastavni dio posla. Najčešće je problem u prirodi projektnog financiranja zbog koje se očekuje da organizacije odrade što veći broj aktivnosti u što kraćem vremenskom roku, no to ne obuhvaća prijave na nove projekte, što znači da se humanitarci na nove projektne natječaje moraju prijavljivati u svoje slobodno vrijeme. Osim toga, volonterstvo igra golemu ulogu u radu i funkcioniranju trećeg sektora budući da se smatra faktorom koji potiče aktivno građanstvo, a uz to najčešće osigurava ulaz u profesionalnu karijeru. Kako naglašava Silke Roth, volontiranjem humanitarni radnici dolaze do potrebnog terenskog iskustva, koje im olakšava put prema plaćenju poziciji (2015: 49).

Monika je volontirala u AYS-u od samoga osnivanja te udruge, a nakon što je dobila posao bilo joj je teško priviknuti se na to da za svoj aktivistički i altruistični angažman sad prima plaću:

„Meni je neko vrijeme bila teška ta tranzicija iz volonterskog u plaćeno mjesto. Osjećala sam se kao ratni profiter. Iako ne znam koliko to ima smisla, ali baš mi je bilo jako, na momente, neugodno primiti plaću. Iako sam sasvim pošteno odradila sve svoje sate, znaš, ovdje, opet sam imala osjećaj da mlatim pare na nečijoj nesreći. S tim sam se neko vrijeme borila, ali sam onda shvatila: 'OK. Ovo radno mjesto je potrebno, jer da ga nema, ne bi bilo projekata, programa koji bi se mogli provoditi. Iz kojih bi išla sredstva da se nešto može učiniti.“

Premda je pronašla način da se uhvati u koštac s negativnom percepcijom o plaćenom radu u ovom sektoru, njena perspektiva, pogotovo u trenutku kad naglašava da je „pošteno odradila sve svoje sate“ implicira volonterski i prekovremeni angažman te osjećaj visoke odgovornosti prema poslodavcu i donatorima, odnosno, prema samoj ideji financiranja rada na zaštiti migranata. Sve to upućuje na očekivanje, ne samo od strane drugih zaposlenika, voditelja ili donatora, nego i očekivanje koje radnici postavljaju sami sebi, o visokoj posvećenosti radu, pa i spremnosti na prekovremene napore (Pozniak 2021). Na primjer, nedugo nakon što se zaposlila, među volonterima se stvorila pretpostavka da Monika može odraditi niz aktivnosti, bez obzira na dogovoreni opseg posla, radno vrijeme i sl. Ubrzo je shvatila da „je sasvim normalno da osoba misli, ako sam ja cijeli dan u uredu, da mogu to napraviti – jer nema ideju oko toga što je sve moj posao ovdje – i onda je sve većinom bilo meni u glavi, kao: 'Aha, sad on misli da sam ja neki potrčko', a zapravo, stvarno nije“.

Iako je ovaj problem posebno izražen u sektoru humanitarnoga rada, ne znači da se ne pojavljuje i u drugim područjima. U kontekstu postfordističkoga rada općenito došlo je do transformacije u načinu percipiranja rada: od „fordističko-kejnezijskoga rada kao muke, a opet i sredstva za [stjecanje] zadovoljstva (slobodno vrijeme, plaćeni praznici) prema postfordističkom, neoliberalnom radu [...] kao sredstvu za samoostvarenje“ (Donzelot 1991 prema Muehlebach 2012: 75). Na sjecištu osobnoga i profesionalnoga razvoja rad postaje nužnim načinom realizacije autonomne subjektivnosti (Rose 1990: 15). Uz to, u javnosti se popularizirala predodžba o moralnom subjektu koji uživa u neplaćenom (volonterskom) radu, te se ispod imperativa požrtvornosti provukla, a time i normalizirala, eksploatacija suosjećanja i angažiranosti. Stoga ne treba čuditi činjenica da većina djelatnika u sektoru neprofitnoga rada ima vrlo visoka očekivanja od sebe i od drugih koja se često očituju u zapostavljanju vlastitih potreba. Ta očekivanja prate i osjećaji poput krivnje i neugode izazvani negativnom predodžbom o plaćenom humanitarnom i zagovaračkom poslu.

Melita, psihologinja zaposlena u humanitarnoj organizaciji u BiH, upozorila je na veliku fluktuaciju zaposlenika NVO sektora, jer se računa da će „*burnout* biti ogroman, da će ljudi dolaziti i vrlo brzo napuštati radna mjesta. Upravo zbog stresa.“ Dobiva se dojam kao da je stres jedna od glavnih odrednica humanitarnog sektora i sektora civilnog društva i da je postao uobičajenim faktorom rada posvećenoga humanitarnoj skrbi i društvenim promjenama. Ta moja sugovornica problem vidi u stalnom osjećaju žurbe i hitnosti koji podrazumijeva da svi ostaju na poslu „onoliko koliko treba da se dovrši projektna dokumentacija, stalno su neki rokovi, uvijek je ta neka neizvjesnost oko fondova, oko toga koliko dugo nam svima skupa traju ugovori, od radnika na terenu (...) do menadžmenta“, čime se „gubi perspektiva o tome što je zbilja prioritet“. Naposljetku, počela je „inzistirati na svom slobodnom vremenu“, a dobila je i podršku nekih rukovoditelja; među njima je bilo i onih koji su i sami progovorili o onome što ih smeta, dok su „neki to i dalje smatrali vrlo sebičnim“ reproducirajući elementarnu tjeskobu neprofitnoga sektora:

„Znaš ono kao, sebična sam jer brinem o sebi. Ali je to neka dinamika koja se, ono vidim ju i stvarno postoji taj dio da niz stvari bude hitno, ali postoje ti trenuci kad ono stvarno nije više tako nego je naprosto nešto što je prešlo u naviku i što je prešlo u organizacijsku kulturu kao takvu.“

Lara, djelatnica humanitarne organizacije koja također radi u BiH, primijetila je da je u „ovom poslu konstantno nešto nedovršeno“, ali da postoji granica između rokova koji se moraju poštovati, dakle situacija koje uistinu jesu hitne, i onih situacija za koje humanitarci sami moraju procijeniti mogu li pričekati do, primjerice, sljedećega tjedna, bez da u tom periodu osjećaju grizodušje i nelagodu. Stalnu podložnost promjenama izdvojila je kao karakteristiku svoga rada u Unsko-sanskom kantonu, pa i u cijelom nevladinom sektoru. Radi se o permanentnom stanju neizvjesnosti, hitnosti i izvanrednosti: „Ono što je generalno odlika bilo kojeg prosječnog dana ili tjedna je da će se sve što isplaniraš vjerojatno u startu poremetiti, jer će nešto uletjeti“. Velik dio obaveza i zadataka nastaje u zadnji čas te cijela atmosfera zahtijeva sposobnost multitaskinga i visoku razinu snalažljivosti u uvjetima koji su stresni i koji se stalno mijenjaju. Na primjer, i Lara i Melita spominju tzv. *krizne intervencije*, pojam kojega koriste za specifične okolnosti zbog kojih njih dvije, kao koordinatorice, odlaze pomoći svom timu koji na terenu (u kampovima) radi s ljudima u pokretu:

„Hrpu puta u *last minute* ulijeću, daju *inpute* za ovo ili je, ne znam, krizna intervencija pa treba organizirati da netko negdje izađe, u smislu da li je pokušaj suicida, da li je *pushback*, da li je nekakva situacija gdje ti, van klasičnog funkcioniranja tima, trebaš

nešto izorganizirati, iskomunicirati i dogovoriti se s drugim organizacijama koje, eventualno, imaju neki drugi dio mandata u kontekstu rješavanja tog problema i slično.“

(Lara)

U skladu s principima nematerijalnoga rada i „menadžerske revolucije“ (Boltanski i Chiapello 2005 prema Bröckling 2015: 73, Gorz 2015) u ovome poslu naglasak se nalazi na snalažljivosti i fleksibilnosti u rizičnim uvjetima, dobrim komunikacijskim vještinama, diplomatičnosti i organiziranosti, ali uz komponentu humanitarne požrtvovnosti i/ili angažiranosti u borbi za zaštitu ljudskih prava. Također, obje sugovornice izdvojile su da je važno da humanitarci sami procijene koliko je određena situacija zapravo hitna. U kriznim situacijama, i u humanitarnoj djelatnosti općenito, takav pristup zahtijeva visoku razinu samokontrole i spremnosti na preuzimanje odgovornosti o načinu na koji će se postupci pomagača odraziti na subjekte pomoći. Osim toga, Larino kazivanje otvara pitanje menadžeriranja stanja izuzeća i njegove normalizacije, što je bilo osobito upečatljivo kad je tokom razgovora gotovo neopterećeno spomenula situacije poput pokušaja suicida koje stvaraju potrebu za kriznom intervencijom, kao da se radi o uobičajenim događajima. Pod time ne mislim da nije bila svjesna veličine i razmjera tog problema, nego je, upravo suprotno, naučila funkcionirati s takvom spoznajom.⁵⁹

Osim opisanih radnih procesa i projektno-administrativnih obaveza koje najčešće opterećuju zaposlenike, a na ranije spomenutoj tribini su u više navrata apostrofirane kao glavni izvori problema prekovremenoga rada, razgovor s Larom je otvorio i problem nevidljivoga emocionalnoga rada. Taj rad se sastoji od elemenata kao što su briga, pažnja, emocije ili komunikacija, uz prateće afekte s kojima se zaposlenici suočavaju i izvan radnoga vremena,

⁵⁹ Ovaj primjer podsjetio me na moj osobni proces normalizacije i ponovnog osvještavanja problematičnih prizora u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru u Slavanskom Brodu. Budući da sam u to vrijeme radila za međunarodnu agenciju koja je zahtijevala da se strogo držimo usko propisanoga mandata i protokola u kampu, nakon nekoliko mjeseci prestala sam toliko pozornosti obraćati na problematične prizore i informacije, jer se u suprotnom nisam uspijevala usredotočiti na odrađivanje posla te sam pred voditeljima ostavljala dojam kao da nisam fokusirana na svoje zadatke, kao što su izrada rasporeda i organizacija rada u smjenama, organizacija *briefinga* i edukacija, logistički zadaci vezani uz nabavu i distribuciju itd. Bilo je, međutim, trenutaka u kojima sam osvijestila da se zbog vremena provedenoga u kampu moja reakcija promijenila i da sam bila znatno manje emotivno involvirana u događaje kojima sam svakodnevno svjedočila. Jedan od takvih trenutaka zbilo se kad sam s kolegicom iz Inicijative Dobrodošli prisustvovala premještanju migranata iz jednoga u drugi sektor. Ideja je bila, kako smo kasnije saznali, odvojiti obitelji i samce premjestiti u tzv. treći sektor. Prilikom „premještanja“, koji je izgledao tako da su migranti u pratnji policije jedan po jedan prolazili trasom između prvog i trećeg sektora, jedan mladić doživio je slom živaca. Usprkos tome, policija je inzistirala na premještanju, a mladić je i dalje vikao i jaukao, sve do dolaska hitne pomoći. Primijetila sam da se moja kolegica vidno uzrujala, dok ja nisam bila toliko iznenađena tim događajem. To mi je bio jedan od prvih znakova da sam predugo u kampu i da sam počela usvajati onu pomagačku indiferentnost koju uzrokuju birokracija, osjećaj nemoći, prevelika količina posla i sl.

koji su nematerijalne prirode, ne predstavljaju rezultate koje se može prikazati u izvještajima, ali su esencijalni za funkcioniranje organizacije i odnose među članovima pomagačkoga tima.

Nakon dolaska u BiH i po preuzimanju koordinacije nad timom od dvadesetak ljudi, Lara je „ulagala iznimno puno energije u brigu oko *staff-a*, svjesna toga da generalno rade težak posao“. Vodila je računa o tome da ne oni rade prekovremeno, nastojala je prepoznati situacije u kojima im je bio potreban odmor, ili ih poštedjeti proceduralnih zadataka, uzimala je u obzir njihove privatne situacije, osiguravala im je slobodne dane u skladu s njihovim potrebama i sl. Međutim, navela je i da je to vrlo iscrpljujuće i da „onda isto tako skužiš da je to hrpa dodatnog emocionalnog rada na koji se onda ljudi [...] naviknu. Ti negdje, kroz nekakve neposredne stvari, kužiš da to cijene i da im to negdje znači jer vide da to nije nekakva *usual* praksa negdje drugdje.“

Na sličan način kao što Aida Bagić (2006) opisuje da su 1990-ih u Hrvatskoj „solidarnije“ inicijative podrazumijevale puno više emocionalnog ulaganja, sastanaka koji oduzimaju dosta vremena, prijateljstava pa čak i romantičnih veza, moje istraživanje sugerira da su i pojedinci i organizacije koji su se identificirali sa širim promigrantskim i antikapitalističkim pokretima u ovome području ulagali više pažnje i brige u svoje svakodnevne zadatke i međusobne odnose, što je također dovodilo do emocionalnog opterećenja. Iako ne želi umanjiti važnost i iskrenost tih osjećaja, Bagić smatra da je važno propitati u kojoj je mjeri ta mješavina prijateljskih osjećaja, zajedničkog entuzijazma i vjerovanja i emocionalnih veza djelotvorna kad se radi o korištenju resursa (2006: 207-208). Tim i sličnim pitanjima vezanima uz emocionalni rad i profesionalno sagorijevanje bavi se sljedeće poglavlje.

5.3. Emocionalni rad, moralni rad i *burnout*

Prema Arlie Russell Hochschild emocionalni rad⁶⁰ podrazumijeva poticanje ili potiskivanje osjećaja s ciljem postizanja odgovarajućeg ponašanja koje rezultira prigodnim stanjem kod drugih, poput osjećaja da su zbrinuti u sigurnom i gostoljubivom okruženju (1983: 7). Njeno istraživanje bavi se radom u uslužnim djelatnostima, konkretno zrakoplovnog osoblja, kojima je upravljanje emocijama s ciljem stvaranja ugone kod klijenata jedna od glavnih karakteristika posla. Zbog redovite koordinacije vlastitih misli i osjećaja, smatra Hochschild, to može izazvati

⁶⁰ Nastavno na Hardtovo i Negrijevo tumačenje nematerijalnoga i afektivnoga rada (2010) na emocionalni rad ovdje gledam kao na jednu od njegovih varijanti, usredotočenu na korištenje i kontrolu emocija.

otuđenost od onog dijela sebe i svoga identiteta koji se koristi prilikom pružanja usluge (ibid.: 8).

Jeung, Changsoo i Chang (2018) navode primjere istraživanja koja ukazuju na korelaciju između emocionalnoga rada i profesionalnoga stresa, posebice u onim slučajevima u kojima se od radnica i radnika zahtijeva emocionalna izvedba u kojoj su primorani pokazati emocije koje u tom trenutku ne osjećaju, što, ukoliko se ponavlja i primjenjuje dugoročno, doprinosi gomilanju nezadovoljstva, stvaranju tenzije između emotivnih iskustava na internoj razini i posljedično vodi *burnoutu*. Kako opisuju Maslach i Leiter *burnout* se najčešće povezuje s pomagačkim zanimanjima utemeljenima u konceptima kao što su nesebičnost i požrtvovnost i normama rada prema kojima radnici trebaju stavljati tuđe potrebe ispred svojih, raditi dokasno i učiniti sve da pomognu svojim klijentima/korisnicima. Štoviše, različiti faktori poput rezanja troškova i političkih odluka mogu utjecati na funkcioniranje organizacija i stvoriti radna okruženja s visokim potrebama i manjkom radne snage. Iako se isprva vezivao samo uz pomagačka zanimanja, pod utjecajem kasnomodernističkih trendova poput samoaktualizacije kroz posao, sindrom profesionalnog sagorijevanja proširio se na druge profesije (2016: 103).

Burnout karakteriziraju iscrpljenost, cinizam, odvojenost od posla, nedostatak zadovoljstva i osjećaj beskorisnosti (Maslach i Leiter 2016). Uzrokuju ga prevelika količina posla, stres, nedostatak podrške i povratnih informacija i sl., a samo radno okruženje igra vrlo važnu ulogu u nastanku, odnosno u sprječavanju sagorijevanja, u smislu vođenja računa o radnikovoj opterećenosti i zaštiti na radnom mjestu (Roth 2015). U humanitarnoj djelatnosti emocionalni rad samo je jedan od oblika nematerijalnoga rada, a prisutan je u interakciji s izbjeglicama i drugim djelatnicima. Razlika između zrakoplovnog osoblja koje je istraživala Hochschild i humanitarnog osoblja u ovom istraživanju nalazi se u pretpostavci da se od zrakoplovnog osoblja ne očekuje da budu osobito povezani sa svojom profesijom, dok humanitarna djelatnost slovi kao zanimanje s kojim se zaposlenici poistovjećuju, a kojima je uistinu stalo do osoba kojima pomažu i do ciljeva za koje se bore. Kako smatra Silke Roth, humanitarni rad otvara vrlo kompleksna pitanja „odnosa između samoostvarenja, sagorijevanja i osobnoga razvoja“. Slično kao i kod kreativnih oblika rada, pomagaštvo kombinira „samoaktualizaciju tipičnu za društva kasnoga moderniteta i kompetitivna, neregulirana radna okruženja“, te je kao takvo podložno problemu samoeksploatacije (2015: 57).

Moji sugovornici su koristili pojam *burnouta*⁶¹ da bi opisali stanje i procese kroz koje su prolazili, poglavito na početku svog rada, a koji su bili posljedicom intenzivnog angažmana u stresnom okruženju kao što je rad u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu, Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite u Zagrebu ili sudjelovanje u manje formalnim akcijama i programima pružanja humanitrne, administrativne, integracijske i emotivne podrške. Najčešće su se referirali na problem sagorijevanja u onim aspektima rada koji su zbog postavljenih ograničenja u radu same organizacije, ili onih koja se tiču politika azila⁶², izazivali razočaranost, frustracije i ljutnju. Ponekad se događalo da volonteri, u potrazi za odgovornim akterima, svoju ljutnju usmjeravaju prema koordinatorima programa. Na primjer, Nela, djelatnica koja je u CMS-u koordinirala volonterski program, sa mnom je podijelila svoje iskustvo *burnouta* do kojega je došlo ponavljanjem istih obrazaca kroz dulje vremensko razdoblje. Smatra da to nije posao koji se može raditi dugo:

„Mislim, ja govorim iz svoje pozicije, a vidim i u organizaciji da se to nekako javlja kao obrazac. Zato što, ono što se meni dogodilo je da se svake godine s volonterima, bez obzira tko je u toj grupi bio, ponavljali su se jedno te isti obrasci. Ljudi su jako zainteresirani, ti uložiš jako puno vremena u proces odabira, edukaciju, pripremu. I onda ljudi prođu kroz taj entuzijazam. Onda, kad shvate kakav je sustav integracije, su ljuti. Onda ta ljutnja prelazi sa sustava na tebe, zato što si ti dio sustava. Onda neki ostaju, a neki odustaju. I meni je nakon četiri godine tog rada, stvarno mi je, mislim da sam došla do nekog *burnouta* jer sam morala prolaziti... Već sam znala što će se dogoditi.“

Dijelom na njenu inicijativu i nakon što je o tom problemu obavijestila druge članove organizacije, donesena je odluka da se upravljanje volonterskim kapacitetima, koje je dotad bilo centralizirano, fragmentira i podijeli među djelatnicima. Iako je još uvijek jedna osoba zadužena za kontakt, “sve druge osobe prate [volontere], odlaze na sastanke, komuniciraju s volonterima [i] uključuju ih u svoje aktivnosti” kako bi rasteretili one pojedince zadužene za volonterske programe koji su u više slučajeva, poput moje sugovornice, zapadali u stanje *burnouta*.

Lara smatra da je humanitarni posao težak za one osobe koje su tom angažmanu izrazito posvećene i kojima je do toga „*actually* stalo“, jer se one gotovo neizbježno nađu u situaciji u

⁶¹ Valja naglasiti da se ovo istraživanje ne bavi *burnoutom* iz psihološke nego iz kulturnoantropološke perspektive i razmatra značenja koja su moji sugovornici, mahom djelatnici humanitarnoga i civilnoga sektora, pripisivali tom pojmu, kao i načine na koje su ga koristili u nastojanju da opišu narav humanitarnoga rada.

⁶² Ovdje pod pojmom politika azila mislim na zakonske norme i ograničenja u sustavu azila, ali i na njihovu ulogu u šire shvaćenim politikama koje iregulariziraju izbjeglištvo i migracije. Uz problem radnih uvjeta u civilnom i humanitarnom sektoru, to je glavni razlog stresa i problema s kojima su se susretali sudionici ovog istraživanja.

kojoj su im „ruke vezane“ i u kojoj osvještavaju „da postoji cijeli taj nekakav dio balansiranja toga što ti zapravo možeš“. Ta djelatnost podrazumijeva kontinuirano preispitivanje onoga što je učinjeno i onoga što pojedinci uključeni u rad pomagačkoga režima mogu napraviti, a da pritom ne kompromitiraju vlastite vrijednosti, zbog čega su zaposlenici „konstantno u nekakvim pregovorima sami sa sobom“. Lairo kazivanje reflektira nematerijalni rad pomagača kojega je Anne Meike Fechter (2016) prepoznala kao *moralni rad* zato što se sastoji u redovitom propitivanju donesenih odluka, promišljanju primijenjenoga pristupa i određivanju poteza koji se u moralno kompleksnim situacijama čine najispravnijima. Pored toga, taj rad podrazumijeva osvještavanje i eventualno prihvaćanje činjenice da svojim „plemenitim“ zanimanjem humanitarci neće iskorijeniti siromaštvo ili abolirati uzroke stradanja, nego tek ublažiti efekte strukturalnoga nasilja. Pri tome, u najboljem interesu osoba u pokretu oni nastoje pronaći balans između pragmatičnih odluka i odluka koje su štetne:

„Tu je sad onaj nekakav balans između onih stvari za koje ćeš reći 'ne' jer znaš da su iznimno štetne za nešto i stvari koje ćeš, znaš ono... Dakle, stalno balansirati oko toga. Ti različite stvari možeš odraditi na različit način da su, ono kao, crno-bijelo, štetnije ili korisne, ali naravno da je tu nekakva hrpa nijansi. Hrpa odluka koje mi donosimo i za koje trenutno mislimo da su kao korisne, one mogu ispasti štetne do neke razine.“ (Lara)

Proces iznalaženja ravnoteže i odgovarajućih odluka u danim uvjetima može biti popraćen frustracijama ukoliko radnici osjećaju da su opseg i kvaliteta njihove pomoći ograničeni normama poslodavca, kao što je ranije problematizirano načelo neutralnosti, koje je zbog brojnih slučajeva u povijesti sektora humanitarne pomoći svojim praktičarima pribavilo etiketu sudionika u reprodukciji klasnih, rasnih, rodnih, graničnih i drugih režima moći (usp. Redfield 2011).

Kako bih detaljnije ilustrirala poteškoće s kojima su se suočavali moji sugovornici izdvojila sam nekoliko individualnih priča koje na različite načine interpretiraju stanja i osjećaje vezane uz *burnout* i primjer društvene kohezivnosti među radnicima i volonterima uslijed zajedničkoga rada u slavonskobrodskom kampu. Svi ti primjeri doprinose razumijevanju procesa i aspekata koji čine suštinu humanitarnog rada. Oslonimo li se na tezu Michaela Hardta (2007) o tome da se afektivni rad sastoji u odnosu između „emocionalnih“ i „racionalnih“ elemenata, vidjet ćemo da se rad mojih sugovornica i sugovornika sastojao u podvojenosti između te dvije dimenzije i njihovim nastojanjima da pronađu ravnotežu među njima. Radilo se o stanjima stresa i iscrpljenosti u koja su zapadali zbog izvedbe emocionalnoga i moralnoga rada s jedne strane, i

metodama koje su primijenjivali kako bi „regulirali“ ta stanja i nosili se s afektivnim radnim okruženjem s druge.

5.3.1. Andrea i Ahmad

Andrea je počela volontirati prije nekoliko godina, a u međuvremenu je dobila posao na pola radnoga vremena u Are You Syrious-u. Sebe vidi u ovome području i htjela bi se u tom smjeru usavršavati. Međutim, ne želi raditi u nekoj većoj organizaciji poput Međunarodne organizacije za migracije (IOM) ili Doktora svijeta (MDM), jer joj ne odgovara princip rada kojim dominiraju administrativne norme i protokoli, odnosno, procesi poput onih koje je Monika nazvala okoštavanjem. Ovako je to opisala Andrea:

„Ali ne bih, recimo, čak sam i probavala da se zaposlim za neku organizaciju i to, ali kasnije sam skužila zašto ja nisam taj posao dobila. Ja nisam za to da budem u organizaciji u tom smislu. To je nešto tipa da radim za IOM ili MDM, kako god. Ja jednostavno ne mogu ta pravila na taj način, te protokole. Ja ne vidim smisao u tome. Jednostavno ga nema. Ti od mene radiš robota, a ne čovjeka, a trebam biti čovjek u ovom trenutku. Tako da u tom smislu..., a opet neću reći 'nikad', jer nikad ne znaš.“

Kao jednu od najpotresnijih situacija koje je proživjela kroz angažman s ljudima u pokretu izdvojila je prijateljstvo s Ahmadom, mladićem kojeg je upoznala u Velikoj Kladaši tijekom prvih odlazaka na teren u BiH. Nakon inicijalnog razgovora u jednom od kampova, susreli su se istoga dana na cesti u Velikoj Kladaši i razmijenili kontakte. Otada su redovito komunicirali, zbog čega se Andrea zabrinula kad joj se dva tjedna nije javio. Odlučila ga je potražiti, nakon čega je preko volonterke iz organizacije u BiH saznala da ga i oni traže: „Sad ti je to ispala potraga od mjesec dana, gdje smo bili... I njegova mama je bila uključena u to i, to s mamom, mami objasniti gdje joj je sin i što se dešava – zoveš sve zatvore, a nemaš nikakvu informaciju o njemu.“ On se javio, rekla je Andrea, nakon što je mjesec dana proveo u zatvoru u Glini zbog prelaska hrvatske granice s krivotvorenom francuskom putovnicom. Nakon tri mjeseca je napustio Hrvatsku: „Nije se javio dva dana i ja sam znala. Mislim, predosjećala sam da će otići, ali nisam znala kad. Onda mi se samo nakon dva dana javio da je otišao i mene je to baš pogodilo jer sam se ja za njega užasno vezala. Užasno sam se vezala i to mi je jedna od bolnih rana na srcu.“

Nekoliko mjeseci nakon toga Ahmad ju je kontaktirao s molbom. Sustavna iregularizacija osoba u pokretu natjerala je njegovog prijatelja da u Europsku uniju uđe vozeći se ispod vlaka, u podvozju vagona koji se iz Šida u Srbiji kretao prema Hrvatskoj, pri čemu je stradao i slomio nogu zbog čega je prevezen u bolnicu u Zagrebu:

“Mene on zove u ponoć i govori mi: ‘Ja tebe nikad ne bih zvao i tražio neku uslugu, ali ja tebe sad jednostavno moram tražiti uslugu. Imam najboljeg frenda, kuća do mene, obiteljski prijatelji, k'o buraz mi je. U Zagrebu je u bolnici. Slomio je nogu. Ne znam što se dogodilo. On ne priča nikakav jezik osim berberskog arapskog. Da li možeš, molim te, samo oti vidjeti što je s njim.’”

Andrea je na to pristala i preuzela gotovo potpunu brigu za njega, od odlaska na policiju, podnošenja zahtjeva za azil, liječnika, smještaja u dom itd. Smatrala ga je na neki način svojim djetetom kojemu je posvetila svo vrijeme, ustajući ujutro u šest sati „da bi u sedam bila u bolnici i razgovarala s doktorima, sa sestrama, s njim“. Valjalo je pronaći nekoga tko će joj prevoditi i tko će ići s njima na policiju, što je bilo osobito bolno i potresno iskustvo zbog načina na koji ih je policija tretirala, ne obazirući se na to da se radilo o osobi koja ima tek 19 godina, povrijeđenu nogu i koja je bila „vidno istraumatizirana“: „Ja i dan danas nisam napisala cijeli taj događaj, jer ja jednostavno to ne mogu van izbaciti iz sebe na normalan način, da uopće si pojasnim kaj smo mi proživjeli skupa. I do tog njegovog odlaska, naravno, kad je otišao.“

Referirajući se na Ahmada kao na svoga učitelja, zato što ju je „natjerao da proživi svašta“, Andrea je implicirala da joj je on pomogao osvijestiti kompleksnu dinamiku pomagačkoga rada, pogotovo kad se radilo o granicama vlastite uloge kao aktivistkinje/pomagačice i tipu podrške koju može pružiti u navigiranju režimom izbjeglištva. Upravo u tim procesima učenja, refleksije o vlastitim reakcijama i osvještavanja raspona pomoći u skrbničkom i humanitarnom radu, uzimajući pritom u obzir ograničenja migracijskih politika, možemo prepoznati prakse repolitizacije (usp. Sinatti 2019), a zatim proučavati i odnos tih praksi sa sferom rada.

Iako se problem sa sagorijevanjem pojavljivao u gotovo svim mojim istraživačkim razgovorima, u većini slučajeva sugovornici su se referirali na događaje neposredno nakon početka svoga angažmana, što navodi na pomisao da se sagorijevanje češće pojavljivalo kod osoba koje prije toga nisu imale iskustvo rada u neprofitnim organizacijama ili u polju humanitarnog te socijalnog rada. Također, većina sugovornica i sugovornika počela je raditi u kontekstu masovnoga tranzita izbjeglica 2015. godine, zbog čega su se često osvrtni na događaje vezane uz funkcioniranje koridora ili uz kamp za izbjeglice u Slavenskom Brodu.

Andrea se priključila nešto kasnije te je isprva volontirala s djecom u Prihvatilištu za tražitelje međunarodne zaštite, nakon čega je uslijedila situacija s Ahmedom i njegovim prijateljem. To je bio prvi put da je otišla s nekim na policiju i proživjela čitav proces sigurnosne i administrativne provjere u sklopu zahtjeva za azil:

„Tu se dosta toga skupilo kaj ja nisam stigla procesuirati, uopće sebi objasniti kaj se dogodilo, nego sam samo: 'Ok, to je sad prošlo. Idemo dalje. Idemo dalje. Idemo dalje'. A nisam stala: 'Ok, ti si sad bila deset sati u policijskoj postaji. Ti si se nagledala svakakve nepravde i ti si bila osoba na kojoj se radila nepravda. Daj stani malo. Izbaci to van. Nešto napravi s tim. Nemoj to držati u sebi.“

Osvrnula se i na situaciju u Šidu kad se u jednom od skvotova susrela s čovjekom koji se upravo vratio iz *game-a*. Došao je pognute glavne, umoran i pretučen, što ju je šokiralo. Odlučila je da ga neće pitati nikakva pitanja, neće skupljati svjedočanstva (jer su ona i drugi volonteri skupljali svjedočanstva o nasilnim protjerivanjima): „Ja sam ga samo zagrlila. On je u tom trenutku, samo se nekako srušio na mene. Ne znam kako da ti to opišem. On kao da je cijelu tu svoju bol i jad i patnju srušio na mene. Ja sam mu neverbalno rekla: '*It's ok*. Stavi sve na mene. Uopće nije problem. Samo dođi.“

Iako ništa nije mogla napraviti u tom momentu te je ovim tipom podrške pokazala veliko razumijevanje i pružila tom čovjeku onu toplinu i ljudskost koje su mu se opetovano uskraćivale, mučilo ju je što nije mogla uraditi nešto konkretnije: „Kaj sam ja sad samo njega zagrlila? Zašto nisam nešto više napravila? Što ja mogu za tog čovjeka napraviti? Ne mogu ga prevesti preko granice, jebiga. Ne mogu to. Što drugo mogu?“

Sve ove situacije dovele su do nekog stanja zamora i opterećenosti. Andrei je trebalo neko vrijeme da se odmakne i da se oporavi. *Burnout* opisuje kao stanje u kojem „ne znamo što znači stati“, u kojem radnica ne zna procijeniti granice svoje pomoći i intenziteta angažmana:

„Ignoriraš i ideš do te granice dok ne možeš više i onda pukneš. Mislim, što drugo možeš nego puknuti? To je po meni jedan od najvećih izazova općenito u ovome svemu što radimo. I s ljudima koji jesu na terenu, nisu kako god. Ti imaš neku sekundarnu traumu, ne moraš ti nužno biti, ali imaš... Mislim, samo te priče te dovedu u situaciju gdje uopće ne znaš što bi sad s ovom informacijom. Kako reagirati na... Stvari nisu normalne.“

Proživljena iskustva na terenu i u svakodnevnom poslu, a najviše u trenucima kad je odlučila uzeti vrijeme za sebe i provesti nekoliko dana kod sestre u „emocionalnoj zoni komfora“

(Fechter 2012 a: 1483), pomogli su joj u savladavanju nadolazećih izazova u ovome poslu te u osvještavanju i prihvaćanju tipa i dosega podrške koju može pružiti ljudima u pokretu. Njen angažman pratili su osjećaji nemoći i razočaranosti i tek je u kasnijoj fazi, nakon što se udaljila od svega i otišla kod sestre, nakon što je provela nekoliko dana ne radeći s izbjeglicama, pronašla smisao u svom djelovanju. Odnosno, pronašla je način da sebi i drugima objasni svoju ulogu i da prihvati da je mali znak podrške poput zagrljaja dovoljan u situacijama u kojoj ne može ništa drugo napraviti. To je bio i njen osobni mehanizma nošenja sa cjelokupnom situacijom, odnosno mehanizam racionalizacije oblika, intenziteta i svrhe njenoga djelovanja.

5.3.2. *Comradeship* i upravljanje afektima u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru

Uključivanje u pomagački i zagovarački rad u području azila i iregulariziranih migracija u razdoblju kad je bio aktualan organizirani transport izbjeglica od Grčke do Austrije – što se osobito odnosi na rad u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru u Slavonskom Brodu – djelovalo je na međusobno odobravanje i povezivanje humanitaraca. Tako su neki sugovornici svoja iskustva iz 2015./2016. usporedili s onima iz 1990-ih, odnosno usporedili su svoje iskustvo iz kampa s iskustvima branitelja:

„Kad se kamp zatvorio situacija je bila drugačija i atmosfera u gradu, i nekako sam se osjećala usamljenije... Kad bi sreća nekoga na ulici, na primjer, iz kampa, ono, osjećala sam se kao kad se nađu branitelji pa krenu pričati kako im je bilo – to smo samo mi razumjeli: 'Gdje si bio 2016?' Da, takav nekakav osjećaj, nekakva energija i povezanost između ljudi koji smo, samo mi koji smo tamo bili, mogli razumjeti skroz.“ (Anita)

Zaposlenik Crvenoga križa s kojim sam se nekoliko godina nakon zatvaranja kampa sastala na intervjuu u Slavonskom Brodu srdačno me pozdravio, kao da smo prijatelji koji se poznaju dugi niz godina koji se neko vrijeme nisu vidjeli. Na to se kasnije i osvrnuo rekavši kako među svima nama koji smo tamo radili postoji posebna vrsta odnosa. Radi se o povezanosti zbog specifičnoga iskustva kroz koje smo zajedno prolazili: atmosfere kojoj smo svjedočili, relacija koje su određivale naš tempo rada i problema na koje smo nailazili, pogotovo u smislu svakodnevice rada u biopolitičkom režimu skrbi kojega karakterizira stalno nastojanje da se normalizira izvanredno stanje, a s time i niz problematičnih praksi kao što su arbitrarna kršenja prava ljudi u pokretu. Pored toga, većina djelatnika u kampu nije imala iskustvo rada u takvom okruženju. Osim stranih profesionalaca koji su dolazili u sastavu UN-ovih agencija i stranih

organizacija kao što su Magna, Samaritan's Purse ili Save the Children, koji su imali iskustvo iz drugih humanitarnih intervencija, većini lokalnih i nacionalnih zaposlenika/volontera ovo je bio prvi put da se susreću s okruženjem profesionalne humanitarnosti.

Taj sugovornik također se referirao na ratne devedesete, naročito na razgovor kojeg je vodio s ocem nakon što je ovaj prepoznao elemente iscrpljenosti, stresa i traume koje je i sam proživljavao na ratištu. Za vrijeme šestomjesečnog rada u kampu tek nekoliko je puta dobio po dva slobodna dana, koje je uglavnom provodio kod svojih roditelja. Prisjetio se situacije u kojoj je sjeo na sofu kako bi razgovarao s majkom, ali je zaspao u roku od nekoliko minuta, dok mu je ona pristavljala kavu. Probudio se nakon dva sata i poskočio, misleći da mora juriti na posao. Podijelio je sa mnom i iskustvo odlaska na sprovod i karmine za jednoga od članova šire rodbine na koje je žureći s posla stigao u uniformi. Na brojna pitanja rodbine o radu u kampu počeo je odgovarati suviše glasno, što je odudaralo od uobičajenih normi ponašanja u takvim situacijama: „Ja sam počeo odgovarati na ta pitanja i skoro vrisnuo. Odeš u neki realan svijet i apsolutno se više ne snalaziš.“ Problem s nemogućnošću da se kvalitetno odmori te isključi i distancira od atmosfere i tempa rada slavonskobrodskega kampa njegovog je oca podsjetio na vlastito ratno iskustvo:

„Moj tata je od devedesete, pa i danas, u vojsci i kaže meni: 'Ja sam to prolazio. Ja neću više pomisliti da tu netko, pogotovo tko je produkt mene, to prolazi i u jednom djeliću.' On je vidio svoju sliku. Znači, on je, kao čovjek iz rata, vidio kompletnu sliku svog stanja u meni. Znači, nismo bili u bezazlenim niti umanjenim situacijama što se tiče stresa.“ (Petar)

Drugi sugovornik, Mislav, također iz Slavonskog Broda, prisjetio se izlazaka u lokalni pub u kojem su se skupljali humanitarci iz kampa, prokomentiravši da misli da su „mnogima to bili najbolji izlasci. Ali nikad bolji u životu.“ On je te izlaske usporedio sa svojim prvim izlaskom u vojsci: „Znaš, ono, drže te tamo mjesec dana zatvorenog, viču na tebe. [...] A prvi izlazak – nikad bolji! Jer si u tako nekoj jadnoj situaciji s drugim ljudima koji su jednako tako u jadnoj situaciji, onda, ideš se napit' i super ti je!“ Dodao je i to da su se u tim situacijama stvarala posebna prijateljstva, nešto poput drugarstva, što se naročito moglo osjeti po povratku kući, gdje nitko ne bi sasvim razumio što si prošao/prošla na terenu: „Jer kad si ti došao kući ili u grad i gledaš ove druge ljude, pa šta oni znaju kako je nama, što smo mi sve zajedno prošli. [...] Sve te neke krizne situacije rađaju te, kako je, *comradeship* ili kako se to kaže.“

Na sličan način kao što volonterski rad, usprkos tomu što djeluje u sklopu neoliberalnog poziva na suosjećanje, volonterima osigurava pripadnost socijalnoj zajednici koja dijeli istu vrstu posvećenosti i ciljeva (Muehlebach 2012; Sandri 2018, Doidge i Sandri 2019), plaćeni humanitarni angažman potencira zajedništvo i društvenu kohezivnost. Vrijeme koje su radnici kampa proveli zajedno, ne samo radeći u timu nego i družeći se te živeći zajedno, podrazumijeva emocionalni rad, kao i stalnu involviranost u pitanja koja su primarno vezana uz njihov posao. Drugim riječima, radni angažman kolonizira i privatni život, a interesima i pažnjom volontera dominira ono čemu svjedoče i u čemu svakodevno sudjeluju. Osim toga, radilo se o izvanrednim situacijama i intenzivnim iskustvima koja su proživjeli zajedno, stoga ne treba čuditi da je među radnicima postojala visoka razina povezanosti i međusobnoga razumijevanja.

Mnoge osobe s kojima sam razgovarala tek su nakon povratka u Zagreb ili nakon što je završio program na kojem su bile zaposlene osvijestile u kojoj su mjeri na njih utjecala ta iskustva. Na primjer, u slavonskobrodskom kampu radilo se o brzom tranzitu i pružanju pomoći koja se odvijala kao na pokretnoj traci, zbog čega djelatnici nisu odmah ni osvještavali što su sve zapravo vidjeli i čuli. Često je i jezik predstavljao problem, zbog čega su golemu ulogu imali prevoditelji, koji bi katkad nakon odlaska vlaka prepričavali potresne priče koje su saznali u razgovoru s migrantima. „Ti nisi tamo neki robot koji nešto radi već si emotivno angažiran. (...) Sve smo to dijelili. Bili smo tu tim. Sve se to, bez da ti kužiš, na dan, dva, tri, skupi u tebi.“ (Vinka)

Najveći pokazatelj intenziteta tog angažmana i nakupljenih emocija za Vinku je bio povratak u Zagreb, gdje se osjećala kao da tamo više ne pripada i kao da ju je na „neki način pojeo taj svijet izbjeglica“. U tim trenucima osvijestila je neku vrstu „nerazmjera“ između svakodnevice života u Zagrebu i izvanredne situacije u kampu, te između nade osoba u tranzitu koje su vjerovala da će si osigurati bolji i sigurniji život u nekoj od europskih zemalja i vlastita saznanja da će ti isti ljudi i na svojoj destinaciji nailaziti na probleme i da će živjeti u izrazito prekarnim uvjetima:

„Bilo mi je neobično svjedočiti tom mom unutarnjem „nerazmjeru“ između svijeta u kojem tu ljudi idu po bircu i pričaju, a ja sutra opet idem tamo s izbjeglicama, drame, ono, ljudi bježe, bos, gladni, nemaju pojma i nadaju se da će tamo biti nekakvo bolje sutra, a već imaš iskustva da tamo opet budu zarobljeni u tim nekakvim getoima iz kojih ne mogu izaći, bez neke perspektive. Negdje promišljaš i to onako dira. To dira.“

Neko vrijeme nakon što je prestala raditi u Slavonskom Brodu pratila ju je nelagoda ne samo zbog nepravdi kojima je svjedočila, nego i zbog toga što je uočila nesklad između opsega i karaktera vlastitog angažmana i neučinkovitosti čitavog humanitarnog sustava. Par mjeseci nakon zatvaranja kampa, dok smo sudjelovale na konferenciji vezanoj uz iskustva iz Zimskog prihvatno-tranzitnog centra, osjetila je mučninu i fizičku malaksalost zbog osjećaja koje su priče, slike i kolege iz kampa u njoj izazvale:

„Sve to što su one pričale, što smo mi dijelili, što sam vidjela svu tu ekipu s kojom sam se tamo družila, kao da je u meni probudilo opet taj neki osjećaj iscrpljenosti vezano za to. I te priče koje su se dogodile i nekakav osjećaj težine, bez obzira što smo imali supervizije. Trebalo mi je možda još mjesec – dva da se malo slegne i da se stvarno opustim.“

Istraživanje Liise Malkki, koja se bavila iskustvima humanitaraca, mahom liječnika i medicinskoga osoblja iz Finske koji su preko Međunarodnog Crvenog križa odlazili na misije, pokazuje da su oni, za razliku od mojih sugovornika, prije odlaska na misiju bili upoznati s normama „afektivne neutralnosti“ (Parsons 1951 u Malkki 2015: 185), koju ona opisuje kao „kontinuiranu aspiracijsku praksu samodiscipline“ (Malkki 2015: 185). Radi se o tome da su finski humanitarci nastojali što je više moguće zadržati profesionalno neutralnu poziciju, distancirajući se u emotivnom i političkom smislu. Fokusirali su se isključivo na svoj posao, smatrajući da ga inače ne bi mogli adekvatno odraditi, pogotovo ako bi se prepustili afektima koje izaziva radno okruženje kao što je genocid u Ruandi.

Neutralnost, kao što sam već više puta spomenula, jedan od osnovnih principa rada humanitarnih organizacija, posebice tradicionalnijih aktera u sektoru međunarodne pomoći kao što su agencije UN-a, Oxfam, World Vision i, naročito, Međunarodni Crveni križ, može se manifestirati kao nedostatak empatije, nezainteresiranost, pasivnost i usmjerenost na sebe, (Redfield 2010 u Malkki 2015: 185, usp. Duffield 2012). Upravo je „upravljanje afektima“ (Mazzarella 2009 u Malkki 2015: 55) ključna stavka u procesu održavanja odgovarajuće razine neutralnosti, u smislu zaštite od suočavanja s okrutnom stvarnošću i „svakodnevicom *homo sacera*“ (Brković 2018), kao i u procesu navigiranja pravno-normativnim okvirom prikupljanja i upravljanja sredstvima humanitarne pomoći. Promišljajući riječi svojih sugovornika, Malkki zaključuje da je njihovo inzistiranje na profesionalizmu bila tehnika prakticiranja afektivne neutralnosti:

„Ponekad, posebice u njihovim iskazima o Ruandi, činilo se kao da je pridržavanje profesionalizmu bila jedina opcija koja im je preostala. To je bila metoda držanja stvari pod kontrolom, i održavanja određene udaljenosti između sebe i pacijenata, sebe i opasnih situacija u kojima su radili, i sebe i svojih vlastitih misli i imaginacija“ (Malkki 2015: 186).

Dok su Malkkini sugovornici uglavnom biliiskusni i educirani profesionalci u polju medicinskog humanitarizma, moji sugovornici u domenu humanitarnoga režima ušli su s iznimno malim, ako ikakvim, iskustvom. Humanitarci iz slavonskobrodske kampa s kojima sam razgovarala uglavnom nisu imali dovoljno iskustva da upravljaju afektima i održavaju afektivno neutralnu poziciju, kao i to da su, bez obzira na organizacije za koje su radili, bili suviše involvirani i da su prolazili kroz vrlo stresne situacije, a posljedice su osjećali mjesecima.

Većina organizacija u slavonskobrodskom kampu imala je organiziranu superviziju, ili je barem pokušavala potaknuti „brigu među volonterima“. Prema riječima jedne djelatnice iz kampa, volonteri su bili upućeni da, ukoliko se nađu u nekoj teškoj situaciji, „bila to jedna situacija ili duži period vremena da je utjecao na njih, ako osjete neke promjene, ako osjete neke standardne simptome koji su ukazivali na *burnout*, da onda to kažu svom nadređenom, svom koordinatorskom“, koji je bio zadužen da „svaki dan, nakon svake intervencije, s cijelim timom napravi *debriefing*. Tu se vidjelo je li nekom treba više pomoći.“ Dodala je da se dosta pažnje obraćalo na to „da se svaki dan naprave ti *debriefingi* i da ljudi budu najbolja verzija sebe koja mogu biti, u smislu da mogu pomoći sami sebi. Koordinator je tu igrao važnu ulogu zato što on je morao pratiti bez obzira na to da li je netko htio pričati ili nije. Morao je pratiti ponašanje i angažiranost svakog volontera.“ I koordinatori i tzv. podkoordinatori prolazili su edukacije o tome kako prepoznati znakove stresa u svome timu i „kako pomoći sebi i kako pomoći drugima“. Zapravo, zadatak koordinatora sastojao se u tome da pripomognu članovima svog tima da nauče prepoznati svoja ograničenja i da facilitiraju proces optimizacije odnosa samozaštite i pomoći drugima (usp. Lazzaratto 1996).

Međutim, Luka smatra da je taj oblik podrške u kampu bio vrlo površan i da velik broj volontera i zaposlenika nije imao odgovarajuće uvjete za procesuiranje i kanaliziranje proživljene traume, osobito po završetku svoga angažmana. Iako je u kampu postojalo neko osnovno znanje o samozaštiti, ono nije provedeno u praksi. Nedugo nakon zatvaranja balkanskoga koridora, Luka je upisao Poslijediplomski specijalistički studij iz supervizije u psihosocijalnom radu kako bi mogao raditi s kolegama na terenu i prenijeti svoja znanja gradskim društvima Crvenoga križa koja nemaju te kapacitete.

U šire shvaćenom sektoru humanitarnosti i aktivizma koji za razliku od državnoga sektora socijalne i zdravstvene skrbi pruža pomoć onima koji su iz te sfere sustavno isključeni, pojavljuje se problem s kontroliranjem pomagačkih impulsa i kanaliziranjem suosjećanja u uvjetima koji su, naročito za neiskusne volontere i entuzijastične zaposlenike, izrazito zahtjevni. Većina mojih sugovornika istaknula je da su morali naučiti kako bolje voditi brigu o sebi, odmaknuti se kad im je potrebno, uzeti slobodne dane i sl. Smatrali su i da će bolje odrađivati taj posao ukoliko vode računa o održavanju distance i o samozaštiti. Nekoliko puta pojavio se i narativ o tome da neke osobe pomažu kako bi potisnule svoje privatne probleme, koje prema jednom kazivaču „imaju svoje neke *issue* koje su tamo došli liječiti“: „Prvo pravilo pomagača ti je: 'Ako ne možeš pomoć' samom sebi, ne možeš pomoć' nikome, prijatelju. Ne možeš pomoći nikome.“ (Luka)

Iz toga proizlazi da dok se, na primjer, u uslužnom sektoru očekuje kontroliranje potencijalno negativnih emocija, u humanitarnom sektoru očekuje se kontrola prekomjerne brige i suosjećanja kako bi se radnice i radnici mogli dugoročno nastaviti baviti ovom djelatnošću, upravljajući tako rizicima stanja koje humanitarni režim prepoznaje kao *profesionalno sagorijevanje*, *sekundarnu traumatizaciju* i *zamor od suosjećanja*. Sljedeći primjer problematizira psihoterapijsku interpretaciju stresa karakterističnoga za humanitarni rad.

5.3.3. Psihologizacija humanitarnoga rada kao mehanizam (samo)zaštite

Nakon što je nekoliko godina radila u Zagrebu u organizaciji koja se bavi medicinskim humanitarizmom Melita je od 2020. zaposlena u misiji u BiH kao koordinatorica za psihosocijalnu podršku i mentalno zdravlje. Kao i većina mojih sugovornika zaposlila se 2016. godine tijekom tranzita izbjeglica balkanskim koridorom koji je potaknuo interes stranih i domaćih organizacija koje ranije nisu bile uključene u programe skrbi i podrške za migrante u Hrvatskoj.

Poučena iskustvom iz Prihvatilišta za tražitelje međunarodne zaštite, po dolasku u BiH odlučila je uvesti vrlo precizne upute o radnom vremenu i održavanju ravnoteže između poslovnoga i privatnoga angažmana, što se odnosilo na pomagače na terenu i na programske koordinate. Budući da se pojam profesionalnog stresa u diskursu režima humanitarizma najčešće smatra posljedicom terenskoga rada koji podrazumijeva izloženost tuđem stradanju, raširilo se mišljenje da su osobe koje obavljaju administrativne i koordinacijske poslove u humanitarnom

sektoru pod manjim rizikom od podlijeganja njegovim posljedicama. Međutim, Melita je navela da rad u uredu ne isključuje rizik od profesionalnoga sagorijevanja kojemu „doprinosi i timski rad, i uvjeti rada, i radno vrijeme, i potreba za prekovremenim radom, i plaćenost i niz tih faktora“, zbog čega na raspolaganju imaju vanjske suradnice, psihologinje i psihoterapeutkinje koje nisu povezane s menadžmentom organizacije, što osigurava dostatnu razinu privatnosti i diskrecije. Međutim, stanja poput tzv. zamora od suosjećanja i sekundarne traume, prema Meliti, uglavnom pogađaju osobe koje rade direktno s korisnicima.

Podijelila je sa mnom svoje iskustvo *burnouta*, kao i svoja razmišljanja o njegovim uzrocima, manifestacijama i isprepletenosti s imaginacijom o humanitarnom radu kao altruističnoj i požrtvovnoj profesiji naizgled suprotstavljenoj impulsu za samoaktualizacijom i stvaranjem pozitivne slike o sebi. Kao jednu od zamki navela je pretpostavljenu „gratifikaciju“ humanitarnog djelovanja oko čega „postoji puno sebičnih motiva“, kao i

„naivnost koja to prati i negdje cijeli taj dio neslušanja sebe, lagano onako malo kompleksa spasitelja, u smislu 'mogu ja ovo' ili 'kako da ja svoju potresenost ovom pričom doživim ozbiljno, ako svaki dan svjedočim ovolikoj patnji' i 'kako je okej da se ja sada odmorim ako, negdje, nisam imala dovoljno vremena da pružim podršku svakoj osobi koja je to od mene danas zatražila'.“

Melita je skrenula pozornost na to da pomagači koji se suočavaju sa stresom proizašlim iz humanitarnog radnog okruženja nerijetko imaju dojam da su svakodnevne aktivnosti u njihovom životu – što uključuje stil života, interese, ambicije i poteškoće njihovih prijatelja i rodbine – trivijalni i beznačajni u usporedbi s okrutnom svakodnevnicom života uvjetovanoga režimom izbjeglištva i sustavnom ilegalizacijom ljudi u pokretu. Kao psihologinja, primijetila je da ju je počelo iritirati kada bi čula da korisnici kucaju na vrata, što je pratio osjećaj krivnje. Dugo je to potiskivala dok se nije dogodila jedna osobito teška „krizna intervencija“ u kojoj je njen dugogodišnji korisnik pokušao počiniti samoubojstvo. Shvativši da se trebalo dogoditi nešto ekstremno da obrati pažnju na iscrpljenost i zasićenost, odlučila je zatražiti slobodne dane kako bi se odmorila i razmislila želi li uopće nastaviti karijeru u ovom smjeru i, ako da, na koji će se način u budućnosti zaštititi od posljedica kontinuiranoga svjedočenja stradanju, što kod nje „izaziva stalno taj osjećaj ranjivosti i izloženosti i toga da ta trauma nije tako daleko, nije tako rijetka i da se, zapravo, konstantno događa“. Trebalo joj je vremena da osvijesti svoju poziciju u tome: „Koliko sam ja bespomoćna i koliko moći imam, koliko ovi ljudi imaju, koliko je svijet pravedan, nepravedan, sve te neke stvari koje zapravo kognitivno znamo, ali onda emocionalno jednostavno postanu *too close to home*.“ Bez obzira što je Melita po struci

psihologinja i što teorijski poznaje „dinamiku *burnouta* i vikarijske traumatizacije“, isprva nije mogla prihvatiti da se nalazi usred tog procesa i da joj je potreban odmor u kojem će se fizički, socijalno i emocionalno udaljiti od rada s tražiteljima međunarodne zaštite.

Voditelji organizacije pokazali su razumijevanje i odobrili joj godišnji odmor, iako u tom trenutku nije imala slobodnih dana niti ga je dovoljno unaprijed najavila, što se pokazalo važnim i, kako mi je rekla, vrlo sretnim spletom okolnosti: „I negdje, ono, sam dobila priliku da se povučem na dva tjedna, da razmislim o svemu skupa, da se vratim s nekom novom perspektivom i nekom odlukom za sebe na koji način ću pristupiti poslu s ovim novim stečenim znanjem.“

Podrška koju joj je organizacija ponudila usprkos polariziranom mišljenju na razini rukovodećih pozicija (što ujedno znači da je zaštita mentalnoga zdravlja podržana na institucionalnom nivou) imala je ključnu ulogu u Melitinom „oporavku“. Osigurala joj je potrebno vrijeme i prostor za refleksiju o vlastitoj pozicioniranosti te svojim očekivanjima i mogućnostima u humanitarnom radu. Vrativši se na posao nakon odmora odlučila je slijediti načela samobriga i zaštite vlastitoga mentalnoga zdravlja, s ciljem da se istim tipom posla može efikasno baviti i ubuduće, kontrolirajući pritom rizik od sagorijevanja i profesionalne traumatizacije.

Odlučila je da neće raditi prekovremeno, da neće primati više klijenata nego što može, da je prihvatljivo da nekoga odbije ukoliko se njemu ili njoj toga dana ne može posvetiti i da ne pristaje na krizne intervencije usred noći. Te svoje nove granice odlučila je jasno komunicirati poslodavcu. Uz to, one „su bile vrlo praktične i mjerljive, što je tada bilo nužno“ kako bi pratila koliko vremena provodi radeći: „Dala sam si nekakav limit koliko klijenata mogu vidjeti u jednom danu, sve opet negdje iz straha da, ako ostavim to sebi na procjenu, onda će opet završiti na 'ma mogu, mogu i...' Tako da sam s tim *baby steps*, koje sam mogla jasno ograničiti, označiti sebi.“

Mjerljivost rezultata i dnevno uložena truda, energije i vremena u Melitinom je slučaju imalo funkciju samozaštite i održavanja, barem naoko, uobičajene radne svakodnevice s jasno određenim normama o količini posla, broju korisnika i radnom vremenu. Međutim, inzistiranje na kvantificiranju pomagačkoga rada može djelovati vrlo problematično, odnosno suviše rezervirano i neposvećeno, nasuprot pretpostavljenim altruističnim polazištima humanitarnoga angažmana. Nela se osvrnula na taj problem na primjeru osoba koje su se tek nedavno priključile ovom tipu djelovanja, stavljajući naglasak na važnost procesualnosti i iskustva rada

u nevladinom sektoru: „Na primjer, ja, da sad odem na teren i sretnem studenticu na drugoj ili trećoj godini, ja znam da će ona mene mrziti zbog te hladnoće koju ja znam postaviti jer tako štitim sebe. Ja znam da će ona za tri mjeseca morati ići na psihoterapiju.“

Nakon tog prekretničkog godišnjeg odmora i donesenih odluka o ograničenjima i pokušajima mjerenja uloženoga rada Melita se doslovce „prisiljavala“ da se češće druži sa svojim prijateljima, ali je izbjegavala razgovore o svom poslu ili psihoterapijskom i humanitarnom radu kojim se bavila u Porinu.

Neke druge moje sugovornice također su spominjale da ih je, otkad su se aktivno uključile u pomagачke i zagovaračke poslove, počela iritirati naizgled trivijalna svakodnevnica njihovih bliskih prijatelja. Po povratku iz Slavenskog Broda Ana je „počela osjećati znakove *burnouta*“ koji su se očitovali tako što je i dalje mislima bila prisutna u kampu, a svaka tema „koja je bila na stolu uz kavu“ djelovala joj je vrlo površnom: „Ja nisam mogla sudjelovati u takvim razgovorima. Bilo mi se dosta teško prebaciti. Ja sam znala neke druge situacije koje se događaju ljudima, a moji novi ljudi, s kojima sam se ponovno počela družiti, nisu bili svjesni svih problema kojih sam ja bila svjesna“. Uz to, ti prijatelji nisu bili spremni sudjelovati u razgovorima o okrutnim i nepravednim politikama izbjeglištva, niti slušati iskustva i dojmove o radu u kampovima. Zbog toga su moje sugovornice počele sve više vremena provoditi s kolegama i osobama iz istoga radnoga okruženja:

„Nisu htjeli baš puno slušati. Što se onda dogodilo? Dosta sam se počela, zbog toga, družiti s ljudima s kojima sam radila. Tako, tu su bile teme koje su bile bliže mom nadzoru u tom trenutku, u tom periodu. Onda opet, što se dogodi? Život ti se nekako pretvori u posao. Onda sam počela dugo ostajati na poslu i počela sam smatrati da ja moram ostati dugo na poslu.“ (Ana)

Melita je rekla da je trenutak kad je shvatila da joj bliski prijatelji više nisu važni i da joj se njihovi problemi čine banalnim i manje vrijednim u odnosu na ono čemu ona svjedoči na svakodnevnoj razini bio poziv da se trgne iz tog stanja visoke involviranosti i iscrpljenosti:

„Imala sam nekih dosta dobrih *wake up callova* od vrlo bliskih prijatelja na kojima sam baš zahvalna, baš sam bila onako... Dosta i žustre i ljutite konfrontacije gdje su, onako, bili ljuti na mene u smislu: 'Mi tebe ne poznajemo.' Ili: 'Gdje si ti sada i tko si ti sada?' Baš, ono, njihov osjećaj da sam se negdje jako promijenila i da mi odnosi s njima nisu više važni koliko su bili, što ne bih rekla da je bilo tako da mi nisu bili važni, ali naprosto sam imala dojam da se stvorila neka distanca. Da ono nekako neke stvari koje su meni

sada važno ne mogu dijeliti tamo i da su stvari koje su njima važne meni zapravo trivijalne u ovom času. I taj dio me počeo mučiti i tu sam isto negdje počela osjećati lagano grizodušje oko odnosa s njima jer neke stvari koje su njima izvor patnje su se meni činile onako dosta banalnima. Naprosto u usporedbi s onime što ja slušam svaki dan ovo zvuči *full* rješivo i bilo mi je jako teško da se emocionalno povežem s tim, što naravno ja ne bih njima rekla, u smislu 'ovo je glupost o čemu ti pričaš', ali se vrlo jasno osjetilo da sam ja emocionalno jako odvojena od onoga o čemu oni govore. Što prije nisam bila.“

Osim institucionalnog poticanja samozaštite, Melitin primjer svjedoči o važnosti podrške iz privatnoga života, koja je kod nje doprinijela „oporavku“, odnosno, profesionalizaciji njenog angažmana. Također, iz Melitinoga narativa može se iščitati tendencija da stanja kroz koja prolaze zaposlenici koji rade s ljudima u pokretu, a čije je iskustvo migracije u diskursu NVO-a već patologizirano, klasificira i interpretira uz pomoć psihopataološke terminologije. U fukoovskom smislu radi se o mehanizmu kontrole, odnosno samokontrole, a koji je u tim uvjetima bio jedini način da Melita nastavi raditi taj posao, dakle da na taj angažman počne gledati isključivo kao na posao, a da posljedice uznemirujućih radnih uvjeta tumači kroz tehničku, a ne političku perspektivu. Suvremeni, kasnoliberalistički governmentalityt slobodu vidi kroz tehnička tumačenja pojedinca i njegovih obilježja. Pri tome, sloboda odlučivanja uokvirena je ekonomskom paradigmom, što znači da pojedinci teže poboljšanju i napretku te pronalasku najoptimalnijeg ponašanja u određenim životnim okolnostima (Kelly 2013: 41).

Iako je do „akutnoga stresa“ najprije dolazilo djelovanjem politika migracijskih režima koje sustavno ilegaliziraju osobe u pokretu, nije sporno da je humanitarcima izrazito zahtjevno svakodnevno procesuirati simboličko i fizičko nasilje. Pritom su mehanizmi koji će im pomoći u prevladavanju stresa neophodni, naročito uzmemo li u obzir da se od radnika očekuje da budu funkcionalni i da se ponašaju na društveno prihvatljiv način, neovisno o radnim uvjetima. Problem nastaje ako se terapijska rješenja koriste kao sredstva za depolitizaciju djelatnika, njihova rada i njihovih nastojanja da se aktiviraju u područjima društvene nepravde. Drugim riječima, valja razlikovati situacije u kojima se mehanizmi za prevladavanje stresa koriste da bi depolitizirali humanitarne radnike od situacija u kojima se oni koriste kao neophodni mehanizmi (samo)zaštite. Upravo je to fokus sljedećeg poglavlja.

5.3.4. Patologizacija humanitarnog impulsa

Amir, sugovornik o kojem je bilo riječi ranije radio je u slavonskobrodskom kampu za izbjeglice, gdje se vrlo brzo suočio s frustracijama, jer organizacija u kojoj je bio zaposlen nije ispunila njegova očekivanja u smislu zaštite osoba koje su se kretale tadašnjim koridorom, uspostavljenim duž balkanske migracijske putanje. Nakon višemjesečnoga rada Zimskog prihvatno-tranzitnog centra Ministarstvo unutarnjih poslova, koje je upravljalo radom kampa, počelo je vrlo arbitrarno zaustavljati pojedince i zatvarati ih u izdvojene dijelove kampa, kojima većina humanitarnih organizacija u kampu nije imala pristup. Nakon zatvaranja balkanskoga koridora ti dijelovi kampa postali su prostorom za detenciju osoba koje su se nakon odluke o zaustavljanju tranzita zatekle na trasi koridora (vidi Hameršak i Pleše 2017 a).

Tjedni koji su prethodili puštanju informacija o samome postojanju zatvorenih dijelova kampa, a zatim i o kršenju prava koja su zabilježile aktivistkinje, ponajprije one okupljene oko Inicijative Dobrodošli! i AYS-a, bili su ispunjeni osjećajem neizvjesnosti u vezi daljnje brige za osobe koje su bile zatočene u sektore slavonskobrodskega kampa. Sektor pod brojem tri, u svojoj sablasnoj sličnosti s logorima istrebljenja, najčešće se koristio, a kasnije je prenamijenjen u zatvoreni dio samo za obitelji, dok su samci premješteni u sektor pod brojem jedan. Moj sugovornik radio je kao prevoditelj za organizaciju koja se u kampu bavila zaštitom djece, a koja je osiguravala tzv. *child-friendly* prostor u situacijama kada su izbjeglice ovdje boravili više od uobičajenih nekoliko sati/minuta.⁶³

Prije no što su aktivistkinje objavile izvještaj o kršenjima prava osoba u zatvorenim dijelovima kampa (nakon čega je Ministarstvo unutarnjih poslova humanitarnim organizacijama u kampu odobrilo pristup tim sektorima, ali u ograničenom vremenskom razdoblju zahtijevajući jasno opredjeljenje za pružanje pojedine humanitarne usluge), moj sugovornik je danima nastojao doći do informacija o zatvorenim osobama i uvjetima njihova „smještaja“, propitujući suzdržanu i nepristranu poziciju svog poslodavca. Radilo se o organizaciji posvećenoj zaštiti ljudskih prava, posebice prava djece, koja se u tom trenutku nije direktno usprotivila arbitrarnoj i represivnoj politici hrvatskoga Ministarstva unutarnjih poslova.

Kako bi zadržale svoje položaje u hijerarhiji režima skrbi u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru, organizacije su oklijevale kad se trebalo suprotstaviti vlastima, a svoje su napore

⁶³ Postojalo je nekoliko situacija u kojima su zbog zastoja u organizaciji tranzita migranti zadržani dulje, zbog čega su pored tranzitne trase kroz registraciju i distribucijski šator aktivirani sektori s ležajevima i kontejnerima u kojima su humanitarne organizacije mogle osigurati dodatnu vrstu skrbi, kao što su *child-friendly* prostori.

uglavnom ulagale u formiranje posebne niše skrbi u kampu, pokazujući po čemu su njihove usluge karakteristične, a njihovo prisustvo u kampu nezamjenjivo. Uz to, po ulasku u zatvorene sektore, MUP je od humanitarnih organizacija tražio da dostave raspored aktivnosti kako bi mogao nadzirati njihov rad. Stoga, ali i zbog imperativa diplomatske koji se proširio humanitarnim sektorom, ne čudi činjenica da je organizacija za koju je radio moj sugovornik pridavala veliku pozornost svom položaju i reputaciji, održavajući blagonaklon odnos s upravljačkom strukturom kampa. Koordinatori većine organizacija nisu željeli riskirati zabranu rada u kampu, pa su se stoga suzdržavali od propitivanja MUP-ovih odluka.⁶⁴ Prevladavao je stav da je najvažnije dobiti i zadržati pristup izbjeglicama, čak i kad je to podrazumijevalo žmirenje pred problematičnim praksama poput pritajenog zatvaranja i protjerivanja. Uz to, mnogi akteri u kampu nikad se ranije nisu bavili pružanjem pomoći ljudima u pokretu i tek su se počeli upoznavati s hrvatskim i europskim sustavom azila, dijelom modificiranim, pa i suspendiranim, u kontekstu funkcioniranja humanitarno-tranzitnoga koridora.

Moj se sugovornik referirao na stanje neposredno nakon usporavanja i zaustavljanja međudržavno koordiniranoga kretanja izbjeglica, kad su već sve organizacije znale za praksu zatvaranja osoba, prvo u trećem, a kasnije i u drugim sektorima. Isprva, tim sektorima je pristup imao samo Crveni križ, no njemu je bilo zabranjeno dijeliti bilo kakve informacije o uvjetima boravka, broju ljudi i njihovom psihofizičkom stanju. Iskustvo mog sugovornika eklatantno je primjer razočaranosti i nezadovoljstva, jer su norme poslodavca zahtijevale određeni tip ponašanja, što je podrazumijevalo da on zatomi svoje emocije i suzdrži se u iznošenju svog mišljenja, ali i to da se suzdrži od komentara koji bi se temeljili na njegovim političkim stavovima. Njegovim riječima, emocionalni rad u slavonskobrodskom kampu funkcionirao je na način da „trebaš biti čovjek, ne da imaš srce, nego da imaš kamen umjesto srca.“ Smatra da je on bio previše iskren, što ga je često dovodilo u problematične situacije, „jer, inače, na dosta tih poslova trebaš biti diplomat, promijeniš mišljenje kako situacija – muljati – što je normalno“. Njegovo je mišljenje da su organizacije u kampu svoje financijske interese stavile ispred potreba osoba u pokretu, preslikavajući norme korporativnoga sektora i ponašajući se kao firme gdje „svatko hoće nešto graditi sebe i ono, preko, kako se kaže, preko tih jadnih ljudi i te užasne krize se zaradi novce i gradi mašinerija ogromna“.

⁶⁴ MUP je izdao uputu svim organizacijama, osim HCK-u, prema kojoj se njihovi djelatnici ne smiju približavati ogradi trećeg sektora. Prijetio je zabranom rada u kampu, pa čak i nekom vrstom individualnoga kažnjavanja neposlušnih humanitaraca.

Njegovo ponašanje je dovelo do toga da su mu iz organizacije predložili posjet psihologu ili psihijatru, a tijekom supervizije terapeutkinja mu je savjetovala da treba “ponekad neke stvari pustiti i samo proći. Jer, onako: 'Trebamo biti fleksibilni.’” Smatrao je da je zatvaranje osoba u sektore „bez ikakvog objašnjenja“ kršenje ljudskih prava, a to da organizacija koja je mandatorana za zaštitu prava djece ne smije doći ni blizu ograde trećeg sektora i zatražiti informacije o broju i stanju djece smještene unutra nije fleksibilnost nego farsa: „To se zove ono, da predaješ i pričaš o ljudskim pravima, a to je samo maska“ (Amir)

Nakon što je svim humanitarnim organizacijama odobren ulazak u zatvorene dijelove kampa, moj sugovornik je bio jedini zaposlenik kojemu je kroz prvih nekoliko dana to bilo zabranjeno, najvjerojatnije zbog pritužbi terenskih koordinatorica voditeljima organizacije, zbog čega je, kako kaže, „bio na crnoj listi“, a kao jedan od razloga izdvojio je sljedeću situaciju:

„Jer ja sam jedanput reagirao na jednog policajca, nisam fizički, ali nisam pustio da nastavlja nasilje prema jednoj ženi. Mene su prijavili, MUP, da sam reagirao protiv policajca, da sam skoro fizički reagirao prema njemu. Jesam, jer je on fizički reagirao prema ovoj ženi, što meni nije bilo ok. Jedina moć da možeš, barem da ga guraš da ne nastavi nasilje.“

Kasnije, kad je dobio pristup trećem sektoru, jedna od koordinatorica upozorila ga je da se fokusira isključivo na rad u igraonici za djecu i po potrebi na prevođenje, a da na ostalo ne obraća pažnju. Na to ju je upitao što da radi u slučaju da uđe unutra i vidi čovjeka koji pokušava počinuti suicid (nekoliko takvih pokušaja je zabilježeno u zatvorenim sektorima): „Da nemam ništa u tome, da idem ravno, uđem u igraonicu i to je to?“ Odgovorila mu je da je njihov posao onaj koji se tiče žena i djece: „Jednostavno samo ideš s njima unutra u igraonicu, crtaš, igraš.“

Amirovo iskustvo jasno zrcali tendenciju humanitarnog režima da patologizira politički protest i karakterizira ga kao oblik „ludila“ (Good, Subandi i De/Vecchio Good 2007, usp. Foucault 1988). Tumačenje njegovih komentara kroz psihoterapeutsku prizmu – posebice zato jer je i sam porijekom iz Sirije, pa je među koordinatorima postojala pretpostavka da njemu to pada teže nego ostalim djelatnicima – predstavlja mehanizam kojim se radnike nastoji disciplinirati kako bi se uklopili u ulogu poslušnih pomagača koji su ovladali tehnikom upravljanja afektima. Pritom, ne radi se samo o patologizaciji humanitarnog imuplsa (potrebe humanitaraca da se aktiviraju, da pomognu onima kojima je potrebna pomoć, da se angažiraju u zagovaračkoj sferi i politiziraju svoju kritiku), nego o patologizaciji stanja iscrpljenosti, razočaranja i frustracije uzrokovanih nepravdom kojoj svakodnevno svjedoče. Dakle, bez da obezvrijedim problem

mentalnoga zdravlja i posljedica koje ova vrsta frustracije može ostaviti na radnike, skrećem pažnju na to da se radi o mehanizmu kontrole. Jednako kao što humanitarni režim depolitizira stradanje, on depolitizira i ljutnju i stres, odnosno posljedice osvještavanja političkih i pravnih ograničenja usmjerenih prema subjektima pomoći. Na te osjećaje i afekte gleda se kao na patološka stanja zbog čega se radnike upućuje na prakticiranje tehnika samobriga i/ili prakticiranje supervizije. Time se potiče stvaranje unutarnje otpornosti kako bi se radnice/radnici bolje nosili s izazovima ovog radnog okruženja. Ta praksa rezultira premještanjem anticipiranih rizika s vanjske na unutarnju razinu, stvarajući dojam među radnicima da konstantno moraju unaprjeđivati i usavršavati svoje sposobnosti, uključujući tehnike nošenja s traumatskim i stresnim iskustvima.

O tome je pisao Mark Duffield (2012, 2015)⁶⁵ problematizirajući terapeutsku brigu o sebi kao diskurzivnu praksu postmodernoga stanja permanentne krize. Nakon zaokreta prema liberalizmu po završetku Hladnoga rata, novoetablirana industrija humanitarne pomoći, osim što prolazi kroz preobrazbu koja se ogleda u profesionalizaciji rada i standardizaciji procedura za distribuciju pomoći, počinje se sve snažnije podvrgavati sigurnosnom diskursu, osobito nakon 11. rujna 2001. Posljedično dolazi do toga da se daje prednost sve opsežnijem skupu znanja i strategija o upravljanju rizicima od izravne fizičke ugroze ili sigurnosne prijetnje, što naposljetku dovodi i do osmišljavanja tehnika za predviđanje i sprječavanje rizika od psihičkog i emocionalnog opterećenja uslijed rada u kriznim situacijama (Duffield 2012: 486). Na primjeru aktualnih edukacija u sektoru Mark Duffield pokazuje da humanitarne organizacije potiču djelatnike da usvoje metode zaštite od profesionalnog sagorijevanja, sekundarne traume ili posttraumatskog stresnog poremećaja kako bi, uvjetno rečeno, postali otporni na stres:

„Ako terenske edukacije o sigurnosti simulacijom onoga što bi se moglo dogoditi stvaraju osjećaj tjeskobe, onda edukacije o otpornosti pomažu razviti tehnike *terapeutske brige o sebi* kako bi [radnici] mogli menadžerirati te inducirane strahove. Treninzi o razvoju unutarnje otpornosti postali su rastuće područje ekspertize u humanitarnoj industriji“ (Duffield 2012: 486).

Ranije spomenuta djelatnica CMS-a, Dora, u razgovoru je kao jedno od svojih najzahtjevnijih iskustava izdvojila rad u okolnostima zatvaranja izbjeglica u kampu u Slavonskom Brodu, a navela je razloge vrlo slične Amirovima.

⁶⁵ Duffieldovo tumačenje sigurnosnih rizika i brige o sebi u humanitarnoj industriji objavila sam u članku “Briga o sebi u (post)humanitarnom sektoru: prijepori i prakse rada u izbjegličkom režimu u Hrvatskoj” (2021).

Posebno se referirala na problem pozicioniranja organizacija koje se zbog tobožnjega rizika od kompromitacije svojih položaja i usko shvaćenih mandata nisu usuđivale progovoriti o zakonskoj neutemeljenosti zatvorenih dijelova kampa i posljedicama nakon njegova zatvaranja za one osobe koje nisu zatražile međunarodnu zaštitu. Naime, na inicijativu njene organizacije i aktivistkinja okupljenih oko Inicijative Dobrodošli! i Are You Syrious-a objavljeno je *Izješće o sustavnom kršenju ljudskih prava u zatvorenim dijelovima Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavanskom Brodu, od strane hrvatskih vlasti*, koje se temeljilo „ponajprije na promatranjima, razgovorima i intervjuima koje su proveli neovisni aktivisti iz Zagreba i volonteri organizacija civilnog društva u Slavanskom Brodu”⁶⁶.

Prilikom objave tog izvješćaja njegove autorice i predstavnici inicijativa izrazili su zahtjev da “se utvrdi i preuzme odgovornost za sva takva postupanja te da se volonterima koji već više od pola godine rade s izbjeglicama, udrugama, koje su u mogućnosti pružati pravnu pomoć i provoditi monitoring, hitno omogući pristup zatvorenim dijelovima kampa”⁶⁷. Dora se prisjetila razočaranja u čitav niz lokalnih i međunarodnih organizacija, rekavši mi da su svi “bili svjesni toga da se nešto događa, da to što se događa nije normalno, nije OK, ali se nisu usudili reagirati”. Inicijativa Dobrodošli! i AYS su “javno istupili oko te teme”, što je za nju bila izuzetna važna, premda vrlo stresna akcija koja je nedugo nakon objave izvješćaja svim prisutnim organizacijama osigurala pristup zatvorenim dijelovima kampa.

Manje od mjesec dana nakon što su organizacije dobile pristup i međusobno raspodijelile aktivnosti stigla je objava o zatvaranju kampa, što je ujedno značilo da će osobe koje su u njemu smještene biti prebačene u druge prihvatne centre u Hrvatskoj. Budući da zatvorene osobe nisu poznavale hrvatsko zakonodavstvo u području azila, niti im je bila osigurana pravna podrška, Inicijativa Dobrodošli! nastojala ih je upozoriti na činjenicu da će ih, ako ne podnesu zahtjeve za međunarodnu zaštitu, prebaciti u Prihvatni centar za strance Ježevo, odnosno u centar zatvorenoga tipa. Trenutak kad je shvatila da će muškarci smješteni u prvom sektoru biti prebačeni u Ježevo ukoliko ne zatraže azil, što im se “vrlo svjesno prešućivalo”, obilježio je cijeli dan kojega je Dora provela pokušavajući o tome obavijestiti samce u sektoru. Nije im nametala svoje stajalište, već im je nastojala osigurati mogućnost da donesu informiranu

⁶⁶Prema izvješćaju koji je dostupan na:

https://www.cms.hr/system/article_document/doc/258/Izvjestaj_o_krsenijima_ljudskih_prava_u_izbjeglickom_kampu_u_Slavanskom_Brodu.pdf (pregled 3.11.2021).

⁶⁷ Prema objavi na stranicama CMS-a: <https://www.cms.hr/hr/azil-i-integracijske-politike/izvjestaj-o-krsenju-ljudskih-prava-u-izbjeglickom-kampu-u-slavanskom-brodu-ako-nam-zelite-pomoci-dodite-u-kamp> (pregled 3.11.2021.)

odluku, odnosno, “da sami odluče žele li tražiti azil ili ne i da, ako ne žele tu tražiti azil da ih razumijem i da ne rade to, ali da budu svjesni da vrlo vjerojatno neće završiti u Porinu kao većina ljudi nego da će završiti u Prihvatnom centru za strance koji je detencijski centar”.

Neke se organizacije nisu slagale s njenom inicijativom, pa su pratile upute MUP-a prema kojima je humanitarcima bilo zabranjeno širiti informacije o mogućnosti smještaja u detencijski centar. Na posljednjem sastanku prilikom zatvaranja kampa predstavnici MUP-a govorili su o njoj kao o osobi koja “širi laži o postupanju policije”. Pri tome, nastavila je Dora, “nitko od prisutnih, a to je zaista bio velik broj organizacija koje su tamo radile, nije ni na koji način reagirao po pitanju toga, a gdje sam istovremeno taj dan ili čak taj tjedan prije od ljudi doživjela to da me potapšaju po ramenu i kažu: 'To što radiš je užasno bitno. Svaka ti čast i žao mi je da ne mogu to kao drugačije reći osim ovako.’“

Dok sugovornici Anne Meike Fechter (2016) prakticiraju moralni rad koji se odnosi na postupke prihvatanja i podnošenja normi i politika matičnih organizacija za koje smatraju da ih sprječavaju u provedbi ispravnih odluka, kao i na rad sa sviješću da će prethodno anticipirane ciljeve međunarodne pomoći teško ostvariti, moja sugovornica svoje je radno iskustvo povezala s razočaranošću u druge humanitarne organizacije paralelno s opetovanim pritiscima državnih aktera, ali i javnosti:

“Rekla bih da ima puno negativnog *feedbacka* i da on često ugrožava rad, odnosno mogućnosti za rad, konkretno i pristup ljudima, pristup sredstvima i tako to, te stvarno ima realne posljedice koje su teške. Međutim, onda opet shvatiš da to što radiš je ispravno i da, jebiga, nema drugog načina.”

Uz koordinaciju volonterskih timova i/ili projektnih aktivnosti njen nematerijalni rad uključivao je osvještavanje pragmatičnih i interesnih politika većine humanitarnih aktera i savladavanje afekata radnoga okruženja kojim dominira neka vrsta profesionalnog licemjerja mnogih etabliranih pomagača, kako u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu tako i u razdoblju nakon zaustavljanja tranzita balkanskim koridorom. Sve to može rezultirati izostankom konstruktivne podrške kakvu je moja sugovornica nastojala pružiti, ali i nezadovoljstvom osoba kojima je ta podrška namijenjena:

“Teške su situacije gdje ti znaš da ne možeš ni na koji način pomoći toj osobi jer jednostavno nemaš sredstva, nemaš čarobni štapić kojim ćeš ti riješiti tu barijeru koja je ili zakonska ili administrativna ili nekako, a zaista ne dopušta neku treću opciju za tu osobu, a ta osoba to ne razumije i onda tebe krivi za to jer si ti taj koji joj pružaš podršku.

To je jako teško, jer ti jednostavno osobi koja je u toj situaciji ne možeš to na nikakav način objasniti. S druge strane, potpuno razumiješ tu osobu jer bi i ti vjerojatno jednako bio frustriran.”

Zastupanje emancipacije, solidarnosti i uzajamne brige nasuprot viktimizaciji i perpetuiranju neravnomjerne raspodjele moći u režimima pomoći – koji djeluju u kolaboraciji s režimima kontrole i instrumentaliziraju odnos između pomagača i izbjeglica – radnicama i radnicima nevladinoga sektora nalaže kontinuirano ulaganje napora u ostvarenje što ravnopravnijih radnih okruženja usmjerenih prema širim društvenopolitičkim promjenama. “Izostanak podrške za koju smatraš da trebaš pružit', a nemaš načina da pružiš” je vrlo frustrirajuće iskustvo rada u sektoru civilnoga društva, ali i u humanitarnom sektoru općenito. Taj rad sastoji se u proživljavanju opisanih iskustava, kontroli afekata i pronalaženju metode za svakodnevno funkcioniranje u tim uvjetima. Svi primjeri vezani uz sagorijevanje, usvajanje metoda brige o sebi, pa i profesionalizaciju vlastitoga angažmana u smislu njegovanja slobodnoga vremena, odlazaka na superviziju i distanciranja od posla možemo shvatiti kao nematerijalan, afektivan rad karakterističan za posao u civilnom i humanitarnom sektoru. To podrazumijeva i svijest o mogućnosti patologizacije tog frustrirajućeg iskustva ili, pak, normalizaciju takve disciplinarne prakse, što otvara niz problema jer se time poništava bilo kakav transformativni potencijal humanitarnoga rada.

Sljedeće poglavlje pomaže nam razumjeti kako politički kontekst određuje princip i dinamiku rada nevladinih organizacija, pogotovo u smislu političkoga utjecaja na donatorske trendove, etičkih problema koji iz toga proizlaze i, naposljetku, načina na koji se to odražava na humanitarce i na osobe s kojima oni rade.

5.4. Donatorske politike i nevidljivi rad

Donatorski režim jedan je od važnijih faktora koji upravljaju dinamikom rada na projektima u sektorima humanitarizma i civilnog društva. Riječ je o nizu praksi i politika koje određuju model financiranja, usmjeravajući ga prema području kojemu je potrebna specifična podrška i u kojega valja ulagati. Neprofitni karakter humanitarnoga sektora ne isključuje akumulaciju simboličkih vrijednosti, to jest društvenopolitičku moć donatora i njihovu ulogu u kreiranju trendova i pozicija moći u područjima u koja su sredstva uložena. Premda se pojam ulaganja možda čini kontradiktornim u kontekstu neprofitnog sektora, osobito ako taj sektor

poistovjećujemo s altruizmom, doniranjem u dobrotvorne svrhe i sl., filantropska davanja od svojih začetaka imaju prilično nedvosmislene političke i socijalne ciljeve u smislu upravljačkih tendencija, kao i u smislu stvaranja i održavanja ugleda pojedinaca, poduzeća ili država. Davanja se prikupljaju i od supradržavnih ustrojstava poput Europske unije, donatorskih platformi kao što su zaklade, od međunarodnih nevladinih organizacija i agencija UN-a, vjerskih zajednica, pa i od banaka (poput Razvojne banke Vijeća Europe osnovane nakon Drugog svjetskog rata koju, prema podacima iz 2019, uz Europsku uniju financiraju SAD, Njemačka i Norveška, kao i druge europske zemlje pojedinačno, no u nešto manjim iznosima).⁶⁸

O utjecaju Sorosevih fondacija (*Open Society Foundation*) na prostoru bivše Jugoslavije 1990-ih pisao je Paul Stubbs (2013a) prepoznajući ih kao neku vrstu konstituirajućih elemenata koji su doprinijeli definiranju i redefiniranju domaćeg postsocijalističkoga prostora. Iako se pored mnoštva međunarodnih agencija u poslijeratnim godinama te fondacije nisu smatrale uobičajenim akterima, one su osiguravale sredstva za rad nevladinih organizacija i nezavisne medijske i kulturne scene. Još važnije, utjecale su na oblikovanje kontura političkih, antinacionalističkih trendova obrazovane lijevo orijentirane elite, koja je, usprkos opozicijskoj snazi, bila klasno određena i geografski centralizirana (Stubbs 2013 a, 2013 b, 2001).

Razgovori sa zaposlenicima međunarodnih humanitarnih organizacija i lokalnih organizacija civilnoga društva skrenuli su pozornost na način na koji se politike europskoga migracijskoga režima ogledaju u natjecanjima za bespovratna sredstva, otežavajući financiranje potreba detektiranih na terenu. To se posebice odnosi na potrebe koje se ne uklapaju u recentne trendove migracijskih politika, uglavnom ograničavajuće i represivne prirode. Kao prvo, te politike nastoje na sve moguće načine upravljati kretanjem osoba koje je uglavnom usmjereno s prostora globalnoga juga prema globalnom sjeveru⁶⁹ i, drugo, za ostvarenje toga cilja države proizvoljno koriste silu, pa i nezakonita policijska postupanja. Organizacije civilnoga društva već godinama izvještavaju o tzv. „odvraćanju“⁷⁰, odnosno nasilnim protjerivanjima osoba u pokretu, pri čemu

⁶⁸ Podaci preuzeti s <https://coebank.org/en/donors-and-trust-funds/donors/> (pregled 19.12. 2021.).

⁶⁹ Valja uzeti u obzir da se 86% izbjeglica, što je prema UNHCR-ovoj statistici zajedno s raseljenim stanovništvom Venezuele doseglo broju od oko 30 milijuna (s time da UNHCR među izbjeglice ne računa 48 milijuna interno raseljenih osoba ni 4 milijuna tražitelja azila), nalazi u zemljama globalnoga juga, dok njih 39% boravi u samo pet država: Turskoj (3.7 milijuna), Kolumbiji (1.7 milijuna), Pakistanu (1.4 milijuna), Ugandi (1.4 milijuna) i Njemačkoj (1.2 milijuna). Podaci dostupni na UNHCR-ovim stranicama <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> (pregled 19.12.2021.).

⁷⁰ Odvraćanje je pojam koji se više puta pojavljivao u službenom narativu MUP-a, a prema riječima glavnoga ravnatelja policije odnosi se na metodu „suzbijanja ilegalnih migracija“, koju on vidi kao „strateški prioritet u kojem policija podiže zakonske i tehničke kapacitete“ (vidi na <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/kako-je-prosla-sjednica-o-pushbackovima-bozinovic-objasnjavao-da-smo-super-miletic-pricao-o-migrantima-s-macetama/>). Osim što se konceptu nezakonitosti pristupa nekritički, isključivo iz sigurnosno-granične

je hrvatska policija čak primjenjivala metode mučenja i sakaćenja, o čemu su pisali domaći i strani mediji, a što je MUP više puta demantirao.

Prema podacima Danish Refugee Councila (DRC) – organizacije koja posljednjih nekoliko godina radi u BiH kao jedan od vodećih pružatelja humanitarne skrbi – *Guardian* je objavio tekst o praksama poput bičevanja, pljačkanja i seksualnoga zlostavljanja osoba zatečenih u iregularnom prelasku granice.⁷¹ Kako je prenio *Večernji list*, „intervjuirane žrtve kazale su za DRC kako ih hrvatska policija u onemogućavanju prelaska granice ponižava, krade im osobne stvari te ih verbalno ponižava“.⁷² U svom osvrtu na položaj djece u pokretu *Spiegel International* piše o svakodnevnoj igri mačke i miša poznatoj pod pojmom *game*, kojoj su migranti podvrgnuti prilikom pokušaja ulaska na teritorij Europske unije, barem u onom dijelu migrantske trase kojim upravlja hrvatski granični režim. Većina ih je, nastavljaju u *Spiegelu*, „zaustavljena u pokušaju, najčešće nasilnim putem, i gurnuta natrag u Bosnu i Hercegovinu“, dok djeca nerijetko po strani gledaju kako hrvatska policija pljačka, tuče i ponižava njihove roditelje, a ponekad su i oni sami žrtve toga nasilja.⁷³ O *pushbackovima* – nasilnim i nezakonitim protjerivanjima migranata s hrvatskoga teritorija – pisao je i Human Rights Watch⁷⁴. Zajedno s drugim organizacijama civilnoga društva, DRC je od siječnja do studenoga 2021. zabilježio 12 000 *pushbackova* na granici između Hrvatske i BiH.⁷⁵

Usprkos medijskim izvještajima i prijavama aktivista o kršenju prava osoba u pokretu, posebice u onom dijelu koji se tiče organičavanja pristupa sustavu azila, Europska komisija ni u jednom trenutku nije osudila hrvatsku politiku sustavnoga protjerivanja, iz čega prozlaži pretpostavka da se radi o politici koju implicitno odobrava. To potvrđuje i predloženi novi pakt o migracijama i azilu koji uz prijedlog skraćenoga postupka azila na granici naglasak stavlja na politike vraćanja i deportiranja. Europske organizacije civilnoga društva oglasile su se o politikama i

perspektive pri čemu se zatire problem sustavne ilegalizacije migracija, odvratanje je službeni eufemizam za nasilna, proizvoljna i nezakonita protjerivanja osoba u pokretu. Nakon višegodišnjih svjedočanstava izbjeglica i apela domaćih i stranih medija i organizacija civilnoga društva, u listopadu 2021. objavljena je „razgovijetna, vjerodostojna i nedvosmislena snimka brutalnoga nasilja na granicama“ (vidi <https://lupiga.com/kolumne/ostavka-jednog-koncepta-sto-bozinovic-jos-uvijek-radi-u-ministarskoj-fotelji>; pregled 19.12.2021.).

⁷¹ <https://www.theguardian.com/global-development/2020/oct/21/croatian-police-accused-of-sickening-assaults-on-migrants-on-balkans-trail-bosnia> (pregled 19.12.2021.).

⁷² <https://www.vecernji.hr/vijesti/guardian-opet-proziva-hrvatsku-policiju-na-granici-bicuju-migrante-i-seksulano-ih-zlostavljaju-1440050> (pregled 19.12.2021.).

⁷³ <https://www.spiegel.de/international/world/illegal-pushbacks-children-caught-in-the-game-on-the-croatian-border-a-9f55bb77-2402-42ca-808d-c258a3bdb809> (pregled 19.12.2021.).

⁷⁴ <https://www.hrw.org/news/2019/11/08/eu-address-croatia-border-pushbacks> (pregled 19.12.2021.).

⁷⁵ <https://drc.ngo/about-us/for-the-media/press-releases/2021/12/12-000-pushbacks-in-2021-reflects-worrying-normalization-of-illegal-practice/> (pregled 19.12.2021.).

tendencijama novoga pakta u zajedničkoj izjavi. U njoj stoji da „prijedlog da države članice istodobno donesu odluku o azilu i o vraćanju”, pri čemu “nije jasno naveden zahtjev da se ocijene važne zaštitne mjere povezane sa zabranom prisilnog udaljenja ili vraćanja, najboljim interesima djeteta i zaštitom obiteljskog i privatnog života, dovodi u pitanje međunarodne pravne obveze”⁷⁶. “Uspostava funkcije Koordinatora za vraćanje u okviru Komisije i zamjenika izvršnog direktora Frontexa za vraćanje, pri čemu nema sličnih imenovanja u vezi sa standardima zaštite ili premještaja”⁷⁷, kao i prijedlog da mehanizam solidarnosti među članicama bude “sponzoriranje vraćanja, pri čemu država članica preuzima odgovornost za vraćanje osobe bez prava boravka u ime druge države članice”⁷⁸, jasno govore u prilog tezi da su vraćanje i deportacija prioriteti europske migracijske politike, zajedno sa strožom politikom azila čija je uloga u paktu tek deklarativna. Europarlamentarac Erik Marquard izjavio je da je izgledno da je “izvršen politički pritisak od strane Europske komisije ili od strane pojedinih članica EU-a da u tim situacijama nije nužno pridržavati se ljudskih prava”, a isto se može zaključiti i iz toga što su „pregovori o pristupanju Hrvatske Schengenskom prostoru ozbiljno započeli tek kada je ova zemlja počela sistematski vraćati izbjeglice s granice, primjenjivati nasilje i provoditi pushbackove.”⁷⁹

Uz to, već preporučeno ulaganje sredstava u zemlje porijekla migranata podcrtano je i u Globalnom sporazumu za sigurne, uredne i regularne migracije⁸⁰, čija je naizgled humana narav u suštini tek produžetak kolonijalne politike. Ne treba čuditi ni najrecentniji primjer *offshoringa* institucije azila u Danskoj koja je ideju eksternalizacije graničnih režima dovela do krajnjih granica izglasavši zakon prema kojem će sve osobe koje zatraže azil u Danskoj biti prebačene u *treću zemlju*, dakle zemlju izvan Europske unije (prema BBC-ju Danska je već potpisala migracijski sporazum s Ruandom, zbog čega je došlo do spekulacija da bi tamo mogla uspostaviti eksternalizirane kampove za tražitelje međunarodne zaštite).⁸¹

U okruženju kojim dominiraju politike protjerivanja osoba u pokretu, očekivanje da se to ne odražava na donatorske trendove nije realistično. Na naslovnoj internetskoj stranici za fondove Europske unije kao jedna od glavnih kategorija koje će EU podupirati kroz višegodišnji

⁷⁶ <https://www.cms.hr/hr/azil-i-integracijske-politike/pakt-o-migracijama-i-azilu-za-novi-pocetak-i-neponavljanje-gresaka-potrebno-je-otkloniti-rizicne-stavke-i-razraditi-pozitivne-aspekte> (pregled 19.12.2021.)

⁷⁷ <https://www.cms.hr/hr/azil-i-integracijske-politike/pakt-o-migracijama-i-azilu-za-novi-pocetak-i-neponavljanje-gresaka-potrebno-je-otkloniti-rizicne-stavke-i-razraditi-pozitivne-aspekte> (pregled 19.12.2021.)

⁷⁸ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_hr (pregled 19.12.2021.)

⁷⁹ <https://www.dw.com/hr/hrvatski-pushbackovi-u-interesu-eu-a/a-55710328> (pregled 19.12.2021.)

⁸⁰ https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf (pregled 19.12.2021.)

⁸¹ <https://www.bbc.com/news/world-europe-57343572> (pregled 19.12.2021.)

financijski okvir za razdoblje 2021-2027 je “Migration and Border Management” u sklopu kojega se nalaze dva temeljna fonda: AMIF (Asylum, Migration and Integration Fund) i „Integrated Border Management Fund“. Valja naglasiti da su ciljevi AMIF-a – fonda koji naizgled služi zaštititi migranata, unaprijeđenju integracijskih praksi, poticanju interkulturnoga dijaloga i razvoju nacionalnih humanitarno-socijalnih politika u području izbjeglištva – usklađeni s hegemonijom graničnih režima i tehnomenadžerskim pristupom upravljanja, kakvoga promovira i Međunarodna organizacija za migracije (Andriješević i Walters 2010). Uostalom, u AMIF-ove doprinose ubrajaju se “efikasno upravljanje migracijama” i rad na razvoju i primjeni zajedničke imigracijske politike na razini EU⁸².

Referirajući se na projektno radno okruženje kojim dominiraju opisani politički trendovi, Dora je istaknula da su se mogućnosti i teme financiranja na razini EU počele “sužavati”, na način da “na projektima više nemaš neku slobodu prilagoditi se onome što je tebi bitno nego da ti se konkretno zadaje za što ćeš moć’ dobit sredstva”. Ona smatra da sve dominantniji trend eksternalizacije migracija i štetnih ugovora s trećim državama onemogućuje zagovarački rad na tim temama, budući da je sve manje donatora zainteresiranih za njegovo financiranje, dok se natjecaji Europske unije sve više, uz standardne natjecaje vezane uz instrumentalizirani pojam integracije, odnose na povratke. To joj se čini nerealnim budući da se radi o “zajednicama koje su potpuno razrušene” i koje će još dugo vremena osjećati ekonomske i socijalne posljedice direktnoga i strukturalnoga nasilja kojemu su (bile) podvrgnute. Zbog toga su njoj i njenoj organizaciji, rekla mi je, “jako bitni neki drugi vanjski donatori, izvan EU priče, koji vide važnost u osiguranju prava na pristup međunarodnoj zaštiti, osiguranju poštivanja načela *non-refoulementa* i sličnim stvarima, koje se nažalost u ovim projektima, to jest projektnim natjecajima, više ne prepoznaju kao nešto što je bitno”.

Zbog takvih donatorskih politika, kao i zbog problema projektnoga financiranja koje pretpostavlja odrađivanje velikog broja aktivnosti među kojima se uglavnom ne nalazi direktno bavljenje *pushbackovima*, te „teme“ zahtijevaju kontinuiranu prilagodbu u artikulaciji, navođenju i izvještavanju kroz postojeće aktivnosti:

„ [...] i onda moraš jako prilagođavati to što radiš i, u krajnjoj liniji, odrađivati neke stvari tek toliko, paralelno baveći se određenim stvarima za koje možda nemaš financije.

⁸² <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes#heading-4-migration-and-border-management> (pregled 19.12.2021.)

To onda ispada da ljudi rade, nazovimo to, dupli posao i ljudi se duplo angažiraju.“
(Lara)

Bavljenje *pushbackovima*, kao i nizom problema za koje je teško pronaći financijska sredstva, zahtijeva pripremu atraktivnih i dovitljivo formuliranih projektnih prijedloga, što podrazumijeva odrađivanje nevidljivoga i neplaćenoga rada. Taj rad produbljuje već postojeći problem „profesionalnoga stresa“: „Događa se to da vrlo često van nekakvih realnih i mogućih kapaciteta radiš stvari koje su stvarno bitne, a da one na neki način nisu financijski pokrivenne.”
(Lara)

Kao jedan od ključnih problema moja sugovornica, Lara, navodi i želju većine zaposlenika NVO sektora da se istaknu kao aktivisti, što smatra pozicijom koja je zbog ovisnosti o projektima i čitavoj strukturi neprofitnoga financiranja ugrožena:

„Znaš, nisi aktivist u onom pravom smislu riječi. Ti si uvijek nečim limitiran. CMS će možda biti glasniji i više *out there* oko nekih stvari koje, ne znam, sad bez veze bubam, JRS ili Crveni križ ili neke druge organizacije neće jer, u krajnjoj liniji, to nisu niti politike tih organizacija. Na drugačiji način su vezani s donatorima i institucijama. Njihove politike su različite, ali ipak si na nekakvoj uzici oko toga. To je nekakav sjebani, začarani krug gdje onda je ona shema da se ljudi lome između toga. Kao, ti bi s nečim išao do negdje, ali i CMS te koči kao organizacija ili bilo tko te koči.“

Organizacije koje rade na terenu međusobno se razlikuju, među ostalim, po tome pružaju li usluge (poput JRS-a i HCK-a), ili zauzimaju snažnije angažiranu poziciju nastojeći zaštititi prava svojih korisnika. Potonje se, prema riječima moje sugovornice „bave nekakvim hibridom toga da su NVO-i pa se onda, kao, bave aktivizmom“, što podrazumijeva da izrazito mnogo vremena i energije, uz aktivističke i ljudskopravaške napore, troše na projektne aktivnosti koje im osiguravaju plaće. Uzme li se u obzir tenzija u civilnom sektoru između organizacija koje se bave pružanjem usluga, pa postepeno preuzimaju ulogu državnoga sektora skrbi s jedne strane i zagovarateljica prava koje se ne ustručavaju kritizirati vodeće strukture s druge strane, ne čude frustracija i stalna dilema o kojima mi je govorila Lara. Naime, dok je radila u civilnom sektoru u Hrvatskoj stalno ju je pratila kolizija između otpora njenih kolega prema mogućnosti da zagovaračke organizacije budu pružatelji usluga i stvarne potrebe za pružanjem usluga, potrebe koja je ujedno osiguravala pristup informacijama na temelju kojih je bilo moguće održavati kritičku poziciju i progovarati o kršenjima prava:

„Recimo, meni je to isto bila baš dosta velika i frustracija i užasno je puno težine stavljalo na mene u kontekstu pozicije koju sam ja radila. Izniman je bio taj otpor prema tome da budemo *service providers*, a bez toga da si ti *service provider* ti zapravo nemaš *first hand information*. Određeni servisi koje ti pružaš su, zapravo, realni doticaji s ljudima s kojima radiš, gdje je onda, u nekom trenutku, naravno, bitno na koji način ti to radiš. Te nekakve informacije su opet privilegija toga. Znaš, nije to ono da ja tebi dam uslugu, a ti meni daš informacije, makar tako u nekakvom smislu ispada.“

Moja sugovornica se pitala i o tome koje su posljedice za migrante kada se oni izlažu medijima, ili kad stavljaju svoju budućnost na raspolaganje nevladinim organizacijama koje, unatoč svojim pozitivnim i prijeko potrebnim ciljevima, gotovo neizbježno koriste njihovo življeno iskustvo nasilja i traume kao zagovaračke argumente, osnažujući time svoju poziciju na „civilnoj sceni“. Njenu kritiku valja shvatiti kao poziv na međuorganizacijsku suradnju, kao i poticanje organizacija da prigrle mnogostruke i višeslojne pozicije. To bi se u prvom redu odnosilo na usmjeravanje šireg sektora humanitarnoga rada prema angažiranom polju znanja i praksi koje vješto i samokritički koristi prednosti kako svojih „subverzivnih“ inicijativa, tako i aktera koji pripadaju službenom sustavu međunarodne pomoći.

Dimenzija koju je ključno naglasiti jer se u više navrata pojavljivala u ovom istraživanju je kontinuirana potraga za odgovarajućim izrazima kod mnogih sugovornica kad se radi o kritici ne samo svojih poslodavaca, nego i o kritici aktivističkoga pristupa i usmjerenja prema zaštiti ljudskih prava. Radi se o tome da se u kontekstu ranije opisanih politika hrvatskoga graničnoga režima i tendencija urušavanja ionako fragilne institucije azila na europskoj razini aktivistički pristup čini jedinom preostalom opcijom vrijednom zastupanja. Istu sam nelagodu osjećala i sama dok sam, postavljajući pitanja, pokušavala pronaći najelegantniji ili, možda, najneutralniji način da usmjerim razgovor prema temama za koje sam pretpostavljala da mogu kompromitirati sugovornika i/ili organizaciju za koju radi. Odlučila sam se za pristup kojim bih nenametljivo propitala rad politički lijevo orijentiranih organizacija, tražeći, uz pomoć vlastitih iskustava, „paravan za inače prijeteće razotkrivanje politike antipolitike i (puke) ljudskosti onih koji se bave ljudskim pravima“ (Engle 2019: 96). Osim što se radilo o metodi povezivanja sa sudionicima/ama istraživanja, radilo se i o svojevrsnom opravdanju kritičkoga propitivanja *grassroots* aktivizma i humanitarizma zbog, kako je to formulirala Karen Engle, podvojenosti oko ili čak podlijeganja strahu da svojim radom progresivni projekt ljudskih prava osuđujem(o) na propast (ibid.). Još sam veću nelagodu osjećala dok sam pisala ovaj tekst, nastojeći dosljedno i kritički artikulirati probleme na koje sam nailazila na terenu. Našla sam se u situaciji gdje sam

morala propitivati rad organizacija koje u suštini podržavam, svjesna da ne postoji idealna pozicija u kojoj one mogu, barem ne istovremeno, zadovoljiti sve faktore o kojima su pričali sudionici istraživanja, dakle odgovoriti na osnovne potrebe migranata, zaštititi njihova prava, javno progovarati o zatiranju njihovih prava i pritom osigurati redovite plaće svim svojim djelatnicima.

Jedan od primjera kritike o kojoj mi je bilo iznimno teško pisati odnosi se na angažman organizacije civilnog društva u slučaju tragične smrti djevojčice Madine Hussiny, koja je poginula u naletu vlaka stotinjak metara od hrvatske granice, netom nakon što je hrvatska policija nju i njenu obitelj nezakonito protjerala s hrvatskoga teritorija. Međutim, hrvatska policija tvrdi da obitelj Hussiny te noći, 21. studenoga 2017., nije ušla u Hrvatsku, referirajući se na termovizijske policijske kamere koje su ih navodno „snimile oko 300 metara u dubini srbijanskog teritorija, te da su ih uobičajenim sredstvima odvracanja kao što su svjetlosni signali i sama policijska prisutnost odvratili od ulaska na hrvatski teritorij“, zbog čega „ne mogu ni biti odgovorni za pogibiju djevojčice”.⁸³ Pritom tvrde i da je došlo do nestanka termovizijske snimke s hrvatskoga teritorija – dokaza koji bi jasno ustvrdio da se radilo o *pushbacku* zbog kojega bi hrvatske vlasti snosile odgovornost za smrt šestogodišnje djevojčice. Nakon provedene istrage na zahtjev DORH-a, odbačene su sumnje u odgovornost hrvatske policije, zbog čega je obitelj Hussiny podigla privatnu tužbu protiv trojice policajaca iz Tovarnika, a nakon što je i ta tužba odbačena, podigli su „ustavnu tužbu u kojoj tvrde da su neučinkovitom istragom o okolnostima Madinine pogibije povrijeđena njihova ustavna prava kao što je pravo na život i pravo na pravično suđenje”.⁸⁴ Naposljetku, Ustavni sud donio je odluku prema kojoj je ocijenio da je Hrvatska članovima obitelji Hussiny „povrijedila ljudska prava i izložila ih riziku od mučenja i zlostavljanja“ zbog toga što nisu razmotrili njihov zahtjev za međunarodnu zaštitu, oslanjajući se pritom na institut sigurne treće zemlje.⁸⁵ U konačnici, u studenom 2021. došlo je i do presude Europskoga suda za ljudska prava (ESLJP) koji je presudio da se radilo o

⁸³ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ustavni-sud-odbacio-tuzbu-obitelji-nesretno-poginule-madine-nisu-povrijedena-vasa-prava-15065468> (pregled 16.1.2022.)

⁸⁴ [ibid.](#)

⁸⁵ U ovom slučaju trećom sigurnom zemljom smatrala se Srbija, a Ustavni sud je zaključio da “pri ocijeni neke zemlje ‘sigurnom’ nije dovoljno osloniti se na normativni okvir i brojeve odobrenih zahtjeva za azil” već valja uzeti u obzir “relevantna izvješća tijela koja se bave zaštitom izbjeglica i nevladinih udruga” kako bi se vidjelo stvarno postupanje prema izbjeglicama. Podaci su preuzeti iz izvještaja Inicijative Dobrodošli, dostupnoga na <http://www.maz.hr/2022/01/09/2021-godina-nikada-vise-dokaza-nikada-manje-preuzimanja-politicke-odgovornosti/> (pregled 16.1.2022.)

povredi prava na život, zabrane mučenja i nečovječnog postupanja, zabrane kolektivnog protjerivanja, prava na sigurnost i slobodu i prava na pojedinačni zahtjev.⁸⁶

Usprkos dugo očekivanoj i izrazito važnoj presudi koja je osudila postupanje hrvatske policije, moju sugovornicu, Laru⁸⁷, zabrinjavalo je sve ono što se događalo dok je obitelj Hussiny čekala tu presudu, dok je podizala optužnice i izlagala se politički i emotivno rizičnim situacijama. Kako je i sama bila uključena u komunikaciju s obitelji Hussiny, izrazila je dvojbe oko odnosa organizacija i aktivista prema njima, ističući da je iznimno teško odrediti balans „između onih stvari za koje ćeš reći 'ne' jer znaš da su iznimno štetne za nešto i stvari koje ćeš, znaš ono... Dakle, stalno balansirati oko toga. [...] Hrpa odluka koje mi donosimo i za koje trenutno mislimo da su kao korisne, one mogu ispasti štetne do neke razine.“ Na moje pitanje na što se to točno odnosi njen komentar pojasnila mi je da je preispitivala jesu li, usprkos najboljim namjerama, napravili dodatnu štetu toj obitelji, potičući ih na podizanje tužbi dok su oni bili u nesigurnoj poziciji: „Mislim ok, za finalnu odluku nitko njih nije prisilio da nešto potpišu. Nekakva odluka oko toga je bila njihova, ali koliko je određeno facilitiranje tih stvari njih možda nekako dodatno izložilo određenim stvarima.“

Pribojavala se da je situacija ove obitelji na neki način „iskorištena“ u nastojanju da se u političkom i pravnom smislu osudi ponašanje hrvatske policije. Njeno kazivanje pokazuje da se vrlo slične moralne dvojbe pojavljuju i u zagovaračkoj i u humanitarnoj sferi ovoga sektora: dok se humanitarizam kritizira zbog viktimizacije i pasivizacije primatelja pomoći, civilno društvo suočava se sa suprotnim problemom. Naime, u nastojanju da izbjegne viktimizaciju i da na izbjeglice gleda kao na ravnopravne subjekte, civilno društvo politizira njihovo stradanje, a time ih može izložiti dodatnim rizicima, pri čemu učvršćuje svoju (političku) poziciju na civilnoj sceni. To ne znači da njihov rad, kao što je podrška Madininoj obitelji u podizanju optužnice, nije potreban, nego da je i taj tip rada podložan rizicima i etičkim dilemama. Ta se kontradikcija pojavljuje u gotovo svim intervjuima i primjerima organizacija/inicijativa koji su zahvaćeni ovim istraživanjem. To je osobito važno jer je humanitarizam u literaturi, premda najčešće u varijanti visokoformalizirane međunarodne pomoći, meta brojnih kritika, što je

⁸⁶ Podaci preuzeti s <http://www.maz.hr/2022/01/09/2021-godina-nikada-vise-dokaza-nikada-manje-preuzimanja-politicke-odgovornosti/>. Također vidi <https://www.bbc.com/news/world-europe-59329973>, <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/europski-sud-za-ljudska-prava-hrvatska-je-grubo-prekrasila-niz-ljudskih-prava-obitelji-malene-madine-morat-ce-platiti-odstetu---684559.html>. Presuda je dostupna na [file:///C:/Users/User/Downloads/Judgment%20M.H.%20and%20Others%20v.%20Croatia%20-%20Multiple%20violations%20concerning%20Afghan%20family%20whose%20daughter%20died%20at%20Croatian%20border%20%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Judgment%20M.H.%20and%20Others%20v.%20Croatia%20-%20Multiple%20violations%20concerning%20Afghan%20family%20whose%20daughter%20died%20at%20Croatian%20border%20%20(1).pdf) (pregled 16.1.2022.)

⁸⁷ Možda je važno naglasiti da smo ovaj razgovor vodile u proljeće 2021., mjesecima prije presude ESLJP-a.

ostavljalo dojam da je lokalni sektor civilnoga društva, zbog svoje opozicijske naravi, lišen takvih problema. Oslanjajući se na Hardtov i Negrijev pojam *Imperija*, Antonio Donini (2008) navodi da humanitarci, skupine koje se bave ljudskim pravima, kao i brojne organizacije civilnoga društva ne mogu funkcionirati izvan hegemonije međunarodnog upravljanja, usprkos tomu što joj se mnogi među njima javno protive:

„Budući da su dio vladavine, oni su u dijalektičkoj vezi s Imperijem. Ta napetost ponekad rezultira procesima društvene transformacije koji su korisni za pojedince i zajednice, ali češće služi daljnjem uključivanju organizacija civilnog društva u procese koji doprinose funkcioniranju Imperija i promicanju liberalnog mira“ (Donini 2008: 33).

Ta napetost ogleđa se, među ostalima, u dvojabama poput one o kojoj mi je pričala prethodno spomenuta sugovornica. Ona je izdvojila primjer takve kontradikcije kod progovaranja, u smislu javnoga iznošenja i prozivanja problematičnih praksi. Istaknula je da je ono nužno i važno, ali da istovremeno pomaže organizacijama izgraditi imidž (o)pozicije prikladne za *fundraising*:

„Nema odgovora i nema sretne sredine oko toga. Jako je tanka granica između toga što je progovaranje, ukazivanje i taj nekakav dio, a onda... Upravo je i to progovaranje i taj cijeli javni dio nastupa oko toga isto tako moment koji je *fundraising* moment, htio ti to ili ne htio. Ako se ne vidi što ti radiš, tebi tko god neće odlučiti dati pare oko nečega.“

Kritika moje sugovornice ne odnosi se samo na probleme poput „izlaganja“ subjekata pomoći nekom obliku rizika ili jačanja pozicije nevladinih organizacija kroz javni, zagovarački rad, nego i na refleksiju o stalnoj potrazi za ravnotežom između tih dviju krajnosti, kako na organizacijskoj tako i na individualnoj razini. U više navrata tijekom razgovora spomenula je važnost „balansiranja“ i pronalaska optimalnog rješenja s obzirom na uvjete i tip rada. Kao i mnoge druge sugovornice, pokušavala je pronaći ravnotežu između organizacijskoga položaja, uvjeta rada i opsega pomoći koju pruža na terenu. Ta potraga u svojoj je suštini oblik afektivnoga rada, koji, kao što je opisano ranije, u svojoj izvedbi angažira naše emocionalne i racionalne kapacitete. Taj rad odnosi se na emocionalne radnje karakteristične za interaktivni dio pomagačke profesije (primjerice rad na terenu) i na kognitivne (komunikacijske, administrativne i tehničke) radnje, čija je izvedba pod utjecajem trendova kasnoga moderniteta kao što su menadžerizam i samopoduzetništvo.

Prema Ulrichu Bröcklingu, načelo optimizacije proširilo je političku ekonomiju na biopolitičku ekonomiju koja pojedinca „karakterizira kao kapitalista ili upravitelja vlastitoga sebstva“, a njegovo se stanje uma i tijela tumači kao odraz odgovarajućega samoulaganja i samoupravljanja (2015: 52). „Mehanizmi disciplinarne logike“ čiju je genealogiju od 18. stoljeća naovamo proučavao Foucault, nastoje proizvesti „subjektivna stanja, oblike samosavladvavanja, samoregulacije i samokontrole“ potrebne kako bi se upravljalo društvima koja se sada sastoje od mnoštva slobodnih pojedinaca (Rose 1996 b: 44). Liberalne strategije upravljanja, nastavlja Rose, postaju ovisne o tim mehanizmima čija je svrha kreirati pojedince koji upravljaju sami sobom, sami se usavršavaju i brinu o sebi (ibid. 45). U slučaju humanitarnih radnica i radnika te djelatnica i djelatnika sektora civilnoga društva s kojima sam razgovarala to znači da se od njih očekuje da u svom pristupu optimalno koriste svoje emocionalne i racionalne kapacitete. Kao što je opisano u prethodnim poglavljima, njihov je zadatak bio da pronađu odgovarajući omjer između brige o sebi i brige o drugima, odnosno da nauče upravljati afektima humanitarnog radnog okruženja sa sviješću o mogućim negativnim posljedicama ili osjećaju nelagode zbog gotovo neizbježnih etičkih dilema.

U konačnici, osim ponovnog skretanja pozornosti na dileme koje prate rad nevladinih organizacija, ovo poglavlje ilustriralo je kako se te dileme i sve okrutnije politike migracijskih režima odražavaju na svakodnevni rad djelatnika civilnoga sektora. Preostalo mi je još da predstavim primjere volonterskoga rada koje sam razmatrala u sklopu ovog istraživanja. S obzirom da se na volonterstvo također može gledati kao na jedan od simptoma poduzetničkoga imperativa karakterističnoga za društvo kasnoga liberalizma, sljedeće poglavlje pristupit će volonterstvu iz te perspektive. Uz volonterski rad, u ovom posljednjem dijelu disertacije osvrnut ću se i na druge oblike neplaćenoga rada u humanitarnom sektoru, pristupajući im iz perspektive feminističke kritike.

5.5. Volonterizam, neplaćeni rad i samopoduzetništvo

Čitanje neoliberalizma u opoziciji prema devetnaestostoljetnoj filantropiji, koja nije nužno posljedica ekonomske kalkulacije i anticipiranja dobiti kroz (prividno) nesebičnu praksu pomoći, kako navodi Andrea Muehlebach (2012), nadilazi dualnost mišljenja koja je prethodila poimanju kasnog liberalizma. Dok je liberalizam 19. stoljeća dozvoljavao „disonancu između komodificiranog i neotuđivog, između profitno usmjerenih aktivnosti i nesebičnoga davanja“, neoliberalizam te dvije domene povezuje u jednu, *moralno neoliberalnu*, domenu (Muehlebach

2012: 24). Akumulacija simboličkoga kapitala kakvu podrazumijeva volonterski rad doprinosi izgradnji kapaciteta pojedinca koji je, baveći se društveno korisnim i pomagačkim radom, ovladao tehnikama samopoduzetništva i stekao odgovarajuće razine umreženosti, neovisnosti i fleksibilnosti potrebne za stjecanje financijskoga kapitala.

Na volonterski rad kao na oblik samopoduzetništva (usp. Gorz 2015), osvrnule su se dvije umirovljene volonterke koje u njemu, uz pružanje pomoći, prepoznaju mogućnost da steknu nova znanja i iskustva, osobito ona koja su im prije volontiranja bila nedostupna. Volonterka koju sam upoznala na radionicama kolektiva *Žene ženama*, koja je jedanaest godina radila kao prodavačica na kiosku Tiska, u više je navrata istaknula da joj volonterstvo obogaćuje društveni život i omogućuje putovanja i sudjelovanja na raznim edukacijama. Vrlo je zanimljiva i njena interpretacija volonterstva kao privilegirane prakse, jer volonterima osigurava da slobodno odaberu poziciju i/ili projekt na kojem će volontirati:

„Što se tiče tog volontiranja, mene je najviše impresioniralo to što ti možeš biti, ono, kralj. 'E, ovo hoću i tu ću se prijaviti, a ovo me ne zanima, pa neću.' [...] Ljudi moraju shvatiti da volontiranjem dobivaš deset puta više nego što daješ. Jednostavno, djecu iz vrtića treba učiti da se tolerancijom, uvažavanjem drugog i drugačijeg stvara ljepši svijet za sebe, a ne za onoga. Ja ne činim ništa za te migrante. Ja više činim za sebe zato što vjerujem i nadam se da će svijet postati ljepši.“

Sonja, volonterka o kojoj je bilo riječi u opisu rada *AYS Free shopa*, je naglasila da je inače vrlo društvena i komunikativna i da volontiranje nije jedini način na koji stječe prijatelje, ali da joj je ono svakako proširilo krug ljudi s kojima se druži i provodi vrijeme: „Volontiranje mi je proširilo taj krug ljudi, proširilo mi je taj krug doživljaja koji imam, zato mislim da sam sretna jer mi je to omogućeno.“

“Suosjećajni rad” (Muehlebach 2011: 61) s izbjeglicama i tražiteljima međunarodne zaštite u svojoj neplaćenju formi za mnoge je mlade ljude bio prilika za stjecanje iskustva. Također, bio je poticaj u razvoju njihovih karijera i u onim slučajevima kad to na početku nije bila intencija. Za volontere starije dobi predstavljao je priliku za iskustvima koja su im ranije bila nedostupna ili su, pak, poznavajući njegove prednosti odlučili i u mirovini nastaviti s dobrotvornim angažmanom.

Osvrćući se na profesionalizaciju pomogaštva, koja podrazumijeva i svijest o važnosti brige o sebi te institucionalno poticanje niza tehnika koje humanitarcima i aktivistima pomažu da je prakticiraju, zaposlenica u području medicinskog humanitarizma, ranije spomenuta Melita,

navela je volontiranje kao primjer samoulaganja koje doprinosi ne samo akumulaciji simboličkoga kapitala nego i stvaranju zadovoljavajuće slike o sebi i ostvarenju prethodno projicirane predodžbe o vlastitim mogućnostima i kvalitetama: „Bilo mi je važno [...] razumjeti da ja, ono, čak ni svoj volonterski angažman ne radim za džabe, da se tako izrazim, nego radim i zbog iskustva i zbog nekog dobrog osjećaja koji dolazi i zbog prilike da, ono, uspostavim neku sliku o sebi koja je meni važna.“

Nela, zaposlenica CMS-a, osvrnula se na volonterstvo kao neki oblik karijerizma, što je, kako je primijetila, nekoliko godina prije uspostave izbjegličkoga koridora u njenom poslu bila česta pojava, no od 2015. naovamo postala je mnogo rjeđom. Prisjetila se da je u to vrijeme bila visoka stopa nezaposlenosti mladih, zbog čega se „volontiranje čak promoviralo kao jedan od koraka da ti uopće možeš dobiti posao“. S obzirom da je ona u CMS-u bila zadužena za koordinaciju volontera predložila je da se obavljaju intervjui s potencijalnim volonterima i volonterkama, budući da su se ponekad prijavljivale osobe “s nekim nerealnim očekivanjima”. U to vrijeme dio volontera je na razgovore dolazio “u odijelima, s nekakvim svojim diplomskim radovima, s disketama, što nije uopće bio kriterij”.

“Čak mi je jedna cura na jednom intervjuu rekla da su njoj mama i tata rekli da treba ići volontirati jer je to jedini način na koji može dobiti posao. Kad sam ju onda upoznala s time što sve znači rad s izbjeglicama, cura se prepala. Tako da mislim da je društveno-politička situacija uvjetovala to. Onda su ljudi nekako pobrkali što je volontiranje. Da li je to jedan korak do karijere ili je to nešto što ti radiš iz altruizma i potrebe za nekakvim društvenim angažmanom.” (Nela)

Dok na primjeru volonterizma u Italiji Andrea Muehlebach razotkriva kako se, nasuprot režimu fleksibilnoga plaćenoga rada koji se oslanja na strah, oportunistički i cinizam, režim neplaćenoga rada oslanja na povjerenje, reciprocitet i velikodušnost (2012: 61-62), moji etnografski uvidi o humanitarnom i volonterskom radu u suvremenom hrvatskom kontekstu odražavaju sjecišta tih dvaju režima. Sugovornici Andree Muehlebach uglavnom su ostavljali dojam da tu ambivaleciju nisu sasvim osvijestili, opetovano ističući prednosti svojih volonterskih napora, dok su, na primjer, volonteri s kojima je razgovarala Heath Cabot istražujući tzv. socijalne klinike u Grčkoj, “demonstrirali izrazitu svijest o ambivalenciji svoga rada”, neovisno o političkim perspektivama, porijeklu, obrazovanju i sl. Dva lica solidarnosti i krize koje Cabot opisuje, te dvoslojnost motivacije “subjekata koji nastoje napraviti prijeko potrebnu, *grassroots*

društvenu promjenu unutar neoliberalnoga prostora”, itekako su osviješteni i artikulirani među volonterima koji aktivno prihvaćaju tu tenziju i njome upravljaju (2016: 155).

Nasuprot istraživanjima Cabot i Muehlebach, među mojim sugovornicima postoje oni koji se ovim poslom bave na isključivo volonterskoj razini, oni koji su od samoga početka zaposleni bez volonterskoga iskustva i, naposljetku, oni koji imaju iskustvo rada u obje varijante, što je ujedno i najčešće zabilježeni oblik angažmana u ovome okruženju. Zbog toga se pojavljuju različite predodžbe o njihovim dobrotvornim naporima i radu u nevladinom sektoru. Predodžbe se kreću od kritičkoga promišljanja vlastite (humanitarne i/ili aktivističke) pozicije u odnosu prema kapitalizmu do glorifikacije volonterstva zbog individualne dobiti. U skladu s tim, razgovori su se najčešće vrtili oko ambivalencije i transformativnosti humanitarnoga rada.

Ti aspekti humanitarnoga rada očituju se i u hijerarhiji organizacija kroz povijesno uvjetovane odnose u sektoru civilnoga društva, pod čime mislim na kontinuitet od tranzicijski shvaćene pomoći do njenih posttranzicijskih transformacija, kao i u javnom zauzimanju zagovaračkoga i kritičkoga stava prema politikama migracijskih režima. S tim su u vezi odnos organizacija civilnog društva prema državnim vlastima (dručkiji odnos prema vladajućim strukturama ostvaruje Hrvatski Crveni križ, agencija UN-a ili nevladina organizacija osnovana na inicijativu samoorganiziranih volontera) i način na koji se humanitarne i migracijske politike odražavaju na radnice i radnice. Ova posljednja razina očitovanja rascjepkanosti humanitarizma najbolje se vidi u nastojanjima humanitaraca da uspostave distancu između njihova poslovnoga i privatnoga identiteta i da vode brigu o vlastitom mentalnom zdravlju. Kao što sam više puta spomenula, činjenica da se radilo o poslovima koji kotiraju kao altruistična radna mjesta, u kombinaciji s neizvjesnim radnim uvjetima pojačavala je potencijal za sagorijevanje, nagomilavanje tenzija i akumulaciju neplaćenoga rada.

Uz refleksiju o osobnim iskustvima, moji sugovornici često su komentirali različito pozicioniranje i pristup radu među različitim organizacijama. Najčešća razlika je bila u tome što su zaposlenici iz, primjerice, Crvenoga križa bili pod utjecajem već usustavljenog principa rada neutralnog pomagaštva, dok su zaposlenice manjih organizacija civilnoga društva bile izložene dručkijim obrascima. Dok međunarodne organizacije i domaće pomagačke agencije imaju političku funkciju (usprkos naizgled apolitičnoj poziciji) zbog suradničkoga odnosa

prema državnim institucijama, organizacije civilnoga društva vide se kao “korektiv vladi”.⁸⁸ Dora ih je opisala na sljedeći način:

“Mislim da su oni ovdje kako bi kao prvo kontrolirali što se točno događa u državi i kako bi upozoravali na nepravilnosti. Oni su, s obzirom na izostanak jedne jako bitne dimenzije u našem obrazovanju, a to je ta koja pokriva cijeli aspekt nekog građanskog obrazovanja, vrlo bitni u educiranju stanovništva o pitanjima koja nisu zastupljena u školama, koja podižu svijest ljudi o nekim problemima i koja su tu kako bi senzibilizirali javnost o nekim, u našem društvu, još osjetljivim pitanjima.”

Paradoksalno, upravo se zbog percepcije o nevladinom sektoru kao korektivu, pokazatelju nepravilnosti i kao skupini organizacija i inicijativa posvećenih zaštiti ljudskih prava koje su uz to prisiljene navigirati vrlo nezahvalnim projektnim okolnostima i režimima donatora, potpiruje ideja da ovaj tip angažmana predstavlja stil života i da je važniji od ‘običnoga’ posla, pa podrazumijeva konstantnu dostupnost i rad bez granica i određenja, što stvara idealne uvjete za sagorijevanje i (samo)eksploataciju. Dora je to ovako formulirala: “Mislim da većina nas koji radimo u toj sferi, odnosno ne većina, bar mogu gledat iz perspektive svoje organizacije, da mi stvarno, kao, živimo to što radimo.” Međutim, naglasila je da uz to “trebaš s vremenom naučit jako dobro odvojiti tu neku profesionalnu sferu od privatne i kad se isključiti iz svega toga čime se baviš. [...] Vrlo često tu ne postoji jasna granica između službenog radnog vremena i tvog privatnog života, ali rekla bih da sad to ‘hendlam’ puno, puno bolje nego što sam to prije.” Kao i neke druge moje sugovornice, smatra da vrijeme i iskustvo rada u ovom sektoru radnicima pomažu da pronađu ravnotežu između privatnoga i poslovnoga života.

Popularna pretpostavka da je angažman u nevladinom sektoru puno više od običnoga posla i da se radi o stilu života, znači da se od radnica i radnika, uz redovno radno vrijeme i okvirno propisane odgovornosti i opis posla, očekuje visoka razina posvećenosti koja najčešće rezultira rijetko plaćenim, prekovremenim radnim vremenom. Neplaćeni angažman prati i emocionalno ulaganje koje izmiče kvantifikaciji jer podrazumijeva relacijski rad s korisnicima, međuljudske

⁸⁸ Na primjer, u osvrtu na Madininu smrt i pozicioniranje organizacije u odnosu prema MUP-u i vladinim institucijama, Monika se osvrnula na svoju percepciju o ulozi civilnoga društva:

“Zapravo sam se pomirila s tom činjenicom da moramo postojati, da moramo biti organizirani, jer je naša uloga kao civilnog društva da smo korektiv vladi. Tako smo se nekako uvijek vidjeli. Mi jesmo pristali, na primjer, na nekakav okvirni sporazum s MUP-om, kako bismo ušli u Porin, ali mi nismo njihovi službeni partneri. Kužiš?”

odnose u organizaciji, komunikaciju i timski rad, brigu o kolegicama i kolegama, odgovaranje na elektronske poruke i poruke preko društvenih mreža izvan radnoga vremena i dr. Lara se zapitala: „Generalno, na koji način možeš zbrajati taj emocionalni rad? Znaš ono, kao, da si štopaš minute koliko si ti mislio o nečemu. Neki put je samo odgovor na poruku, ali to svejedno prekine tvoj nekakav privatan tok nečega.“

Baveći se sličnim pitanjima i analizajući koncept menadžerizma u volonterskim organizacijama u Velikoj Britaniji, Rosie Reed (2020) upozorava da je poništena granica između produktivnog (nadničkoga) i reproduktivnog rada (održavanje kućanstva, briga o djeci, njega starijih članova obitelji i sl.), koja je bila središnjom točkom funkcioniranja fordističkoga režima akumulacije. U postfordističkom režimu, prekovremeni je rad “individualiziran i depolitiziran”, budući da radnici razvoju karijere i odnosima na radnom mjestu sve više doprinose aktivnostima izvan radnoga vremena (edukacije, socijalizacija i sl.). U tom kontekstu, mjesta i odnosi koji su se inače nalazili izvan radnoga mjesta u sve većoj mjeri postaju podređeni normama iz poslovnoga okruženja (Weeks 2007, Reed 2020).

U konačnici, u uvjetima kasnoga kapitalizma volonterski rad je podvrgnut kritici jer normalizira neplaćeni rad, tretirajući ga uobičajenim načinom ulaganja u budućnost i stjecanja potrebnoga iskustva ili sastavnim, ponekad i obveznim dijelom plaćenoga rada u neprofitnom sektoru (Baines, Cunningham i Shields 2017: 635). Volonterizam je problematičan i zbog toga što promovira „volju za neplaćenim [skrbnim] radom”, čime reflektira predodžbu o ženama kao neizmjerne požrtvovnima i motiviranim za brigu o drugima, bez obzira na visinu plaće i radne uvjete (Charlesworth 2012, Themudo 2009 citirano u Cunningham and Shields 2017: 630). Oslonimo li se na teoriju socijalne reprodukcije prema kojoj neplaćeni brižni rad i rad u kućanstvu pogone funkcioniranje kapitalističkog modernoga društva (Burcar 2020) moguće je tvrditi da volonterski rad, inicijative kolektivne brige i alternativnog humanitarizma te nevidljivi, emocionalni i afektivni rad (odrađen u sklopu ili izvan radnoga vremena i vezan uz plaćenu poziciju) pripadaju istom procesu. Tom perspektivom humanitarizma i volonterizma bavi se posljednje poglavlje.

5.6. Humanitarni rad i socijalna reprodukcija

Kao što je primijetila Kathy Weeks, afektivni je rad unutar feminističkih tradicija shvaćen i kao temelj u suvremenim modelima izrabljivanja i kao mogućnost njihove subverzije (2007: 233). Ispostavljajući feminističku genealogiju toga pojma, Weeks pokazuje kako je u raspravama o „kućansko-obiteljskom radu“⁸⁹ postojala tendencija da se on svodi prvenstveno na materijalne obaveze u domaćinstvu, dakle na kućanske poslove, do čega je najvjerojatnije došlo pod utjecajem okvira fordističkoga industrijskoga rada, što je zapostavilo afektivni rad u kućanstvu. Za razliku od drugih oblika neplaćenoga rada, kućanske poslove bilo je najlakše okarakterizirati u terminima produkcije vrijednosti i svesti pod okrilje rada. Međutim, odnos između brige i produkcije vrijednosti do danas ostaje područjem koje je znatno teže rastumačiti i prihvatiti (Weeks 2007: 236). Štoviše, u kontekstu u kojem su korištenje, upravljanje i manipulacija afektima postali sastavni dijelovi procesa nematerijalne proizvodnje, produkcija i reprodukcija postaju „integrirane u smislu onoga što je (re)producirano i kako je (re)producirano“ (ibid. 238). S obzirom da je u postindustrijskoj eri rada došlo do preklapanja privatne i javne sfere, socijalna reprodukcija više se ne može poistovjetiti s jednim određenim mjestom (domaćom, privatnom sferom), a „kamoli sa sferom koja je izolirana od logike kapitala“ (ibid.). Neplaćeni reproduktivni i brižni rad, „koji je istovremeno neophodan za, i marginaliziran kroz procese kapitalističke valorizacije“ (Weeks 2007: 237), pojavljuje se i kao izvorište za kreiranje feminističke pozicije otpora.

Rad kojega žena izvodi u sklopu naizgled prirodne, a u suštini sustavno osmišljene i u tandemu s kapitalizmom ostvarene uloge smatra se prirodno zadanim resurom koji se ne može tretirati kao nadnički rad i koji, usprkos tome što je ključan za funkcioniranje čitavoga društva (počevši od omogućavanja funkcioniranja nuklearne obitelji kao osnovne patrijarhalne jedinice čiji format kapitalizam podupire), ostaje potisnut kao (neplaćeni) rad ljubavi u sferi privatnoga, obiteljskoga života. Lilijana Burcar (2020), primjerice, vješto pokazuje kako se kapitalizam u svim svojim fazama sustavno oslanjao na rad žena kao vršiteljica socijalne reprodukcije, gurajući ih, čak i u poticajima za zapošljavanje i u tobožnjem podupiranju ekonomske emancipacije, natrag u sferu nevidljivoga rada u domeni kućanstva.

⁸⁹ Sintagma kućansko-obiteljski rad preuzeta je s <https://www.libela.org/sa-stavom/10767-vaznost-marksistickog-promisljanja-socijalne-reprodukcije-ili-nista/> (pregled 18.1.2022.)

U svojoj briljantnoj kritici repatrijarhalizacije društva, ista autorica osvrnula se na rad AFŽ-a, organizacije koja je „oblikovanjem i razvojem socijalističkog poretka naprosto prerasla svoje okvire“, ali i perpetuirala sistemski problem socijalne reprodukcije:

„Prije svega, djelovala je kao odvojena organizacija u kojoj se rad zasnivao na volonterstvu i koja je istovremeno pružala potporu te funkcionirala kao dopuna Narodnom frontu. To je nužno dovelo ne samo do udvostručenja posla, prvenstveno političkog i kulturno-prosvjetnog među aktivistkinjama Narodnog fronta, već i do velikog preopterećenja radnih žena, koje su tako zapravo obavljale dvostruki fizički rad: u vlastitu domu, ali i u obliku dopunske i dobrovoljne pomoći ostalim ženama. Bez obzira na razgranatost organizacije, oblik dobrovoljnog rada uvijek je sporadičnog i istodobno tek podržavajućeg karaktera. Stoga je za stvarnu emancipaciju žena bio i ostao potreban prijelaz od humanitarnih, pomoćnih intervencija (koje su djelovale tek kao ekstenzija individualne brige o djeci) prema sistemskim promjenama“ (Burcar 2020: 128).

Kao što je više puta spomenuto, u okruženju suvremenog sektora humanitarizma i aktivizma problem kratkoročnosti i sporadičnosti dobrovoljne pomoći dodatno je produbljen. To se najjasnije očituje u sustavnoj kolonizaciji privatne sfere, a samim time i kapitalizaciji emotivnih i brižnih kapaciteta u humanitarnom sektoru. Budući da projekti u pravilu podrazumijevaju prekarno radno okruženje, ograničeno zadanim ciljevima i aktivnostima, čitav sektor ovisi o nevidljivim afektivnim naporima i nematerijalnom radu, nepohodnima za njegovo funkcioniranje. Istovremeno, slijedimo li spoznaje Kathy Weeks, taj rad sadrži transformativno usmjerenje kolektivne uzajamne brige (usp. Federici 2010, Hobart i Kneese 2020). Posljednji primjer u ovoj disertaciji preispituje taj transformativni potencijal kroz odnos feminizma i humanitarizma u ženskom transmigrantskom kolektivu.

5.6.1. Između feminizma i humanitarizma

Uz organizacije poput CMS-a i AYS-a, koje zbog gotovo neizbježne formalizacije vezane uz način rada nevladinoga sektora svakodnevno ulažu napore da ne postanu samo pružatelji humanitarnih usluga i da ne zapostave svoja temeljna polazišta kao što su solidarnost i aktivizam, kolektiv Žene ženama možda najjasnije reflektira koncept neovisne i solidarne platforme koja je iz inicijalno humanitarnog djelovanja prerasla u kolektiv koji njeguje svoj

politički potencijal i radi na emancipaciji migrantica i tražiteljica međunarodne zaštite. Radi se o transmigrantskoj platformi osnovanoj u sklopu umjetničke udruge Živi atelje u Zagrebu. Njena članica i voditeljica umjetničko-angažiranih radionica opisala ju je kao prostor za „žene koje žele dijeliti iskustva, borbe, u migraciji ili postmigraciji, ili u suživotu nakon, a sve mi imamo neko iskustvo tog tipa“. Za nju, taj prostor je „važan u nekom širem kontekstu, feminističkom, a onda i ovom nekakvom koji destabilizira režime u kojima danas živimo, od patrijarhata pa do nekog, ono, globalnog imperijalizma, kolonijalizma, kapitalizma“. Upravo politički potencijal ovog kolektiva predstavlja otpor i alternativu hegemoniji humanitarizma.

Odnos između feminističke i humanitarne perspektive dosad se uglavnom svodio na pojam rodno uvjetovanog nasilja, osobito nakon što su 1990-ih humanitarne organizacije dokumentirale brojne slučajeve silovanja u različitim ratnim i poslijeratnim kontekstima (Ticktin 2011b), uključujući one na prostoru bivše Jugoslavije. Općenito govoreći, promicanje rodne ravnopravnosti u okvirima sektora humanitarne pomoći dugo se smatralo „intervencijom u pitanja kulture“ (Olivius 2016: 285) i narušavanjem osnovnih humanitarnih načela kao što neutralnost i nepristranost. Međutim, u posljednje vrijeme politika rodne ravnopravnosti prodrla je u polje međunarodnoga humanitarizma, postavši neizostavnim dijelom gotovo svake humanitarne intervencije (Olivius 2016). Ta promjena također je značila da se humanitarizam počeo približavati razvoju, području koje se nasuprot „humanitarnoj akciji“ smatralo podložnijim politizaciji i koje je na neki način predstavljalo ekstenziju kolonijalnih odnosa.

U svakom slučaju, uključivanje programa za osvještavanje i sprječavanje rodno uvjetovanog nasilja u rad agencija za pružanje pomoći rezultiralo je predstavljanjem žrtava seksualnog nasilja, uglavnom žena, kao „oglednih subjekata pomoći“ (Ticktin 2011b: 250). Organizacije su pritom zanemarivale različite aspekte i modalitete nasilja i time, suprotno izvornim namjerama, depolitizirale problem nasilja nad ženama. U tom scenariju žene izbjeglice prikazane su kao „žrtve kojima je potrebna zaštita“, dok su humanitarke predstavljene kao „liberalne reformatorice“ koje pomažu u procesu obnove „zaostalih“ kultura (Olivius 2016), što je Gayatri Spivak opisala kao postkolonijalni projekt „spašavanja smeđih žena od smeđih muškaraca“ (Spivak 1994 u Olivius 2016: 285).

Kolektiv Žene ženama nastao je nakon što se moja sugovornica, koju ću ovdje zvati Leonie aktivirala tijekom masovnoga tranzita izbjeglica 2015. godine. Pružajući pomoć osjećala se puno korisnijom nego dotad u Hrvatskoj, s obzirom da ovdje živi u statusu „strankinje“ i da su

se njena iskustva i poznavanje francuskog i arapskog jezika tada pokazali prednošću. Naglasila je kako su se ljudi u tom trenutku „odjednom, okupili iz solidarnosti“. Nitko nije postavljao suvišna pitanja o tome „tko si, otkud dolaziš, ni zašto si ovdje“, a to se odnosilo na osobe koje su pružale pomoć i na osobe kojima se pomagalo, što je bila „predivna stvar, i vrlo ohrabrujuća“. Dodala je i da nije postojala neka strategija koje su se ona i drugi volonteri pridržavali i da je vrlo brzo nakon što se angažirala uvidjela da su njena prethodna iskustva korisna, s obzirom da je živjela i odrastala u različitim zemljama, uključujući Maroko, SAD i Francusku:

„Osjećala sam se mnogo korisnijom nego prije u Hrvatskoj, i puno relevantnijom – moja iskustva postala su relevantnija; da mogu razumjeti, komunicirati i, možda predvidjeti potencijalne nesporazume, ili što god bilo. I tako, *voilà*, proveli smo mnogo vremena u Zagrebu, u Porinu i na granicama.“

Nakon nekoliko mjeseci volontiranja odlučila je pokrenuti program koji ne bi služio samo ljudima u tranzitu „dajući im pokrivače i hranu“, već bi se fokusirao na dugoročniju podršku za osobe koje ovdje žele ostati. Pretpostavljajući, kad je riječ o obiteljima, da su muškarci ti koji izlaze izvan prostora obiteljske ćelije i kreću se javnim prostorom radi socijalizacije, „dok žene uglavnom ostaju kod kuće i brinu o djeci“, moja sugovornica je odlučila stvoriti mjesto dostupno samo ženama, gdje se mogu okupiti, pohađati radionice, družiti se ili popiti čaj. Program je pokrenut 2016. godine kao dio nevladine organizacije koja se bavi umjetnošću, zbog čega se većina radionica usmjerila na umjetnički rad, poput izrade keramike, nakita i sl. Iako se primarno fokusira na potporu migranticama, platforma *Žene ženama* osmišljena je kao prostor dostupan svim ženama, bez obzira na njihovo porijeklo ili pravni položaj. Jasenka, jedna od članica kolektiva i volonterka koju sam spominjala u kontekstu pružanja pomoći na granicama 2015., ovako je opisala *Žene ženama*:

„Posebne su po tome što mi zapravo ne radimo razliku među sobom. Sve su žene dobrodošle. (...) Dakle, i žene iz Zagreba su dobrodošle, žene koje su u potrebi jer ima i u Hrvatskoj žena u potrebi koje imaju nesretne sudbine, ovako i onako. Jednostavno, da u tom trenutku, kad smo mi zajedno, barem na jedan djelić dana zaborave svoju muku i tugu, da se nasmiju.“

Tijekom intervjua Leonie me pozvala da sudjelujem u radionici „Krojimo za noćni marš“, radionici izrade transparenta povodom Međunarodnoga dana žena 2020. Na to sam pristala i kroz dva mjeseca redovito dolazila na tjedne susrete na kojima smo od donirane tkanine izrađivale transparent i pažljivo uživale odabranu poruku. „Ne mogu nas sve pobiti“,

južnoafrički slogan nastao u jeku borbe protiv aparthejda, na tom osmomartovskom maršu za cilj je imao predstaviti suštinu i smisao transmigrantskoga kolektiva Žene ženama. Kad je voditeljica radionice predložila posudbu tako upečatljive i prodorne poruke za izradu našega transparenta, istovremeno, s osjećajem oduševljenja, zapitala sam se što o toj poruci misle članice kolektiva koje se nalaze u izbjegličkom statusu ili u statusu tražiteljica azila, koje se možda suprotstavljaju drukčijim obrascima patrijarhata, ili pak one koje na radionice više dolaze u potrazi za društvom, a u manjoj mjeri za političkim demonstracijama.

2. Fotografija (2020) pripreme materijala za transparent s radionice „Krojimo za noćni marš“.

„Tko je zapravo odabrao poruku za transparent?“ – tako je Leonie sa mnom započela razgovor na jednom od naših prvih susreta, pribojavajući se, poput mene, da su brojne sudionice radionice pristale na poruku koju smo *mi* predložile te vješto i samouvjerenom predstavile, i da će doći do situacije u kojoj se *žene u pokretu* priklanjaju ideji zapadnih aktivistkinja, reproducirajući time hijerarhiju u kolektivu zasnovanom na principima čija je primarna misija upravo dokidanje takvih odnosa. Njena zabrinutost podsjetila me na paradoksalne pozive na sestrinstvo o kojima piše bell hooks koji pretpostavljaju da se crne žene, kako bi se oslobodile, trebaju priključiti ženama koje ih iskorištavaju (2015: 50-51). U pauzi tijekom radionice Leonie

mi je željela skrenuti pozornost na izazove s kojima se susreće u nastojanjima da izgradi inkluzivan prostor u kojemu se sve osjećamo ravnopravnima i dobrodošlima. Nadovezujući se na intervju koji smo imale tjedan ranije, zabrinuto smo se zapitale kome pripada i, u konačnici, što predstavlja transparent koji ćemo zajedno nositi na noćnom maršu.

O tim i sličnim problemima razgovarala sam i s umjetnicom koja je vodila tu radionicu. Pitanje pozicioniranosti i društvenih privilegija pojavljivalo se u mnogim intervjuima s izravnim ili neizravnim refleksijama mojih sugovornica o utjecaju klasnih i socioekonomskih faktora na društveni angažman. Tako se voditeljica radionice osvrnula na to da se potonji faktori u značajnoj mjeri mogu odraziti na intenzitet tog angažmana i učestalost sudjelovanja u prosvjednim akcijama i da joj je na radionicama cilj pronaći način da se svi podjednako uključe:

„Užasno je važno podsjećati se da nismo svi u istoj poziciji, znači recimo, ne znam, ako zovemo na bojkot rada ili na štrajk moramo biti svjesni da nisu svi u mogućnosti odazvati se na poziv jer su naše drugarice možda nezaposlene ili imaju totalno drugačiju ekonomsku situaciju, obiteljsku situaciju ili kulturološku situaciju. I zato mislim da je užasno važno razumjeti kako ti pozivi mogu biti otvoreni za sve nas, mislim, kako netko tko je nezaposlena može bit' dio štrajka ili, kao netko tko je, tko ima... Znači, kako naše borbe mogu uključivati potrebe i položaje i pozicije u kojima se nalazimo, a koje su vrlo različite, i kako se ne dovesti u situaciju da se nešto politički podrazumijeva.“

Upravo zbog toga moja sugovornica smatra da kolektiv Žene ženama i radionice poput „Krojimo za noćni marš“ svojim pristupom pokušavaju odgovoriti na izazove svih oblika različitosti i drugosti, ne podrazumijevajući pritom isto političko usmjerenje te društvenu i ekonomsku poziciju. Taj radionički proces, poput rada na transparentu za 8. mart, kao i sam proces udruživanja i stvaranja socijalno, kulturno i politički inkluzivnoga prostora, vidi kao nešto što „može osnaživati svaku od nas pojedinačno, ali i nas kao kolektiv“ te dodaje „da to jest feministički onda u tom kolektivu i da to je onda nekakav politički korak koji je važan“. U tom smislu, Žene ženama predstavlja mnogo više od humanitarne platforme, pa i od neovisnih, alternativnih varijanti humanitarizma. Svojim načinom udruživanja i inkluzivnošću Žene ženama otvara prostor političkom radu i angažmanu koji repolitizira koncepte poput skrbi i humanitarizma, a svoj potencijal pronalazi u umjetničkom radu i uzajamnoj brizi. Kad sam upitala jednu od volonterki po čemu je poseban taj kolektiv, ovako mi je odgovorila: „Uvijek su tu i računaju te. Mi nekako kao da smo obitelj, evo.“

Usprkos tomu voditeljica radionice je, poput Leonie, propitivala dinamiku svog umjetničkoga rada, kao i svoju ulogu facilitatorice procesa kroz koji je nastojala otvoriti prostor za političku artikulaciju i participaciju tog kolektiva u feminističkom diskursu u Hrvatskoj: „Znači, kolektiv koji je do jučer bio, na neki način, ono *in the closet*, okay? *In the closet* u smislu nevidljiv, je donio političku transformaciju, ono, feminističkom pokretu u zemlji. I to očekivanje sam imala, u smislu, to je bila želja.“ Osvrnula se na dvostrukost vlastite uloge i kontinuirano propitivanje odnosa između umjetničke i feminističke perspektive čija dinamika određuje princip i narav nematerijalnoga rada uloženoga u osmišljavanje i facilitaciju tog kolaborativnog procesa:

„To je moja odgovornost kao facilitatorice nekog kolaborativnog procesa, [...] da ponudim prostor u kojem svaka od nas može sudjelovati sa svojim glasom, sa svojim iskustvom i sa svojim angažmanom. I sad tu možda dolazimo do jednog trenutka koji je uvijek na ivici, uvijek je na rubu, znaš; da li sam ja uspjela... Ti moraš nešto ponuditi, ali istovremeno ne smiješ u potpunosti zatvoriti taj proces, razumiješ... Da ja u potpunosti zatvorim taj proces onda bi bilo 'gle ja imam šivalice koje tu za mene, ono, proizvode ruksake ili, ono, baner za noćni marš', razumiješ me, to bi bilo strašno. Taj rad me zanima.“

Dvojbe mojih sugovornica su vrlo slične i upućuju na rizik od toga da kolektivno političko djelovanje skrene u smjeru nametanja osobnih političkih stavova kroz logiku humanitarne podrške, umjetnosti i aktivizma. O tim i sličnim pitanjima Leonie svakodnevno razmišlja nastojeći u što većoj mjeri otvoriti prostor različitim glasovima i procesima koji će se u kolektivu razvijati „prirodnim“, a ne nametnutim smjerom. Naglašavanje ovog pitanja također je bio način na koji je moja sugovornica ilustrirala izvođenje nevidljivoga, afektivnoga rada u svakodnevnim zadacima oko organizacije čitave inicijative. Kako bi bila sigurna da Žene ženama funkcioniraju kao siguran prostor za različite žene, vodila je računa o raznim pitanjima pri organizaciji radionica, zabava, izleta ili održavanja komunikacije unutar zajednice. Na primjer, u sklopu intervjua dosta smo vremena provele razgovarajući o WhatsApp grupama, jer su one glavni alat komunikacije među članicama platforme. Na primjer, dio žena koji sudjeluje u radionicama ne želi da njihovi telefonski brojevi budu vidljivi i dostupni svim članicama u grupama zbog potencijalnih sigurnosnih problema vezanih uz njihove zahtjeve za azilom. To ujedno znači da Leonie vodi računa o njihovoj privatnosti i komunikaciji u odvojenim grupama, pokušavajući pritom obavijestiti, kako kaže, „vrlo dobronamjerne, velikodušne žene koje su ili iz Hrvatske ili ovdje već dugo žive“ da postoji problem s objavljivanjem zajedničkih selfija na društvenim mrežama. Ovim primjerom htjela je pokazati kako nešto naizgled tako jednostavno

i bezopasno poput grupe na Whatsappu može biti opasno za žene koje se nalaze u prekarnom izbjegličkom statusu, ali i opterećujuće za nju i druge volonterke.

U razgovoru je skrenula pozornost na paradoksalan odnos koji je izgradila s kolektivom, u kojem pokušava pronaći ravnotežu između svog privatnog vremena te prostora emocionalnoga komfora (Fechter 2012: 1481) koji podrazumijeva prakticiranje samobriga, i stalne involviranosti, dostupnosti i brige za ovu rastuću zajednicu. Te svoje dileme je interpretirala kroz pojam integracije, procesa za koji smatra da ne traje samo tijekom radnoga vremena, nakon čega se možete isključiti: „To radiš cijelo vrijeme.“ Nekad je to vrlo nezgodno, jer, kao što je opisala:

„Na primjer, otići ću na besplatan koncert i pomislit ću: 'Sranje, trebala sam se bolje organizirati. Trebala sam reći ženama za ovo i organizirati da se nađemo pola sata ranije u centru i da idemo zajedno.' I to bi bila lijepa stvar za učiniti, ali, istovremeno, sve to, razmišljanje o tome, sama ideja, i ostvarivanje toga, realizacija te ideje, oduzima jako puno vremena i energije i doprinosi *burnoutu*. I, ponekad je lijepo da uradim nešto za sebe, bez ikoga. Ali, moja zajednica, ljudi s kojima provodim najviše vremena, bilo u mojoj glavi, ljudi o kojima razmišljam, ili fizički, jesu žene. To je moja zajednica.“⁹⁰

Leonie je ilustrirala tenziju koja se ne tiče samo problema integracije, nego, još važnije, uloge volonterki i aktivistkinja koje su uključene u rad ovoga kolektiva, pa i čitavoga trećega sektora. Ranije je bilo riječi o tome da je prakticiranje samobriga u humanitarnom i civilnom sektoru popraćeno nelagodnom utemeljenom u negativnoj percepciji pokušaja radnika da održe komfor svog privatnog života tijekom humanitarne krize i/ili usprkos neposrednim potrebama na terenu (Fechter 2012). Taj problem svakako doprinosi količini stresa i stvara okruženje plodno za *burnout*, što potiče institucionalizaciju samobriga u humanitarnom sektoru, promociju važnosti zdravoga načina života i izgradnju emocionalne i mentalne otpornosti (Duffield 2012: 486). Moja sugovornica pokazuje da se imperativ samooptimizacije i brige o sebi ne pojavljuju samo

⁹⁰ Intervju je originalno održan na engleskom jeziku, “I think that part of the problem with integration is: it is not something you do sometimes during your work hours, and then you just turn off on your off-hours. You are doing it all the time. Sometimes it’s tricky, right? Because, for example, I will go to a let’s say free concert, and I will think like: ‘Shit, I should have organized myself, I should have told the women about it, and I should have organized to maybe meet them half an hour before in the center and that we go together.’ And that would have been a nice thing to do, but at the same time, all of that, the thinking-about, just the idea, and the making-it-happen, the executing that idea takes a lot of time and energy and contributes to the burnout. And, sometimes, it’s nice for me to do something on my own, without anyone. But, my community, the people I spend most of my time with, either in terms of in my headspace, people I think about, or physically, are the women. That is my community.”

u režimu plaćenoga, nego i neplaćenoga rada. Leonie je imala vrlo malu, ako ikakvu, financijsku kompenzaciju za svoj rad te je bila vrlo svjesna važnosti svog privatnoga vremena i komfora, kao i njihove potencijalne nepodudarnosti s redovitom posvećenošću ovoj zajednici. Međutim, ona je govorila o ženama kolektiva kao o svojoj zajednici, pitajući se kako u tom slučaju treba gledati na svoju potrebu za odmakom te privatnim vremenom i prostorom. Ako je smisao ove inicijative u „nehijerarhičnom kolektivnom radu“ (Hobart i Kneese 2020: 10) pitanje koje muči Leonie je na koji način i u kojoj mjeri njegove članice i volonterke mogu zaštititi sebe od *burnouta*. Drugim riječima, kako iskoristiti transformativni potencijal afektivnoga rada i izbjeći etičke i političke dileme te niz problema koje prate rad humanitaraca o kojima je govorila ova disertacija? Odgovor na to pitanje premašio bi intenciju ove disertacije, no ono može poslužiti kao poticaj za buduća istraživanja.

6. Zaključak

Ovom disertacijom nastojala sam prikazati dileme i proturječja u određivanju značenja pojma humanitarnog rada na primjeru praksi rada režima skrbi o ljudima u pokretu u Hrvatskoj. Istraživanje i interpretacija obuhvatili su: 1) povijesnu i teorijsku raščlambu humanitarizma i njemu srodnih pojmova kao što su nevladine organizacije, humanitarni sektor, filantropija i civilno društvo; 2) pitanje uvođenja pojmova rada i radništva u raspravu o humanitarnosti, volonterizmu i nevladinom sektoru; 3) razvoj i transformaciju humanitarnih i civilnih organizacija te prakse rada njihovih djelatnika u suvremenom hrvatskom kontekstu.

Nakon sažetog prikaza povijesti humanitarnog sektora i osvrta na povezanost razvoja humanitarnog senzibiliteta s poviješću kapitalizma predložila sam, oslanjajući se na rad Michaela Barnetta, pregled institucionalizacije humanitarnosti sredinom 20. stoljeća, prvenstveno kroz strukturu UN-a i razvoj humanitarnoga sektora. Uz to, upozorila sam na antagonizam koji je od samih početaka pratio taj međunarodni sektor, pogotovo nakon osnivanja organizacije Liječnika bez granica. Kroz povijesno-teorijski pregled iznijela sam svoj uvid u značajke liberalnog humanitarizma i razvoj industrije humanitarne pomoći te pokazala u kojim se praksama, normama i trendovima očituje uvjetovanost suvremenog humanitarizma transformacijom u prostoru rada i zaposlenosti. Naročitu pozornost pridala sam konceptima nematerijalnog, afektivnog i emocionalnog rada i propitala na koji se način oni očituju u praksama humanitaraca i aktivista. Naposljetku, problematizirala sam odnos civilnoga društva, nevladinoga sektora i humanitarizma, koji se u relevantnoj literaturi nerijetko promatraju odvojeno. U kontekstu rada s izbjeglicama i ljudima u pokretu u Hrvatskoj ti se koncepti isprepliću i tvore sektor humanitarizma i aktivizma kojeg karakteriziraju jukstapozicije različitih tumačenja i pristupa humanitarnom radu.

Situacija s masovnim tranzitom izbjeglica 2015. i 2016. godine u Hrvatskoj potaknula je angažman mnogih pojedinaca i organizacija te pokrenula zapošljavanja u onom dijelu humanitarnog i civilnog sektora koji se bavi pružanjem pomoći i zaštitom prava migranata. U Zimskom prihvatno-tranzitnom centru u Slavonskom Brodu angažirale su se mnoge strane i lokalne humanitarne organizacije, kao i agencije UN-a, uspostavivši neki vid profesionalnog pomagačkog okruženja. Taj profesionalni pomagački sektor nastavio je s radom i nakon zatvaranja izbjegličkoga koridora, a jedna od njegovih glavnih karakteristika je ispreplitanje različitih koncepcija i interpretacija humanitarnosti. S tim u vezi, istraživanje je skrenulo pozornost na prakse birokratizacije i profesionalizacije u inicijativama koje su nastale kao oblik

otpora etabliranim humanitarnim organizacijama čiji rad određuju upravo birokratizacija i profesionalizacija. Osim toga, istraživanje je pokazalo načine na koje se prekarizacija i fleksibilizacija rada odražavaju u novonastalim i *grassroots* organizacijama, kao i u onim organizacijama koje su u ovom polju aktivne već dugi niz godina.

Primjer rada slavonskobrodske kampa u kojem su do izražaja dolazile profesionalizacija i komodifikacija humanitarne pomoći te netrpeljivost između „samoorganiziranih volontera“ i „profesionalaca“ ilustrirao je nastojanja humanitarnih organizacija da se distribucija pomoći u kampu organizira prema uobičajenom modelu međunarodnog humanitarizma, ali ujedno i prakse otpora koje su nastajale kao reakcija na ta nastojanja. Budući da među većinom volontera i humanitarnih inicijativa koje ne pripadaju službenom pomagačkom sektoru prevladava mišljenje da kroz profesionalizaciju humanitarnost gubi svoj izvorni smisao, u istraživanju sam razmotrila dinamiku između dvaju shvaćanja humanitarnoga rada koja se mogu opisati binarnim kategorijama poput službenog i neslužbenog, međunarodnog i lokalnog, profesionalnog i amaterskog itd. Istražujući odnos između ta dva tumačenja humanitarnoga rada te između formalnih i neformalnih humanitarnih inicijativa disertacija je pokazala ne samo da na terenu dolazi do njihova ispreplitanja, nego da su i plaćeni i neplaćeni oblici rada u sektoru humanitarizma i civilnoga društva jednako ovisni o širim trendovima kasnoga kapitalizma.

Usprkos gotovo neizbježnoj birokratizaciji i institucionalizaciji inicijativa koje nastaju i djeluju „odozdo“ istraživanje je pokazalo da značajnu razliku između njihova rada i rada pomagačkih agencija „odozgo“ čine nastojanja *grassroots* inicijativa i organizacija civilnoga društva da u ovladavanju normama humanitarnoga sektora ne zanemare svoje inicijalne vrijednosti i stavove. Svojim pristupom prema izbjeglicama i drugim migrantima i odnosom prema državnim institucijama, donatorima te drugim organizacijama nastoje zauzeti položaj koji neće kompromitirati njihovu neovisnost i transformativni potencijal, a koji će im osigurati da se bave humanitarnim i zagovaračkim radom.

Problem nastaje kad takva praksa zahtijeva dodatne napore (emocionalno ulaganje i izvedbu nematerijalnih administrativnih, komunikacijskih i drugih kognitivnih poslova) koji se u kontekstu nevladinoga sektora najčešće prepoznaju kao nevidljivi emocionalni rad, a pojavljuju se i u drugim, materijalnim i nematerijalnim oblicima prekovremenoga, pa i neplaćenoga rada. Taj rad može se odnositi na emocionalno ulaganje i na izvedbu nematerijalnih napora kao što su administrativni, komunikacijski i drugi kognitivni poslovi. Kao što je opisano u poglavlju o transformaciji rada, afektivni rad obuhvaća elemente emocionalnog/skrbnog rada kao i njemu suprotnu varijantu nematerijalnoga rada koja teži racionalizaciji, optimalnom korištenju

internih emotivnih i kognitivnih resursa i sl. Upravo se potonji procesi samokontrole i optimizacije, karakteristični za ono što Nikolas Rose naziva naprednim liberalizmom, manifestiraju kroz sve popularnije poticanje i prihvaćanje važnosti brige o sebi (usp. Foucault 2013).

Dinamika između, uvjetno rečeno, emocionalnih i racionalnih radnji reflektira odnos između brige o sebi i brige o drugima, što ujedno predstavlja i suštinu humanitarnoga rada. Taj problem u disertaciji adresiram kroz više primjera koji obuhvaćaju iskustva radnica i radnika kako etabliranih humanitarnih organizacija tako i tzv. subverzivnih inicijativa podrške (usp. Vandevordt 2019). Polazeći od teze da se humanitarizam temelji na nejednakom odnosu moći i da profesionalizacija kroz koju prolazi posljednjih nekoliko desetljeća svojim usmjerenjem prema formalnom, diplomatskom i „racionalnom“ pomaganju dodatno produbljuje taj problem, istraživanjem sam propitala kako ga razumiju sami humanitarci. Drugim riječima, zanimalo me na koji se način taj problem odražava na režim humanitarnoga rada, u kojim se praksama očituje dinamika između onoga što možemo razumjeti kao „emocionalno“ i „racionalno“ pomaganje, postoje li sličnosti u načinu formuliranja tog problema između „profesionalaca“ i „amatera“ i, ako da, koje su.

Koncept rada uvela sam u raspravu o politikama humanitarizma da bih preusmjerila fokus na same praktičare humanitarnih usluga koji svojim djelovanjem omogućuju funkcioniranje režima skrbi. Jedna od mojih sugovornica, višegodišnja zaposlenica CMS-a, taj je problem sjajno formulirala kad je pojasnila kako svaka organizacija ima svoju specifičnu ulogu i kako je i CMS „dio sustava“, usprkos ili, bolje rečeno, paralelno sa zauzimanjem opozicijskoga položaja u odnosu prema tradicionalnom obliku humanitarizma kakvog prakticira primjerice Crveni križ. Iz toga proizlazi ne samo da na nevladine organizacije valjda gledati kao na aktere koji sudjeluju u funkcioniranju režima skrbi i kontrole (što nije novost te predstavlja pojednostavljenu verziju svrhe trećeg sektora) nego da su radnice i radnici tog sektora nadvladali nelagodu koju izaziva povezanost njihova rada sa simboličkom prtljagom koja se pripisuje humanitarizmu (usp. Theodossopoulos 2016).

Premda su moje sugovornice opetovano uspostavljale razliku između svoje i drugih organizacija, kao i onih koje, poput Crvenoga križa, predstavljaju strogo shvaćene humanitarne, a samim time i apolitične, organizacije, ovo istraživanje sugerira da između ta dva sektora postoji mnogo više sličnosti i da način na koji se humanitarna politika očituje ovisi o različitim faktorima među kojima su tek neki društvene okolnosti i povijest prakticiranja određenoga modela humanitarnosti, intenzitet i opseg „krizne situacije“, kao i politička i simbolička

predodžba o potrebama i namjerama populacije kojoj se pruža pomoć. To dakako ne znači da mi je cilj bio poistovjetiti princip rada CMS-a ili AYS-a s modelom kojega prakticira HCK, već skrenuti pozornost na strukturalnu, historiografsku i simboličku intersekcionalnost u pristupu i radu organizacija koje nastoje osigurati podršku izbjeglicama/migrantima/tražiteljima međunarodne zaštite u suvremenom hrvatskom kontekstu.

Većina mojih sugovornica i sugovornika jasno je definirala odnos djelatnika i njihovih organizacija prema pomagačkom radu i humanitarnom sektoru. Neki su se osvrtni na negativne posljedice rada u emocionalno i psihološki zahtjevnom radnom okruženju i nisu imali neku usvojenu metodu distanciranja. Međutim, mnogi iskusniji zaposlenici poput pripadnika Crvenoga križa i međunarodnih agencija, ali i domaćih organizacija civilnoga društva s nešto duljim iskustvom rada, zagovarali su održavanje emocionalne i socijalne distance u odnosu prema „korisnicima“, prakticirajući ono što smatraju profesionalnim pristupom humanitarnom radu. To ne znači da na početku nisu zastupali drukčije ponašanje, nego da su prvenstveno zbog vlastita iskustva, a u nekim slučajevima i zbog stava kojeg su promovirali njihovi poslodavci, počeli prakticirati neku vrstu formaliziranog pomagačkog i zagovaračkog rada. Moj sugovornik Petar, dugogodišnji volonter Crvenoga križa koji se zaposlio prvo u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru, a kasnije na programu preseljenja izbjeglica, smatra da vrijeme igra ključnu ulogu u profesionalizaciji humanitaraca. Ovdje izdvajam isječak njegova kazivanja koji pomaže pojasniti habitus profesionalnog pomagača:

„Da, ušli smo srcem i onda ti sebe vremenom brusiš. Vremenom ti ili napreduješ ili nazaduješ. U takvim situacijama nema stagnacije. To je jedna ozbiljna drama. Iako, ako nazaduješ, onda, zapravo, padaš u poremećaj, a ako napreduješ onda se, zapravo, čistiš toga, postaješ ona hladna osoba, ne hladna emotivno, do granice da si... [...] Smatram da je entuzijazam pozitivan ukoliko on traje određeni period i ne prelazi taj period kad je već vrijeme da ti postaneš profesionalac. Kad je osoba profesionalac, onda se to vidi po ažurnosti, po brzini rada.“

Budući da prevladava mišljenje da je takav pristup humanitarnom radu povezan s dehumanizacijom izbjeglica i migranata, održavanje udaljenosti i njegovanje privatnoga vremena često prati osjećaj krivnje. Nemoć, grižnja savjesti i nelagoda u kontekstu plaćenog humanitarnog rada nisu rijetkost. Najčešće se radi o pritisku koji nastaje zbog očekivanja javnosti i drugih kolega i same pretpostavke većine djelatnika humanitarnog sektora (naročito na početku njihova angažmana) da su potrebe izbjeglica važnije od njihovih potreba i da moraju

stalno biti dostupni, što ponekad znači žrtvovanje privatnoga vremena i obaveza. Sve to prati i osjećaj nemoći da se suprotstave politikama migracijskih i graničnih režima.

Radnice i radnici s kojima sam razgovarala nastojali su se nositi s tim pritiskom i objasniti svoju ulogu kroz neke mikroprakse, poput Andree koja je pronašla smisao u zagrljaju osobe pokolebane nakon *gamea* i u stvaranju atmosfere dobrodošlice u *Free shopu*. Općenito, mnogi sugovornici pronalazili su smisao u održavanju što ravnopravnijeg odnosa prema ljudima u pokretu i u prakticiranju brige i podrške ne samo u odnosu prema izbjeglicama nego i prema drugim zaposlenicima/volonterima. Andrea se tijekom razgovora osvrnula na važnost uzajamne skrbi i podrške među humanitarcima:

„*Support* između volontera. To, nitko ne priča o tome. Rijetko kad to ljudi rade jer su svi nekako kolektivno izgoreni i nemaju se snage baviti drugima. [...] Znači, ne dolazim ja na teren samo da bi *supportala* izbjeglice. Ja dolazim *supportati* ljude koji to rade 0-24. To je jako bitno. Čim i oni vide da imaju nekakav *support* od svojih kolega, da imaju prostor gdje mogu razgovarati otvoreno o tome što proživljavaju, ti opet na neki način *healaš* i te ljude, daš im nekakav *boost* i snagu da idu dalje jer znaju: 'Ajme, ima netko tko prati to što radim i *supporta*. *Actually* je došla ovdje da me *supporta*'. To je užasno bitno. To je, ono, ako pričamo o nekoj drugoj strani, volonterskoj strani, to je jedna od najbitnijih stvari koje mi međusobno trebamo raditi jedni drugima.“

Ovo istraživanje je pokazalo da rad u humanitarnom sektoru i nevladinim organizacijama čine dvije osnovne komponente. Prvo, čine ga emocionalne radnje u smislu interakcije i razgovora tijekom pružanja materijalne ili nematerijalne podrške, pokazivanje razumijevanja i empatije i sl. Tu spada i podrška koju volonteri/zaposlenici pružaju jedni drugima. Drugo, čine ga nastojanja radnika da u procesu pomaganja ne dođe do njihova sagorijevanja zbog iscrpnoga i stresnoga radnoga okruženja. Riječ je o nekoj vrsti samozaštite i brige o sebi, do čega su moji sugovornici uglavnom dolazili nakon intenzivnijeg radnog iskustva. Štoviše, moglo bi se zaključiti da iskušenje tog stresa predstavlja neophodnu komponentu nematerijalnog humanitarnog rada, koja potiče osmišljavanje i prakticiranje tehnika za optimalno korištenje vlastitih emotivnih i skrbnih kapaciteta. Dok prva razina podrazumijeva ulaganje emocija i brige koje nije moguće podvrgnuti kvantifikaciji (što prema teoriji socijalne reprodukcije osigurava funkcioniranje kapitalističkoga društva), drugu razinu određuju pokušaji humanitaraca da uspostave kontrolu nad intenzitetom i opsegom skrbnoga rada.

S obzirom da je rad u nevladinom sektoru izložen brojim kritikama i da podrazumijeva pritisak javnosti i visoka očekivanja koja radnicima postavljaju drugi, ali i oni sami, kao i to da politike migracijskih režima u sve većoj mjeri zatiru prava migranata, ne treba čuditi da rad kojega ulažu humanitarci vrlo lako vodi profesionalnom sagorijevanju. Kao što pokazuje ovo istraživanje, većina osoba uključenih u programe podrške za izbjeglice i migrante susreće se s tim fenomenom ili, barem, s nekom vrstom iscrpljenosti zbog pomagačkog angažmana. S obzirom na sve navedeno moguće je tvrditi da se u istraživanom kontekstu humanitarni rad sastoji u ulaganju emocija i brige, zatim u racionalizaciji nemoći i nelagode te u učenju i usvajanju normi „umjerenog“ i „kontroliranog“ pomaganja, prakticiranju brige o sebi i nastojanju radnica/radnika da uspostave ravnotežu između humanitarnog impulsa i samozaštite. To je ujedno odgovor na jedno od osnovnih pitanja ove disertacije, o samoj naravi humanitarnoga rada i o praksama koje su mu svojstvene, barem u kontekstu režima skrbi u Hrvatskoj.

Mnogi primjeri ukazuju na to da među humanitarcima postoji izražena potreba za institucionalizacijom brige o sebi i uvođenjem nekih psihoterapijskih tehnika u standardni dio posla. S druge strane, standardizacija, koja uključuje primjerice organizaciju supervizije, može dovesti do patologizacije humanitarnog i aktivističkog impulsa. Prema riječima Nikolas Rosea rad na sebi ne čini nas samo boljim osobama nego i boljim radnicima (1990). Kad radimo na unutarnjoj otpornosti postajemo prilagodljiviji i učinkovitije odrađujemo posao, što otvara put normalizaciji zatiranja radničkih prava, jer to znači da probleme na koje nailazimo u radu valja rješavati na osobnoj umjesto na organizacijskoj razini. Radi se o imperativima uspješnosti i samopoduzetništva, karakterističnima za politike neoliberalizma, koji su u direktnoj opoziciji prema potrebi da koncepte solidarnosti i uzajamne brige inkorporiramo u društvenopolitički sustav.

Osim toga, ovo istraživanje problematiziralo je tenziju između depolitizacije (karakteristične za tradicionalni pristup humanitarnom radu) i repolitizacije (koja je svojstvena novijim, *grassroots* pokretima pomoći). Osim što ukazuje na tenziju među tim procesima ono upućuje na nastojanja humanitaraca da repolitiziraju položaj izbjeglica i, s druge strane, opisuje i promišlja njihove egzistencijalne situacije, uvjete i ekonomske aspekte njihova rada. To se odnosi i na volonterski angažman koji iz perspektive poduzetničkoga duha promoviranoga kroz neoliberalni okvir predstavlja neku vrstu ulaganja u budućnost, iskustva za dobivanje posla, prilike za stjecanje socijalnoga i simboličkoga kapitala itd. Portretiranjem neplaćenoga rada kao vrste samopoduzetništva kapitalizam kooptira potencijal volonterskoga, humanitarnoga i zagovaračkoga rada. Ovom disertacijom pokazala sam u kojim se sve varijantama, u kojim

oblicima, procesima i odnosima manifestira ta kontradikcija, ostavljajući pritom otvoren prostor za analizu transformativnog potencijala afektivnoga rada.

Uz navedeno, nastojala sam protumačiti neovisne inicijative i zaokret prema tzv. vernakularnim i *grassroots* humanitarizmima. To je jedan od razloga zbog kojih sam posegnula za povijesnom i konceptualnom analizom humanitarnosti, pogotovo u smislu proučavanja problema koji su potaknuli standardizaciju humanitarnog rada. Do profesionalizacije humanitarnoga rada nije došlo samo zbog utjecaja donatorskih politika i trendova u polju rada, nego zbog niza moralno dvojbenih situacija i intervencija oko kojih su nastajali prijepori, najčešće potaknuti nemogućnošću organizacija/humanitaraca da pronađu ravnotežu između financijske održivosti, političke neutralnosti i zagovaračke pozicije. U konačnici, radilo se, a i dalje je tako slučaj, o distinkciji između pozicija koje organizacije zauzimaju na političkoj razini, odnosno o mjeri u kojoj se pojedina organizacija izlaže kako bi kritizirala rad državnih aktera. Na koncu, istraživanje je pokazalo da *grassroots* organizacije prolaze vrlo slične dileme i procese rada kao i visoko formalizirane međunarodne agencije i da izbjegavanje onoga što je moja sugovornica nazvala *okoštavanjem* podrazumijeva (dodatne) napore u smislu nematerijalnoga, moralnoga i emocionalnoga rada. Čak se i tada događa da organizacije skliznu u sferu koja će na neki način ograničiti njihov rad ili ih odmaknuti od ideje koja je bila aktualna u vrijeme njihova osnivanja. To ujedno znači da su preispitivanje i pronalaženje odgovarajućeg položaja u odnosu prema državnim i međudržavnim strukturama, kao i prema primateljima pomoći, stalni i standardni elementi rada u humanitarnom sektoru.

Na koncu, jedan od najvećih izazova u ovom istraživanju za mene je bila kritika pokreta/organizacija i praksi koje podržavam, odnosno propitivanje njihove uvjetovanosti širim procesima svojstvenima kasnom kapitalizmu. Usprkos nelagodi zbog kritike organizacija, skupina i pokreta posvećenih zaštiti ljudskih prava, nastojala sam pokazati da su transformacija rada i utjecaj neoliberalnih politika zahvatili sva područja društvenoga, političkoga i privatnoga života. Međutim, mojoj je nelagodi najviše doprinijela činjenica da su restriktivne, desne i okrutne politike hrvatskoga režima migracija u nekoj vrsti korelacije s kritikom civilnoga društva. Imajući na umu da istraživanje i kritičko propitivanje uloge, naravi i radnih praksi nevladinih i humanitarnih organizacija može skliznuti u sferu indirektna podrške kritici koja uglavnom dolazi s desnoga političkoga spektra, ova disertacija pomno je pristupala polemikama vezanima uz pojam humanitarnoga rada. Kritika je pažljivo formulirana, što je osiguralo da analiza prikaže različite interpretacije značenja, kao i različite pristupe humanitarnom radu,

ostavljajući pritom otvoren prostor daljnjim istraživanjima mogućnosti i potencijala skrbnoga i humanitarnoga rada u teorijskom, empirijskom i širem društvenopolitičkom smislu.

7. Popis literature

AJDUKOVIĆ, Marina. 2007. "Značaj supervizije za kvalitetni rad s djecom, mladima i obiteljima u sustavu socijalne skrbi". *Ljetopis socijalnog rada*, vol. 14(2): 339-353

ANDRIJAŠEVIĆ, Rutvica i William Walters. 2010. "The International Organization for Migration and the international government of borders". *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 28: 977-999.

ARBUTINA, Zoran. „Hrvatski pushbackovi u interesu EU-a“. *Deutsche Welle*, 24. studenoga 2020. <https://www.dw.com/hr/hrvatski-pushbackovi-u-interesu-eu-a/a-55710328>

ARENDDT, Hannah. 2015. *Izvori totalitarizma*. Zagreb: Disput. Prevela Mirjana Paić Jurinić.

BAGIĆ, Aida. 2006. "Women's Organizing in Post-Yugoslav Countries: Talking About Donors". U *Ethnographies of Aid: Exploring Development Texts and Encounters*, ur. Jeremy Gould i Henrik Secher Marcussen, New York: New York University Press, 199-226.

BAINES, Donna, John Shields i Ian Cunningham. 2017. "Filling the gaps: Unpaid (and precarious) work in the nonprofit social services". *Critical Social Policy*, vol. 37(4):625-645.

BAKER, Catherine. 2014. "The Local Workforce of International Intervention in the Yugoslav Successor States: 'Precariat' or 'Projectariat'? Towards an Agenda for Future Research". *International Peacekeeping* 21/1: 91-106.

BANICH, Selma et. al. 2016. "Izvjješće o sustavnom kršenju ljudskih prava u zatvorenim dijelovima Zimskog prihvatno-tranzitnog centra u Slavonskom Brodu, od strane hrvatskih vlasti". Dostupno na

https://www.cms.hr/system/article_document/doc/258/Izvjestaj_o_krsenjima_ljudskih_prava_u_izbjeglickom_kampu_u_Slavonskom_Brodu.pdf

BANKS, Nicola, David Hulme i Michael Edwards. 2015. „NGOs, States, and Donors Revisited: Still Too Close for Comfort?“ *World Development*, vol. 66:707-718.

BARNETT, Michael. 2005. „Humanitarianism Transformed“. *Perspectives on Politics* 3/4: 723–740.

BARNETT, Michael i Thomas WEISS. 2008. „Humanitarianism: A Brief History of the Present“. U *Humanitarianism in Question: Politics, Power, Ethics*, ur. Michael Barnett u Thomas Weiss. Ithaca – London: Cornell University Press: 1-48.

- BARNETT, Michael. 2010. *The International Humanitarian Order*. London, New York: Routledge.
- BARNETT, Michael. 2011. *Empire of Humanity. A History of Humanitarianism*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- BAUMAN, Zygmunt. 2005. *Work, Consumerism and the New Poor*. New York: Open University Press.
- BAUMAN, Zygmunt. 2011. *Tekuća modernost*. Zagreb: Pelago. Prevela Mira Gregov.
- BBC News. „Denmark asylum: Law passed to allow offshore asylum centres“. 3. lipnja 2021. <https://www.bbc.com/news/world-europe-57343572>
- BBC News. „Rwanda genocide: 100 days of slaughter“. 4. travnja 2019. <https://www.bbc.com/news/world-africa-26875506>
- BENTHALL, Jonathan. 2015. “Religion and Humanitarianism”. U *Routledge companion to humanitarian action*, ur. Roger Mac Ginty i Jenny H Peterson. London – New York: Routledge, 279-289.
- BILLAUD, Julie. 2020. “Masters of disorder: rituals of communication and monitoring at the International Committee of the Red Cross”. *Social Anthropology*, vol. 28(1):96-111.
- Biti, Ozren/ Žitko, Mislav (2017): Transformacija (ideje) rada: od teorijskih rasprava o novom kapitalizmu do kvalitativnih istraživanja u hrvatskom posttranzicijskom kontekstu. In: Narodna Umjetnost 54 (2). 149-167.
- BOLTANSKI, Luc. 2004. *Distant Suffering. Morality, Media, and Politics*. Cambridge.
- BOLTANSKI, Luc i Éve Chiapello. 2018. *The New Spirit of Capitalism*. London, New York: Verso.
- BORNSTEIN, Erica i Peter Redfield. 2011. “An Introduction to the Anthropology of Humanitarianism”. U *Forces of compassion. Humanitarianism between ethics and politics*, ur. Erica Bornstein i Peter Redfield. Santa Fe: School for Advanced Research Press, 3-30.
- BORNSTEIN, Erica. 2012. *Disquieting gifts: Humanitarianism in New Delhi*. Stanford: Stanford University Press.
- BOŽIČEVIĆ, Goran. 2010. “Volonterski projekt Pakrac”. U *U dosluhu i neposluhu: Pozitivni primjeri izgradnje mira u Hrvatskoj u 90-ima i kasnije*, ur. Goran Božičević. Grožnjan: Miramida Centar – Regionalne razmjene mirovnih iskustava, 49-59.

- BRILL, Charlotte. 2020. "Grassroots Humanitarianism: A Concept Note". Dostupno na <https://charlotte-brill.medium.com/grassroots-humanitarianism-a-concept-note-538aec658d08> (pristup 23.1.2022.).
- BRKOVIĆ, Čarna. 2016. "Depoliticization from Below: Everyday Humanitarianism in Bosnia and Herzegovina". *Narodna Umjetnost*, vol. 53(1):97-115.
- BRKOVIĆ, Čarna. 2017. „Introduction: Vernacular Humanitarianisms“. <http://allegralaboratory.net/vernacular-humanitarianisms/> (pristup 23.1.2022.).
- BRKOVIĆ, Čarna. 2018. "The Everyday Life of a *Homo Sacer*. Enclave Urbanism in Podgorica, Montenegro". *Comparative Southeast European Studies*, vol. 66(1):10-26
- BRKOVIĆ, Čarna. 2020. "Vernacular Humanitarianism". U *Humanitarianism: Keywords*, ur. Antonio De Lauri. Leiden – Boston: Brill, 224-225.
- BETTENCOURT, Alexandra. „Grassroots organizations are just as important as seed money for innovation“. *The UN Refugee Agency*. <https://www.unhcr.org/innovation/grassroots-organizations-are-just-as-important-as-seed-money-for-innovation/>
- BRKLJAČA, Ivica. „Povlačenje EU fondova: sporo, zabrinjavajuće, ali ništa nije izgubljeno“. Ekonomski lab. 20. veljače 2019. <https://arhivalitika.hr/blog/povlacenje-eu-fondova-sporo-zabrinjavajuce-ali-nista-nije-izgubljeno/>
- BOŽIČEVIĆ, Goran. „Heroji mira. U Pakracu sam učio od najboljih“. *Novosti*. 12. kolovoza 2019. <https://www.portalnovosti.com/heroji-mira-u-pakracu-sam-ucio-od-najboljih>
- BRÖCKLING, Ulrich. 2015. *The Entrepreneurial Self*. London: Sage.
- BURCAR, Lilijana. 2020. *Restauracija kapitalizma: repatrijarhalizacija društva*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije.
- CABOT, Heath. 2019. „The business of anthropology and the European refugee regime“. *American Ethnologist*, vol. 46(3):261-275.
- CABOT, Heath. 2016. „‘Contagious’ solidarity: reconfiguring care and citizenship in Greece's social clinics“. *Social Anthropology*, vol. 24(2):152-166.
- CALHOUN, Craig. 2008. „The Imperative to Reduce Suffering: Charity, Progress and Emergencies in the Field of Humanitarian Action“. U *Humanitarianism in Question: Politics, Power, Ethics*. Michael Barnett i Thomas Weiss, ur. Ithaca i London: Cornell University Press, 73-97.

CARBONELLA, August i Sharryn Kasmir. 2014. "Introduction: Toward a Global Anthropology of Labor". U *Blood and Fire: Toward a Global Anthropology of Labor*, ur. Sharryn Kasmir i August Carbonella. New York – Oxford: Berghahn, 1-29.

CARPI, Estella. 2020. "Emergency". U *Humanitarianism: Keywords*, ur. Antonio De Lauri. Leiden – Boston: Brill, 57-58.

CENTAR ZA MIROVNE STUDIJE. „Pakt o migracijama i azilu: za novi početak i neponavljanje grešaka potrebno je otkloniti rizične stavke i razraditi pozitivne aspekte“, 19. prosinca 2021. <https://www.cms.hr/hr/azil-i-integracijske-politike/pakt-o-migracijama-i-azilu-za-novi-pocetak-i-neponavljanje-gresaka-potrebno-je-otkloniti-rizicne-stavke-i-razraditi-pozitivne-aspekte>

CENTAR ZA MIROVNE STUDIJE. „Izveštaj o kršenju ljudskih prava u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu: 'Ako nam želite pomoći, dođite u kamp““, 16. ožujka, 2016. Dostupno na <https://www.cms.hr/hr/azil-i-integracijske-politike/izvjestaj-o-krsenju-ljudskih-prava-u-izbjeglickom-kampu-u-slavonskom-brodu-ako-nam-zelite-pomoci-dodite-u-kamp>

COOLEY, Alexander i James Ron, 2002. „The NGO Scramble: Organizational Insecurity and the Political Economy of Transnational Action“. *International Security*, vol. 27(1):5-39.

DANISH REFUGEE COUNCIL. "12,000 pushbacks in 2021 reflects worrying normalization of illegal practice“, 16. prosinca, 2021. <https://drc.ngo/about-us/for-the-media/press-releases/2021/12/12-000-pushbacks-in-2021-reflects-worrying-normalization-of-illegal-practice/>

DE LAURI, Antonio. 2018. „Humanitarian Diplomacy: A New Research Agenda“. <https://www.cmi.no/publications/6536-humanitarian-diplomacy-a-new-research-agenda#:~:text=It%20can%20be%20defined%20as,respect%20for%20fundamental%20humanitarian%20principles>. (pristup 25.1.2022).

DE LAURI, Antonio. 2020. "Civil Society". *Humanitarianism: Keywords*, ur. Antonio De Lauri. Leiden – Boston: Brill, 28-29.

DE GENOVA, Nicholas. 2013. "Spectacles of migrant 'illegality': the scene of exclusion, the obscene of inclusion". *Ethnic and Racial Studies*, vol. 36(7):1180-1198.

DELIEGE, Robert. 2012. *Istorija antropologije*. Beograd: Biblioteka XX vek. Preveli Pavle Sekeruš i Tamara Valčić.

- DOIDGE, Mark i Elisa Sandri. 2019. “‘Friends that last a lifetime’: the importance of emotions amongst volunteers working with refugees in Calais”. *British Journal of Sociology*, vol. 70(2):463-480.
- DONINI, Antonio. 2008. “Through a Glass, Darkly: Humanitarianism and Empire”. U *Capitalizing on Catastrophe: Neoliberal Strategies in Disaster Reconstruction*. Nandini Guenewardena and Mark Schuller, ur. Lanham, New York, Toronto, Plymouth: AltaMira Press, 29–44.
- DUFFIELD, Mark i Joe Stork. 1994. "Bosnia is the Classic Case of Using Humanitarian Aid as a Smokescreen to Hide Political Failure". *Middle East Report*, vol. 187/188: 18-23.
- DUFFIELD, Mark. 2012. “Challenging environments: Danger, resilience and the aid industry”. *Security Dialogue* 43/5: 475-492.
- DUFFIELD, Mark. 2015. „From Protection to Disaster Resilience“. U *Routledge companion to humanitarian action*, ur. Roger Mac Ginty i Jenny H Peterson. London – New York: Routledge, 26-37.
- DUFFIELD, Mark. 2019. “Post-Humanitarianism: Governing Precarity through Adaptive Design”. *Journal of Humanitarian Affairs*: 1/1: 15–27.
- DUNN, Elizabeth C. 2012. “The Chaos of Humanitarian Aid: Adhocracy in the Republic of Georgia”. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, vol.3 (1). 1–23.
- DRUŽETIĆ, Ivana. 2013. “Dar solidarnosti u ekonomiji profita“. *Zarez*, 14. svibnja, <http://www.zarez.hr/clanci/dar-solidarnosti-u-ekonomiji-profita> (pristup 24.1.2022.).
- EDWARDS, Michael. 1994. “International non-governmental organizations, ‘good government’ and the ‘new policy agenda’: Lessons of experience at the programme level”. *Democratization*, vol. 1(3):504-515.
- EDWARDS, Michael i David Hulme. 1996. “Too close for comfort? The impact of official aid on nongovernmental organizations“. *World Development*, vol. 24/6:961-973.
- ENGLE, Karen. 2019. “Human Rights Consciousness and Critique”. U *A Time for Critique*, ur. Didier Fassin i Bernard E. Harcourt. New York: Columbia University Press, 91-113.
- ESCOBAR, Arturo. 1995. *Encountering development: making and the unmaking of the third world*. New Jersey: Princeton University Press.

EUROPSKA KOMISIJA. „Novi pakt o migracijama i azilu“. 23. rujna 2020. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_hr

EUROPSKA KOMISIJA. „EU funding programmes“. Dostupno na <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes#heading-4-migration-amp-border-management> (pristup 25.1.2022.).

FASSIN, Didier. 2007. „Humanitarianism as a Politics of Life“. *Public Culture*, vol. 19(3): 499-520.

FASSIN, Didier. 2010. “Ethics of Survival: A Democratic Approach to the Politics of Life”. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, vol. 1(1): 81-95.

FASSIN, Didier. 2012. *Humanitarian Reason. A Moral History of the Present*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

FEARON, James. 2008. “The Rise of Emergency Relief Aid”. U *Humanitarianism in Question: Politics, Power, Ethics*, ur. Michael Barnett u Thomas Weiss. Ithaca – London: Cornell University Press: 50-72.

FECHTER, Anne-Meike. 2012. a “‘Living Well’ while ‘Doing Good’? (Missing) debates on altruism and professionalism in aid work”. *Third World Quarterly*, vol. 33(8):1475-1491.

FECHTER, Anne-Meike. 2012. b “*The personal and the professional: aid workers' relationships and values in the development process*”. *Third World Quarterly*, vol. 33(8):1387-1404.

FECHTER, Anne-Meike. 2016. „Aid work as moral labour“. *Critique of Anthropology*, vol. 36(3):228-243.

FECHTER, Anne-Meike i Anke Schwittay. 2019. „Citizen aid: grassroots interventions in development and humanitarianism“. *Third World Quarterly*, vol. 40(10):1769-1780.

FERGUSON, James. 1990. *The Anti-Politics Machine: 'Development', Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.

FISHER, William. 1997. “Doing Good? The Politics and Antipolitics of NGO Practices”. *Annual Review of Anthropology*, vol. 26:439-464.

- FLEISCHMANN, Larissa i Elias Steinhilper. 2017. "The Myth of Apolitical Volunteering for Refugees: German Welcome Culture and a New Dispositif of Helping". *Social Inclusion*, vol. 5(3):17-27.
- FLEISCHMANN, Larissa. 2020. *Contested Solidarity: Practices of Refugee Support between Humanitarian Help and Political Activism*. Bielefeld: Transcript.
- FRADEJAS-GARCIA, Ignacio. 2019. "Humanitarian remoteness: aid work practices from 'little Aleppo'". *Social Anthropology* 27/2: 286–303.
- FOUCAULT, Michel. 1988. *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage Books.
- FOUCAULT, Michel. 1995. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- FOUCAULT, Michel. 2013. *Povijest seksualnosti 3. Briga o sebi*. Zagreb: Domino.
- GILBERT, Andrew C. 2016. "From humanitarianism to humanitarianization. Intimacy, estrangement, and international aid in postwar Bosnia and Herzegovina". *American Ethnologist*, vol. 43(4): 717-729.
- GOOD, Byron J., Subandi i Mary Jo Delvecchio. 2007. "The Subject of Mental Illness: Psychosis, Mad Violence, and Subjectivity in Indonesia". U *Subjectivity: Ethnographic Investigations*, ur. Joao Biehl, Byron Good i Arthur Kleinman. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 243-272.
- GORZ, Andre. 2015. *Nematerijalni rad. Spoznaja, vrijednost i kapital*. Zagreb: Tim Press.
- GULRAJANI, Nilima. 2011. "Transcending the great foreign aid debate: managerialism, radicalism and the search for aid effectiveness". *Third World quarterly* 32/2: 199-216.
- GRAMSCI, Antonio. 2006. „State and Civil Society“. U *The Anthropology of the State: A Reader*, ur. Aradhana Sharma i Akhil Gupta. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell Publishing Ltd.
- GRUBIŠA, Iva. 2019. *Okus doma: kulturnoantropološki osvrt na integraciju migranata u Zagrebu*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2006. „Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija“. U *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku & Jesenski i Turk, 73-95.

HADDAD, Emma. 2004. „Who is (not) a Refugee?“ *EUI Working Paper SPS No. 2004/6*. European University Institute. Dostupno na <https://cadmus.eui.eu/bitstream/id/1769/sps2004-06.pdf/> (pristup 23.1.2022.).

HAMERŠAK, Marijana i Iva Pleše 2017a. „Zarobljeni u kretanju: o hrvatskoj dionici balkanskoga koridora“. U *Kamp, koridor, granica: studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 9-40.

HAMERŠAK, Marijana i Iva Pleše, 2017b. „Zimski prihvatno-tranzitni centar Republike Hrvatske: etnografsko istraživanje u slavonskobrodskom kampu za izbjeglice“. U *Kamp, koridor, granica: studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 101-132.

HARDT, Michael. 1999. „Affective Labor“. *boundary* 26/2: 89-100.

HARDT, Michael. 2007. „Foreword: What Affects Are Good For“. In *The Affective Turn: Theorizing the Social*. Patricia Ticineto Clough and Jean Halley, ur. Duke University Press: IX-XIII.

HARDT, Michal i Antonio NEGRI, 2010. *Imperij*. Zagreb: Multimedijalni Institut. Preveo Živan Filipi.

HARRELL-BOND, Barbara. 1996. „Refugees and the Challenges of Reconstructing Communities through Aid“. U: *War, Exile, Everyday Life: Cultural Perspectives*, ur. Renata Jambrešić Kirin i Maja Povrzanović. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

HARRELL-BOND, Barbara. 2002. „Can Humanitarian Work with Refugees be Humane?“. *Human Rights Quarterly*, vol. 24(1):51-85.

HARVEY, David. 2013. *Kratka povijest neoliberalizma*. Zagreb: V.B.Z.

HASKELL, Thomas L. 1985. „Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility, Part 1“. *The American Historical Review*, vol. 90(2):339-361.

HINDMAN, Heather i Anne-Meike Fechter. 2011. „Introduction“. U *Inside the Everyday Lives of Development Workers: The Challenges and Futures of Aidland*. Heather Hindman and Anne-Meike Fechter, ur. London: Kumarian Press, 1-20.

HOBART, Hi'ilei Julia Kawehipuaakahapulani i Tamara Kneese. 2020. „Radical Care: Survival Strategies for Uncertain Times“. *Social Text*, vol. 38(1): 1-16.

HOCHSCHILD, Arlie, Russell. 1983. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.

HOOKS, bell. 2015. *Feminist theory: from margin to center*. New York i London: Routledge.

HOPGOOD, Stephen. 2008. „Saying “No” to Wall-Mart? Money and Morality in Professional Humanitarianism“. U *Humanitarianism in Question. Politics, Power, Ethics*. Michael Barnett i Thomas Weiss, ur. Ithaca i London: Cornell University Press, 98-123.

HRVATSKI ZAVOD ZA ZAPOSŁJAVANJE, 2017. *Godišnjak 2016*. Garić, Tihana (Ed.). Područni ured Slavonski Brod.

https://www.hzz.hr/UserDocsImages/SB_Godisnjak_2016.pdfm (pristup 25.01.2022.).

HUMAN RIGHTS WATCH. „EU: Address Croatia Border Pushbacks“, 8. studenoga, 2019. <https://www.hrw.org/news/2019/11/08/eu-address-croatia-border-pushbacks>

IBHAWOH, Bonny. 2018. *Human Rights in Africa*. New York: Cambridge University Press.

INDEX.HR. „Novi čelnik Isusovačke službe za izbjelice bit će Stanko Perica“. 7. lipnja 2020. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/tvrtko-barun-vise-nece-voditi-isusovacku-sluzbu-za-izbjeglice/2188513.aspx>.

INICIJATIVA DOBRODOŠLI. 2021. „2021. godina: Nikada više dokaza, nikada manje preuzimanja političke odgovornosti!“. Mreža antifašistkinja Zagreb (maz.hr), Dostupno na <http://www.maz.hr/2022/01/09/2021-godina-nikada-vise-dokaza-nikada-manje-preuzimanja-politicke-odgovornosti/> (pristup 25.1.2022.)

ISHKANIAN, Armine i Isabel Shutes. 2021. “Who Needs the Experts? The Politics and Practices of Alternative Humanitarianism and Its Relationship NGOs”. *Voluntas* (objavljeno 7. svibnja 2021.) <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00354-6> (pristup 25.1.2022.).

KAMAT, Sangeeta. 2004. „The privatization of public interest: theorizing NGO discourse in a neoliberal era“. *Review of International Political Economy*, vol. 11(1):155-176.

KASPAREK, Bernd. 2016. “Routes, Corridors, and Spaces of Exception. Governing Migration and Europe”. Near Futures Online. Europe at a Crossroads. Managed Inhospitability <http://nearfuturesonline.org/routes-corridors-and-spaces-of-exception-governing-migration-and-europe/> (pristup 25.1.2022.).

KELLY, Peter. 2013. *The Self as Enterprise: Foucault and the Spirit of 21st Century Capitalism*. UK: Gower Applied Research.

KRCE-IVANČIĆ, Matko. 2021. “Keeping our contradictory voices in existence.” *Studia ethnologica Croatica*, vol. 33(1): 227-242.

- KULJIĆ, Todor. 2016. "Altruizam, filantropija i humanizam – pojmovnoistorijski aspekti solidarnosti". *Sociologija*, vol. 58(4):525-551.
- LAZZARATO, Maurizio. 1996. "Immaterial Labour". U *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*, ur. Paolo Virno i Michael Hardt. London: University of Minnesota Press, 133-150.
- LEMKE, Thomas. 2001. „'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality“. *Economy and Society*, vol. 30(2):190-207.
- LUKIĆ, Slavica. „Ustavni sud odbacio tužbu obitelji nesretno poginule Madine: 'Nisu povrijeđena vaša prava'“. *Jutarnji list*, 15. travnja, 2021. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ustavni-sud-odbacio-tuzbu-obitelji-nesretno-poginule-madine-nisu-povrijedena-vasa-prava-15065468>
- LOFGREN, Karl, Sebastian Godenhjelm i Stefan Sjöblom. 2013. "Projectified Politics – Temporary Organisations in a Public Context". *Scandinavian Journal of Public Administration*, vol. 17(2):3-12.
- MALKKI, Liisa H. 1992. „National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees“. *Cultural Anthropology*, vol. 7(1): 24-44.
- MALKKI, Liisa H. 1996. „Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization“. *Cultural Anthropology*, vol. 11(3): 377-404.
- MALKKI, Liisa. 2015. *The Need to Help: The Domestic Arts of International Humanitarianism*. Durham i London: Duke University Press.
- MANKEKAR, Purnima and Akhil Gupta. 2016. "Intimate Encounters: Affective Labor in Call Centers". *positions*, vol. 24(1): 17-43.
- MAUSS, Marcel. 2002. *The Gift: The form and reason for exchange in archaic societies*. London i New York: Routledge.
- MASLACH Christina i Leiter Michael P. 2016. „Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry“. *World Psychiatry*, vol. 15(2):103-111.
- MEDAK, Tomislav. 2014. "Civilno društvo i politički rad na ljevici". Dostupno na <http://tom.medak.click/hr/ljevica/#fn1> (pristup 24.1.2022.).
- MERCER, Claire. „NGOs, civil society and democratization: a critical review of the literature“. *Progress in Development Studies*, vol. 2(1):5-22.

MIKUŠ, Marek. 2018. *Frontiers of Civil Society: Government and Hegemony in Serbia*. New York – Oxford: Berghahn Books.

MOSTOWLANSKY, Till. 2019. "Introduction: Muslim Humanitarianism". Dostupno na <https://allegralaboratory.net/muslim-humanitarianism-muhum/> (pristup 22.1.2022.).

MUEHLEBACH, Andrea. 2012. *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. Chicago i London: The University of Chicago Press.

NOVOSTI. „MUP izbacio aktiviste CMS-a iz prihvatilišta za tražitelje azila“. *Portal Novosti*. 12. studenoga 2018. <https://www.portalnovosti.com/mup-izbacio-aktiviste-cms-a-iz-prihvatilista-za-trazitelje-azila>

OLIVIUS, Elisabeth. 2016. „Constructing Humanitarian Selves and Refugee Others“. *International Feminist Journal of Politics*, vol. 18(2): 270-290.

PANDOLFI, Mariella. 2008. „Laboratory of Intervention: The Humanitarian Governance of the Postcommunist Balkan Territories“. U *Postcolonial Disorders*, ur. Mary-Jo DelVecchio Good, Sandra Teresa Hyde, Sarah Pinto i Byron J. Good. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 157-186.

PASCUCCI, Elisa. 2019. „The local labor building the international community: Precarious work within humanitarian spaces“. *Environment and Planning A: Economy and Space*, vol. 51(3):743-760.

PAVELIĆ, Boris. „Ostavka jednog koncepta: Što Božinović još uvijek radi u ministarskoj fotelji?“ *Lupiga*, 12. listopada, 2021. <https://lupiga.com/kolumne/ostavka-jednog-koncepta-sto-bozinovic-jos-uvijek-radi-u-ministarskoj-fotelji>

PAVLAKIS, Dean. 2020. "Anti-slavery". *Humanitarianism: Keywords*, ur. Antonio De Lauri. Leiden – Boston: Brill, 5-6.

PETROVIĆ, Duško. 2016. *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu. Od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*. Zagreb: Ljevak.

PETROVIĆ, Duško. 2017. „Humanitarno izuzeće: normalizacija suspenzije prava u kampu i koridoru“. U *Kamp, koridor, granica: studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*, ur. Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 41-58.

POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teran za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

POZNIAK, Romana. 2019. "Pomoć ili biznis? Transformacija humanitarnog rada u slavonskobrodskom kampu za izbjeglice". *Studia Ethnologica Croatica*, vol. 31(1): 49-66.

- POZNIAK, Romana. 2020. "Affective Labor within the Local Humanitarian Workscape". *Movements. Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, vol. 5(1): 55-73.
- POZNIAK, Romana. 2021. "Briga o sebi u (post)humanitarnom sektoru: prijepori i prakse rada u izbjegličkom režimu u Hrvatskoj". U *Transformacija rada: narativi, prakse, režimi*, ur. Ozren Biti i Reana Senjković, 267-287.
- PUPAVAC, Vanessa. 2004. „War on the Couch: The Emotionology of the New International Security Paradigm”. *European Journal of Social Theory*, vol. 7(2): 149–170.
- PUPAVAC, Vanessa. 2005. The demoralised subject of global civil society. U *Global Civil Society: Contested futures*, ur. Gideon Baker i David Chandler. London – New York: Routledge, 45-58.
- RASS, Christoph i Frank Wolff. 2018. "What Is in a Migration Regime? Genealogical Approach and Methodological Proposal". U *Was Ist Ein Migrationsregime? What Is a Migration Regime?* Weisbaden: Springer, 19–64.
- READ, Rosie. 2020. "Unwaged Labour Intensified: Volunteer Management and Work Targets at a UK Charity." *The Sociological Review*, vol. 69(1):223-239.
- REDFIELD, Peter. 2011. The Impossible Problem of Neutrality. U *Forces of Compassion: Humanitarianism Between Ethics and Politics*, ur. Erica Bornstein i Peter Redfield. Santa Fe: SAR Press, 53-70.
- REDFIELD, Peter. 2012. "The unbearable lightness of ex-pats: Double Binds of Humanitarian mobility". *Cultural Anthropology*, vol. 27(2):358-382.
- REDFIELD, Peter. 2013. *Life in Crisis: The Ethical Journey of Doctors Without Borders*. Berkely – Los Angeles – London: University of California Press.
- REID-HENRY, Simon. 2014. "Humanitarianism as liberal diagnostic: humanitarian reason and the political rationalities of the liberal will-to-care". *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 39:418–431.
- ROTH, Silke. 2015. *The Paradoxes of Aid Work: Passionate Professionals*. London – New York: Routledge.
- ROSE, Nikolas. 1990. *Governing the Enterprising Self*. Tekst je predstavljen na konferenciji *Values of the Enterprise Culture*, na Sveučilištu u Lancasteru, rujan 1989. <http://neoliberalfeminism.com/wp-content/uploads/2018/04/Rose-1990-Governing-the-Enterprising-Self-ENT-R.pdf>.

- ROSE, Nikolas. 1996. a „The death of the social? Re-figuring the territory of government“. *Economy and Society* 25/3: 327-356.
- ROSE, Nikolas. 1996. b „Governing 'advanced' liberal democracies“. U *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, ur. Andrew Barry, Thomas Osborne, Nikolas Rose. Chicago – London: University of Chicago Press, 37-64.
- ROZAKOU, Katerina. 2016. „Socialities of solidarity: revisiting the gift taboo in times of crises“. *Social Anthropology*, vol. (24)2:185–199.
- ROZAKOU, Katerina. 2017. “Solidarity humanitarianism: the blurred boundaries of humanitarianism in Greece”. <https://allegralaboratory.net/solidarity-humanitarianism/> (pristup 25.1.2022.).
- ROZAKOU, Katerina. 2020. „Solidarity“. U *Humanitarianism: Keywords*, ur. Antonio De Lauri. Leiden – Boston: Brill, 197-199.
- SANDRI, Elisa. 2018. “‘Volunteer Humanitarianism’: volunteers and humanitarian aid in the Jungle refugee camp of Calais”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 44(1):65-80.
- SANTER, Kiri i Vera Wriedt. 2017. “(De-)Constructing Borders. Contestations in and Around the Balkan Corridor in 2015/2016”. *movements* 3/1: 141–150.
- SCIORTINO, Guisepe. 2004. „Between Phantoms and Necessary Evils. Some Critical Points in the Study of Irregular Migrations to Western Europe“. *IMIS-Beiträge*, vol. 24:17-43.
- JEUNG, Da Yee, Changsoo Kim i Sei Jin Chang. 2018. „Emotional Labor and Burnout: A Review of the Literature“. *Yonsei Med J*, vol. 59(2):187-193.
- SCHULLER, Mark. 2008. “Deconstructing the Disaster after the Disaster: Conceptualizing Disaster Capitalism”. U *Capitalizing on Catastrophe Neoliberal Strategies in Disaster Reconstruction*, ur. Nandini Gunewardena i Mark Schuller. Lanham – New York – Toronto – Plymouth: Altamira Press.
- SILLIMAN, Jael. 1999. “Expanding Civil Society: Shrinking Political Spaces— The Case of Women's Nongovernmental Organizations”, *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, vol. 6(1) 23–53.
- SINATTI, Giulia. 2019. *Humanitarianism as Politics: Civil Support Initiatives for Migrants in Milan's Hub*. *Social Inclusion*, vol. 7(2):139–148.

- STOJIĆ MITROVIĆ, Marta, Nidžara AHMETAŠEVIĆ, Barbara BEZNEC i Andrej KURNIK. 2020. *The Dark Sides of Europeanisation. Serbia, Bosnia and Herzegovina and EUropean Border Regime*. Beograd – Ljubljana: Rosa Luxemburg Stiftung.
- SONTAG, Susan. 2005. *Prizori tuđeg stradanja*. Zagreb: Algoritam. Prevela Božica Jakovlev.
- Stubbs, Paul. 2001. “New Times? Towards a Political Economy of ›Civil Society‹ in Contemporary Croatia”. *Narodna Umjetnost* 38/1: 89–103.
- STANDING, Guy. 2011. *The Precariat: The New Dangerous Class*. London – New Delhi – New York – Sydney: Bloomsbury.
- STEC, Monika. 2020. „Rezultati društvenog istraživanja sindroma sagorijevanja u nevladinim organizacijama u Poljskoj, Hrvatskoj i Sloveniji“. *Burnout Aid* (Erasmus+ projekt). Culture Shock Foundation, Poljska K-zona, Hrvatska City of Women, Slovenija. Dostupno na <https://burnout-aid.eu/> (pristup 25.1.2022.).
- STIERL, Maurice. 2019. *Migrant Resistance in Contemporary Europe*. New York: Routledge
- STUBBS 1997. „NGO Work with forced migrants in Croatia: Lineages of a global middle class?“ *. International Peacekeeping*, vol. 4(4): 50-60.
- STUBBS, Paul. 2012. „Networks, organizations, movements: narratives and shapes of three waves of activism in Croatia“. *Polemos* 15/2: 11-32.
- STUBBS, Paul. 2013. “Flex Actors and Philanthropy in (Post-)Conflict Arenas: Soros’ Open Society Foundations in the Post-Yugoslav Space”. *Croatian Political Science Review*, vol. 50(5):114-138.
- STUBBS, Paul. 2010. “Grassroots peacebuilding in the post-yugoslav space: trajectories, limits, and lessons”. U *U dosluhu i neposluhu: Pozitivni primjeri izgradnje mira u Hrvatskoj u 90-ima i kasnije*, ur. Goran Božičević. Grožnjan: Miramida Centar – Regionalne razmjene mirovnih iskustava, 16-17.
- ŠKOKIĆ Tea i Renata JAMBREŠIĆ KIRIN. 2017. „Shopping centar nenormalne normalnosti: etnografija distribucijskog šatora u izbjegličkom kampu u Slavonskom Brodu“. U *Kamp, koridor, granica: studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*, ur. Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 81-100.
- TAITHE, Bertrand. 2015. Humanitarian history? U *Routledge companion to humanitarian action*, ur. Roger Mac Ginty i Jenny H Peterson. London – New York: Routledge, 62-73.

- TELEGRAM.HR „Kako je prošla sjednica o pushbackovima? Božinović objašnjavao da smo super, Miletić pričao o migrantima s mačetama“. 13. listopada, 2021. <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/kako-je-prosla-sjednica-o-pushbackovima-bozinovic-objasnjavao-da-smo-super-miletic-pricao-o-migrantima-s-macetama/>
- THEODOSSOPOULOS, Dimitrios. 2016. “Philanthropy or solidarity? Ethical dilemmas about humanitarianism in crisis-afflicted Greece“. *Social Anthropology*, vol. 24(2):167-184.
- THUNMAN, Elin. 2012. „Burnout as a social pathology of self-realization“. *Distinktion: Journal of Social Theory*, vol. 13(1):43-60.
- TICKTIN, Miriam. 2011. *Casualties of Care: Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- TICKTIN, Miriam. 2016. „Thinking Beyond Humanitarian Borders“. *Social Research: An International Quarterly*, vol. 83(2): 255-271.
- TICKTIN, Miriam. 2017. „A world without innocence“. *American Ethnologist*, vol. 44(4):577-590.
- TJONNELAND, Elling. 2020. Donors. U *Humanitarianism: Keywords*, ur. Antonio De Lauri. Leiden – Boston: Brill, 53-54.
- TONDO, Lorenzo. „Croatian police accused of 'sickening' assaults on migrants on Balkans trail“. *Guardian*, 21. listopada, 2020. <https://www.theguardian.com/global-development/2020/oct/21/croatian-police-accused-of-sickening-assaults-on-migrants-on-balkans-trail-bosnia>
- TSIANOS, Vassilis i Serhat Karakayali. 2010. “Transnational Migration and the Emergence of the European Border Regime: An Ethnographic Analysis“. *European Journal of Social Theory*, vol. 13(3): 373-387.
- UJEDINJENI NARODI. „Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration“. 11. srpnja 2018. https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf
- VANDEVOORDT, Robin i Gert Verschraegen. 2019. “Subversive Humanitarianism and Its Challenges: Notes on the Political Ambiguities of Civil Refugee Support“. U *Refugee Protection and Civil Society in Europe*, ur. Margit Feischmidt, Ludger Pries i Celine Cantat. E-book: Palgrave Macmillan, 101-128.
- VANDEVOORDT, Robin. 2019. “Subversive Humanitarianism: Rethinking Refugee Solidarity through Grass-Roots Initiatives“. *Refugee Survey Quarterly*, vol. 38: 245–265.

VANDEVOORDT, Robin. 2021. "Resisting bare life: civil solidarity and the hunt for illegalized migrants". *International migration*, vol. 59(3):47-62.

VEČERNJI LIST. „Guardian opet proziva hrvatsku policiju: Na granici bičuju migrante i seksualno ih zlostavljaju“, 21. listopada, 2020. <https://www.vecernji.hr/vijesti/guardian-opet-proziva-hrvatsku-policiju-na-granici-bicuju-migrante-i-seksulano-ih-zlostavljaju-1440050>

WALLACE, Tina. 2004. „NGO Dilemmas: Trojan Horses for Global Neoliberalism?“ *Socialist Register*, vol. 40: 202-2019.

WALKER, Peter, Karen Hein, Catherine Russ, Greg Bertleff i Dan Casperzs. 2010. "A Blueprint for Professionalizing Humanitarian Assistance". *Health Affairs*, vol. 29(12): 2223-2230.

WEEKS, Kathi. 2007. „Life Within and Against Work: Affective Labor, Feminist Critique, and Post-Fordist Politics“. *ephemera*, vol. 7(1): 233-249.

WEISS, Thomas G. 2013. *Humanitarian Business*. Cambridge: Polity Press.

WEIZMAN, Eyal. 2013. *Najmanje od svih mogućih zala – Humanitarno nasilje od Arendtove do Gaze*. Zagreb: Multimedijalni institut.

Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti. Narodne novine 70/15, 127/17, na snazi od 01.01.2018. <https://www.zakon.hr/z/798/Zakon-o-me%C4%91unardnoj-i-privremenoj-za%C5%A1titi>

Zakon o humanitarnoj pomoći. Narodne novine. 102/15, 98/19, na snazi od 01.01.2020. <https://www.zakon.hr/z/418/Zakon-o-humanitarnoj-pomo%C4%87i>

ŽUPARIĆ-ILJIĆ, Drago i Marko Valenta. 2019. "Opportunistic Humanitarianism and Securitization Discomfort Along the Balkan Corridor: The Croatian Experience". U *Refugee Protection and Civil Society in Europe*, ur. Margit Feischmidt, Ludger Pries i Celine Cantat. E-book: Palgrave Macmillan, 129-160.

Životopis

Romana Pozniak diplomirala je etnologiju i antropologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2015. godine. Znanstveni interes pronalazi u antropologiji rada, antropologiji humanitarizma i kritičkim studijima izbjeglištva i migracija. Poslijediplomski doktorski studij etnologije i kulturne antropologije upisala je 2017. na istom fakultetu, a u disertaciji se bavi praksama i politikama humanitarizma, aktivizma i volonterizma u posttranzicijskoj Hrvatskoj. Uz poslijediplomski studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, završila je međunarodnu doktorsku školu *Transformations in European Societies* sa sjedištem na Sveučilištu Ludwig-Maximilian u Minhenu. Sudjelovala je na brojnim stručnim i znanstvenim konferencijama vezanima uz politike humanitarizma, transformativnost (humanitarnoga) rada, afektivni rad i režime izbjeglištva i migracija.

Od 2013. godine uključena je u niz projekata nevladinoga sektora koji se bave zaštitom prava izbjeglica i osoba u pokretu, a bila je i suosnivačica socijalne zadruge Okus doma. Od 2015. do 2016. godine radila je kao koordinatorica na programu zaštite ranjivih skupina u Zimskom prihvatno-tranzitnom centru u Slavonskom Brodu, a od 2016. do 2018. radila je kao projektna suradnica u Međunarodnoj organizaciji za migracije (IOM) na projektima zaštite djece bez pratnje i integracije mladih migranata. Od srpnja 2018. radi u Institutu za etnologiju i folkloristiku, a trenutno je suradnica na projektu „Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika“.